

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ BİLİM DALI

KARŞILIKLI İLİŞKİ TEMELLİ TÜRK
MODERNLEŞMESİNDE AMERİKAN TESİRLERİ (1908-
1950)

Doğan Can AKTAN

DOKTORA TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Necmi UYANIK

KONYA – 2023

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Doğan Can AKTAN
	Numarası	174102051001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
	Programı	Doktora ■
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Necmi UYANIK
Tezin Adı		Karşılıklı İlişki Temelli Türk Modernleşmesinde Amerikan Tesirleri (1908-1950)

ÖZET

Amerika Birleşik Devletleri, kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti ile giderek yoğunlaşan ilişkiler içerisine girmiştir. Bu ilişkiler ilk önce ticari alanda başlamış, daha sonra misyonerlik ve eğitim alanlarına doğru yayılmıştır. İki ülke arasında gelişen ilişkilerin doğal bir sonucu olarak ABD Osmanlı ve Türk modernleşmesine etki eden ülkelerden birisi hâline gelmiştir.

ABD'nin Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreci üzerindeki etkisi, 1908'den sonra giderek artmıştır. ABD tesirleri 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi ve idari yapısına etki edebilecek bir seviyeye ulaşmıştır. 1923'ten sonra da ABD'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme süreci üzerindeki tesirleri son derece yoğun bir hal almıştır. Bu tesirler sayesinde 1945 yılından sonra Türkiye ve ABD arasında gelişecek ittifakın tohumları atılmıştır. ABD, Türkiye'nin siyasi, idari, askeri, iktisadi, eğitim ve sağlık alanlarında etkili bir model vazifesi görmüştür.

Bu doktora tezinde Amerika Birleşik Devletleri'nin 1908 yılından 1950 yılına kadar Türk modernleşmesini genel anlamda nasıl etkilediği ve yönlendirdiği

çoğunlukla Türk merkezli birinci el ve ikinci el kaynaklardan faydalanmak suretiyle ele alınmıştır. Amerikan etkileri sayesinde 42 yıllık bu zaman aralığında ABD'nin Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumları ve sosyal hayatı üzerindeki etkisinin sürekli arttığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Osmanlı Devleti, Amerika Birleşik Devletleri, Modernleşme, Türk Modernleşmesi

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Doğan Can AKTAN
	Numarası	174102051001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
	Programı	Doktora ☒
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Necmi UYANIK
	Tezin İngilizce Adı	American Influences in Turkish Modernization On the Basis of Reciprocal Relations (1908-1950)

ABSTRACT

Since its establishment, the United States of America has entered intensifying relations with the Ottoman Empire. These relations first started in the commercial field, then spread to the missionary and educational fields. A natural consequence of the developing relations between the two countries is that the USA became one of the countries that influenced the Ottoman and Turkish modernization.

The influence of the USA on the modernization process of the Ottoman Empire increased after 1908. It has reached a level that can affect the political and administrative structure of the Republic of Turkey, which was founded in 1923. After 1923, the influence of the USA on the modernization of the Turkish Republic became extremely intense. Thanks to these influences, the seeds of the alliance that would develop between Turkey and the USA after 1945 were sown. The USA has served as an effective model in Turkey's political, administrative, military, economic, education and health fields.

In this doctoral thesis, how the United States of America influenced and directed Turkish modernization in general from 1908 to 1950, by making use of primary and

secondary sources, mostly from the Turkish sources. Thanks to the American influences, it has been observed that the influence of the USA on the institutions and social life of the Ottoman Empire and the Republic of Turkey has constantly increased during this 42-year period.

Key Words: Turkey, Ottoman Empire, United States of America, Modernization, Turkish Modernization

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	V
ÖN SÖZ.....	IX
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1
1. Tezin Amacı, Önemi, Yöntemi ve Kullanılan Kaynak Eserler	1
2. Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Bir İncisamı ve 1908'e Kadar Osmanlı- Amerika İlişkileri	5
BİRİNCİ BÖLÜM.....	32
İKİNCİ MEŞRUTİYET VE MÜTAREKE DÖNEMLERİNDE TÜRKİYE'DE AMERİKAN TESİRLERİ	32
1.1. Siyaset ve İdarede Amerikan Tesirleri	32
1.1.1. İdeolojik Akımlarda Tesirler	35
1.1.2. Mondros Mütarekesine Kadar Osmanlı-ABD Diplomatik İlişkileri	36
1.1.3. Amiral Mark Lambert Bristol	40
1.1.4. Amerikan Mandası Tartışmaları	41
1.1.5. Wilson Prensipleri	56
1.1.6. ABD ile İlişkilerin Yeniden Tesis Edilmesi	66
1.2. Kültür ve Sanatta Amerikan Tesirleri	71
1.2.1. Edebiyat ve Basın Alanında Tesirler	71
1.2.2. Sinema, Spor ve Moda Alanında Tesirler	72
1.3. İktisatta Amerikan Tesirleri	75
1.3.1. Millî İktisat ve Boykot Tartışmaları	75
1.3.2. Amerikalı Yatırımcılar	77
1.3.3. Osmanlı Devleti'nde Afyon Ticareti ve ABD'nin Tutumu	84
1.3.4. Amerikan Yardımları, NER ve Amerikan Kızılhaçı	85
1.3.5. Chester İmtiyazı	93
1.4. Eğitimde Amerikan Tesirleri	97

1.4.1. Amerikan Eğitiminin Osmanlı Devleti'ne Tesirleri ve Amerika'ya Öğrenci Gönderilmesi.....	97
1.4.2. Amerikan Misyoner Okulları.....	100
İKİNCİ BÖLÜM.....	109
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞUNDAN ATATÜRK'ÜN VEFATINA KADAR TÜRKİYE'DE AMERİKAN TESİRLERİ	109
2.1.Siyaset ve İdarede Amerikan Tesirleri	109
2.1.1. Türkiye İçin Yeni Bir Modernleşme Kaynağı Olarak Amerika	109
2.1.2. ABD ve Türkiye Karşılaştırması	114
2.1.3. Lozan Konferansı ve Sonrasında ABD-Türkiye İlişkileri	118
2.1.4. Hukuk ve Siyaset Alanında Tesirler	123
2.1.5. Sağlık Alanında Tesirler	126
2.2.Kültür ve Sanatta Amerikan Tesirleri.....	128
2.2.1. Basında Tesirler	128
2.2.2. Mimarlıkta Tesirler	131
2.2.3. Modada Tesirler	132
2.2.4. Sinemada Tesirler	136
2.2.5. Türkiye'de Amerikanizm Tartışmaları	140
2.3.İktisatta Amerikan Tesirleri	143
2.3.1. Atatürk Döneminde ABD ile Ticari İlişkiler	143
2.3.2. Chester İmtiyazı'nın Sonu.....	145
2.3.3. Türkiye-ABD Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması	149
2.3.4. New Deal ve Amerikan Ekonomik Planlaması.....	153
2.4. Eğitimde Amerikan Tesirleri	159
2.4.1. Amerikan Misyoner Okulları ve Bu Okullara Yönelik Tutum	159
2.4.2. ABD'nin Türk Eğitimindeki Rolü	163
2.4.3. John Dewey ve Amerikalı Diğer Uzmanlar	165
2.4.4. ABD'ye Öğrenci Gönderilmesi	169
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	174
İSMET İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE AMERİKAN TESİRLERİ	174
3.1. Siyaset ve İdarede Amerikan Tesirleri.....	174
3.1.1. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye-ABD Siyasi İlişkileri	174
3.1.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Bir Süper Güç Olarak ABD	180

3.1.3. Çok Partili Siyasi Hayata Geçişte ABD'nin Rolü.....	182
3.1.4. Missouri Savaş Gemisinin Türkiye Ziyareti.....	189
3.2. Kültür ve Sanatta Amerikan Tesirleri	198
3.2.1. Sinemada Tesirler	198
3.2.2. Edebiyat ve Basında Tesirler	200
3.2.3. Modada Tesirler	202
3.3. İktisatta Amerikan Tesirleri	206
3.3.1. Ödünç Verme ve Kiralama Yasası	209
3.3.2. Truman Doktrini.....	213
3.3.3. Marshall Planı	222
3.3.4. İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Ekonomik Planlama	229
3.3.5. Amerikalı Uzmanların Raporları	232
3.4. Eğitimde Amerikan Tesirleri	237
3.4.1. Askeri Eğitimde Tesirler	239
3.4.2. Sosyal Bilimlerde Tesirler	243
3.4.3. Fulbright Komisyonu.....	248
SONUÇ.....	251
KAYNAKÇA	256
A. Arşiv Belgeleri	256
B. Gazeteler ve Dergiler	256
C. Kitaplar.....	257
Ç. Anılar ve Günlükler	290
D. Makaleler	293
E. Tezler	294
F. Ansiklopedi Maddeleri	294
G. İnternet Kaynakları	295
EKLER.....	297
A. Haritalar	297
1. Osmanlı Devleti'nde XX. Yüzyılın Başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri:.....	297
2. Chester İmtiyazı Haritası	298
3. CIA Tarafından Hazırlanan ABD Dışındaki Ülkelerde Komünist Partilerin Siyasete Etkisi Haritası.....	299

B. Tablolar	300
1. Amerika Birleşik Devletleri'nin 1908-1950 Yılları Arasındaki Dışişleri Bakanları:	300
2. Osmanlı Devleti ve Türkiye'de 1908-1950 Yılları Arasında Görev Yapan Amerikan Elçileri:.....	301
3. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1908-1950 Yılları Arasında Görev Yapan Türk Elçileri:	302
C. Belgeler	303
1. Wilson İlkeleri	303
2. Türkiye'de Komünist Faaliyetler (1945-1949)	305
D. Fotoğraflar	306
1. 4 Ekim 1909-3 Eylül 1910 Tarihleri Arasında Türkiye'de Görev Yapan Amerikan Elçisi Oscar Solomon Straus	306
2. 11 Aralık 1913-1 Şubat 1916 Tarihleri Arasında Türkiye'de Görev Yapan Amerikan Elçisi Henry Morgenthau Sr.	307
3. 12 Ekim 1927-13 Mart 1932 Tarihleri Arasında Türkiye'de Görev Yapan Amerikan Elçisi Joseph Clark Grew	308
4. 18 Haziran 1934-1 Kasım 1944 Tarihleri Arasında Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün.....	309

ÖN SÖZ

Bu çalışmada, Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri ilişkileri temel alınarak 1908-1950 yılları arasında Türk modernleşmesi ya da Türk yenileşmesi olarak adlandırılabilir süreçteki Amerikan tesirleri incelenmiştir. Bir başka şekilde söylemek gerekirse Osmanlı Devleti'nin son zamanlarından 1950'ye kadar uzanan bir dönem aralığında Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Türk Modernleşmesine nasıl tesir ettiği araştırılmış ve değerlendirilmiştir. Tarih anabilim dalında hazırlanan bu çalışmada sosyoloji, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplinlerinin alanlarına girilmiş ve kullandıkları teori ve yöntemlerden de faydalanılmıştır.

Tezde ABD'nin 1908-1950 arası dönemde siyaset ve hukuk, kültür ve sanat, iktisat ve eğitim alanlarında Türk modernleşmesinde ne gibi etkilere sahip olduğu tartışılmıştır. Çalışma hem gündelik hayatı hem de siyaset alanını ele almıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı Devleti ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşmesine nasıl katkıda bulunduğunu göstermiş, Türkiye gibi geç modernleşen (late modernization) ve aynı zamanda kendine özgü (peculiar) bir şekilde modernleşen bir ülkenin nasıl değiştiğinin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur.

Hazırlanan doktora tezinde, 1908'den 1950'ye kadar olan dönemin seçilmesinin nedeni, 1908-1950 yılları arasında Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ni yöneten kadronun aralarındaki farklılıklara rağmen temelde aynı neslin bir parçası olması ve iki dünya savaşında da bir şekilde yer almış olmalarıdır. Diğer bir ifadeyle, yirminci yüzyılın ilk yarısında bir tarafta güçlenen bir ABD, diğer tarafta da imparatorluktan cumhuriyete dönüşmüş bir ülke vardır.

Bu tezin ortaya çıkış sürecinde teşekkür edilmesi gereken çok sayıda isim bulunmaktadır. İlk olarak entelektüel yardımlarını gördüğüm şahsiyetlere yer vermek gerekir. Öncelikle danışmanlığımı yürüten ve bu konunun çalışılmasında büyük emeği geçen Prof. Dr. Necmi UYANIK'a teşekkür ederim. İkinci olarak, yaklaşık bir yıl boyunca danışmanlık görevini üstlenen, daha önce de Tez İzleme Komitesi'nde görev alan, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde görev yaptığım süre boyunca düzenli bir çalışma ortamı sağlamamda yardımcı olan ve son olarak doktora

ders süreci, doktora semineri ve doktora yeterlilikte verdiği tavsiyelerle akademik çalışmalarında önemli katkılar sağlayan Prof. Dr. Ferudun ATA'ya teşekkür ederim. Üçüncü olarak Tez İzleme Komitesi'nde görev alan ve tezimin konu ve yazım aşamalarında katkı sağlayan Doç. Dr. Çağatay BENHÜR ve Dr. Öğr. Üyesi Arif Behiç ÖZCAN'a teşekkür ederim. Burada ayrı bir not olarak kısa bir süre Tez İzleme Komitesi'nde görev alan Dr. Öğr. Üyesi Hacı Ahmet ŞİMŞEK'e de müteşekkirim. Dördüncü olarak tez jürisinde bulunan Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN ve Doç. Dr. Erol YÜKSEL hocalarıma da teşekkürü bir borç bilirim.

KONYA-2023

Doğın Can AKTAN

KISALTMALAR

ABCFM:	The American Board of Commissioners for Foreign Missions (Amerika Yabancı Misyon Komiserleri Kurulu)
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AMAT:	American Mission for Aid to Turkey (Türkiye'ye Yardım İçin Amerikan Kurulu)
ARMHC:	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri
BCA:	Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
Bk:	Bakınız
BM:	Birleşmiş Milletler
BMTH:	Beynelmilel Tahkik Heyeti
C:	Cilt
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA:	Central Intelligence Agency (ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
Çev:	Çeviren
Der:	Derleyen
DP:	Demokrat Parti
ECA:	Economic Cooperation Administration (Ekonomik İş Birliği İdaresi)
Ed:	Editör
FRUS:	Foreign Relations of the United States (Amerika Birleşik Devletleri Dış İlişkileri)
GATT:	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSMH:	Gayrisafî Millî Hasıla
Haz:	Hazırlayan
HUAC:	The House Un-American Activities Committee (Temsilciler Meclisi Amerikan Karşıtı Faaliyetleri İzleme Komitesi)
IMF:	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İDT:	İktisadi Devlet Teşekkülleri
İTC:	İttihat ve Terakki Cemiyeti
JAMMAT:	Joint American Military Mission for Aid to Turkey (Türkiye'ye Yardım İçin Ortak Amerikan Askeri Kurulu)

JUSMMAT:	Joint United States Military Mission for Aid to Turkey (Türkiye'ye Yardım İçin Ortak ABD Askeri Kurulu)
MGM:	Metro-Goldwyn-Mayer
MKEK:	Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu
MTA:	Maden Tetkik ve Arama
NARA:	The National Archives and Records Administration (Amerikan Millî Arşivler İdaresi)
NATO:	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
NER:	Near East Relief (Yakındoğu Muavenet Heyeti/Yakındoğu Yardım Heyeti)
No:	Number/Numara
OADC:	Ottoman-American Development Company (Osmanlı-Amerikan Bayındırlık Şirketi)
OECD:	Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü)
OSS:	Office of Strategic Services (Stratejik Hizmetler Ofisi)
PRAG:	Public Road Administration Group (Yol İdaresi Grubu)
S:	Sayfa
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF:	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TDA:	Türk Diplomatik Arşivi
TMO:	Toprak Mahsulleri Ofisi
TSK:	Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK:	Türk Tarih Kurumu
TUSAFG:	Turkey United States Air Force Group (Türkiye-ABD Hava Kuvvetleri Grubu)
TUSAG:	Turkey United States Army Group (Türkiye-ABD Kara Kuvvetleri Grubu)

TUSEG:	Turkey United States Engineer Group (Türkiye-ABD Mühendislik Grubu)
TUSNG:	Turkey United States Navy Group (Türkiye-ABD Deniz Kuvvetleri Grubu)
USIE:	United States Information and Exchange (Birleşik Devletler Enformasyon ve Değişim Kurumu)
Vol:	Volume (Cilt)
YMCA:	Young Men's Christian Association (Genç Hristiyan Erkekler Birliği)
YWCA:	Young Women's Christian Association (Genç Hristiyan Kadınlar Birliği)

GİRİŞ

1. Tezin Amacı, Önemi, Yöntemi ve Kullanılan Kaynak Eserler

Bu tezin amacı, 1908’den 1950’ye kadar geçen sürede Amerika Birleşik Devletleri’nin Osmanlı Devleti’nde ve Türkiye Cumhuriyeti’nde siyasi, sosyal, kültürel, iktisadi, askeri ve eğitim alanlarında gerçekleşen modernleşme sürecine nasıl tesir ettiği hakkında bir araştırma yaparak tespitleri ortaya koymaktır.

Tezin başlığına bakıldığında Türkçe kökenli etki kelimesi yerine Arapça kökenli etki kelimesi yazmaktadır. Ayrıca metin içinde de tesir kelimesi etki kelimesinden daha fazla kullanılmaktadır. Bunun sebebi tesir kelimesinin Arapçada eser kelimesiyle aynı kökten gelmesi ve “iz bırakmak” anlamını taşımasıdır.¹ Etki kelimesi ise Türkçede “düzenlemek, işlemek, yarar kılmak” anlamlarına sahiptir.²

Tezde kullanılan metot sosyolojide ve uluslararası ilişkilerde tarihsel araştırma metodu olarak bilinen araştırma yöntemidir. Bu metot birden fazla toplumda uzun zamana yayılan süreçleri incelemek için kullanışlı bir metot olup, aynı zamanda tarih bilimine de uygun bir araştırma yöntemidir. On dokuzuncu yüzyıldan bu yana Karl Marks ve Max Weber gibi pek çok önemli düşünür tarafından buna benzer teknikler kullanılmıştır. Bu metot kullanılırken araştırmacılar; tarihi, siyaset bilimini ve sosyolojiyi harmanlayarak çalışırlar. Sentezleme bu metodun önemli bir özelliğidir.³

Çalışmanın dönem aralığı 1908-1950 yılları olarak tespit edilmiştir. Çalışma üç bölümden oluşmuştur. Her bölümün sınırları kronolojik olarak belirlenmiştir. Bölümler sırasıyla İkinci Meşrutiyet ve Mütareke dönemi (1908-1923), Mustafa Kemal Atatürk dönemi (1923-1938) ve İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı dönemleridir (1938-1950). Bölümlerin alt başlıkları ise tematik olarak

¹ Sevan Nişanyan. “Nişanyan Sözlük tesir maddesi”, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/tesir> (Erişim Tarihi: 11 Ekim 2023).

² Sevan Nişanyan. “Nişanyan Sözlük et- maddesi”, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/et-> (Erişim Tarihi: 11 Ekim 2023).

³ Daha fazla bilgi için bk. W. Lawrence Neumann, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 2. Cilt*, (Çev. Sedef Özge), 7. Baskı, Yayın Odası Yayınları, Ankara 2014, s. 601-658.

oluşturulmuştur. Bu alt başlıklar siyaset ve idarede Amerikan tesirleri, kültür ve sanatta Amerikan tesirleri, iktisatta Amerikan tesirleri ve eğitimde Amerikan tesirleri olmak üzere dört tanedir.

Bu çalışmanın dönem aralığı 1908-1950 olarak tespit edilmiştir. Dönemlendirmenin bu şekilde oluşturulmasının üç nedeni vardır. Birinci nedeni Türk-Amerikan ilişkilerinde 1908 öncesi ve 1950 sonrasını kapsayan ya da tezin zaman aralığının kısmen kapsayan çok sayıda çalışma yapılmasına rağmen doğrudan 1908-1950 yıllarını kapsayan bir çalışmanın bulunmamasıdır.

İkinci nedeni 1908-1950 yılları arasında geçen sürede Osmanlı Devleti'nin yıkılıp yerine bir rejim değişikliği olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve kurulan yeni rejimin eski rejimle siyasi, kültürel, iktisadi ve ideolojik olarak devamlılık göstermesidir.⁴ Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkiler Osmanlı Devleti ve ABD arasındaki tarihi ilişkilerin temelinde şekillenmiştir. 1908 yılında başlayan İkinci Meşrutiyet dönemi Türk tarihinde bir fay hattı oluşturarak 1908 öncesi ve sonrasını ayırırken 1908 sonrasında iktidarı aşamalı olarak eline alan kuşak, 1950 yılına kadar iktidarı elinde tutmuş ve modernleşme sürecini tayin etmiştir. 1950 Genel Seçimleri ile yeni bir kuşağın ayak sesleri duyulmaya başlamıştır. 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri ile DP'nin iktidara gelmiş, bunun sonucunda Türk modernleşmesi süreci içinde ilk defa seçimlerle iktidar değişmiştir. Bu kuşak aynı zamanda İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in tasnifiyle "utangaç moderniteden köktenci moderniteye" geçmiş ve "köktenci moderniteden de popülist moderniteye" intikal etmiş kuşaktır.⁵

⁴ Bu dönemlendirme yapılırken Erik Jan Zürcher'in tezlerinden faydalanıldı, bk. Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner), 29. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 17.

⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in modernite sınıflandırması için bk. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Birinci Kitap: Köktenci Modernitenin Doğuşu*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. X ve İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si Üçüncü Cilt*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 17-18.

Üçüncü nedeni ise Türkiye'deki pek çok problemin (aynı zamanda pek çok başarının da) Osmanlı ve Türk modernleşmesinin doğurduğu değişiklikler neticesinde ortaya çıkmasıdır.⁶

Bu tezin ana iddiası şudur: On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ciddiyle telakki edilmesi gereken bir Amerikan tesiri mevcuttur. Buna bağlı olarak 1908 yılından itibaren Amerika Birleşik Devletleri, önce Osmanlı Devleti'nin, 1923'ten sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nin hemen her alanına giderek artan bir şekilde tesir etmiştir. ABD'nin Türkiye'ye tesirleri sonucunda 1946'dan itibaren Türkiye ve ABD arasında başlayacak olan ittifak halinin temelleri şekillenmiştir.

Bu tezde kaynakça, Türk-Amerikan ilişkileriyle ve Türk modernleşmesinde Amerikan tesirleri hakkında çok sayıda birinci el, ikinci el ve üçüncü el kaynaklardan oluşturulmuştur. Tezde Türk kaynaklarından Amerikan kaynaklarına kıyasla daha fazla istifade edilmiştir.

Çalışmada istifade edilen birinci el kaynaklar arasında Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın yayınlamış olduğu arşiv belgeleri vardır. Amerikan Dışişleri Bakanlığı Tarih Dairesi tarafından FRUS (Foreign Relations of the United States) başlığı altında yayınlanan belgelerde ABD'nin başlıca dış politika kararları ve önemli diplomatik faaliyetlerinin tarihi belgeleri ciltli ve tasnif edilmiş şekilde bulunmaktadır. Amerikan istihbaratının çeşitli arşiv belgelerinden de çalışmada faydalanılmıştır. Ayrıca Amerikan Hazine Bakanlığı'nın (United States Secretary of Treasury) yayınladığı enflasyon verileri ve tahminleri de yararlanılan çalışmalar arasındadır. The National Archives and Records Administration/NARA (Amerikan Millî Arşivler İdaresi Belgeleri) ise dijitalleştirilmesi tamamlanmadığı için tamamen incelenememiş, ancak NARA'nın internet sitesinde bulunan bazı dokümanlardan ve haritalardan istifade edilmiştir.

Tezin içerisinde Türk arşivleri de önemli yer tutmuştur. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nin (BCA) Kararlar Daire Başkanlığı, Muamelat Genel

⁶ Osmanlı ve Türk modernleşmesinin doğurduğu sorunlar için, bk. Bedri Gencer, *Gelenekten Modernliğe Osmanlı*, 1. Baskı, Ketebe Yayınları, İstanbul 2019, s. 17.

Müdürlüğü, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü ve Azerbaycan Millî Arşivindeki Türk Tarihi ile İlgili Belgeler fonlarıyla Türk Diplomatik Arşivi (TDA) incelenmiş ve tezimizle ilgili görülen belgeler değerlendirilmiştir.

Tezin içinde Türk-Amerikan ilişkileriyle ilgili çok sayıda ikinci el kaynaktan istifade edilmiştir. Tezimizde kullanılan ikinci el kaynaklar sadece kitaplarla sınırlı değildir. Konumuzla ilgili olduğu varsayılan makaleler de tetkik edilmiştir. Kullanılan ikinci el kaynakların yazarları çok çeşitlidir. Bunları arasında Halide Edib Adıvar⁷ gibi edebiyatçılar, Hulusi Akar⁸ gibi askerlerle Cüneyt Akalın⁹, Seçil Karal Akgün¹⁰, İlhan Aksoy¹¹, Gülbadi Alan¹², Fahir Armaoğlu¹³, Mehmet Arslan¹⁴, Çağrı Erhan¹⁵, Haluk Gerger¹⁶, Hikmet Öksüz¹⁷ ve Oral Sander¹⁸ gibi araştırmacılar da bulunmaktadır.

⁷ Halide Edib Adıvar, *Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, 1. Baskı, Can Yayınları, İstanbul 2009; Halide Edib Adıvar, *Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri II*, 1. Baskı, Can Yayınları, İstanbul 2015.

⁸ Hulusi Akar, *Harbord Askerî Heyeti Raporu: Gerçekleri Araştırmakla Görevlendirilen Amerikan Askerî Heyetinin Çalışmaları ve Türk-Amerikan İlişkilerine Etkisi*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.

⁹ Cüneyt Akalın, *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1: Olaylar-Belgeler (1945-1952)*, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.

¹⁰ Seçil Karal Akgün, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Mormon Misyonerler*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

¹¹ İlhan Aksoy ve Yavuz Güler, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Politik ve Ekonomik Boyutu*, 1. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara 2010.

¹² Gülbadi Alan, *Amerikan Board’ın Merzifon’daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008; Gülbadi Alan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Protestan Okulları*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015 ve Gülbadi Alan ve Ayşegül Kuş, *Amerikan Board Kaynaklarında Trabzon (1830-1923)*, 1. Baskı, Serander Yayınları, Trabzon 2021.

¹³ Fahir Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri 1919-1997*, (Haz. A. Kutluk Armaoğlu), 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul 2019 ve Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

¹⁴ Mehmet Arslan, *Amerikan Basınında Çanakkale Muharebeleri*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021 ve Mehmet Arslan, *Amerikan Basınında Millî Mücadele*, 1. Baskı, Gece Kitaplığı, Ankara 2021.

¹⁵ Çağrı Erhan, *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, 2. Baskı, Altınbaş Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018 ve Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2015.

¹⁶ Haluk Gerger, *ABD, Ortadoğu, Türkiye*, 5. Baskı, Yordam Yayınları, İstanbul 2012 ve Haluk Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: ‘Soğuk Savaş’tan ‘Yeni Dünya Düzeni’ne*, 3. Baskı, Yordam Yayınları, İstanbul 2012.

¹⁷ Hikmet Öksüz-İsmail Köse, *ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol’un Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi 1919-1927*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.

¹⁸ Oral Sander-Kurthan Fişek, *Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)*, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007 ve Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2016.

Ayrıca Roger R. Trask¹⁹ ve Şuhnaz Yılmaz²⁰ gibi İngilizce yazan akademisyenlerin de bu konu hakkında çalışmaları mevcuttur.

2. Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Bir İncicamı ve 1908'e Kadar Osmanlı-Amerika İlişkileri

Modern kelimesi Latince kökenli bir kelimedir. Bu kelime ilk olarak beşinci yüzyılda Hristiyan dönemi Romalı ve Pagan dönemden ayırmak için kullanılmıştır.²¹ 1789 Fransız Devrimi'ne kadar modern ve çağdaş kelimeleri olumsuz ve kötüleyici anlamda kullanılmışken, bu tarihten sonra olumlu anlamlarda kullanılmaya başlanır.²² Modernleşme ya da çağdaşlaşma ise en basit ifadesiyle bir değişim ve karar alma sürecidir.²³ Biraz daha detaylı anlatmak gerekirse, modernleşme içinde endüstrileşme, sekülerleşme, kentleşme ve demokratikleşme unsurlarını barındıran bir süreçtir.²⁴ Modernleşme tabiri aynı zamanda gelişme ve kalkınma tabirleri ile ilişkilidir.²⁵ Modernleşme teorisi ise felsefi temelleri Aydınlanma düşüncesiyle olgunlaşmaya başlayan bir yöntem veya toplumsal algının sistematikleştirilmiş halidir. Aynı zamanda ilerleme fikrinin sistematik hâle getirilmiş ve devletlere politik bir program dahilinde uygulanması için önerilmiş biçimidir.²⁶

¹⁹ Roger R. Trask, *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939*, 1. Baskı, The University of Minnesota Press, Minneapolis 1971.

²⁰ Şuhnaz Yılmaz, *Turkish-American Relations 1800-1952: Between the Stars, Stripes and the Crescent*, 1. Baskı, Routledge, New York 2015.

²¹ Onur Kınılı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s. 20-21.

²² Cyril Edwin Black, *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, (Çev. Fatih Gümüş), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986, s. 4-5.

²³ Fatma Tunç Yaşar, *Alafranga Halleri: Geç Osmanlı'da Âdâb-ı Muâşeret*, 1. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2016, s. 13. Burada karar alma tabirini Alman hukukçu ve siyaset filozofu Carl Schmitt'in kullandığı anlamda kullanıyoruz. Carl Schmitt'e göre karar alma kriz anlarında egemenliğin ve iktidarın temel göstergesidir. Egemen ve muktedir karar alabilen kişidir. Daha fazla bilgi için, bk. Ceren Tuğlu Olpak, *Carl Schmitt'in Politik Felsefesinde Çoğulculuk Eleştirisi*, 1. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 86.

²⁴ Murat Tazegül, *Modernleşme Sürecinde Türkiye*, 1. Baskı, Babil Yayınları, İstanbul 2005, s. 40-50; Hakan Kaynar, *Projesiz Modernleşme: Cumhuriyet İstanbulu'ndan Gündelik Fragmanlar*, 2. Baskı, İstanbul Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2012, s. 19.

²⁵ Fahrettin Altun, *Modernleşme Kuramı Eleştirel Bir Giriş*, 1. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 2017, s. 15-17.

²⁶ Sinan Yıldırım, *Türkiye'de Köylülüğün Sosyal Tarihi (1945-1960)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 38.

Yaygın olarak anlaşıldığı şekliyle modernleşme kuramı İkinci Dünya Savaşından sonra Amerikan sosyal bilim çevrelerinde ortaya çıkmıştır. Bu kuram, Batı'nın model alınması suretiyle bütün dünya toplumlarının modernleşebileceğini ve gelişebileceğini iddia etmiştir. Kuram, aynı zamanda ABD'yi de modernliğin en önde gelen temsilcisi olarak lanse etmiştir.²⁷

Modernleşme süreci bir ülkenin, bir başka ülkeye yetişmeye çalışması şeklinde, veyahut “o ülke gibi olmaya” çalışması şeklinde anlaşıldığı takdirde, modernleşme özelemlerinin ve niyetlerinin toplumların ortaya çıktığı ilk günden bu yana var oldukları söylenebilir. Bu konudaki çabaların belirli uygulamaları da on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Japonya'da ve yirminci yüzyılda Sovyetler Birliği başta olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde görülebilir. Ancak modernleşme özelemlerinin ve niyetlerinin her zaman ve her yerde görülmediği de kabul edilmelidir.²⁸ Ayrıca modernleşmenin ve modernitenin gelişimi toplumların pratiğine ve kültürel tarihine bağlıdır. Bu yüzden modernleşme süreçleri benzerlikleri olmasına karşın²⁹ farklı coğrafyalarda farklı etkilere ve özgüllüklere açıktır.³⁰ Modernleşme, tıpkı modernlik ifadesinde olduğu gibi belli ölçüde bir gelenek oluşturmuş yapılardan kopmayı, ayrılmayı ve uzaklaşmayı ifade eder.³¹

Modernleşme yukarıdan aşağıya veyahut aşağıdan yukarıya olabilir. Projeli ve projersiz bir şekilde gerçekleşebilir.³² Modernleşme; düşünsel, siyasal, kültürel, ekonomik, toplumsal ve psikolojik alanlarda görülebilir.³³ Bir ülke belirli alanlarda

²⁷ Altun, *Modernleşme Kuramı*, s. 24.

²⁸ Metin Heper, *Modernleşme ve Bürokrasi Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*, 1. Baskı, Türk Sosyal Bilimler Dergisi Yayınları, Ankara 1973, s. 17.

²⁹ Murat Önderman, *Utanç: Sosyo-Kültürel Bir Fenomen*, 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 152.

³⁰ Kaynar, *Projersiz Modernleşme*, s. 21; Andrew Davison, *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*, (Çev. Tuncay Birkan), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 52.

³¹ Necdet Subaşı, *Dini Sosyallikler*, 1. Baskı, Tezkire Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 3.

³² Projeli ve projersiz modernleşme ayrımına ilişkin daha fazla bilgi için, bk. Kaynar, *Projersiz Modernleşme*, s. 31. Türk modernleşmesinin ordu, bürokrasi ve aydınlar kontrolünde ve Türk devleti tarafından yürütülen projeli bir modernleşme olduğunu iddia eden bir çalışma için, bk. Zafer Durdu, *Türkiye'de Modern Düşünce ve Toplumsal Yapı*, 1. Baskı, Doğu Kitabevi, İstanbul 2018, s. 11.

³³ Altun, *Modernleşme Kuramı*, s. 23.

modernleşebilirken, başka alanlarda modernleşemeyebilir. Modernleşme çeşitli teorilerle açıklanabilir.

Kimilerince Doğu'nun, kimilerince de Doğu ile Batı arasında bir köprü rolü oynayan “Ara Bölge” olarak adlandırılan coğrafi alanın³⁴ önemli bir parçası olan ve insanlık tarihinin en uzun süreli hanedan devleti olan Osmanlı Devleti ve toplumu on yedinci yüzyıldan itibaren askeri, iktisadi ve idari anlamda zayıflamaya başlamıştır.³⁵ Buna Batı Avrupa'nın sanayi, ziraat, ticaret ve teknoloji alanındaki gelişmesi³⁶ de eklenince Osmanlı Devleti'nin zayıflığı iyice görünür olmuştur. Bir başka deyişle Osmanlı Devleti, “Eski Denge” olarak adlandırılan sistemden çıkmış ve “yeni bir dengesizliğe” doğru adım atmıştır.³⁷

Osmanlı Devleti idarecileri, devletin zayıflamasına engel olabilmek için üç aşamalı bir yol izlemişlerdir. Osmanlı Devleti ilk aşamada klasik dönemin kurumsallaşma biçimine dönmeye (restorasyon) çalışmış ve eski usulleri korumaya yeltenmiştir.³⁸ Birinci aşamada bütün suç İslam'dan, şeriattan ve klasik Osmanlı düzeninden uzaklaşmaya bağlanmış ve irticai hareketler ortaya çıkarılmıştır. Bu denemeler sonuç vermemiştir.³⁹

³⁴ Michel Bruneau, *Küçük Asya'dan Türkiye'ye Azınlıklar, Etnik-Milli Homojenleştirme, Diasporalar*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 27. Mevzubahis coğrafyayı Ara Bölge olarak adlandırmanın bir başka nedeni de Orta Doğu kavramının vuzuh olmamasıdır. Tıpkı Afgan asıllı Amerikalı siyaset bilimci Tamim Ensari'nin veciz bir şekilde anlattığı gibi, Avrupa'dan bakıldığında coğrafi olarak ortanın batısında olan yer Çin ve Hindistan'dan bakıldığında Orta Batı olur. Daha fazla bilgi için, bk. Tamim Ensari, *İslam'ın Bakış Açısından Dünya Tarihi*, (Çev. İlker Şahin ve Çağrı Sümengen), 1. Baskı, Pegasus Yayınları, İstanbul 2015, s. 25.

³⁵ Yine de Osmanlı Devleti, klasik modernleşme tezlerinin iddia ettiği gibi tarihin hiçbir döneminde donmuş ve üç asır boyunca kesintisiz çöküş süreci yaşamış bir devlet değildi. Daha fazla bilgi için, bk. Joel Beinin, *Modern Ortadoğu'da İşçiler ve Çiftçiler*, (Çev. Defne Karakaya), 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 44-45.

³⁶ Osmanlı Devleti güçlü olduğu zamanlarda Batı'da ve genel olarak gayrimüslim dünyada ne olup bittiğine karşı bir tür kayıtsızlık sergilemişti, bk. Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 23.

³⁷ Burada “Eski Denge” ve “Yeni Dengesizlik” kavramları İsmail Cem'in kullandığı şekilde kullanılmıştır. Bk. İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 23. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 5-10.

³⁸ Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s. 15-16.

³⁹ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Açlık, Fukaralık ve Yoksunluk Tarihi*, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2015, s. 67.

İkinci aşamada Rusya ve Avusturya başta olmak üzere Avrupa devletlerine karşı çok sayıda yenilgi alan Osmanlı Devleti'nde Batı'nın askeri teknolojisi alınmadan⁴⁰ yükselmenin, hatta ayakta durmanın bile mümkün olamayacağı anlaşılmıştır.⁴¹ Ancak bu safhada sadece yeni teknolojilerin alınmasının yeterli olacağı, toplum yapısının değiştirilmesine gerek kalmadığı zannedilmiştir.⁴² Bu yüzden devlet adamları arasında bir iç sorgulama ortaya çıkmış⁴³ ve askeri teknolojileri almak yoluyla ıslahat fikri gelişmeye başlamıştır.⁴⁴

Batı ile düzenli temaların ve karşılaşmaların sonucunda Batı'nın Osmanlı Devleti'nden en azından askerlik gibi belirli alanlarda daha iyi olduğu görülmesi de bu fikrin oluşumuna katkıda bulunmuştur. Osmanlı aydınları, yöneticileri ve özellikle bürokratları⁴⁵ bu fikri “kafiri yenmek için kafirin icadını kullanmakta şeriata aykırılık yoktur” formülünden yararlanarak geliştirmiş ve dini referans olarak alan kitlelere kabul ettirmişlerdir.⁴⁶

Bu dönemde Osmanlı Devleti, Avrupa'nın tazyiki altında kaldığı için Türk kültürü Batı tesiri altına girmiş ve bir kültür değişmesi yaşanmaya başlamıştır. Bu kültür değişmesi kısmen serbest, yani başka kültürlerden belirli unsurları özgürce

⁴⁰ Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz*, 2. Baskı, Altınordu Yayınları, Ankara 2016, s. 91-92.

⁴¹ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, 1. Baskı, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1992, s. 22; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Fenler Evi: Dârülfünûn Müslüman Dünyasının İlk Modern Üniversitesi*, 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2021, s. 21.

⁴² Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s. 19.

⁴³ İoannis. N. Grigoriadis, *Kutsal Sentez: Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşlamak*, (Çev. İdil Çetin), 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 79.

⁴⁴ İç sorgulamanın sonucunda verilen tepkiler Müslüman coğrafyasında farklılıklar göstermektedir. Modern dünyayla teması sınırlı Arabistan ve Sudan gibi bölgelerde anakronik tarzda bir saf sünnete görüş vaat eden hareketler ortaya çıkmıştır. Osmanlı ve Mısır gibi görece daha medenileşmiş bölgelerde ise Batıya karşı daha dinamik bir karşılık verilmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Bedri Gencer, *İslâm'da Modernleşme (1839-1939)*, 4. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017, s. 321; Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (Çev. Ayşe Berktaş), 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 91.

⁴⁵ Metin Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği: Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Gelişimi ve Niteliği*, 1. Baskı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974, 1-2.

⁴⁶ Heper, *Modernleşme ve Bürokrasi*, s. 19; Gencer, *İslâm'da Modernleşme*, s. 323; Subaşı, *Dini Sosyaller*, s. 6. Bu tutum Çin, Japonya ve Rusya'da da görülmüştür. Bunun dışında ortaya çıkan bir tutum da ortogenez olarak adlandırılabilir görüş, yani rakip kültürün aslında bizden alınarak geliştirildiği görüşüdür. Bk. Gencer, *İslâm'da Modernleşme*, s. 352-353.

iktibas etmekteyken, kısmen de mecburidir, yani başka kültürlerden belirli unsurları almak zorunda kalmıştır.⁴⁷

Üçüncü aşamada ise toptan batılılaşma fikri ortaya çıkmıştır. Bu aşamada toplum ve devlet gözü kapalı bir şekilde modernleşme ve batılılaşma yoluna girmiştir.⁴⁸ Osmanlı Devleti'nin İslami bir coğrafya anlayışından Batılı ve modern bir coğrafya anlayışına geçmesi de bunun bir parçası olmuştur.⁴⁹

Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve yenileşme yoluna girmesindeki itici güçlerin ne olduğu sorusunun cevabı tartışmalıdır. Birçok Batılı tarihçi ve sosyolog için Osmanlı Devleti'ni modernleştiren itici güçler Fransız Devrimi,⁵⁰ Osmanlı Devleti ekonomisinin kapitalist dünya ekonomisine eklemlenmesi ve Avrupa devletlerinin siyasi, toplumsal ve ekonomik nüfuzudur. Bazı Türk sosyologlar da bu fikirdedir.⁵¹ Türk tarihçilerin, sosyologların ve siyaset bilimcilerin çoğunluğu için ise Osmanlı Devleti'ni modernleştiren itici güç Osmanlı adetleri ve devlet geleneğidir.⁵²

Bu tezde hem iç hem de dış etkileri dikkate alan⁵³ bir görüş benimsenmiş ve Osmanlı Devleti'ni modernleştiren itici gücün hem içeride Osmanlı adetleriyle devlet geleneğinde hem de 1789 Fransız Devrimi ve Avrupa devletlerinin artan siyasi, ekonomik ve toplumsal nüfuzu ile Osmanlı ekonomisinin kapitalizme eklemlenmesinde bulunabileceği varsayılmıştır. Bu varsayımın nedeni bu tarihten

⁴⁷ Kültür değişimleri konusu hakkında daha fazla bilgi için, bk. Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, 3. Baskı, Altınordu Yayınları, Ankara 2017, s. 38-39.

⁴⁸ Bu noktada iki önemli akım vardır. Bu akımlardan birincisi Batı'nın ilim ve tekniğinin tamamen alınması gerektiğini iddia ederken, ikincisi ise Batı'nın kurum ve kültürünün de alınması gerektiğini savunuyordu. Bk. Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz*, s. 62.

⁴⁹ Behlül Özkan, *Türkiye'de Milli Vatanın İnşası: Dâr'ul İslam'dan Türk Vatanına*, 1. Baskı, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2019, s. 11-12.

⁵⁰ Osmanlı yöneticileri Fransız Devrimi'nin fikirlerini ve başarılarını ödünç alıp bunları kendi amaçları olan devleti geliştirmek ve kurtarmak için kullanmışlardır. Bk. Özkan, *Türkiye'de Milli Vatanın İnşası*, s. 46-47.

⁵¹ Gencer, *İslâm'da Modernleşme*, s. 105.

⁵² Ilan Pappé, *Modern Ortadoğu: Toplumsal ve Kültürel Bir Tarih*, 1. Baskı, (Çev. Gül Atmaca), İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 25; Christos Teazis, *İkincilerin Cumhuriyeti Adalet ve Kalkınma Partisi*, 2. Baskı, Mızrak Yayınları, İstanbul 2011, s. 25; Kemal Haşim Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*, 5. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 7.

⁵³ Black, *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, s. 7.

itibaren Batı'nın askeri, idari ve siyasi gücüyle karşı karşıya gelinmiş olmasıdır.⁵⁴ Osmanlı Devleti paradoksal bir şekilde Batı ile savaşmak için giderek daha da Batılılaşmıştır.⁵⁵ Osmanlı Devleti bu tarihten sonra çöküşü ve modernleşmeyi birlikte yaşamıştır. 1826 yılında askeri yenileşmeye karşı çıkan yeniçerilerin Vaka-i Hayriye sonucunda ortadan kaldırılmasıyla ıslahatlara muhalif devlet adamları güçlerini kaybetmiş, bu sayede hem askeri hem de sivil ıslahat hızlanmıştır.⁵⁶ Merkezi devlet güçlendirilmiş ve yeni bir bürokrasi kurulması yolunda adımlar atılmıştır.⁵⁷ Tanzimat Fermanı ile de ıslahatın yönü askeri ve idari alana kaymıştır.⁵⁸

Nihayet, Tanzimat Fermanı ile Batı'nın Osmanlı Devleti'nden üstün olduğu resmen kabul edilmiştir.⁵⁹ Bu zımni kabul Batı'nın üstünlüğünün resmen kabul edilmesi aynı zamanda Osmanlı-Türk seçkinlerinin kendilerini ve başkalarını Batı'ya

⁵⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 3-4.

⁵⁵ Vecdi Gönül, *Batı Yöntemleriyle Batılılaşma Örnek Olay: Offset*, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 2015, s. 88.

⁵⁶ Murat Belge, *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 541; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt 2 Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975*, (Çev. Mehmet Harmanacı), 4. Baskı, E Yayınları, İstanbul 2017, s. 25.

⁵⁷ Kemal Haşım Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 42.

⁵⁸ İlbeyi Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, 4. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul 2009, s. 25.

⁵⁹ Atakan Hatipoğlu, *CHP'nin İdeolojik Dönüşümü: Kemalizmden Sosyal Demokrasiye*, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s. 114. Diğer bir taraftan Tanzimat Fermanı sanıldığı kadar Batılı ve Batıcı bir metin değildir. Her padişahın cülusunda ve şikayetlerin arttığı zamanlarda çıkartılan Adaletname metinlerinin bir devamı sayılabilir. Ayrıca Tanzimat Fermanı'nın metninde İslam dininin reformlar için bir meşruiyet aracı olarak kullanılması da görülmektedir. Ancak Tanzimat Fermanı, Padişah'ın kendi yetkisini sınırlaması (oto-limitasyon) gibi köklü bir değişim getiren bir metindir. Bunlara ek olarak can ve mal güvenliği, iltizamın kaldırılması, devlet memurlarına maaş bağlanması ve askerlik süresinin kanunla düzenlenmesi gibi önemli değişikliklerin vaaz edildiği bir metindir. Daha fazla bilgi için bk. Gencer, *İslâm'da Modernleşme*, s. 162; Selim Deringil, *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 27-28; Umut Azak, *Türkiye'de Laiklik ve İslâm*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 17; Kudret Emiroğlu, *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi: Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 79; Çavdar, *Türkiye'nin Açlık, Fukaralık ve Yoksunluk Tarihi*, s. 74-75. Tanzimat Fermanı'nın asıl amacı ise Müslümanların ve gayrimüslimlerin hukuki eşitliğini tanımak suretiyle bu iki kesimi Osmanlılık çatısı altında birleştirmektir. Bk. Özkan, *Türkiye'de Milli Vatanın İnşası*, s. 54. Tevfik Çavdar'a göre padişah Abdülmecid, Tanzimat Fermanı'nı bir darboğaz anında imzalamış ve devlet darboğazdan çıktığı zaman yürürlükten kaldırmak niyetiyle imzalamıştır. Bk. Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, 5. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2013, s. 25. Kimi yazarlara göre de Tanzimat Fermanı, kameralizm görüşünden etkilenmiştir. Hamit Bozarslan, *Türkiye Tarihi İmparatorluktan Günümüze*, (Çev. Işık Ergüden), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 125.

olan mesafelerine göre tanımlamaya başlamalarına neden olmuştur.⁶⁰ Aynı zamanda Osmanlı-Türk seçkinleri kendilerine olan güvenlerini kısmen kaybetmeye başlamıştır.⁶¹

Bir başka görüşe göre Osmanlı Devletindeki hastalıklar on sekizinci yüzyılda teşhis edilmiş, on dokuzuncu yüzyılda ise tedavi edilmeye çalışılmıştır.⁶² Ayrıca Tanzimat Fermanı'nın, ilanından bir yıl önce İngiltere ile imzalanmış Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi ile Osmanlı Devleti'nin sömürgeleşme sürecini de başlattığı iddia edilmiştir.⁶³

Bu sayede hem Osmanlı Devleti'nin idaresi daha verimli bir hâle gelecek hem de Avrupa devletleri memnun edilerek onların ülke üzerindeki baskısı azaltılacaktı.⁶⁴ Osmanlı Devleti'nin yöneticileri ve aydınları, ulus devletler çağında çağdaşlık imajını korumadan çok uluslu bir devlet olarak ayakta kalamayacağını fark etmişlerdi.⁶⁵ Ayrıca Batı'nın iyi ve kötü yanları ayırt edilerek Batı teknolojisinin iyi olduğu, Batı ahlakının ise kötü olduğu savunulmuştu.⁶⁶

Amerika Birleşik Devletleri ile devlet nezdinde ilk diplomatik ve ticari temasların kurulduğu dönem aynı zamanda çoğunlukla askeri teknolojilerin alındığı bir dönemdi. Zira ABD'nin ortaya çıktığı dönem, aynı zamanda Türk modernleşmesinin başladığı dönemdi.⁶⁷ Bununla birlikte Türklerin bireysel olarak

⁶⁰ Ayşe Zarakol, *Yenilgiden Sonra: Doğu Batı ile Yaşamayı Nasıl Öğrendi*, 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 17; Kemal Haşım Karpaz, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, 4. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 82; Kemal Haşım Karpaz, *Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi: Ayanlar Bürokrasi Demografi ve Modernleşme*, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 133.

⁶¹ Abdullah Yıldız, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İktidar Kavgaları ve Sanal İrticâ*, 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul 2002, s. 13; Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz*, s. 93; Turhan, *Kültür Değişimleri*, s. 87.

⁶² Deniz Parlak, *Laikleşme Sürecinde Camiler Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 66.

⁶³ Hüseyin Yücel, *Cumhuriyet Ekonomisinin Kurulumu ve Gelişimi*, 1. Baskı, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2017, s. 41-42; Cangül Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı Antikomünizm ve Amerikan Etkisi*, 1. Baskı, Yordam Yayınları, İstanbul 2022, s. 43-44.

⁶⁴ Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salıhoğlu), 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 15.

⁶⁵ Deringil, *Simgeden Millete*, s. 13.

⁶⁶ Bora, *Cereyanlar*, s. 68-69.

⁶⁷ Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 11.

ABD ile ilişkileri, devletler arası ilişkilerden daha öncesine dayanmaktaydı. *Türk Basınında Anadolu Macerası* adlı kitapta aktarılan bir iddiaya göre Kuzey Carolina (North Carolina) Kolonisi arsa ve tahsisat kayıtlarında Osmanlı Devleti'nden ABD'nin bağımsızlığından önce Amerika'daki sömürgelere köle olarak getirilen bazı Türkler bulunmaktaydı.⁶⁸

Ancak *Türk Basınında Anadolu Macerası* kitabının yazarı olan Murat Yeşil, Güney Carolina ve Kuzey Carolina'yı birbirine karıştırmıştır. Burada bahsedilen Türkler, Güney Carolina kolonisinde köleyken Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na Amerikalıların safında katılan Osmanlı tebaasıdır. Savaşa katıldıkları için Amerikalılar tarafından azat edilmişler ve arazi sahibi olmuşlardır. Onların soyundan gelenler bugün Güney Carolina Türkleri (Turks of South Carolina) ya da Sumter Türkleri (Turks of Sumter, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda Amerikan generallerinden olan General Sumter'in ve Sumter kalesinin adından gelir) olarak adlandırılan etnik grubu oluşturmuştur.⁶⁹

Amerika'yı kendi isteğiyle ziyaret eden ilk Osmanlılar ise Babıali tarafından Amerika'yı araştırması için görevlendirilen Kayserili Mehmet Dayı ve Giritli Mustafa Dayı adlı iki kişiydi.⁷⁰

Amerika Birleşik Devletleri kurulduktan hemen sonra 1780'li yılların sonunda ABD'nin New England bölgesinden gelen denizci ve tüccarlar İzmir'de Osmanlılarla ticaret faaliyetleri gerçekleştirmeye çalışmıştı.⁷¹ Aynı dönemde kâğıt üzerinde Osmanlı Devleti'ne bağlı olmasına rağmen pratikte bağımsız olan Fas, Cezayir, Tunus ve Libya'daki korsanlar Amerikan bayraklı gemilere saldırmaya başlamıştı. Yeni kurulan ABD, Mağrip devletleriyle anlaşma imzalamadıkları için gemileri korsanların

⁶⁸ Murat Yeşil, *Ulusal Medyanın Küreselleşme Yolculuğu: Türk Basınının Amerika Macerası*, 1. Baskı, Literatürk Academia, Konya 2017, s. 35.

⁶⁹ Güney Carolina Türkleri olarak adlandırılan etnik gruba ilişkin daha fazla bilgi için, bk. Terri Ann Ognene ve Glenn Browder, *South Carolina's Turkish People: A History and Ethnology*, 1. Baskı, The University of South Carolina Press, Columbia 2018.

⁷⁰ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 108.

⁷¹ Hakan Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri; Osmanlı'nın Çöküşü-Cumhuriyet'in Kuruluşu (1919-1927)*, (Çev. Bahar Tırnakçı), 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2022, s. 10.

hedefi olmuştu.⁷² 1785 yılından itibaren Amerika hükümeti Mağrip ülkelerine anlaşma yapmayı kabul etmişti, 1795'te Fas ve Cezayir'le, 1796 yılında Trablusgarp'la ve 1797'de Tunus'la anlaşma yapmış ve haraç ödemeyi kabul etmişti.⁷³ Bu anlaşmalar işe yaramamış, 1801'de Trablusgarp'ın Amerika'ya savaş açmasıyla Berberi Savaşları olarak anılan savaşlar başlamıştı. ABD 1805'te Trablusgarp'ı, 1816'da Cezayir'i mağlup etmişti. Tunus'la da 1824'te daha adil bir anlaşma imzalanmıştı.⁷⁴

ABD bandıralı gemiler ilk kez 1797 yılında Osmanlı Devleti'nin İzmir Limanına demir atmıştı. Amerikan gemileri baharat, pamuk, çivit, şeker, kereste ve kahve getirip incir, kuru üzüm, halı, zamk ve afyon taşımıştı.⁷⁵ 1799 yılında ABD Kongresi Osmanlı Devleti ile ticaret anlaşması imzalanmasını onaylamış, ancak Osmanlı Devleti İngiltere'den silahla bağımsızlığını ilan etmiş bir devletle anlaşmasının İngiltere ile ilişkilerini bozacağını düşündüğü için anlaşma imzalamayı reddetmişti.⁷⁶ 1802 yılında ABD uyruklu William Steward İzmir Başkonsolosu olarak atanmış, ancak bir yıl sonra ABD'ye dönmek zorunda kalmıştı.⁷⁷

Osmanlı Devleti'ne diplomatlar gönderme hevesinden vazgeçmeyen ABD, 1811 yılında İzmir'de Amerikan Ticaret Evi olarak da bilinen ilk Amerikan Ticaret Odasının açılmasını sağlamıştı.⁷⁸ Amerikan Ticaret Evi'nin açılmasıyla Amerikalı tacirler yüksek vergileri göğüsleyip İngiliz tacirlerle iş birliğine son vermişlerdi.⁷⁹ 1816'da Amerikalılar kendi tüccarlarına uygulanan yüksek vergileri düşürtmeyi başarmıştı.⁸⁰ 1820 yılında Türkiye'ye gelmiş ilk Amerikan misyonerleri Levi Parsons ve Pliny Fisk

⁷² Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 41-43.

⁷³ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 47-57.

⁷⁴ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 59-70.

⁷⁵ Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999, s. 323; Nuri Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 1; Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 76. Başka kaynaklarda bu tarih 1785 olarak verilir, ancak 1785'te ABD mevcut değildir, o tarihte 13 koloni birleşmemiştir. Kenan Özkan, *Mondros Mütarekesi'nden Lozan Barış Konferansı'na Milli Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri 1918-1923*, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 13.

⁷⁶ Semih Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020, s. 14.

⁷⁷ Ozan Örmeci, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 1. Baskı, Urzeni Yayınevi, İstanbul 2021, s. 21.

⁷⁸ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 79.

⁷⁹ Nurdan Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, 1. Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2003, s. 98.

⁸⁰ Örmeci, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 22-23.

İzmir limanına varmışlardı.⁸¹ Aynı tarihte Luther Bradish adlı Amerikalı bir tacir ile ABD'nin Akdeniz donanma komutanı Bainbridge ticaret imkanlarını araştırmak amacıyla İstanbul'a gelmişti.⁸² 1824 yılından itibaren Amerikan ticaret gemileri Osmanlı Devleti'nden yoğun miktarda afyon alıp Çin'de satmaya başlamış, 1840'lı yıllarda takas usulüyle afyon karşılığında kahve takas edilmişti.⁸³ 1827'de de Amerikan Ticaret Odalarının sayısı dörde çıkmıştı. Bu ticaret odaları resmen şirket sıfatıyla faaliyet göstermişti.⁸⁴

Osmanlı donanmasının 1827 yılında Navarin'de İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından yakılması üzerine Osmanlı Devleti, kendisine yeni bir müttefik aramaya başlamıştı.⁸⁵ 1828 yılında Amerikan ticaret gemilerine Karadeniz'e çıkma izni verilmişti.⁸⁶ ABD ve Osmanlı Devleti arasında, 7 Mayıs 1830'da *1830 Osmanlı-ABD Ticaret ve Denizcilik Antlaşması* imzalanmış⁸⁷ ve Osmanlı topraklarında yaşayan Amerikan vatandaşlarına kapitüler haklar⁸⁸ tanınmıştı. Ayrıca ABD ürünlerine uygulanacak gümrük vergisi yüzde bir olarak belirlenmişti.

Bu sözleşme ile aynı zamanda iki ülkenin karşılıklı olarak konsolosluk ve elçilik kurmaları hükmüne bağlanmış ve Avrupa devletlerine tanınan haklar ABD'ye de tanınmıştı. Bu sayede Osmanlı Devleti ABD'yi Avrupa devletlerine karşı yanına çekmeye çalışmıştı. Bu ödünlerin karşılığında sözleşmeye iki gizli madde eklenmiş ve ABD firmalarının Osmanlı Devleti'ne silah ve malzeme satması hâlinde bu firmaların ABD hükümetine verdikleri fiyattan fazlasını talep edemeyecekleri ilan edilmişti. İkinci maddede de İstanbul Tersanesi'nde Amerikalı mühendislerin gemi inşaatına katkı sağlayacağı ifade edilmişti. Bu hükümlerin olduğu gizli madde 1 Şubat 1831'de antlaşmanın diğer maddelerinin kabul edilmesine rağmen ABD Senatosu tarafından

⁸¹ Özgür Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, 2. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 23-24; Faruk Taşkın, *Amerikan Board Misyonerlerinin Antep'teki Faaliyetleri 1848-1920*, 1. Baskı, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2022, s. 15; Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 90.

⁸² Özkan, *Millî Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 13.

⁸³ Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 111.

⁸⁴ Erhan, *Beyaz Savaş*, s. 12; Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 80.

⁸⁵ Orhan F. Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", *Belleten*, LI/200, 1987, s. 931-932; Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 11.

⁸⁶ Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 99.

⁸⁷ Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD ilişkileri*, s. 15; Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 127.

⁸⁸ Kapitüler kapitülasyonlarla ilgili anlamına gelmektedir.

reddedilmişti.⁸⁹ Bu durum padişahın öfkelenmesine neden olmuş, bu yüzden Amerikalı diplomatlar gizli madde reddedilse bile Amerika'nın maliyetine silah ve malzeme satacağının teminatını vermişlerdi. Bu sayede padişah 5 Ekim 1831'de antlaşmayı onaylamıştır.⁹⁰

Osmanlı-ABD Ticaret ve Denizcilik Antlaşması'ndaki sorunlardan birisi kâğıt üzerinde Amerikan ve Osmanlı tüccarlarının birbirlerine eşit sayılmasına karşın, Osmanlı Devleti'nde okyanus aşabilecek gemilere sahip tüccar sayısının oldukça az olması nedeniyle antlaşmanın Amerikalı tüccarların çıkarlarını yansıtmasıydı.⁹¹

Antlaşmada ortaya çıkan bir diğer sorun da antlaşmanın Türkçe ve İngilizce metinleri arasındaki uyumsuzluklardı. Türkçe metinde Osmanlı topraklarında suç işleyen Amerikalıların yargılanması ve cezalandırılması Osmanlı makamlarına bırakılmıştı. Ancak İngilizce metinde ABD vatandaşlarının yargılanması ve cezalandırılması hakkı Amerikan makamlarına verilmişti.⁹² Farklı anlama gelen tercümelerin varlığı⁹³ her iki ülkede diplomatik sorunların çıkmasına yol açmış, nihayetinde diplomatik sorunlar Amerikan tarafının istediği gibi çözülmüştü.⁹⁴

Amerikalılar Ticaret sözleşmesinin kendilerine sağladığı imtiyazları derhal kullanmaya başlamış, 1831 yılında İstanbul'da ilk Amerika Elçiliği açılmıştı. İlk Amerikan elçisi David Porter, önce maslahatgüzar, daha sonra da mukim elçi olarak tayin edilmişti.⁹⁵ Aynı tarihte Osmanlı Devleti'nde açılan ilk ABD Konsolosluğu da

⁸⁹ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 132.

⁹⁰ Sander ve Kurthan, *Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı*, s. 21-22; Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s. 324; Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 12; Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 41; Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 136.

⁹¹ Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 43.

⁹² Nurdan Şafak bu iddiaya karşı çıkmakta ve antlaşmanın Türkçe metninin bu hususta İngilizce metinle aynı olduğunu belirtmektedir. Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 43-44. Çağrı Erhan'a göreyse Amerikalıların tercümanlık görevini Osmanlı tebaasından Levanten asıllı Nicholas Navoni adlı birisi yürütmekteydi. Navoni ise bazı maddeleri Türkçeden Fransızcaya tercüme ederken hata yapmıştı. İngilizce tercüme ise daha sonra yapılmıştı. Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 103.

⁹³ Bahsi geçen maddenin İngilizce ve Türkçe metinleri için bk. Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 209-210.

⁹⁴ Füsün Türkmen, *Kırılğan İttifak'tan "Model Ortaklığa" Türkiye-ABD İlişkileri*, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 22.

⁹⁵ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 146-147.

İzmir’de göreve başlamıştı.⁹⁶ Osmanlı Devleti ise 1845 yılında Boston Konsolosluğu’nu açıp Zapçioğlu Abraham adlı ilk şehbenderi göndererek ABD’deki ilk teşkilatlanmasını gerçekleştirmişti.⁹⁷ 1846 yılından sonra Osmanlı konsolosluklarına ticari alanlarda çalışan görevliler atanmıştır.⁹⁸ Orta elçi seviyesinde olan ilk Osmanlı elçiliği de 1867 yılında açılmıştı.⁹⁹ İlk Osmanlı elçisi de Edward Edme Blacque Bey olmuştu.¹⁰⁰ Osmanlı Devleti’nde bulunan Amerikan diplomatları, aynı zamanda İran’daki Amerikan çıkarlarını savunmakla da görevlendirilmişlerdi.¹⁰¹

Ticaret sözleşmesi imzalanmasına rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler başlangıçta yavaş gelişmişti. Bunun sebepleri ise Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki coğrafi mesafenin çok fazla olması, 1817-1825 yılları arasında ABD Başkanlığı görevini yürüten James Monroe’nun 1823 yılında ABD Kongresi’ne ilan ettiği Monroe Doktrini¹⁰² sonucunda ABD’nin Kuzey ve Güney Amerika kıtaları haricindeki bölgelerden siyasi olarak uzak durma eğilimine girmesi, ABD içerisinde Türkçe bilen diplomatların sayısının çok az olması, Osmanlı devlet adamlarının Amerika’ya kapitülasyon vermek konusunda isteksiz olması, 1821 Yunan İsyanında Amerikalı devlet adamlarının isyancı Rumlara destek vermesi, İngilizlerin Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesini istememeleri ve her iki ülkenin birbirlerini Avrupalı kaynaklardan tanımaları, dolayısıyla birbirlerine ön yargıyla yaklaşmalarıdır.¹⁰³

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Osmanlı’dan ABD’ye afyon, kuru üzüm, kuru incir, meyankökü, halı, kilim, yapığı ve deri ürünleri ihraç edilmekteydi.

⁹⁶ 1831’den 1911’e kadar geçen seksen yıl içinde ABD, Osmanlı topraklarında seksen tane konsolosluk açmayı başarmıştır. Cem, *Türkiye’de Geri Kalmışlık*, s. 198-199.

⁹⁷ Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 16; Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 56.

⁹⁸ Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 103.

⁹⁹ Cenk Demir, *Osmanlı’da Amerikan Kızılhaçı*, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022, s. 30; Örmeci, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 40.

¹⁰⁰ Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 58.

¹⁰¹ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 102.

¹⁰² Monroe Doktrini hakkında daha fazla bilgi için bk. Edward J. Renehan Jr. *The Monroe Doctrine: The Cornerstone of American Foreign Policy*, 1. Baskı, Chelsea House Publishing, New York 2007 ve Ernest R. May, *The Making of the Monroe Doctrine*, 1. Baskı, Harvard University Press, Massachusetts 1975.

¹⁰³ Örmeci, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 32-33; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 1; Sait Yılmaz, *Türkiye’deki Amerika: İkili İlişkiler ve ABD’nin Örtülü Operasyonları*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2017, s. 34; Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 103-113.

ABD'den Osmanlı'ya ithal edilen ticaret ürünleri ise pamuklu kumaşlar, madeni yağlar, işlenmiş deri, rafine şeker, demir-çelik ürünleri, alkollü içkiler, ateşli silahlar ve bu silahların mühimmatlarıydı. 1830'dan sonra Osmanlı-ABD ticaret hacmi her yıl daha da artmıştı. İlginç bir şekilde bu dönemde ticaret fazlası olan taraf Osmanlı Devleti idi.¹⁰⁴

Sultan II. Mahmut, Amerikalı gemi mühendis ve teknisyenlerinin Osmanlı tersanelerinde istihdam edilmesini sağlamıştır. Ayrıca ABD'den buharlı gemi satın alınması yolunda girişimlerde bulunmuş, ancak gemi satın alınması girişimi sonuçsuz kalmıştır.¹⁰⁵ ABD'den buharlı gemi satın alınmasını başaramayan Sultan'ın istihdam ettiği Amerikalılar 1837 yılında Osmanlı Devleti'nin ilk buharlı gemisini inşa etmiştir. Bu gemiye *Eser-i Hayr* adı verilmiştir.¹⁰⁶ Amerikalı uzmanların yapımında katkıda bulunduğu gemiler, Osmanlılar tarafından Amerikakâri olarak adlandırılmışlardır.¹⁰⁷ 1835'te Amerikalı top dökümcüleri Tophane'de istihdam edilmişlerdir.¹⁰⁸ Ayrıca 1838 yılında Osmanlı Devleti'nin talebiyle T. B. Tylden adlı Amerikalı bir deniz subayı Osmanlı donanmasında firkateyn kaptanı olarak görevlendirilmiştir.¹⁰⁹

Sultan Abdülmecid döneminde de sanayileşme girişimlerine destek olunması için Amerikalı uzman ve mühendislerden faydalanılmaya devam edilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin 1840'lı yıllarda giriştiği sanayileşme teşebbüsleri genel olarak başarısız olduğu için Amerikalı uzman ve mühendislerin çabaları çoğunlukla sonuçsuz kalmıştır.¹¹⁰ Buna rağmen Sultan Abdülmecid'in davetiyle gelen Amerikalı bilim adamları Osmanlı Devleti'ndeki krom ve kömür madenlerinin bir kısmını keşfetmeyi başarmışlardır.¹¹¹

¹⁰⁴ Örmeci, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 24; Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 167.

¹⁰⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Haz. Ahmet Kuyaş), 20. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 207.

¹⁰⁶ Klaus Kreiser ve Christoph H. Neumann, *Küçük Türkiye Tarihi*, (Çev. Yunus Emre Gürbüz), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 249-250; Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 17.

¹⁰⁷ Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 149.

¹⁰⁸ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 179.

¹⁰⁹ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 176.

¹¹⁰ Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s. 28-29.

¹¹¹ Celil Bozkurt, "Harmancık Krom Madenlerinin İşletilmesi", *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, (ed. Arif Bilgin ve Burhan Çağlar), 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 238.

Tanzimat Fermanı ile Amerikan misyonerleri İstanbul'da geniş bir sahada hareket etme fırsatı bulmuşlardı.¹¹² Osmanlı-ABD ticaretinin kapsamı 1850'li yıllarda genişlemiştir. Kırım Savaşı'ndan sonra İstanbul Limanı'na her hafta en az bir Amerikan ticaret gemisinin geldiği belirtilmiştir.¹¹³ 1855 yılında ABD ordusu deve kervanları oluşturmak istemiş ve Osmanlı Devleti'nden deve ithal edilmiştir. Develerle birlikte dört adet deveci de Amerika'ya gelmiştir. Osmanlı Devleti'nden kendi isteğiyle ABD'ye gelip yerleşen ilk kişi Deveci Hacı Ali olmuştur.¹¹⁴ 1872'de ABD, Osmanlı Devleti'yle en çok ticaret yapan dördüncü ülke olmuştur.¹¹⁵

Nitekim, dış güçlerin dayatmasıyla ABD ve Osmanlı Devleti arasında 13 Şubat 1862 tarihinde 1861-1862 yıllarında Osmanlı Devleti'nin büyük devletlerle yaptığı ticaret antlaşmalarının birisi olan ikinci ticaret ve dostluk antlaşması imzalanmıştı. 23 maddelik ve ayrıntılı bir şekilde hazırlanan bu antlaşmada ithalat ve ihracattan alınan gümrük vergileri yüzde sekizde sabitlenmiş¹¹⁶, ABD'ye verilen kapitüler haklar genişletilmiş, tekel usulü kaldırılmış, Amerikan tüccarlarının Osmanlı Devleti'nin her yerinde ticaret yapabilecekleri hükme bağlanmış ve ABD mallarından alınan gümrük vergisinin oranı düşürülmüştü.¹¹⁷ Bu antlaşma sonrasında ABD'ye Anadolu ve Balkanlar'da üretilen ve kendine has bir tadı olduğu iddia edilen şark tütünü sevkiyatı başlamıştı.¹¹⁸ Bu dönemde ABD'nin yakın coğrafyasına yoğunlaşması ve Türkiye'ye doğrudan müdahale etmemesi nedeniyle Türkiye'de ABD'nin diğer Batı devletlerinden farklı emperyalist bir ülke olmadığı kanısı uyanmıştı.¹¹⁹ 11 Ağustos 1874 tarihinde de ABD ile Osmanlı Devleti arasında Tabiiyet, Gayrimenkul ve Suçluların İadesine dair anlaşmalar imzalanmıştı.¹²⁰

¹¹² Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 31.

¹¹³ Türkmen, *Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 20-21.

¹¹⁴ Yeşil, *Türk Basınının Amerika Macerası*, s. 36-38.

¹¹⁵ Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 107.

¹¹⁶ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları*, 1. Baskı, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974, s. 111-112.

¹¹⁷ Sander ve Fişek, *Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı*, s. 22-23; Örmeci, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 25; Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 172.

¹¹⁸ Can Nacar, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Emek ve İktidar: Tütün İşçileri, İşyeri Yöneticileri ve Devlet, 1872-1912*, 1. Baskı, (Çev. Ali Karatay) Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2022, s. 28.

¹¹⁹ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 58.

¹²⁰ Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 18; Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 236.

Amerikan İç Savaşı (1861-1865) sonucunda dünya pamuk piyasasında bir daralma meydana gelmiş, dolayısıyla Menderes Ovası ve Çukurova’da yetişen pamuğun dünya ticaretine dahil edilmesi yolunda çalışmalar başlatılmıştır.¹²¹ Menderes Ovası ve Çukurova’ya Amerika’dan getirilen pamuk tohumları ekilmiştir.¹²² Bunun sonucunda Osmanlı Devleti’nin pamuk üretimi ve buna bağlı olarak pamuk ihracatı artmıştır.¹²³ Varna Sancağında da Midhat Paşa Amerika’dan pamuk tohumu ithal etmiş, ancak ithal edilen tohumlar fazla büyümeden kurumuştur.¹²⁴ Amerika’nın tarım alanındaki tek etkisi pamukla sınırlı kalmamıştır. ABD’den getirilen ıslah edilmiş arpa ve buğday tohumları Anadolu’da tahıl üretimini artırmak amacıyla büyük çiftliklere dağıtılmıştır.¹²⁵

Islahat Fermanı, aynı zamanda Amerikan misyonerlerinin giderek etkisini arttırmasını sağlamıştı. İslam’ın ve Hristiyanlığın ortaya çıktığı yer olarak Orta Doğu Amerikan misyonerlerinin en önemli faaliyet sahalarından biri hâline gelmişti. Osmanlı Devleti topraklarında farklı zamanlarda on bir farklı Amerikan Protestan misyoner grubu faaliyetlerine başlamıştı. Bu gruplar şunlardır:

1. Amerikan Board¹²⁶ (The American Board of Commissioners for Foreign Missions)
2. Amerikan İncil Örgütü (The American Bible Society)
3. Amerikan Risale Örgütü (The American Tract Society)
4. Presbiteryen Board Örgütü (The Presbyterian Board of Foreign Missions)
5. Amerikalı Kardeşler Örgütü (The American Friends’ Mission)

¹²¹ Aslıhan Aykaç, *Devletin İşçisi Olmak: Nazilli Basma Fabrikası’nda İşçi Sınıfı Dinamikleri*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 88-89.

¹²² İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Üçüncü Kitap: Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 127.

¹²³ Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, s. 193.

¹²⁴ Bekir Koç, *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa: Tuna Vilayeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 273.

¹²⁵ Shaw ve Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt 2*, s. 284.

¹²⁶ Amerikan Board, Türkiye’de Amerikan misyonerliği hakkında hazırlanan çalışmalarda American Board, Amerikan Board gibi şekillerde yazılmaktadır.

6. Ermenistan ve Hindistan Millî Yardım Birliği (The National Armenia and India Relief Association)
7. Reformist Kiliseler Birliği (The Board of Foreign Missions of the Reformed Church in America)
8. Genç Erkekler Hristiyan Birliği (The Young Men's Christian Association)
9. Genç Kadınlar Hristiyan Birliği (The Young Women's Christian Association)
10. Metodistler (The Methodist Episcopal Mission)
11. Yakın Doğu Muavenet Heyeti (The Near East Relief).¹²⁷

Bu misyoner gruplarından en güçlü ve örgütlü olanı American Board (tam adıyla American Board of Commissioners for Foreign Missions/Amerika Yabancı Misyon Komiserleri Kurulu) olarak bilinen misyoner teşkilatı giderek hızlı bir şekilde teşkilatlanmaya başlamıştı. 1831 yılında ABCFM'ye tabi olan ilk misyonerler İstanbul'a gelmişlerdi.¹²⁸ 1840'ta İstanbul Bebek'te misyonerler Bebek Seminer Okulu olarak da bilinen eğitim kurumunu açmışlardır.¹²⁹

ABCFM 1860 yılına geldiğinde Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu, Merkezi Türkiye Misyonu, Avrupa Misyonu ve Suriye Misyonu olmak üzere beş misyon oluşturmuştu. Bunlardan Batı Türkiye Misyonu, Anadolu'nun büyük bir kısmını ele almaktaydı ve İstanbul, İzmir, Tokat, Kayseri, Bursa, Sivas, Yozgat, Bahçeçik ve Edirne istasyonlarından oluşmuştu. Doğu Türkiye Misyonu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan sorumlu kılınmıştı. Buradaki istasyonlar Erzurum, Trabzon, Harput, Mardin, Van ve Bitlis idi. Merkezi Türkiye Misyonu ise Ermenilere yoğunlaşmıştı. Burada Antakya, Adana, Antep, Maraş, Urfa, Halep ve Tarsus istasyonları kurulmuştu. Avrupa Misyonu Selanik, Sofya, Manastır, Elbasan ve Korçe

¹²⁷ Alan ve Kuş, *Amerikan Board Kaynaklarında Trabzon*, s. 10.

¹²⁸ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 94-95.

¹²⁹ Önder Kaya, *Dünyanın Tam Orta Yerinde Robert Kolej İmparatorluktan Cumhuriyete Bir Okulun Tarihi*, 1. Baskı, Kronik Yayınları, İstanbul 2022, s. 33-34.

istasyonlarından teşkil edilmişti. Suriye Misyonu ise Beyrut, Trablusşam, Sayda ve Zahla istasyonlarından müteşekkildi.¹³⁰

Ayrıca 1853 yılı itibariyle Protestan misyonierleri faaliyetleri için Ermenice bir gazete de çıkarmaya başlamışlardı.¹³¹ Misyonierler bununla da kalmamış, eğitime, özellikle de kadınların eğitime büyük önem vermişlerdi.¹³² Kadın misyonierler kadınlara hem dinî hem de ilmi eğitim vermek için kullanılmışlardı. Kadınların eğitime önem vermelerinin bir diğer nedeni, o tarihlerde Amerika’da iş hayatına katılmak isteyen eğitimli kadınların yapabileceği tek işin misyonierlik olması, bunun sonucunda da çok sayıda eğitimli Amerikan kadınının misyonierlik mesleğini seçmesi veya misyonierlerle evlenmesiydi.¹³³ Buna ek olarak, kaçgöç geleneklerine riayet eden topluluklarda yaşayan kadınlar için kadın misyonierlerden faydalanmak daha kolaydı.¹³⁴ Sağlık personeli olan misyonierler ilk olarak 1831 yılında İstanbul’a gelmiş, 1859 yılından sonra da misyonier doktorlar Anadolu’da hasta tedavi etmek suretiyle misyonierlik faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardı.¹³⁵

Amerikan misyonierleri, 1872 yılında İstanbul Eminönü’ndeki Fincancılar yokuşunda bulunan bir hanı satın alarak burayı *Bible House* (İncil Evi, başka kaynaklarda Amerikan Hanı¹³⁶ olarak da geçmektedir) adlı bir müessese hâline getirmişlerdir. Burada bir depo, mabet, matbaa, kütüphane, ciltthane ve misafirhane kurmuşlar ve binayı misyonierlik çalışmalarının idari merkezi olarak

¹³⁰ Yıldız, *Anadolu’da Amerikan Misyonierleri*, s. 27-28; Alan ve Kuş, *Amerikan Board Kaynaklarında Trabzon*, s. 30; Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 195.

¹³¹ Ahmet Emin Yalman, *Modern Türkiye’nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913*, 2. Baskı, (Çev. Birgen Keşoğlu, Haz. Serkan Yazıcı ve Fikrettin Yavuz), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 33.

¹³² Taşkın, *Amerikan Board Misyonierleri*, s. 69; Alan ve Kuş, *Amerikan Board Kaynaklarında Trabzon*, s. 13.

¹³³ Akgün, *Mormon Misyonierler*, s. 80; Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 74.

¹³⁴ Akgün, *Mormon Misyonierler*, s. 82.

¹³⁵ Türkmen, *Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 30; Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 67.

¹³⁶ Nalan Turna, “19. ve 20. Yüzyıl İstanbulunda Fincancılar Yokuşu, Amerikan Hanı ve Matbaacılık Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi İlel Dergisi*, 7/1, 2020, s. 78.

belirlemişlerdir.¹³⁷ İncil Evi'nde Amerika'dan Osmanlı Devleti'ne misyonerlik faaliyetleri için gelmiş bütün cemiyetlere odalar tahsis edilmiştir.¹³⁸

Misyonerlik faaliyetleri aynı zamanda Kutsal Topraklara hac ziyaretini ve inanç turizmini de yaygınlaştırdığı için misyonerler Osmanlı Devleti'nde turizmin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.¹³⁹

Amerikalı misyonerlerin kurduğu ya da kurulmasına katkı sağladığı okullar, Robert Koleji başta olmak üzere Osmanlı Maarif Nezaretinin bıraktığı boşluğu doldurulmasında katkı sağlamıştır.¹⁴⁰ Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu'da ilk ve orta düzeyde eğitim veren çok sayıda Amerikan okulu açılmıştır. Bu okulların birçoğu Osmanlı Devleti'ndeki okullardan daha yüksek seviyede eğitim vermiştir.¹⁴¹ Ayrıca bu dönemde Amerikalı arkeologların Ortadoğu'da kazılara başlamalarına yardımcı olmuşlardır.¹⁴²

Osmanlı Devleti'nde görev yapan Amerikalı misyonerler genelde gayrimüslimlere yönelmişlerdi. Bunun iki sebebi vardı. Birinci sebep Osmanlı Devleti'nin Müslümanlara yönelik misyonerlik faaliyetlerini cezalandırmasıydı. İkinci sebep ise Müslüman halkın genelde misyonerlik faaliyetlerine meylenmemesiydi.¹⁴³ İlerleyen safhada Yahudiler de misyonerliğe karşı ilgisiz kaldıkları için din değiştirme faaliyetleri Ermeni ve Rumlara yönelmişti.¹⁴⁴ 1858'den sonra Türklere ve Kürtlere yönelik misyonerlik ve yayın faaliyetleri artmış ve tek tük tanassur edenler olmuşsa da din değiştiren Müslümanların sayısı misyonerlerin beklediği kadar çok olmamıştı.¹⁴⁵

¹³⁷ Adnan Şişman, *Osmanlı Devleti'nde XX. Yüzyıl Başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, 1. Baskı, Alem Basın Yayın, Balıkesir 1994, s. 14; Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 204-205.

¹³⁸ Turna, "Fincancılar Yokuşu", s. 78-79.

¹³⁹ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 238-239.

¹⁴⁰ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 243.

¹⁴¹ Kaya, *Robert Koleji*, s. 19.

¹⁴² Zeynep Çelik, *Asar-ı Atika: Osmanlı İmparatorluğunda Arkeoloji Siyaseti*, (Çev. Ayşen Gür), 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 162.

¹⁴³ Emrah Şahin, *İtikadın Peşinde: Osmanlı Bürokratları ve Amerikan Misyonerleri*, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2022, s. 23.

¹⁴⁴ Taşkın, *Amerikan Board Misyonerleri*, s. 17; Akgün, *Mormon Misyonerler*, s. 76.

¹⁴⁵ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 205.

Amerikan misyonerleri, 1850'lerden 1883'e kadar Osmanlı bürokratları tarafından diğer ülkelerin misyonerleriyle aynı muameleyi görmekteydi. Zira hem bu dönemde ABD'nin Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri kültürel boyuttaydı¹⁴⁶, hem de misyonerler dinî eğitimin yanı sıra birçok konuda pratik bilgiler de öğretiyordu. Misyonerler iyi yetişmiş ve bilgili insanlardı.¹⁴⁷ Propaganda yaptıkları kişilere olağan işlerin nasıl daha verimli yapılacağını gösteriyor, hijyen ve iyi alışkanlıklar aşılamaya çalışıyorlardı.¹⁴⁸ Bunun bir parçası olarak Amerika'nın ileri olduğu bilimler hakkında yapılan yayınlar ve Amerika'da başarılı insanların biyografileri Türkçeye tercüme edilmeye başlanmıştı.¹⁴⁹

Osmanlı Devleti için 1883 yılından sonra bu durum değişmişti. Osmanlı bürokratları Amerikalı misyonerleri hafife aldıklarını fark etmişlerdi.¹⁵⁰ Zira diplomatlar, askerler ve tüccarların oluşturdukları tehlike, yaşanan zamanla ilişkiliydi. Misyonerler ise kurdukları okullarla gelecek nesilleri tehdit etmekteydi.¹⁵¹ Amerikan misyonerleri Ermenilerin isyan ve terör faaliyetlerinin teorik ve pratik altyapısını da sağlamaktaydı.¹⁵² Misyonerlere karşı tavrın değişmesinde II. Abdülhamid'in tedirginliği ve vehmi de etkili olmuştu.¹⁵³ Misyonerlerin yayınlarındaki Türklük ve İslam karşıtı pasajlar devlet tarafından sansürlenmeye başlanmıştı.¹⁵⁴

ABD'den Protestan misyonerleri dışında Mormon misyonerlerinin de önce 1884 yılında İstanbul'a sonra, 1888 yılında Sivas'a ve 1889'da Antep'e gelmesiyle işler Osmanlı Devleti için daha da karmaşık bir hal almıştı.¹⁵⁵ Zira Mormon misyonerleri,

¹⁴⁶ Çavdar, *Türkiye'nin Açlık, Fukaralık ve Yoksunluk Tarihi*, s. 90.

¹⁴⁷ Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, 1. Baskı, Arba Yayınları, İstanbul 1989, s. 42.

¹⁴⁸ Akgün, *Mormon Misyonerler*, s. 83; Ahmet Emin Yalman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, (Çev. Birgen Keşoğlu, Haz. Serkan Yazıcı ve Enis Şahin), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 44; Seçil Karal Akgün ve Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, 1. Baskı, Kızılay Yayınları, Ankara 2000, s. 144.

¹⁴⁹ Nur Gürani Arslan, *Türk Edebiyatında Amerika ve Amerikalılar*, 1. Baskı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2000, s. 1.

¹⁵⁰ Şahin, *İtikadın Peşinde*, s. 43-44.

¹⁵¹ Deringil, *Simgeden Millete*, s. 113.

¹⁵² Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 18.

¹⁵³ Kreiser ve Neumann, *Küçük Türkiye Tarihi*, s. 264.

¹⁵⁴ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 206.

¹⁵⁵ Akgün, *Mormon Misyonerler*, s. XXIV.

Amerikan Board ve diğer Protestan misyoner kuruluşları için yeni bir tehdit oluşturmıştı. Protestanlara göre Mormonlar, hem Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimler için sağladığı imkânları kullanıyor, hem Amerikan okullarında eğitim verilen kişileri hedef olarak belirleyerek Protestanlığa geçebilecek kimseleri yanıltıyor, üstüne üstlük yanlış dinî görüşleri yayıyorlardı.¹⁵⁶ Ayrıca Mormon misyonerlerinin Amerikan devletiyle vatandaşlık bağları dışında bir bağları yoktu. Bu yüzden pasaport çıkarmak gibi işler dışında ABD'den neredeyse hiç destek alamıyorlar, bunun karşılığında Ermeni diasporasının ve ABD'nin siyasi yönlendirmelerine alet olmuyorlardı, bu da Protestan misyonerlerinin rahatsızlığında bir etken olmuştu.¹⁵⁷

Mormon misyonerlerinin Osmanlı Devleti'ne yerleşmesiyle birlikte Osmanlı idaresi bir ikilemde kalmıştı. Bir taraftan Mormon misyonerleri ABD vatandaşı oldukları için onları sınır dışı ederek Amerika ile ilişkileri bozmak istememekteydi. Diğer bir taraftan da Protestan misyonerlerinin Mormonlar'a karşı olumsuz bir tavır takınması ve yerel yetkililerin Mormon inancı resmen tanınmadığı için bu inancın misyonerlerinin faaliyetlerini Osmanlı Devleti için zararlı bulması hükümetin işini zorlaştırmıştı. Bunun üzerine bekle gör siyaseti izlenmiş ve Mormon misyonerleri takibat altına alınmalarına karşın, kendilerine ilişilmemişti.¹⁵⁸

Osmanlı hükümetlerinin ve bürokratlarının tehlikeleri fark etmesine rağmen geniş halk kitleleri ABD'den gelen misyonerlerin yaptıkları hakkında henüz tam olarak bilinçlenmemişti. Çünkü dönemin Osmanlı basını Amerikalılar hakkında abartılı hikayeler anlatmaktaydı, sonunda hem Kuzey Amerika hem de Güney Amerika Türkler için gariplikle ve tuhaflıkla eş anlamlı hâle gelmişti.¹⁵⁹ Amerika hakkında bilgi veren haberlerde bile Amerika'nın garipliklerinden bahsedilmişti.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Akgün, *Mormon Misyonerler*, s. 143-144.

¹⁵⁷ Akgün, *Mormon Misyonerler*, s. 258.

¹⁵⁸ Akgün, *Mormon Misyonerler*, s. 148-150.

¹⁵⁹ Yalman, *Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın*, s. 82.

¹⁶⁰ Arslan, *Türk Edebiyatında Amerika*, s. 48-49.

Amerikan tesirleri 1870’li yıllardan itibaren siyasi ve idari alanlarda da ortaya çıkmaya başlar. Mecelle’nin hazırlanmasında da Amerikan tesirlerinin bulunduğu görülür. Mecelle içindeki her kitabın başında temel kavramları açıklayan bir mukaddimenin yer alması kimi yazarlara göre Amerikan kanunlarına benzer bir sistemin kurulduğuna dair bir işarettir.¹⁶¹

Kanun-ı Esasi’nin hazırlanış sürecinde de Amerikan tesirlerine rastlamak olağandır. Miladi takvime göre 23 Aralık 1876 ilan edilen Kanun-ı Esasi hazırlanırken Belçika, Polonya ve Prusya anayasalarından faydalanılmıştır. Ayrıca Namık Kemal, anayasanın hazırlanma süreci sırasında Amerikan, Fransız ve İngiliz yasa rejimlerini de incelemiştir.¹⁶²

İkinci Abdülhamid devri aynı zamanda ABD ile Osmanlı Devleti arasında silah, askeri malzeme ve gemi ticaretinin yükselişe geçtiği bir dönem olmuştur.¹⁶³ Tıpkı Avrupa devletlerinde üretilen askeri malzemelerde olduğu gibi ABD’de üretilen ve icat edilen silahlar ve teçhizat da yakından takip edilmiştir.¹⁶⁴ 1876’dan sonra ABD ve İngiltere menşeli Martini-Henry tüfekleriyle bu tüfeklerin fişekleri ithal edilmeye başlanmış,¹⁶⁵ 1882 yılında ABD’den asker taşıma gemileri istenmiş, yine 1882 yılında ABD’de torpido silahlarının geliştirilmesinde rol oynamış General Berdan ve Albay Lay isimli iki mucit Osmanlı Devleti’nde torpido üretimi için çeşitli çalışmalar yapmışsa da torpidoların Osmanlı karasularında denenmesine izin verilmediği için sonuç alamamışlardır.¹⁶⁶ 1883 yılında ABD’de faaliyet gösteren Winchester

¹⁶¹ Zafer Toprak, *Türkiye’de Yeni Hayat: İnkılap ve Travma 1908-1928*, 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2017, s. 63.

¹⁶² Doğu Perinçek, *Türkiye’nin Anayasa Birikimi: “Bölücü Anayasa”nın Eleştirisi ve Cumhuriyetin Yeniden Örgütlenmesi*, 4. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016, s. 79; Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s. 294-295.

¹⁶³ Bozarslan, *Türkiye Tarihi*, s. 156.

¹⁶⁴ Fatih Tetik, *Sultanın Silahları II. Abdülhamid Dönemi Savunma Sanayii ve Silah Teknolojisi*, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018, s. 36.

¹⁶⁵ Tetik, *Sultanın Silahları*, s. 168; Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 138-139.

¹⁶⁶ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 178.

Şirketinden 30 milyon adet fişek satın alınmıştır.¹⁶⁷ Ayrıca Winchester şirketinden bir fişekhane kurulabilmesi için gerekli teçhizat da temin edilmiştir.¹⁶⁸

ABD-Osmanlı arasındaki silah ticareti 1880'li yıllardan sonra Almanya'nın artan etkisi nedeniyle zayıflamıştır. 1880'li yıllardan itibaren ABD ve Osmanlı Devleti arasındaki kayda değer tek silah ticareti 1899'da ABD'den Osmanlı donanması için bir kruvazör sipariş edilmesi olmuştur. Mecidiye adı verilen bu gemi 1904 yılında Osmanlı Devleti'ne teslim edilmiştir.¹⁶⁹ Bu tarihten sonra İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar ABD menşeli askeri teçhizat üreticileri Osmanlı silah pazarında güç kaybetmiştir.¹⁷⁰ ABD firmalarının güç kaybetmesine ve yaşanan teslimat sorunlarına rağmen İkinci Abdülhamid döneminde Almanya'dan sonra en fazla silah ithal edilen ikinci ülke ABD olarak kalması dikkat çekmiştir.¹⁷¹

Silah ticaretinde ABD'nin etkisinin zayıflamasına rağmen ABD ve Osmanlı arasındaki toplam ticaret hacmi artmıştır. ABD'nin Osmanlı ticaretine iki yönlü bir etkisi olmuştur. Bir taraftan 1890'lı yıllara kadar Osmanlı'daki hububat ve tahıl fiyatlarının düşmesine neden olurlarken,¹⁷² diğer taraftan 1899 yılında İstanbul-New York arasında gemi seyahatlerini başlatarak Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz taşımacılık tekeli kırılmaya başlamıştır.¹⁷³

Ayrıca Amerikalı girişimciler Osmanlı Devleti'nin tütün ticaretinde büyük bir etkiye sahip olmuşlardır.¹⁷⁴ 1901 yılında *Amerikan Tütün Tröstü* adlı bir tekel kurulmuş, bu durum Osmanlı tütününe talebin artmasını ve Osmanlı Devleti'ndeki tütün fiyatlarının yükselerek çiftçilerin daha fazla para kazanmasını sağlamıştır.¹⁷⁵ Ayrıca Konya başta olmak Anadolu'dan ABD'ye çakal derisi, kurt derisi, sansar derisi,

¹⁶⁷ Sander ve Fişek, *Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı*, s. 29-33; Tetik, *Sultanın Silahları*, s. 258-259.

¹⁶⁸ Tetik, *Sultanın Silahları*, s. 235.

¹⁶⁹ Örmeci, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 26.

¹⁷⁰ Sander ve Fişek, *Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı*, s. 34-38.

¹⁷¹ Tetik, *Sultanın Silahları*, s. 97.

¹⁷² Tekeli ve İlkın, *Cumhuriyetin Harcı Birinci Kitap*, s. 28-29; Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s.60.

¹⁷³ Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 117.

¹⁷⁴ Nacar, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Emek ve İktidar*, s. 31.

¹⁷⁵ Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, 1. Baskı, (Çev. Sabri Tekay), İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 69-70.

tilki derisi, halı, tiftik, yün, yapağı, sahtiyan (işlenmiş keçi derisi), kök boya, kaba manifatura ve keten ihraç edilmiştir.¹⁷⁶ On dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başlarında afyon ticareti Amerikalı girişimci ve tüccarlara büyük miktarda kâr getirmiştir.¹⁷⁷

Amerika'dan gelen *Oliver* markalı bir çift öküzle çekilebilen hafif demir pulluklar 1892'den itibaren İzmir, Aydın, Manisa, Çanakkale, Afyonkarahisar, Uşak ve Konya'da çok sayıda çiftçi tarafından kullanılmaya başlanmıştır.¹⁷⁸

Diğer bir taraftan İkinci Abdülhamid döneminde Amerikan eğitim kurumlarının sayısı ve bu okullarda okuyan öğrencilerin sayısı giderek artmıştır.¹⁷⁹ Tevfik Çavdar'a göre Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan okullarının sayısı 435'e, öğrenci sayısı da 19.795'e yükselmiştir.¹⁸⁰ Amerikan okulları Ermenilere verdiği eğitimle onların Türklerden daha eğitilmiş olmasına neden olmuştur. Bu sayede yabancı okullar vasıtasıyla eğitim seviyesi yükselen Ermenilerin bu konuda kendilerine yeterli imkânı temin edemeyen Osmanlı Devleti'ne karşı tepki duymalarını sağlamıştır.¹⁸¹

Müze-i Hümayun'un kuruluşunda ve işleyişinde Amerikan müzelerinin yönetim ve finansmanından örnek alınmış, ancak Amerika'da müzeleri destekleyen zengin ve hayırsever iş adamları Osmanlı Devleti'nde bulunmadığı için Müze-i Hümayun, devlet destekleriyle ayakta durmak zorunda kalmıştır.¹⁸²

Pennsylvania Eyalet Üniversitesi (Pennsylvania State University) İkinci Abdülhamid döneminde Müze-i Hümayun ile bilimsel ortaklık başlatmıştır. Pennsylvania'dan arkeologlar müzeye gelmiş, buradaki eserlerin tasnifine yardımcı olmuşlardır. Ayrıca Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki kazılara katkıda

¹⁷⁶ Ahmet Atalay, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Konya'da Kurulan Millî Şirketler ve Millî Bankalar*, 1. Baskı, Çizgi Yayınevi, Konya 2011, s. 18; Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, s. 204.

¹⁷⁷ Erhan, *Beyaz Savaş*, s. 17.

¹⁷⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 344.

¹⁷⁹ Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 33.

¹⁸⁰ Çavdar, *Türkiye'nin Açlık, Fakaralık ve Yoksunluk Tarihi*, s. 91. 1904'te hazırlanan bir rapor ise Osmanlı Devleti içindeki Amerikan okullarının sayısını 269 olarak göstermektedir. Şişman, *Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, s. 6.

¹⁸¹ Akgün, *Mormon Misyonerler*, s. 85.

¹⁸² Çelik, *Asar-ı Atika*, s. 37.

bulunmuşlar ve eser kaçakçılığına mâni olmuşlardır. Bunun karşılığında Müze-i Hümayun'daki bazı eserlerin kopyalarını çıkartmak için izin almışlardır. Buna ilaveten kazılardan çıkarılan bazı parçaların kendilerine hediye olarak verilmesini sağlamışlardır.¹⁸³ Osmanlı Devleti'ndeki açılan ikinci doğa tarihi müzesi de Robert Koleji'nde açılan Tabiat Tarihi Müzesi olmuştur. Bu müzeye Osmanlı Devleti'nin her yanından çok sayıda bitki, hayvan ve jeolojik taş örnekleri getirilmiştir.¹⁸⁴

İkinci Abdülhamid'in saltanatı sırasında Osmanlı Devleti'nde yapılan nüfus sayımları Amerikan tesirlerinin görüldüğü bir başka alandır. Bu dönemdeki nüfus sayımları Amerikan sistemi örnek alınarak gerçekleştirilmiştir. Dönemin Amerikan elçisi ve ABD'deki nüfus sayımlarını (Census) yöneten Samuel Sullivan Cox, nüfus sayımları hususunda sultana danışmanlık yapmıştır.¹⁸⁵ Amerika'daki bilimsel gelişmelere de ilgi duyan Sultan, Cox'tan istatistik ilmini Osmanlı Devleti'ndekilere öğretmesini de istemiştir.¹⁸⁶

Osmanlı Devleti'ne Amerikan tesirlerinin bir tezahürü American Board'ın, yani Amerika Yabancı Misyon Komiserleri Kurulu'nun etkisinin Amerikan Başkanı Theodore Roosevelt'in Osmanlı Devleti'ne müdahale etmesini isteyecek kadar artmış olmasında görülebilmektedir.¹⁸⁷ ABD, Osmanlı karasularına kendi donanmasını gönderip müdahale edecek kadar Ermeni sorununun içine çekilmiş ve taraflardan birisi olmuştur.¹⁸⁸ Buna ek olarak Ermenilerin ve Rumların milliyetçi ve sosyalist örgütleri hem Amerikan okullarında hem de ABD sınırları içerisinde şubeler açmayı

¹⁸³ Çelik, *Asar-ı Atika*, s. 86-88.

¹⁸⁴ Kaya, *Robert Koleji*, s. 91-92.

¹⁸⁵ Kemal Haşim Karpaz, *İslâm'ın Siyasallaşması: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması*, (Çev. Şiar Yalçın), 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 271-272.

¹⁸⁶ Karpaz, *İslâm'ın Siyasallaşması*, s. 376-377.

¹⁸⁷ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 43.

¹⁸⁸ Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 66-67; Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 19; Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 23.

başarmıştır.¹⁸⁹ Bundan dolayı Ermeni sorunu ve misyonerlerin faaliyetleri ABD’de Osmanlı aleyhtarı sayılabilecek bir kamuoyu oluşmasına sebep olmuştur.¹⁹⁰ Bu kamuoyu nezdinde Türkler, Korkunç Türk (The Terrible Turk), Adı Anılmayan Türk, Konuşulmayan Türk (The Unspeakable Turk) gibi tabirlerle tanımlanmıştır.¹⁹¹

Bu olumsuz propagandalara karşılık İkinci Abdülhamid, iki aşamalı bir politika takip etmiştir. Birinci aşamada Amerikan iç politikası oldukça iyi bir şekilde takip edilmiştir.¹⁹² İkinci aşamada ABD’de yaşayan Müslümanlara ve Müslümanlığı seçen Amerikalılara Washington Büyükelçiliği vasıtasıyla destek vermiştir. 1893 yılında Muhammed Webb adında Amerikalı bir Müslüman, Osmanlı Devleti’nden aldığı maddi destekle *Moslem World* (Müslüman Dünyası) ve *The Voice of Islam* (İslam’ın Sesi) adlı iki dergi yayınlamaya başlamıştır.¹⁹³ İkinci Abdülhamid, ABD’de çıkartılan ilk Arapça gazete olan *Kevkebü’l Amerika* adlı gazeteyi de maddi olarak desteklemiştir.¹⁹⁴

ABD ve Osmanlı Devleti arasında eğitim alanında güçlenen ilişkilerin bir sonucu olarak önce 1882 yılında elçiliğin statüsü orta elçiliğe¹⁹⁵, ardından da 1906

¹⁸⁹ Anaide Ter Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik ve Sosyalizm (1887-1912)*, (Çev. Mete Tunçay), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 36; Celâl Bayar, *Ben de Yazdım Cilt 2: Milli Mücadele’ye Gidiş-Milli Mücadele’ye Giriş*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 395. 1820’den 1920’ye kadar Osmanlı uyruklu 326 bin 347 kişi Amerika kıtasına göç etmiştir. Bunların çoğunluğu da Ermeniler ve diğer gayrimüslim cemaatlere mensuptur. Bk. Bozarslan, *Türkiye Tarihi*, s. 113; Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 91; Akgün, *Mormon Misyonerler*, s. 85. Ahmet Emin Yalman’a göre Amerika’ya göç edenler kırsal hayatın şartlarının dayanılmaz olması nedeniyle göç etmişlerdi. Bk. Yalman, *Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye*, s. 99.

¹⁹⁰ Örnek, *Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 60; Şahin, *İtikadın Peşinde*, s. 49; Akgün, *Mormon Misyonerler*, s. 103.

¹⁹¹ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi ilişkileri*, s. 2; Ökkeş Kürşad Karacagil, *Ahmet Rüstem Bey: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sıra Dışı Bir Diplomat*, 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s. 183.

¹⁹² Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 28.

¹⁹³ Ercüment Kuran, *Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, 5. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013, s. 96-97; Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 170-172.

¹⁹⁴ Arslan, *Amerikan Basını*, s. 9.

¹⁹⁵ Amerikan elçisinin statüsünün orta elçiliğe yükseltilmesinin nedeni Büyük devletler arasından en düşük statüdeki devletin Amerika Birleşik Devletleri olması ve o tarihte İstanbul’da görev yapan Amerikan elçisi olan Lew Wallace’ın Sultan ile samimi bir ilişki geliştirmesidir. İbrahim Kalın, *İslâm ve Batı*, 12. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2018, s. 187-190.

yılında Amerikan elçisinin diplomatik statüsü orta elçilikten büyükelçiliğe yükseltilmiştir.¹⁹⁶

Modernleşmenin etkisi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber hemen her alana yayılmıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra 1950 yılına dek Türkiye'de bir ulus devlet inşa etmek için hem İttihatçılar hem de Kemalistler tutarlı bir şekilde hareket etmişlerdir.¹⁹⁷ Bu sayede hukuki, siyasi ve etnik düzlemlerde bir ulus inşasının gerçekleştirildiği iddia edilmiştir.¹⁹⁸

Bu durum pek çok kişi tarafından olumlu karşılanırsa da eleştirenler de mevcuttur. Cumhuriyet elitlerinin önderlik ettiği değişime dair yapılan bir eleştiri Cumhuriyet yönetiminin ekonomik eşitsizliği düzeltebilmek için çok fazla bir şey yapmamış olduğu tezidir. Bu teze göre, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, Osmanlı'dan gelen sömürü biçimi değişmemiş, sadece sömüren gruplar değişmiştir. Sosyalist bir bakış açısıyla ifade etmek gerekirse, Meşrutiyet sonrasında komprador (iş birlikçi) yerli kapitalistler ile yabancı kapitalistlerin sömürü düzeni değiştirilmiştir. Bu iki sınıfın yerine önce İttihat ve Terakki Cemiyetinin himaye ettiği Alman yanlısı bir yerli kapitalist zümre ile 1923 sonrasında CHP'nin himaye ettiği başka bir yerli kapitalist grubu ayrı bir sömürü düzeni kurmuştur. CHP'nin himayesi altındaki grup, İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Amerikan sermayesine ve kapitalistlerine eklemlenmiştir.¹⁹⁹

Başlangıçta geniş halk kitlelerine dayanmayan Kemalist rejim ve Kemalist elitler Osmanlı Devleti'nin son zamanlarından bu yana süregelen bir eğilimi güçlendirmiş, sivil ve askeri bürokrasinin egemen olduğu bir sistem kurmuşlardır.²⁰⁰

¹⁹⁶ Örmeci, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 38; Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 148-149.

¹⁹⁷ Uğur Ümit Üngör, *Modern Türkiye'nin İnşası: Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*, 1. Baskı, (Çev. Ali İhsan Dalgıç), İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 14.

¹⁹⁸ Ahmet Yıldız, *"Ne Mutlu Türk'üm Diyebilene" Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 16.

¹⁹⁹ Hikmet Kıvılcımlı, *Kadın Sosyal Sınıfımız: Türkiye'nin Üç Katlı Sosyal Ehramı*, 1. Baskı, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2009, s. 13; Hikmet Kıvılcımlı, *Dev-Genç Seminerleri*, 1. Baskı, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008, s. 94. Bu tezin bir eleştirisi ise Doğu Perinçek tarafından yapılmıştır. Perinçek'e göre Kemalizm, Avrupa'da başlayan ve Asya'da devam eden devrimlerin bir parçasıdır. Daha fazla bilgi için, bk. Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-I: Tarihsel ve Sınıfsal Karakteri*, 7. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2020, s. 28.

²⁰⁰ Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, s. 114-115.

İsmail Cem'e göre bu sistem üçlü bir sacayağı şeklinde kurulmuştur. Bu sacayağını eşraf, bürokratlar ve tüccarlar oluşturmuştur.²⁰¹ Nitekim 1945 yılında başlayan demokratikleşme süreci ile Demokrat Parti kurulmuş ve 1950 yılında yapılan genel seçimler ile iktidar olarak geç Osmanlı döneminden bu yana gelen yönetici grupların kontrolünü kırmayı başarmıştır.²⁰² 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri ile DP'nin iktidara gelmesi Türk modernleşmesi süreci içinde ilk defa seçimlerle iktidar değişmiştir.

Türk modernleşmesi sürecinin, 1789 Fransız Devrimi, Rus devrimlerinde ve Amerikan modernleşmesinde olduğu gibi kendi aydınlarını yetiştiremediği ve yerlileştiremediği fikri ortaya atılmıştır.²⁰³ Kimi akademisyenlere göre de modernleşme süreci, beklenilenin tam aksi bir sonuç üretmiş ve Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi farklı kimliklerden birleşik bir ulus kurmak yerine, dinî ve millî farklılıkların billurlaşmasına sebep olmuştur.²⁰⁴

Tüm bu eleştirilere rağmen Türk modernleşmesi sürecinin Orta Doğu ve Güney Asya'daki emsallerine göre daha başarılı olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında ABD ile ikili ilişkiler yoğun bir şekilde yürütülmüş, bu da ABD'nin Osmanlı Devleti'ne tesir etmesine olanak sağlamıştır.

²⁰¹ Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlık*, s. 250.

²⁰² Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, s. 121; Belge, *Militarist Modernleşme*, s. 624.

²⁰³ Erol Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal*, 5. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2008, s. 854-855; Durdu, *Türkiye'de Modern Düşünce ve Toplumsal Yapı*, s. 74-75. Buna karşı bir görüş için, bk. Murat Önderman, *Türkiye'de Paranoid Ethos*, 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 350.

²⁰⁴ Hamit Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 34.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET VE MÜTAREKE DÖNEMLERİNDE TÜRKİYE'DE AMERİKAN TESİRLERİ

Bu bölümde 1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilanından 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar geçen süreçte Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ni siyasette, idarede, kültür ve sanatta, iktisatta ve eğitimde nasıl etkilediği hakkında bilgi verilecektir.

İkinci Meşrutiyet ve Mütareke dönemleri hem misyoner faaliyetlerinin etkinliği açısından hem de ABD'nin İtilaf devletleri safında yer alması hasebiyle diplomatik ilişkilerin olumsuz etkilendiği, buna rağmen ticaret ve eğitim alanında giderek yoğunlaştığı dönemlerdir. Ayrıca, Halide Edip Adıvar'a göre siyasi alandaki etkilerin giderek daha fazla kendini göstermeye başladığı dönemdir.²⁰⁵

1.1. Siyaset ve İdarede Amerikan Tesirleri

Amerika Birleşik Devletleri, yirminci yüzyılın başından itibaren Türkiye'deki aydınların gözünde hatları giderek daha belirgin hâle gelen yeni ve daha farklı bir Batı silüeti olarak belirmiştir. ABD, ilk başlarda eksik ve yüzeysel bir Batı devleti olarak görülürken Amerikan kültüründe yaygın olarak görülen pratik ve pragmatik yaklaşım eleştirilmiştir. İlerleyen zamanlarda ise ABD'deki girişimcilik ve ferdiyetçilik övülmeye başlanmıştır.²⁰⁶ 1908'den sonra Osmanlı Devleti'nde yaşayan pek çok kişi, Amerika'yı medeniyet getiren bir ülke olarak değerlendirmiştir.²⁰⁷

Kanun-i Esasi'nin 23 Temmuz 1908'de yeniden yürürlüğe sokulmasıyla başlayan İkinci Meşrutiyet döneminde, İkinci Abdülhamid'in mutlak saltanatına son verilmiştir. Fikir adamları devletin reformu için İngiliz, Amerikan, Fransız ve Alman

²⁰⁵ Adıvar, *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, s. 158.

²⁰⁶ Bora, *Cereyanlar*, s. 77.

²⁰⁷ Hüseyin Kâzım Kadri, Beyrut Valiliği görevine başladığı zaman bölge ahalisinin görüşünün bu minvalde olduğunu belirtmiştir. Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım İstanbul Trabzon Selanik Suriye*, (Haz. İsmail Kara), 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018, s. 139.

sistemlerinden hangisinin alınması gerektiği hakkında yoğun tartışmalara girmişlerdir.²⁰⁸ İlk aşamada iktidara açıkça gelmek yerine perde arkasında iktidarı denetlemeyi seçen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dışişlerinde önem verdiği ülkelerden birisi de Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. 11 Ağustos 1908'de II. Abdülhamid döneminin en önemli isimlerinden İzzet Paşa'nın oğlu olan Washington Elçisi Mehmed Ali Bey görevinden alınmış ve onun yerine önce Münci Bey, daha sonra da İttihat ve Terakki Cemiyetinin önemli isimlerinden Hüseyin Kâzım Bey²⁰⁹, Washington elçiliğine atanmıştır. Osmanlı Devleti'nin ABD'deki bir diğer önemli diplomatik makamı olan New York Konsolosluğuna da yine bir İttihatçı olan Münci Bey görevlendirilmiştir.²¹⁰

Hariciye Nezaretinin yeniden yapılandırılması için de Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere pek çok devletin dışişleri bakanlıkları hakkında raporlar hazırlanmış ve personel nizamnameleri Türkçeye çevrilmiştir.²¹¹ 1913 yılında ise Avrupa devletleri tarafından Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Vilayat-ı Sitte'de dayatılan siyasi ve idari ıslahatların da Amerikalı uzmanlar eliyle yapılması gerektiği yönünde taleplerde bulunulmuştur.²¹²

Osmanlı Dahiliye Nezaretinde muhacirlerin yerleştirilmesi için uygulanan nüfus politikalarının belirlenmesinde Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanan göçmenlerin yerleştirilmesi, asimile edilmesi ve yasal statüye kavuşturulması politikaları ideal olarak alınmış ve bu politikaların anlatıldığı ve tavsiye edildiği yayınlar Türkçeye tercüme edilmiştir.²¹³

Amerikan tesirleri, İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti içindeki siyasi grupların birbirlerine karşı mücadelesinde yaygın olarak görülmüştür. 1908 sonrasında

²⁰⁸ İhsanoğlu, *Fenler Evi*, s. 132; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 193-194.

²⁰⁹ Burada kastedilen kişi valilik ve nazırlık görevlerinde bulunan Hüseyin Kâzım Kadri (1870-1934) değildir. Burada bahsedilen Hüseyin Kâzım Bey, 1860 yılında doğmuş, Washington, Roma ve Bükreş'te elçilik görevlerinde bulunmuştur. 1920 yılında da vefat etmiştir.

²¹⁰ Kansu, *1908 Devrimi*, s. 200-201.

²¹¹ Carter Vaughn Findley, *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform: Babıâli, 1789-1922*, (Çev. Ercan Ertürk), 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2019, s. 480.

²¹² Nejla Günay, *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020, s. 446.

²¹³ Üngör, *Modern Türkiye'nin İnşası*, s. 85-86.

hem İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup çevreler hem de bu cemiyete muhalif çevreler karşı tarafa zarar vermek için haksız, doğru olmayan ve Osmanlı geleneklerine ters düşen yöntemlere başvurmaya başlamıştır. Bu yöntemlere itiraz edenlereyse Avrupa’da ve özellikle Amerika’da siyasi partilerin bu gibi yöntemlerden istifade ettikleri, bu yüzden de bunların siyaset oyununun bir parçası olduğu cevabı verilmiştir. Bu mazeret siyasi suiistimalleri meşrulaştırmak için de kullanılır olmuştur.²¹⁴

Osmanlı Devleti’nde anayasal düzenin ve meclisin 1908’den sonra yeniden tesis edilmesi ABD Hükümeti, ABD Kongresi ve diplomatlar tarafından olumlu karşılanmıştır.²¹⁵ Ayrıca, Amerikan kamuoyu tarafından beğenilmeyen ve hor görülen II. Abdülhamid’in 1909 yılında tahttan indirilmesi de Amerika’da olumlu karşılanmış ve takdir edilmiştir.²¹⁶ Meclis’in yeniden açılması Amerikan Kongresi tarafından telgrafla kutlanmıştır.²¹⁷ İttihatçıların anayasal meşrutiyet, modernizm, kadın hakları ve kalkınma gibi değerleri savunmaları, Amerikan kamuoyunun ittihatçıları olumlu karşılamalarını sağlamıştır.

Adana Olayları²¹⁸ ve Woodrow Wilson’un ABD Başkanlığı’na seçilmesi ile Türk-Amerikan ilişkilerinin mahiyeti değişmeye başlamıştır.²¹⁹ Aslen bir tarihçi, uluslararası ilişkiler profesörü ve ABD’de kamu yönetimi disiplininin kurulmasında katkıda bulunanlardan birisi olmasına²²⁰ rağmen Woodrow Wilson siyaset alanında yaptığı yanlış bir yorumla Osmanlı Devleti’nin çökeceğini iddia etmiştir. Bunun

²¹⁴ Yalman, *Modern Türkiye’nin Gelişim Sürecinde Basın*, s. 94-95.

²¹⁵ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1908*, Belge 701; Belge 707; Meral Kuzgun, *Türk-Amerikan İlişkileri (1914-1945)*, 1. Baskı, Kriter Yayınevi, İstanbul 2019, s. 23.

²¹⁶ Demir, *Osmanlı’da Amerikan Kızılhaçı*, s. 33-34; Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 19.

²¹⁷ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1908*, Belge 715; Belge 717.

²¹⁸ 13 Nisan 1909’da Adana’da bir grup Ermeni’nin Müslümanları öldürmesi ile başlayan ve Çukurova’ya sıçrayan olaylara verilen addır. Adana Olayları sonucunda Adana il merkezinin büyük bir kısmı harap olmuş ve çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir. Ermeni diasporası ile on binlerce Ermeni’nin katledildiğini iddia etmiş, Adana Olaylarını ise Adana Katliamı olarak adlandırmakta ısrar etmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Recep Karacaya. “1909 Adana Ermeni Olayları.” <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/1909-adana-ermen-i-olaylari/> (Erişim Tarihi: 6 Eylül 2023)

²¹⁹ Karacagil, *Ahmet Rüstem Bey*, s. 103-104.

²²⁰ Osman Gökhan Hatipoğlu, *Amerikan Yönetim Düşüncesinin Doğuşu (1776-1920)*, 1. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2021, s. 17.

sonucunda ABD-Osmanlı ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Hatta Başkan Wilson, başlangıçta Osmanlı Devleti'ne elçi göndermeyi “nasıl olsa çökecek bir devlete elçi göndermenin lüzumsuz bir iş olacağı” gerekçesiyle reddetmiştir.²²¹ Ermeni tehcirine kadar Amerikalıların Osmanlı Devleti'ne yönelik olumlu tavrı sürmüştü de Ermeni tehcirinden sonra Ermeni diasporasının etkisi Amerikalı aydınların tavrı değiştirmesine neden olmuştur. 1915'ten sonra ABD'de “Barbar Türk” imajı giderek yaygınlaşmıştır.²²²

1.1.1. İdeolojik Akımlarda Tesirler

Dönemin milliyetçilik akımlarında da Amerikan tesirlerinin yarattığı neticeler görülebilmektedir. Türk milliyetçiliğinin en önemli isimlerinden Ziya Gökalp'in kendi çıkarttığı *Peymân* gazetesine yazdığı ilk yazılarda bunun etkisi görülmektedir. Ziya Gökalp, bu yazılarında Osmanlı milletinin kurulabileceğini ve bu milletin tıpkı Amerikan milleti gibi gerçek bir millet olabileceğini iddia etmiştir.²²³ Gökalp'e göre, etnik kökenleri ne olursa olsun Amerika Birleşik Devletleri vatandaşı olan herkes kendilerini Amerikalı olarak saymakta²²⁴ ve medeniyet yolunda ilerlemek için çaba göstermektedir.²²⁵ Bundan dolayı doğru uygulanacak bir Osmanlılık politikası ile Osmanlı Devleti hürriyet ve ilerlemeyi hedef edinen ülke olabilir ve Doğu'daki Amerika hâline gelebilirdi.²²⁶ Ziya Gökalp, Balkan savaşlarına kadar bu görüşleri savunmaya devam etmiştir.²²⁷

²²¹ Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 25-26.

²²² Örmeci, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 44-45.

²²³ Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitim*, s. 176.

²²⁴ Mustafa Sâti Bey, *Vatan Fikri ve Terbiyesi*, 1. Baskı, (Haz. Abdulkadir Akgül), Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2018, s. 25.

²²⁵ Ziya Gökalp, “Yeni Osmanlılar”, *Peymân*, 29 Haziran 1325 (12 Temmuz 1909), s. 1-2.

²²⁶ Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, (Çev. Tansel Demirel), 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 55. Ziya Gökalp bu görüşünü 1920'li yıllarda savunmayı sürdürmüştür. Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, 7. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2020, s. 71. Celal Nuri ve Halide Edip Adivar da benzer görüşlere sahiptir. Bk. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 443.

²²⁷ Üngör, *Modern Türkiye'nin İnşası*, s. 101; Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması*, s. 608.

Kemal Haşim Karpat'a göre 1910'lu yıllarda Ziya Gökalp gibi düşünen ve bu görüşü savunan başka Osmanlı aydınları da bulunmaktadır.²²⁸ Bunlardan birisi 1914 yılında ABD'ye yaklaşık iki aylık bir yolculuk yaparak Amerika'ya ilişkin birinci elden bilgi edinen Celâl Nuri'dir.²²⁹ Celâl Nuri, 1918 yılından sonra da Amerika ve Türkiye'nin birbirine çok benzediğini, bu yüzden de Türkiye'nin Doğu'nun Amerika'sı olabileceğini iddia etmeyi sürdürmüştür.²³⁰

İkinci Meşrutiyet döneminin diğer ideolojilerinde de Amerikan etkisi görülmektedir. Mecelle'nin yenilenmesi ve ıslahı için başlayan tartışmalarda Batıcılar Mecelle yerine yeni kanunlar alınmasını önermişlerdir. Bu önerilerini de Amerika Birleşik Devletleri'nden örnek vererek güçlendirmeye çalışmışlardır.²³¹ 1912 yılında Prens Sabahattin, Amerika'nın Türkiye'nin terakkisinde menfaati olduğunu, bundan dolayı da husumet söylemine karşı çıkılması gerektiğini iddia etmiştir.²³²

1.1.2. Mondros Mütarekesine Kadar Osmanlı-ABD Diplomatik İlişkileri

Amerika Birleşik Devletleri'nin 1917 yılında tarafsızlık siyasetine²³³ son vererek İtilaf devletleri safında Birinci Dünya Savaşı'na katılması ve 6 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan etmesi Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur.²³⁴ 10 Nisan 1917'de ABD donanmasına bağlı savaş gemilerinin 24 saat

²²⁸ Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması*, s. 554.

²²⁹ Necmi Uyanık, *Siyasî Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri (İleri)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Konya 2003, s. 85.

²³⁰ Uyanık, *Celâl Nuri (İleri)*, s. 187.

²³¹ Selami Kılıç, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 129.

²³² Bora, *Cereyanlar*, s. 84.

²³³ ABD Başkanı Wilson, 18 Aralık 1916'da İtilaf Devletleri ve İttifak Devletleri arasında barış yapılmasını önermiş, ancak yapılan teklif İngiltere ve Fransa tarafından reddedilmiştir. Feroz Ahmad, *Jön Türkler: Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 138. Ayrıca Wilson, 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin engellenmesi uğrunda çaba sarf edilmesini öneren diplomatların ve misyonerlerin görüşlerini de reddetmiştir. Bk. Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 26; Ali Erken, *Amerika ve Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev. Ebru Kılıç), 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 12.

²³⁴ Bu tarihe kadar ABD ve Osmanlı Devleti arasında herhangi bir silahlı çatışma yaşanmamış, ancak 1916 yılında ABD'nin Beyrut, Lazkiye ve Şam Konsoloslarının casusluk faaliyetinde bulundukları tespit edilmiş ve adı geçen diplomatlar Cemal Paşa ve Osmanlı Hariciye Nezareti tarafından uyarılmıştır. Nevzat Artuç, *Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 282.

içinde Türk sularını terk etmesi talep edilmiştir. Yine de Osmanlı Devleti Amerika ile ilişkilerin kesilmesini istememiş²³⁵, ancak Almanya Osmanlı Devleti'nden ittifak dayanışması çerçevesinde Amerika ile ilişkilerini kesmesini beklemiştir.²³⁶ Amerikan Hükümeti de Türkiye'de misyonerlik ve ticaret faaliyetlerine sekte vurulacağını düşünerek Osmanlı Devleti'ne hemen savaş açılmasına karşı çıkmıştır.²³⁷ Diğer yandan da Amerikan dışişleri belgelerinde Cavid Bey ve Türk Hükümetindeki diğer bazı bakanların ABD ile ilişkileri kesmeye zorlandıkları ifade edilmiştir.²³⁸

Almanya'dan ve diğer İttifak devletlerinden gelen baskılar üzerine dönemin Hariciye Nazırı Halil Bey (Menteşe), 20 Nisan 1917'de İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne bir nota vererek iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kesileceğini bildirmiş, bunun gerekçesini de ABD'nin Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya'ya savaş ilan etmesi olarak belirtmiştir. ABD, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini sürdürmek istemiş, ancak Osmanlı Devleti'nin diplomatik ilişkileri kesmesi üzerine ABD de diplomatik ilişkileri sonlandırmak durumunda kalmıştır.²³⁹

ABD Kongresi içinde Osmanlı Devleti'ne savaş açılması gerektiğini düşünen temsilciler ve senatörler olmuş, ancak ABD Hükümeti Osmanlı Devleti'ne savaş açmayarak sadece diplomatik ilişkileri kesmekle yetinmiştir.²⁴⁰

İki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin karşılıklı olarak kesilmesi sonucunda Osmanlı Devleti'nin Washington'daki elçiliği ile, ABD'nin İstanbul'daki elçiliği kapatılmış, Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki görevleri ise devam etmiştir. Savaş süresince ABD ve Osmanlı Devleti birbirlerine savaş açmamışlar, ancak diplomatik ilişkilerini karşılıklı dondurmışlardır.²⁴¹ 1927 yılında ABD ve

²³⁵ Amerikalılar da bu kanaattedir. Bk. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States The Lansing Papers 1914-1920 Volume 1*, Belge 706.

²³⁶ Ahmad, *Jön Türkler*, s. 159; Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Birinci Kitap*, s. 128.

²³⁷ Trask, *The United States Response*, s. 22.

²³⁸ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1917 Supplement 1 The World War*, Belge 833, s. 598 ve Belge 834, s. 604.

²³⁹ Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 23; Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri 1. Cilt*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 476

²⁴⁰ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 4.

²⁴¹ Amerikan belgelerinden buna önyak olanın ABD tarafı olduğu anlaşılmaktadır. Bk. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1915*, Belge 1913.

Türkiye'nin ilişkileri yeniden tesis etmesine kadar geçen on yıl boyunca Türk-Amerikan ilişkileri diplomatik olarak donmuş, Amerikan Dışişleri Bakanlığının talebiyle ve İsveç Hükümetinin onayıyla ABD vatandaşlarının Türkiye'deki çıkarları İsveç diplomatları tarafından koruma altına alınmıştır.²⁴² Buna karşılık ABD'de yaşayan Osmanlı vatandaşlarının menfaatleri de İngiliz ve Amerikan dışişleri bakanlıklarının talebiyle İspanyol diplomatlar tarafından korunmuştur.²⁴³

ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler kesildikten sonra da Osmanlı Devleti içindeki Amerikan etkisi sürmüştür. Rusya'da gerçekleşen Şubat ve Ekim devrimlerinden sonra Ruslar işgal ettikleri Osmanlı topraklarından çekilmiş ve hükümet Osmanlı Devleti'nin idari bölünüşünü köklü bir şekilde değiştirmek için çalışmalara başlamıştır. Talat Paşa Hükümeti Meclis-i Mebusan'a birbiri ardına layihalar göndererek idari haritayı yeniden şekillendirmeye girişmiştir. Antakya ve Kilis, Halep Vilayetinden ayrılmış, Fırat ve Dicle nehirleri arasında üç bağımsız mutasarrıf kurulması istenmiş, Kütahya, Bolu ve İzmit gibi birçok sancakta idari sınırlar değiştirilmiştir. İdari taksimat üzerindeki değişikliklerde coğrafi genişliğin yanı sıra etnik ve dini nüfusa da önem verilmiştir.

İdari taksimatın değiştirilmesi çalışmaları meclisin 1918 bütçesine yetiştirilememiş, bundan dolayı 1919 senesinde tatbik edilmek üzere kabul edilmişse de Mondros Mütarekesi sonrası çalışmalar âtil kalmıştır. Gerçekleştirilmesi hedeflenen bu değişikliklerde, 1917-1918 yılları arasında hükümetin Amerika Birleşik Devletleri'nde seçim bölgelerini belirlemede başvuru olan Stratejik Taksimat

²⁴² Amerikan Dışişleri belgelerinde İsveç diplomatlarının Sırbistan ve Belçika vatandaşlarının da Türkiye'deki çıkarlarını korumayı üstlendiği belirtilmiştir. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1917, Supplement 1, The World War*, Belge 833.

²⁴³ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1917, Supplement 1, The World War*, Belge 872 ve Belge 873. Evren Küçük, *Türkiye-İsveç İlişkileri (1914-1938)*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 86-87. Bu tarihte ABD diplomatları Meksika'da yaşayan Türk vatandaşlarının da haklarını korumaktaydı. Bk. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1916*, Belge 1197. Osmanlı Devleti'nin ise İspanyol diplomatlarının dayatılması karşısında ne yaptığı açık Amerikan belgelerinde yazılı değildir.

(Amerikan İngilizcesinde Gerrymandering olarak bilinir²⁴⁴) uygulamasından örnek aldığı ve benzer bir çaba içinde olduğu görülmüştür.²⁴⁵ Bununla ilgili ABD Anayasasındaki Temsilciler Meclisi'nin seçilmesi ile ilgili maddelerin incelenmesi talep edilmiş²⁴⁶, ancak idari taksimat ve seçim sisteminde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

Şubat ve Ekim 1917 tarihlerinde gerçekleşen devrimlerle birlikte Rusya, Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Rusya'nın savaştan çekilmesi üzerine İtilaf devletleri tarafından hazırlanan ve imzalanan gizli anlaşmaların çoğu uygulanamayacak bir hâle gelmiştir. Bunun üzerine savaşa yeni katılan Amerika Birleşik Devletleri'ni, Rusya'nın yerine ikame ettirmeye ve yeni gizli anlaşmalar imzalamaya çalışmışlardır. Ancak ABD, Rusya'nın yerini tutamamış ve savaş sonrasında kabuğuna çekilmiştir. Amerikan Senatosu da 1919 tarihli barış antlaşmalarını tasdik etmemiştir. Bundan dolayı ABD ile diğer İtilaf devletlerinin araları bozulmuştur. İngiltere, Fransa ve kısmen de İtalya yenilen devletlerin topraklarının paylaşımını planlamaya başlamıştır.²⁴⁷

Birinci Dünya Savaşı'nın İtilaf devletlerinin zaferiyle sonuçlanacağı anlaşıldığı zaman dönemin sadrazamı olan Talat Paşa, 5 Ekim 1918'de (Emel Akal'a göre 8 Ekim 1918) ateşkes talebi için İspanya'nın aracılığı ile²⁴⁸ ABD'ye

²⁴⁴ Gerrymander kelimesi ise Amerikan İngilizcesinde semender anlamına gelen salamander kelimesiyle 1813-1814 yılları arasında Amerika'nın Başkan Yardımcısı olan Elbridge Gerry'nin soyadının birleşmesinden oluşmuştur. Kelimenin ortaya çıkışı Elbridge Gerry'nin Massachusetts Valiliği yaptığı dönemde seçimleri daha rahat kazanabilmek için semender şeklinde seçim bölgeleri oluşturmasından ileri gelmiştir. Bk. American Heritage Dictionary. "Gerrymandering", <https://www.ahdictionary.com/word/search.html?q=gerrymander> (Erişim tarihi: 12 Ekim 2023).

²⁴⁵ Mustafa Abdülhalik Renda, *Hatırat*, (Haz. Aytaç Demirci ve Sabri Sayarı), 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 18-19.

²⁴⁶ TDA, 502/22240-97938-2.

²⁴⁷ Emel Akal, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 26-27; Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 47; Özkan, *Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar*, s. 133.

²⁴⁸ Esin Tüylü Turan, *İspanyol Basınında Türk Millî Mücadelesi 1918-1923*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 14.

başvurmuştur.²⁴⁹ Ateşkes talebi için yazdığı mektupta Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'dan²⁵⁰ barışın yeniden kurulması işini üzerine almasını rica etmiş ve gerekirse de sadrazamlık görevinden istifa edeceğini belirterek 8 Ekim 1918'de istifasını sunmuştur.²⁵¹ Osmanlı Devleti ateşkesi Wilson İlkeleri'nden²⁵² faydalanarak Türklere bağımsız ve egemen bir devlet kurulacağı görüşüyle kabul etmiştir.²⁵³

1.1.3. Amiral Mark Lambert Bristol

Savaş resmen sona erdikten sonra Amerika Birleşik Devletleri, Osmanlı Devleti ile kesilen ilişkilerini diğer İtilaf devletleriyle ABD'deki Rum ve Ermeni lobilerinin tepkisini çekmeyecek bir şekilde yeniden canlandırmaya niyetlenmiştir. Bu yüzden ABD donanmasında tuğamiral rütbesini haiz Mark Lambert Bristol, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 27 Aralık 1918'de aldığı karara istinaden 8 Ocak 1919'da İstanbul'a "ABD'nin Türkiye'de Görevli Kıdemli Deniz Subayı" ünvanıyla gönderilmiştir.²⁵⁴ Bu tarihte Amiral Bristol ve Amerikan Donanması NER'in güçlendirilmesini en acil iş olarak belirlemişlerdir.²⁵⁵

Mütareke Döneminde Türkiye'deki en önemli mesele, Türkiye'nin nasıl bağımsızlığını koruyabileceği ve bağımsızlığını kaybettiği takdirde nasıl yeniden kazanabileceği konusu olmuştur. Bunun için çeşitli görüşler öne sürülmüştür. İlhan

²⁴⁹ Ahmet İzzet Furgaç (Paşa), *Feryadım: İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri II. Cilt*, 2. Baskı, (Haz. Süheyl İzzet Furgaç ve Yüksel Kanar), Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 16-17; Celâl Bayar, *Ben de Yazdım Cilt 1: Milli Mücadele'ye Gidiş*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 44; Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri 2. Cilt*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 423.

²⁵⁰ Wilson, Osmanlı Devleti'nin ateşkes teklifini uzun süre cevapsız bırakmıştır. İngiltere ve Fransa ile istişare edip Mondros Mütarekesi imzalandıktan bir gün sonrasında cevap vermiş ve Osmanlı Devleti'nin notasını İtilaf Devletleri'ne tebliğ edeceğini bildirmiştir. Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi*, s. 20; Furgaç, *Feryadım II*, s. 19; Özkan, *Milli Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s.25-26.

²⁵¹ Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 264; Hasan Babacan, *Mehmed Talât Paşa (1874-1921)*, 3. Baskı, Türk Tarih Yayınları, Ankara 2020, s. 200; Ahmad, *Jön Türkler*, s. 210.

²⁵² Wilson İlkeleri'nin Türkçe metni için bk. Ek 5. İngilizce metni içinse bk. <https://www.archives.gov/milestone-documents/president-woodrow-wilsons-14-points>

²⁵³ Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, s. 113.

²⁵⁴ Özoglu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 24-25.

²⁵⁵ Özoglu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 26.

Tekeli ve Selim İlkin'e göre mütarekede Türkiye'yi kurtarmak için üç farklı görüş vardır. Birinci görüş, Damat Ferit Paşa ve çevresinin Paris Barış Konferansı'nda savunduğu, Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerde özerklikler vererek ve hiçbir yabancı mandanın altına girmeyerek bağımsızlığını koruması görüşüdür. Bu görüşü destekleyenler Paris Barış Konferansı'ndan sonra manda fikrini savunmaya başlamışlardır. İkinci görüş bölgesel direniş ve kurtuluş fikridir. Üçüncü görüş ise Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının savunduğu ulusal direniş ve kurtuluş fikridir. Her üç fikir akımı da Wilson İlkeleri'ni destek almak amacıyla kullanmıştır.²⁵⁶

1.1.4. Amerikan Mandası Tartışmaları

Mütareke dönemi aynı zamanda Amerikan tesirlerinin kendisini siyasi alanda gösterdiği dönem olmuştur.²⁵⁷ Osmanlı Devleti'nde pek çok aydın Paris Barış Konferansı'ndan sonra mandacılık fikrine sarılmayı çare olarak görmüştür.

Manda kelimesi Latince “Mandatum”, Fransızca “Mandat” kelimelerinden türemiş olup “Vekâlet” anlamına gelmektedir. Manda tabiri ilk olarak Güney Afrika Cumhurbaşkanı Jan Christiaan Smuts tarafından kullanılmıştır.²⁵⁸ Mandacılık,²⁵⁹ Cemiyet-i Akvam Misakı'nın 12. maddesine göre, kendini idare etmekten aciz bir hâle gelmiş halkların, kendi kaderlerini tayin edebilecek hâle gelmelerini sağlayacak bir medeniyet görevidir. Bu madde Wilson tarafından toprak ilhakını önlemek için oluşturulmuştur. Cemiyet-i Akvam mandaları A, B ve C grupları olarak tasnif etmiştir. A grubu mandalar Osmanlı Devleti için geçerliken, B grubu mandalar Afrika'daki Alman sömürgeleri, C grubu mandalar ise Uzakdoğu'daki Alman sömürgeleri içindir.²⁶⁰ Woodrow Wilson, mandacılığı asil ve başta manda denetimine alınan halklar olmak üzere bütün insanlığa hizmet edecek bir kurum olarak nitelendirmiştir.²⁶¹

²⁵⁶ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Birinci Kitap*, s. 166-168.

²⁵⁷ Adıvar, *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, s. 158.

²⁵⁸ Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 27.

²⁵⁹ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s. 326.

²⁶⁰ Akar, *Harbord Askerî Heyeti Raporu*, s. 19-20; Özkan, *Millî Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 50.

²⁶¹ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s.

Amerikan mandacılığı görüşü ise mandacılık düşüncesi içindeki en güçlü iki akımdan birisiydi.²⁶² Amerikan mandacılığı görüşünün bazı yazarlar tarafından Amerikan müzaheretî şeklinde de adlandırılmaktaydı.²⁶³ Bu görüşü savunanlar arasında Halide Edip Adıvar²⁶⁴, Refik Halit (Karay), Ali Kemal, Yunus Nadi²⁶⁵ ve Ahmet Emin Yalman²⁶⁶ gibi dönemin önemli aydınları ve İsmet Paşa (İnönü)²⁶⁷ ile Refet Paşa (Bele) gibi askerler de bulunmaktaydı.²⁶⁸ Karakol Cemiyeti'nin İstanbul Şubesi de manda meselesinde ısrarlı davrananlar arasındaydı. Ayrıca Millî Ahrar Fırkası ve fırkaya mensup Câmî Bey (Baykurt) gibi siyasetçiler de Amerikan

²⁶² Mandacılık akımları arasındaki diğer güçlü akım ise İngiliz mandacılığı akımı idi. İki görüşün arasındaki farklardan en önemlisi, Amerikan mandacılığı akımı içerisinde Millî Mücadele'ye ılımlı yaklaşanların ve istila yerine ehvenişer olarak Amerikan mandasını savunanların mevcut olması, İngiliz Mandacılarının ise Kuva-yı Milliye'ye açıktan düşmanlık etmesiydi. Amerikan mandası isteyenlerin bir kısmı Millî Mücadele'nin ilerleyen safhalarında çeşitli görevler de almışlardı. Daha fazla bilgi için Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, 9. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2019, s. 222; Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-4: Kurtuluş Savaşında Kürt Politikası*, 5. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2020, s. 127-128; Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları*, s. 30-31. İki mandacılık çeşidi arasındaki bir diğer farklılık da Amerikan mandası ve İngiliz mandasını savunanların farklı sınıf ve zümrelere mensup olmasıydı. Hikmet Kıvılcımlı'ya göre Amerikan mandası şehirli üst sınıflar tarafından istenirken, İngiliz mandası ise taşralı üst sınıflar tarafından arzulanmaktaydı. Hikmet Kıvılcımlı, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*, 1. Baskı, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2007, s. 141. Bir başka görüş de Sait Yılmaz'dan gelmektedir. Sait Yılmaz'a göre, İngiliz ve Amerikan mandasını savunanlar farklı sermayelere bağımlı Türk sermayedarlardır. İngiliz mandasını savunanlar İngiliz ve Fransız sermayesine bağımlıyken, Amerikan mandasını savunanlar ise Amerikan, Alman ve Avusturya sermayesine bağımlı Türk sermayedarlardır. Bk. Yılmaz, *Türkiye'deki Amerika*, s. 46.

²⁶³ Hikmet Kıvılcımlı, *Kuvayımilliyeciliğimiz ve II. Kuvayımilliyeciliğimiz*, 2. Baskı, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2007, s. 18.

²⁶⁴ Ayşe Durakbaşı, *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 150.

²⁶⁵ Ferhat Eroğlu, *Yunus Nadi*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkez Yayınları, Ankara 2021, s. 101.

²⁶⁶ Yalman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, s. 320-321. Halide Edip Adıvar, Yunus Nadi ve Ahmet Emin Yalman, 1945'ten sonra ABD ile kurulan ittifakın önde gelen savunucuları arasında yer almıştır. Bk. Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 63.

²⁶⁷ Kâzım Karabekir, Erzurum Kongresinden sonra de İsmet Paşa'nın kendisine Amerikan mandasını müdafaa eden mektuplar gönderdiğini iddia eder. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1. Baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960, s. 177.

²⁶⁸ Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, s. 156-157; Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Birinci Kitap*, s. 301-302.

mandasına taraftardı.²⁶⁹ 31 Temmuz 1919 tarihli bir Amerikan belgesinde İstanbul'daki siyasi partilerin liderlerinin Amerikan mandasından yana olduklarını belirten bir beyannameye imza attıklarını, ancak bu beyannamenin şimdilik gizli tutulduğu yazılmıştı.²⁷⁰ Buna bağlı olarak Türkiye'de bir Amerikan mandası teşkil edilmesi için çok sayıda imza toplandığı bazı diplomatlar tarafından iddia edilmişti.²⁷¹

Bunların dışında Suriye ve Irak'ın da Türkiye'de kalmasını isteyen, ancak bunun yalnızca Amerikan mandasıyla mümkün olacağını düşünen bazı gruplar da manda ve himaye yönetimini savunmaktaydı.²⁷²

Amerikan mandası fikrinin daha sistemli bir şekilde savunulabilmesi için 4 Aralık 1918'de²⁷³ Halide Edip (Adıvar), Ali Kemal, Refik Halit (Karay), Celal Nuri (İleri) ve Ahmet Emin (Yalman) tarafından Wilson Prensipleri Cemiyeti²⁷⁴ kurulmuştu. Cemiyetin üyeleri arasında Celalettin Muhtar Özden, Hüseyin Avni, Velit Ebüzziya, Mahmut Sadık, Rıza Tevfik, Necmettin Sadık (Sadak), Ahmet Rıza Bey, ve Yunus Nadi de bulunmaktaydı.²⁷⁵ Cemiyet, hazırlamış olduğu programını 5 Aralık

²⁶⁹ Erdal Yılmaz, *Dört Devirde Bir Muhalif: Abdülkadir Câmi Baykurt (1877-1949) Mütareke Dönemi Hatıraları ile Birlikte*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 40. Câmi Baykurt, tıpkı Halide Edip Adıvar'ın yaptığı gibi anılarında Amerikan Mandasını savunduğuna dair hiçbir şey söylememekte, bilakis Amerikan Mandasını savunanları şiddetli bir şekilde tenkit etmektedir. Wilson İlkeleri konusunda ise İtilaf Devletleri'nin Wilson İlkeleri'ni tasfiye etmeye çalıştığını iddia etmiştir. Bk. Yılmaz, *Dört Devirde Bir Muhalif*, s. 222, 262. Buna karşılık King-Crane Komisyonu'na Amerikan Mandası için bir mektup sunduğu iddia edilmektedir. Bk. Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I: Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 55.

²⁷⁰ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 26.

²⁷¹ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 7.

²⁷² Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-8: Birinci Dünya Savaşı ve Türk Devrimi Kemalist Devrimin Başlangıcı*, 4. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2020, s. 137; Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi*, s. 457.

²⁷³ Esasen 4 Aralık 1918 tarihi Ahmet Emin Yalman'ın verdiği tarihtir. Halide Edip Adıvar'a göre Wilson Prensipleri Cemiyeti 1918'in Kasım ayında kurulmuştur. Tarık Zafer Tunaya ise cemiyetin resmi ve fiili kuruluş tarihlerinin farklı olduğunu iddia etmiştir. Tunaya'ya göre Wilson Prensipleri Cemiyeti fiilen 1918 yılının sonlarında, resmen 14 Ocak 1919 tarihinde kurulmuştur. Bk. Eroğlu, *Yunus Nadi*, s. 128.

²⁷⁴ Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin İngilizce adı Turkish Wilsonian League, Fransızca adı ise Ligue Wilsonienne olarak verilmiştir. Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'a verdikleri muhtırada da kendilerini Türk Wilsoncular Birliği olarak adlandırmışlardır. Bk. Eroğlu, *Yunus Nadi*, s. 129; Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, (Çev. Ahmet Kaçmaz), 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 78.

²⁷⁵ Eroğlu, *Yunus Nadi*, s. 129; Yılmaz, *Türkiye'deki Amerika*, s. 76.

1918’de Amerikan Başkanı Wilson’a göndermiş²⁷⁶ ve Türkiye’de kurulacak yeni düzen ile Türkiye’deki milliyet ve din meselesinin halli için yardımcı olmasını istemişlerdi.²⁷⁷ 6 Aralık 1918’de de cemiyetin kuruluşu basında yayınlanmıştı.²⁷⁸

Cemiyetin, ABD Başkanı Wilson’dan talep ettikleri ise şunlardı:

1. Osmanlı padişahının ve meşrutiyetinin korunması.
2. Nisbi seçim sistemi ile azınlık haklarının korunması ve memur alımlarında eşitlik gözetilmesi.
3. Osmanlı Maliye, Tarım, Sanayi, Ticaret, Nafia ve Maarif Vekaletlerine Amerikan müsteşar ve uzmanlar atanması ve vekaletlere atanan müsteşarların bir Amerikan Komisyonu oluşturması, bu komisyonun da Osmanlı Devleti için önemli reformları gerçekleştirmesi.
4. ABD’nin belirleyeceği uzmanların adliye reformunu gerçekleştirmesi.
5. Jandarma, polis ve hapishane teşkilatının Amerikalı uzmanlar tarafından ıslah edilmesi.
6. Türkiye’nin her vilayetine mahalli reformları gerçekleştirecek Amerikan Baş Müfettişi ve uzmanlar atanması.
7. Mahalli idarelere Amerikan mali yardımını sağlanması.
8. Amerikan mandasının en az on beş, en fazla yirmi beş yılla sınırlandırılması.
9. Amerikan mandası devam ettiği sürece bütün büyük devletlerin Türkiye’nin tarafsızlığını kabul ve garanti etmesi.²⁷⁹

²⁷⁶ Türk aydınları bu konuda yalnız değildir. 1918 yılının sonbaharı ile 1919 yılının yazı arasındaki sürede Mısır, Azerbaycan, Hindistan, Çin, Kore ve Vietnam başta olmak üzere dünyanın birçok yerinden Wilson’a sömürgecilerle karşı mücadelelerinde yardımcı olması için telgraflar, broşürler, bildiriler, dilekçeler ve mektuplar gönderilmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Erez Manela, *Kendi Kaderini Tayin Hakkı ve Sömürge Karşıtı Milliyetçiliğin Kökenleri Wilsoncu Moment*, (Çev. Ergin Özler), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 13; Mohammad Sadiq, *Türk Devrimi ve Hindistan Özgürlük Hareketi*, (Çev. Funda Keskin Ata), 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 46. Azerbaycan’daki hareketler için bk. BCA, 930-1-0-0/3-53-3.

²⁷⁷ Eroğlu, Yunus Nadi, s. 131.

²⁷⁸ Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 9.

²⁷⁹ Eroğlu, Yunus Nadi, s. 131-132; Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 79; Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e Birinci Kitap*, 1. Baskı, İstanbul Matbaası, İstanbul 1974, s. 257-260.

Wilson Prensipleri Cemiyeti ayrıca İngiliz ve Fransız hükümetlerine mektup göndermiş ve Amerikan Mandası konusunda anlayış istediklerini beyan etmişti.²⁸⁰ Cemiyet ayrıca Wilson İlkeleri'ne göre azınlıkların Türkiye'de çoğunlukta oldukları bir bölge olmadığı için onlara bir özerklik verilemeyeceğini, ilkelerin de bu şekilde yorumlanamayacağını belirtmiştir.²⁸¹ Bununla birlikte özerk bir Kürdistan kurulması için Amerikalılarla temasa geçtikleri de iddia edilmiştir.²⁸²

Cemiyetin kurulmasından sonra cemiyet üyeleri kamuoyu oluşturabilmek için büyük bir kampanya başlatmıştı. *Vakit* ve *Anadolu'da Yeni Gün* başta olmak üzere çeşitli gazetelere bu konu hakkında yazılar neşredilmişti.²⁸³ Bu mektupların en önemlisi Yunus Nadi'nin 7 Ocak 1920'de *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinde Başkan Wilson'a hitaben yazdığı ve İtilaf devletleri tarafından sansürlenmiş olan mektuptu.²⁸⁴ Yunus Nadi, açık mektubuna Başkan Wilson'un "beşer efradının en yüksek enmüzeçlerinden birisi olduğunu" iddia ederek başlamış, mektubun devamında da şarkın Amerika'dan "medet beklediğini" yazmıştı.²⁸⁵ Ayrıca bazı gazetelerde Wilson İlkeleri'nin on ikinci ilkesi her gün ön sayfadan yayınlanmış ve ABD'ye manevi olarak sorumlu oldukları hatırlatılmıştı.²⁸⁶ Asri Kadınlar Cemiyeti başta olmak üzere bazı cemiyetler 1919 Mart'ında Wilson'a muhtıralar göndermişti.²⁸⁷

Amerikan mandacılığı görüşüne göre, Türkiye'nin bağımsızlığını kazanması ve güçlü bir devlet olarak ortaya çıkabilmesi için Amerika Birleşik Devletleri gibi güçlü, köken olarak Avrupalı, Osmanlı Devleti üzerinde emperyalist emelleri

²⁸⁰ Eroğlu, *Yunus Nadi*, s. 132-133.

²⁸¹ Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 79.

²⁸² Yücel Özkaya, *İstiklal Harbinde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s. 94.

²⁸³ İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997, s. 106; Eroğlu, *Yunus Nadi*, s. 114.

²⁸⁴ Mektubun tam metni için bk. Yunus Nadi, "Mister (Wilson)'a Açık Mektub", *Anadolu'da Yeni Gün*, 7 Kanunusani 1920 (7 Ocak 1920), s. 1.

²⁸⁵ Eroğlu, *Yunus Nadi*, s. 134-136.

²⁸⁶ Perinçek, *Kemalist Devrim-4*, s. 240-241.

²⁸⁷ Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 23.

bulunmadığına inanılan²⁸⁸ ve Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne fiilen savaş açmamış bir devletin mandası altına girmesi gerekmekteydi. Bu görüşün iddiası, Anadolu'nun birkaç on yıl Amerika Birleşik Devletleri'nin kontrolünde kaldıktan sonra Filipinler ve Küba gibi nispeten refaha kavuşmuş bir ülke olacağı idi. Amerikan mandası ayrıca Türkiye'de Türk çoğunluğu bulunan yerlerde bir Türk devletinin kurulmasını garantileyecekti.²⁸⁹ Amerikan mandası altına girilmediği takdirde Türkiye hem bağımsızlığını hem de bütünlüğünü kaybedecekti.²⁹⁰

Amerikan mandası görüşü, ayrıca dönemin birçok aydını, askeri ve siyasetçisi arasında ciddi bir seçenek olarak değerlendirilmekteydi.²⁹¹ Yıldırım Koç ve Tevfik Çavdar'a göre Türkiye'deki okuryazar ve aydın kesimin ciddi bir kısmı mandacı idi.²⁹² Hüseyin Kâzım Kadri memleketin hemen hemen bütünüünün mandaya taraftar olduğu kanaatindeydi.²⁹³ Mehmet Tevfik Biren'e göre *İstiklâl*²⁹⁴, *Tasvir-i Efkâr*²⁹⁵ gazeteleri açıkça Amerikan mandacısı, *Tercüman* ve *Tarik* gazeteleri ise daha örtülü bir şekilde Amerikan mandasını savunmaktaydı.²⁹⁶ *Alemdâr* gazetesi ise “Amerikan mandası

²⁸⁸ Bora, *Cereyanlar*, s. 78. Bu inanç sadece Türk aydınlarına has değildi. Bu dönemde dünyanın çoğu bölgesinde pozitif ve idealleştirilmiş bir ABD tahayyülü yaygındı. Bu tahayyüle göre Birleşik Devletler, kendi çıkarları için değil, dünyaya adaleti yaymak için savaşıyordu. Wilson İlkelerinin daha barışçıl bir dünya yaratacağına inanılmaktaydı. Bu algı Amerikan devleti ve basını tarafından da desteklenmekteydi. Manela, *Wilsoncu Moment*, s. 18.

²⁸⁹ Eroğlu, *Yunus Nadi*, s. 127.

²⁹⁰ Kırılcımlı, *Dev-Genç Seminerleri*, s. 73-74; Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s. 107; Durakbaşı, *Halide Edib*, s. 247.

²⁹¹ Erik Jan Zürcher *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* kitabında Amerikan mandası fikrinin İtilaf Devletlerine ve Ankara'daki milliyetçi önderler tarafından ciddiye alınmadığını iddia etmiştir. Bu yorumu katılmamaktayız. Zürcher'in yorumu için, bk. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 220.

²⁹² Yıldırım Koç, *Kemalist Devrim'in Niteliği*, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2020, s. 19; Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 62; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, s. 161.

²⁹³ Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, s. 201.

²⁹⁴ *İstiklâl* gazetesinin başyazarı Rauf Ahmet Bey, Birinci Saltanat Şurası'nda Amerikan mandası fikrini savunmuştur. Bayar, *Ben de Yazdım Cilt 2*, s. 796-797.

²⁹⁵ Velid Ebüzziya, “Amerika'nın İsteddiği”, *Tasvir-i Efkâr*, 4 Ağustos 1919, s. 1.

²⁹⁶ Mehmet Tevfik Biren, “Bir Devlet Adamının” *Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları II*, 1. Baskı, (Haz. Fatma Rezan Hürmen), Arma Yayınları, İstanbul 1993, s. 253.

olacağına Türkiye'nin hiçbir mandayı kabul etmemesinin daha hayırlı olacağını" iddia etmekteydi.²⁹⁷

Kara Vasıf'a²⁹⁸ göre Ahmet Rıza Bey, İsmet Bey (İnönü)²⁹⁹, Ahmet İzzet Paşa (Furğaç)³⁰⁰, Rıza Tevfik Bey³⁰¹, Cevat Paşa (Çobanlı), Çürüksulu Mahmut Paşa, Rıza Paşa Amerikan Mandasına taraftardı.³⁰² Kâzım Karabekir günlüklerinde İstanbul'daki çeşitli grupların Amerikan mandasına taraftar olduğunu yazmıştı.³⁰³ *İstiklâl Harbimiz* içerisinde de Trabzon'daki pek çok kişinin Amerikan mandasını savunduğunu, bu davranışı "hastanın başında mersiye okumaya" benzetmek suretiyle eleştirmişti.³⁰⁴ Fevzi Çakmak da Cevat Paşa'nın Amerikan mandasını tasvip ettiğini ve konu hakkında kendi görüşünü beyan ettiğini iddia etmişti.³⁰⁵ Birinci Saltanat Şûrası'nda da Amerikan mandası isteyenler kendi fikirlerini beyan etmişlerdi.³⁰⁶ Amerikan belgelerinde Damat Ferit Paşa'nın ikinci hükümetinde Harbiye Nazırı olarak görev alan Ali Ferit Paşa'nın açıkça Amerikan mandasını savunduğu yazılmıştı.³⁰⁷

²⁹⁷ *Alemdâr* gazetesindeki bazı örnekler için bk. Refi' Cevad (Ulunay), "Amerika mı? İngiltere mi?", *Alemdâr*, 1 Ağustos 1919, s. 1; Refi' Cevad (Ulunay), "Amerika'nın Davetinden Ne Anladık", *Alemdâr*, 4 Ağustos 1919, s. 1; Refi' Cevad (Ulunay), "Amerika Mandater Olacaksa...", *Alemdâr*, 18 Ağustos 1919, s. 1; Refi' Cevad (Ulunay), "Amerika Değil, İngiltere!", *Alemdâr*, 22 Ağustos 1919, s. 1.

²⁹⁸ Kara Vasıf da Temmuz 1919'da Amerikan Mandası'nı desteklemiştir. Bk. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 52; Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, s. 183.

²⁹⁹ İsmet Bey, Türkiye'nin idari sınırları parçalanmayacaksa Amerikan Mandası'na sıcak baktığını söylemiştir. Bk. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 60.

³⁰⁰ Ahmet İzzet Paşa, hatıralarında Amerikan mandasını savunduğunu reddetmiş, ancak o dönemde manda kavramının yeni ortaya çıkmış bir kavram olduğunu belirterek memlekete yararlı olabilecek koşullarla bir anlaşma imzalandığı takdirde ABD'nin kendilerini diğer İtilaf Devletleri'ne karşı koruyabileceğini düşündüğünü, ancak kısa bir süre sonra ümitlerinin boşa çıkacağını ve İtilaf Devletleri'nin niyetinin insani olmadığını anladığını yazmıştır. Bununla birlikte Paşa, Cevat Paşa'nın konağında Amerikalı iş adamları ve siyasetçilerle yapılan toplantılara katılmakta olduğunu itiraf etmiştir. Bk. Furğaç, *Feryadım II*, s. 63-65.

³⁰¹ Bayar, *Ben de Yazdım Cilt 2*, s. 365.

³⁰² Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi*, s. 628. Bunlardan Ahmet İzzet Paşa, sadrazam olduğu sırada amacının Wilson İlkeleri'ne uygun bir barış ilan edilmesi olduğunu söylemiştir. Bk. Özkan, *Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar*, s. 137; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 39.

³⁰³ Kâzım Karabekir, *Günlükler (1906-1948) 1. Cilt*, (Haz. Yücel Demirel), 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s. 618-619.

³⁰⁴ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 13.

³⁰⁵ Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak 2. Cilt*, s. 651.

³⁰⁶ Eroğlu, Yunus Nadi, s. 146; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 37; Biren, *Mehmet Tevfik Bey'in Hatıraları II*, s. 188; Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi Birinci Kitap*, s. 205; Özkan, *Millî Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 92.

³⁰⁷ Duru, *Amerikan Gizli Belgeleri*, s. 12.

Sadece Hürriyet ve İtilaf Fırkasına mensup olanlar değil, İttihatçı olanlardan da Amerikan mandasını isteyenler çıkmıştır. Kara Vasıf gibi siyasetçilerle birlikte manda yanlısı aydınların da bir kısmının İttihat ve Terakki destekçisi olduğu Hikmet Kıvılcımlı tarafından iddia edilmiştir.³⁰⁸ İhsan Güneş de Amerikan mandasını savunanların büyük bir çoğunluğunun İttihat ve Terakki yanlısı olduklarını öne sürmüştür.³⁰⁹ İsmet İnönü, Bekir Sami Bey ve Rauf Orbay³¹⁰ gibi isimler bile bir dönem Amerikan mandasına sıcak bakmışlardır.³¹¹ Feroz Ahmad, İstiklal Harbi'nde görev alan subayların bir kısmının Amerikan mandası hakkında olumlu düşündüğünü iddia etmiştir.³¹² Ali Fuat Cebesoy ve Rauf Orbay'a göre Amerikan Hükümetinin Türkiye aleyhine fiili bir hareket ve teşebbüsü görülmemiştir.³¹³

Amiral Bristol³¹⁴ ve ABD'nin Türkiye Eski Büyükelçisi Morgenthau başta olmak üzere pek çok Amerikan görevlisi de bütün Türkiye'yi kapsayan bir Amerikan mandasının Türkiye için uygun olduğunu, bu fikrin en azından dikkate alınması gerektiğini savunmuştur.³¹⁵

Sina Akşin'e göre Paris Barış Konferansı'nda manda sistemini getiren Milletler Cemiyeti Misakı'nın 28 Nisan 1919'da kabul edilmesinden ve İzmir'in işgalinden itibaren Amerikan mandacılığı fikri yeniden alevlenmiştir.³¹⁶

³⁰⁸ Kıvılcımlı, *Dev-Genç Seminerleri*, s. 95.

³⁰⁹ Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s. 108.

³¹⁰ Rauf Orbay, Halide Edip'in 10 Ağustos'ta Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektubun bir muhatabının da kendisi olduğunu iddia etmiştir. Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni: Siyasî Hatıralarım I*, 1. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 247.

³¹¹ Perinçek, *Kemalist Devrim-4*, s. 102.

³¹² Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev. Yavuz Alogan), 13. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 17.

³¹³ Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar: Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), 1. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul 2001, s. 151; Orbay, *Cehennem Değirmeni I*, s. 247.

³¹⁴ Bununla birlikte Amiral Bristol, özünde Türk yanlısı değildi. ABD'nin ticari çıkarlarını savunan ve bağımsız bir Türkiye'nin ABD için ticari açıdan daha yararlı olacağına inanan bir diplomat ve askeri. Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 38-39.

³¹⁵ Jaeschke, *Türk Kuruluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 53; Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 57-58.

³¹⁶ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Cilt I: Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 475; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Cilt 2: Son Meşrutiyet (1919-1920)*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 236.

Amerikan mandacılığı fikrini savunanlar Mustafa Kemal Paşa'ya çok sayıda telgraf ve mektup göndermişlerdir. Bu girişimlerinin nedeni Mustafa Kemal Paşa'nın ve Rauf Bey'in karizması sayesinde Amerikan mandası için destek bulabileceklerini düşünmeleri idi. 26 Temmuz 1919'da Bekir Sami Bey, Kara Vasıf Bey ve Halide Edip Hanım 10 Ağustos'ta³¹⁷, 13 Ağustos'ta 12. Kolordu Komutanı Selahattin Bey de Amerikan mandasının kabul edilmesine ilişkin mektup ve telgraflar göndermiştir.³¹⁸ Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal Paşa'nın İngiltere ve Fransa'nın istila tehdidine karşı Amerikan mandasını kabul etmeye hazır olduğunu iddia etmiştir.³¹⁹

Amerikan mandacılığı ile ilgili en önemli belgelerden birisi Halide Edip Adıvar'ın 10 Ağustos 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir mektuptur.³²⁰ Bu mektupta Halide Edip, Amerikan mandasının diğer büyük devletlerin mandalarına göre Türkiye için ehven-i şer olduğunu açıkladıktan sonra nedenlerini şu şekilde sıralamıştır:

1. Amerikan mandası ile Fener Rum Patrikhanesi'nin ve diğer gayrimüslim azınlıkların imtiyazları bastırılabilirdi.
2. Amerikan mandası, Türkiye'de halkı gerçekten düşünen bir hükümetin kurulmasını sağlayacak para, uzmanlık ve insan gücünü temin edecekti.
3. Amerikan mandası, Avrupa ülkelerinin Türkiye'deki rekabetine son verecek, Avrupa'nın çıkarlarını azaltacaktı.

³¹⁷ Halide Edip'in gönderdiği mektup için bk. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, (Haz. Zeynep Korkmaz), 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s. 66-68; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber 1. Cilt*, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 187-190.

³¹⁸ Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum*, s. 153.

³¹⁹ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 58-59.

³²⁰ Halide Edip Adıvar *İstiklâl Harbi'nden sonra* yayınladığı eserlerinde bu mektuptan hiç söz etmemiş, Wilsonculuk fikrini ise doğal bir hareket gibi anlatarak kendisinin Amerikan mandası çabalarındaki etkinliğini gizlemeye çalışmıştır. Bk. Adıvar, *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, s. 162; Eroğlu, *Yunus Nadi*, s. 130; Yılmaz, *Türkiye'deki Amerika*, s. 80. Halide Edip'in gönderdiği mektubun tarihinin ABD tarafından gönderilen King-Crane Heyeti'nin 23 Temmuz 1919'da İstanbul'a gelmesinden sonra olması da manidardır. Yılmaz, *Dört Devirde Bir Muhalif*, s. 102; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 57.

4. ABD, resmen Türkiye'nin bölünmesini istememektedir, bu yüzden Amerikan mandası Türkiye'de herhangi bir bölünmeye engel olacaktı.³²¹

Halide Edip Adivar, ayrıca Ankara'daki milliyetçilerle Amerikan Hükümeti arasında Amerikalı arkadaşları, Amerikan Konsolosluğundaki tanıdıkları ve gazeteciler vasıtasıyla bağlantılar da kurmuştur.³²²

Amerikan mandacılığı ya da Amerikan müzaheretı fikri Amasya'da da tartışılmıştı. Amasya'ya 25 Temmuz 1919'u 26 Temmuz'a bağlayan gece Bekir Sami Bey (Kunduh) tarafından gönderilen bir telgrafta Amerikalı temsilcilerden söz edilmişti. Burada bahsi geçen temsilciler King-Crane Heyeti idi. Crane ve King aynı zamanda Amerika'nın Yakın Doğu Ticaret Odası ile de bağlantılara sahipti. Bu heyet Yakın Doğu'da Amerikan mandaları kurulması ihtimalini araştırmak amacıyla ABD tarafından gönderilen iki heyetten birisiydi. Heyet, önce Filistin ve Suriye'ye gitmiş, daha sonra 23 Temmuz 1919'da İstanbul'a gelmişti. İstanbul'a geldikten sonra önce İtilaf devletlerinin memurlarıyla istişare etmişler, 31 Temmuz 1919'dan itibaren de önce Müslümanlar, daha sonra da gayrimüslim mümessilleriyle görüşmüşlerdi. King-Crane Heyeti'nin faaliyetleri Erzurum Kongresi'nde 2 Ağustos 1919 oturumunda görüşülmüş ve bu heyetin faaliyetlerinin Wilson İlkeleri'ne aykırı olduğu ilan edilmişti.³²³

King-Crane Heyeti raporlarını hazırladıktan sonra 21 Ağustos 1919'da İstanbul'dan ayrılıp Paris'e geçmişti. Paris Barış Konferansı'na Türkiye, Suriye ve Filistin sınırları içinde İstanbul, Anadolu, Ermenistan, Suriye ve Filistin olmak üzere beş farklı Amerikan mandası kurulmasını önermişti.³²⁴

Bekir Sami Bey'e göre bu temsilciler Amerikan güdümünün Anadolu için en geçerli çözüm yolu olacağını belirtmişlerdi. Erzurum'da toplanacak kongrede belirlenecek bir heyetin Amerika'ya manda talep etmek amacıyla gönderilmesi

³²¹ Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 31-32; Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi*, s. 611; Eroğlu, *Yunus Nadi*, s. 136-137.

³²² Durakbaşı, *Halide Edib*, s. 151.

³²³ Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum*, s. 113-114.

³²⁴ Yılmaz, *Dört Devirde Bir Muhalif*, s. 102-109.

gerektiği yazılmıştı. Heyet, ABD'ye geldiğinde ABD Senatosu'ndan adil bir hükümet, din ve mezhep özgürlüğü ve Anadolu'da genel bir eğitim seferberliği için manda isteyecekti. Buna mukabil Erzurum'da Başkan Wilson'a gönderilecek bir muhtıra yazılmıştı.³²⁵

Mustafa Kemal Paşa buna cevap olarak Amerikan mandasının içeriğinin açık ve belli olmadığını, Amerika'nın çıkarlarının ne olacağını anlaşılmadığını, öne sürülen maddelerin çelişkili olduğunu, bu haliyle manda konuşmanın sakıncalı olacağını belirtmiş, bu yüzden Amerikalı yetkili olduklarını söyleyen kişilerden daha fazla ayrıntı vermelerinin talep edilmesini istemişti. Ayrıntılı bilgi verilmesi hâlinde ise iç ve dış egemenliğin korunması kaydıyla ABD'den yardım talep edileceği söylenmişti.³²⁶

Amerikan mandası fikri için 1919 yılının Ağustos ayı çok önemlidir. Ağustos ayının önemli olmasının iki sebebi vardır: Birincisi bu tarihlerde ABD'den gelen bir heyet Kürt Teali Cemiyetini ve İstanbul'daki Kürt milliyetçilerini ziyaret etmiş ve ABD'nin mandater olduğu bir Kürdistan'ın kurulmasının mümkün olup olmadığı tartışılmıştır. ABD Heyeti Mezopotamya'da İngiltere'nin etkisinin kıramayacağını düşünerek Kürdistan'ın Anadolu'da kurulma ihtimalinin daha fazla olduğunu belirtmiştir.³²⁷

Ağustos ayının önemli olmasının ikinci sebebi ise Millî Ahrar Fırkası, Vahdet-i Millîye ve Amerikan Mandasını savunan diğer siyasi parti ve grupların Ağustos'un ortalarında Van ve Bitlis illerinin bir bölümünden Türkler ve Kürtler başta olmak üzere Müslüman unsurları göçe zorlayarak boşaltılan toprakların Ermenilere verilmesini kabul etmişlerdir. Ayrıca, Ermenilere toprak verilmesini kabul ettiklerini Amerikan King-Crane Heyeti'ne bildirmeyi kararlaştırmışlardır. Aldıkları bu kararı Erzurum'da

³²⁵ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 102-103.

³²⁶ Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi*, s. 607-609; Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 80; Atatürk, *Nutuk*, s. 65; Kansu, *Atatürk'le Beraber I. Cilt*, s. 181-182.

³²⁷ Yılmaz, *Türkiye'deki Amerika*, s. 37.

bulunan Heyet-i Temsiliye'ye de bildirmişler, ancak Heyet-i Temsiliye'den çok sert bir cevap almışlardır.³²⁸

Amerikan mandası akımına karşı 6 Ağustos 1919'da Kâzım Karabekir Paşa, Harbiye Nezareti'ne Amerikan mandası hakkında yapılan haberlerin doğu vilayetlerinde sansürlenerek yayınlanması gerektiği yolunda bir telgraf göndermiştir.³²⁹

Amerikan mandacılığı fikrinin ikinci kez tartışıldığı yer de Balıkesir Kongresi idi. Bu kongrede Anadolu'da gerçekleşen işgallere direniş gösterilmesinin en önemli sebebinin işgali gerçekleştiren devletin Yunanistan olması gösterilmişti. Amerikalıların işgal etmesi hâlinde Yunan işgaline karşı çıkan kimsenin ses çıkarmayacağı iddia edilmişti.³³⁰ Balıkesir'de ayrıca Amerikan mandası lehinde propagandalar da yapılmıştı.³³¹ Balıkesir Kongresi'nden sonra Bekir Sami, Mustafa Kemal Paşa'ya geçici bir Amerikan mandası tavsiye etmişti.³³²

Amerikan mandası fikrinin tartışıldığı bir diğer yerel kongre 16 Ağustos 1919-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında düzenlenen Alaşehir Kongresi'dir. Bu kongrenin idare heyetine kimlerin seçileceğine ilişkin bir tartışma çıkmış ve kongrenin idare heyeti mandacı olarak tanınan ve bilinen kişilerden oluşturulmuştur. Alaşehir Kongresi'nde Yunan işgali yerine Amerika başta olmak üzere diğer İtilaf devletlerinin işgalini yeğleyenler olmuştur.³³³ Bununla birlikte Ege Bölgesi'nde Amerikan mandası talep edenler azınlıkta kalmıştır.³³⁴

Erzurum Kongresi'nde Amerikan mandacılığı 4 Ağustos 1919'daki onuncu oturumda tartışılmış ve reddedilmiş, ancak kesin bir karara bağlanamamış ve bağımsızlığa zarar vermeyecek Amerikan yardımlarının önü kapatılmamıştır.³³⁵

³²⁸ Yılmaz, *Dört Devirde Bir Muhalif*, s. 108.

³²⁹ Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum*, s. 154-155.

³³⁰ Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, s. 124-125.

³³¹ Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, s. 235-236.

³³² Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 53.

³³³ Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi Birinci Kitap*, s. 23.

³³⁴ Bayar, *Ben de Yazdım Cilt 3*, s. 169.

³³⁵ Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum*, s. 155.

Sivas Kongresi'nde ise manda meselesi İstanbul delegeleri Kara Vasıf, İsmail Fazıl Paşa, İsmail Hami Bey (Danişmend), Refet Bele ve Bekir Sami Bey tarafından kongreye sunulmuştur.³³⁶ Amerikan mandasını savunanlar Mustafa Kemal Paşa'ya göre yanlarında Mister Brown adlı bir gazeteci de getirmiştir.³³⁷ Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Delegatesi Hikmet Bey (Boran), Bursa Delegatesi Ahmet Nuri Bey, Denizli Delegatesi Necip Ali Bey (Küçük) ve Hoca Raif Efendi gibi delegeler ise mandaya karşı çıkmışlardır.³³⁸ Mazhar Müfit'in aktardığına göre İstanbul delegelerinin ekseriyeti manda yanlısıyken, Anadolu delegelerinin ekseriyeti ise manda aleyhtarıdır.³³⁹

Sivas Kongresi'nde Amerikan mandasını savunanlar, manda olmadan Türkiye'nin dış borçların faizini bile ödeyemeyecek durumda olduğu için iktisadi anlamda bağımlı olunacağını, mandanın bağımsızlığı zayıflatmayacağını, zayıflatacak olsa bile diğer ülkelere kıyasla Amerika Birleşik Devletleri'nin daha iyi olacağını iddia etmiştir.³⁴⁰ Mustafa Kemal Paşa ise Amerikan *Chicago Daily News* muhabiri Edgar Browne ile yaptığı bir görüşmeyi anlatmıştır. Bu görüşmede muhabirin kendisine "Amerika gibi bir özgürlük ve demokrasi ülkesinin başka bir ülkeyi manda altına almayacağını belirttiğini" izah etmiş ve kraldan daha çok kralcı olunmaması gerektiğini ima etmiştir.³⁴¹ Sivas Kongresi'nde Amerikan mandacılığı ciddi tartışmalardan sonra kesin olarak reddedilmiştir.³⁴²

Başka bir görüşe göre, Mustafa Kemal Paşa manda fikrine açıkça karşı çıkmamış, ancak kongre başkanı sıfatıyla kongrede herhangi bir karar alınmasına engel olmuş ve celse aralarında kulis faaliyetleriyle mandacılar engel olmuştur.³⁴³

³³⁶ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 150-151.

³³⁷ Atatürk, *Nutuk*, s. 62.

³³⁸ Ali Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de Din Adamları I*, 6. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 37-38; Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi*, s. 612; Atatürk, *Nutuk*, s. 74.

³³⁹ Kansu, *Atatürk'le Beraber I. Cilt*, s. 240.

³⁴⁰ Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 33.

³⁴¹ Türkmen, *Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 38.

³⁴² Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, s. 182; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 62; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 226.

³⁴³ Hatipoğlu, *CHP'nin İdeolojik Dönüşümü*, s. 123; Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, s. 266; Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s. 46; Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, s. 183; Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 19. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 137.

Sina Akşin'e göre, ABD dostluğuna önem verildiği için milliyetçi liderler manda istemeseler bile bunu açıktan beyan etmemişlerdir.³⁴⁴ Ayrıca bir başka iddiaya göre Mustafa Kemal Paşa, ABD'nin resmi bir manda politikası olmadığını dile getirmiştir.³⁴⁵ Daha da önemlisi, Sivas Kongresi'nde Amerikan mandası kurulmasını savunan bazı kişiler Ege'de işgal edilen bölgelerde ve Balıkesir'de Amerikan mandası yanlısı faaliyetler göstermekle ve Amerikan bayrağı çekmekle itham edilmiştir.³⁴⁶

Sivas Kongresi sonunda Amerika Kongresi'nden (burada kastedilen ABD Temsilciler Meclisi ile ABD Senatosu'dur) memleketi tetkik edecek bir heyetin davet edilmesi kararı alınmıştır.³⁴⁷ Buna mukabil, Sivas Kongresi'nde bulunan Amerikalı gazeteci Edgar Browne, kongreyi günü gününe takip etmiş ve King-Crane Komisyonunda bulunan Charles Crane'e kongreye katılanların ABD'ye karşı büyük bir dostluk gösterdiğini ve Amerikan mandasını olumlu karşılayabileceklerin olduğunu yazmıştır.³⁴⁸

Son tahlilde Amerikan mandası fikri Sivas Kongresi'nde manda fikrinin açıkça reddedilmesi üzerine zayıflamaya başlamıştır. Amerikan Birleşik Devletleri'nin Ermenistan kurulmasına ve Yunanistan'ın genişlemesine sempati gösterdiği fark edildiğinde ise gözden düşmüştür.³⁴⁹ İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmen işgalinden sonra tutuklamalar başladığında Amerikan mandasını savunan bazı kişilerin tutuklanması da mandacıların argümanlarını çökertmiştir.³⁵⁰ Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri'nin ülke içindeki izolasyonist (içe kapanmacı) muhalefetin sonucunda kabuğuna çekilmesi de ABD'ye yaklaşma planlarının suya düşmesine neden

³⁴⁴ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Cilt I*, s. 485.

³⁴⁵ Perinçek, *Kemalist Devrim-4*, s. 103.

³⁴⁶ Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, s. 125; Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e Üçüncü Kitap*, 1. Baskı, İstanbul Matbaası, İstanbul 1974, s. 908.

³⁴⁷ Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 34. Buna ek olarak Sivas Kongresi'nde alınan kararlar arasında iç ve dış bağımsızlık saklı kalmak şartıyla Türkiye'ye karşı düşmanlık gütmeyen ülkelerin yardımlarının kabul edileceğine ilişkin karar da bununla ilgili olabilir. Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-6: Atatürk'ün CHP Programları ve Tüzükleri*, 4. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2020, s. 57; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 62; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 7.

³⁴⁸ Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 64.

³⁴⁹ Eroğlu, *Yunus Nadi*, s. 139.

³⁵⁰ Duru, *Amerikan Gizli Belgeleri*, s. 75-76.

olmuştur.³⁵¹ ABD Başkanı Wilson, kamuoyunu mandaya ikna edebilmek için yurt gezileri düzenlemiş, ancak bu da izolasyonist muhalefetin gücünü kıramamıştır.³⁵² ABD Senatosu'ndaki bazı senatörler de Anadolu'da kurulacak bir ABD mandasının iyi işletilebilmesi için yüz elli bin asker ve memurla en az bir milyar Amerikan doları (günümüzdeki karşılığıyla yaklaşık 17,79 milyar Amerikan doları) gerektiğini ve bu masrafları hangi devletin karşılayacağını belirterek Wilson'u şiddetli bir şekilde tenkit etmişlerdir.³⁵³

Amerikan mandası fikrinin rafa kalkması üzerine bu sefer de Amerikan yardımı (Amerikan müzaheret) fikri gündeme gelmiştir. Rauf Orbay, Sivas Kongresi'nden bu yana dış ülkelere yardım gelecekse bunların ABD gibi tarafsız sayılabilecek ülkelere olması gerektiğini ifade etmiştir.³⁵⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın 1919 yılının Ekim ayında ABD'nin Türkiye'ye yardım edebilecek yegâne devlet olduğunu söylediği iddia edilmiştir.³⁵⁵ Daha sonra 16-29 Kasım 1919 tarihleri arasında iki hafta süren ve Sivas Komutanlar Toplantısı olarak da bilinen Heyet-i Temsiliye toplantılarında Amerikan yardımı fikri dile getirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu toplantıda ekonomi, teknik ve sanayi alanlarında yabancı devletlerin yardımlarının tamamen reddedilmeyeceğini belirtmiştir. Ancak ordu, jandarma, adliye ve iç işleri alanlarında yabancı devletlerden yardım alınmasının istiklalden söz etmenin şüpheli olacağını söylemiştir.³⁵⁶ Ayrıca TBMM açılmadan Ankara'ya gelen mebuslar arasında da Amerikan yardımlarının kabul edilmemesi gerektiği fikri ortaya çıkmıştır.³⁵⁷

ABD Senatosu'nun önce 27 Ekim 1919'da daha sonra da 1 Haziran 1920'de Orta Doğu'nun Avrupa kıtasının bir devamı olduğu gerekçesiyle Ermenistan ve Anadolu'da kurulacak herhangi bir mandayı kökten reddetmesi üzerine Amerikan mandası fikri

³⁵¹ Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 28, 48. Wilson daha 1919'un Ocak ayında Amerikan halkının Türkiye'de askeri bir mesuliyeti reddedeceğini belirtmişti. Bk. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 15. Ancak Aralık 1919'da fikrini değiştirmiş ve ABD'nin hürriyet için savaşmasını ve elini taşın altına koymasının zamanının geldiğini ilan etmişti. Bk. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 79.

³⁵² Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum*, s. 147.

³⁵³ Turan, *İspanyol Basınında Türk Millî Mücadelesi*, s. 94.

³⁵⁴ Orbay, *Cehennem Değirmeni I*, s. 257-258.

³⁵⁵ Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 71.

³⁵⁶ Perinçek, *Kemalist Devrim-4*, s. 105-106.

³⁵⁷ Yılmaz, *Dört Devirde Bir Muhalif*, s. 115.

kesin olarak rafa kaldırılmıştır.³⁵⁸ Bu sayede İtilaf devletlerinin kendi iradelerini Türklere zorla kabul ettirmesi de zorlaşmıştır.³⁵⁹ Başkan Wilson'un bağımsız Ermenistan hayalleri ise Ermenistan Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesiyle suya düşmüştür.³⁶⁰

ABD Kongresi'nin manda fikrini reddetmesinin üç sebebi vardır. Bunlardan birincisi İngiltere'nin Kuzey Irak'taki petrol rezervlerini elinde tutması, ABD ile petrol rezervlerini paylaşmayı reddetmesi ve ABD'nin mandalardan kâr elde edememesidir. İkincisi Ermenistan ve Kürdistan'ın kurulması düşünülen bölgelere deniz ulaşımının zor olması ve bunun ABD ile ticareti olumsuz yönde etkilemesidir. Üçüncüsü ise ABD toplumunun önemli bir bölümünün içe kapanmacı (izolasyonist) olması ve sömürge kavgası içine girmeyi gereksiz bir iş olarak görmesidir.³⁶¹

Mustafa Kemal Paşa'ya göre Amerika'dan gelecek yardım tekliflerinin kapitülasyonlara yol açmaması şartıyla kabul edilme ihtimali bulunmaktadır. Fakat İngiltere'den gelecek yardımların Amerikalılarınkinden daha müsait şartlardan gelse bile reddedilmesi gerektiği fikrindedir.

1.1.5. Wilson Prensipleri

Başka bir Amerikan yanlısı grup ise Amerikan mandası yerine ABD Başkanı Woodrow Wilson'un 8 Ocak 1918 günü ABD Kongresi'nde ana hatlarını sunduğu³⁶² halkların kendi kaderini tayin ilkelerine³⁶³ taraftardı. Bu ilkeler, Başkan Wilson'un yazdığı ve Türkçede Wilson İlkeleri ya da Wilson Prensipleri, İngilizcede ise Fourteen

³⁵⁸ Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 69; Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 41; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 106; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 9; Turan, *İspanyol Basınında Türk Millî Mücadelesi*, s. 95; Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 27.

³⁵⁹ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 63.

³⁶⁰ Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 28.

³⁶¹ Perinçek, *Kemalist Devrim-4*, s. 104; Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 23.

³⁶² Wilson İlkeleri'nin ilk taslakları 22 Kasım 1917'de Başkan Wilson'a rapor olarak sunulmuştur. Bk. Akar, *Harbord Askerî Heyeti Raporu*, s. 16. İkinci taslak ise 2 ve 4 Ocak 1918 tarihlerinde hazırlanmıştır. Bk. Özkan, *Millî Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 32-33.

³⁶³ Halkların kendi kaderini tayin hakkının temeli, Woodrow Wilson'un ilgili halkların onayını almadan uluslararası anlaşmaların yürürlüğe girmemesini öngören "yönetilenin rızası" ilkesine dayanır. Bk. Manela, *Wilsoncu Moment*, s. 54.

Points/On Dört Madde ya da On Dört İlke olarak bilinen metnin on ikinci maddesine dayanmaktaydı.³⁶⁴

ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinin ön koşulu olarak İtilaf Devletleri'nin Wilson İlkeleri'ne uymaları talep edildiğinden ve Wilson İlkeleri, halk kitleleri üzerinde oldukça büyük bir etkiye sahip olması nedeniyle dolayı İtilaf Devletleri, en azından kâğıt üzerinde bu ilkelere riayet etmekteydi.³⁶⁵ Zira Başkan Wilson da, On Dört İlkeyi “hakka dayanan uzun süreli bir barışın temeli” olmasını sağlamak için yazdığını belirtmişti.³⁶⁶ Bu yüzden imzalanan ateşkesler kâğıt üzerinde Wilson İlkeleri'ne uygundu.³⁶⁷ Ancak İngiltere ve Fransa'ya göre Wilson İlkeleri ve ilkelerdeki kendi kaderini tayin hakkı, Batı vesayeti altında işletilmeli ve bu ülkelerde İtilaf devletlerinin çıkarları korunmalıydı.³⁶⁸ Wilson da Avrupalı olmayan milletlerin itinalı ve düzenli bir reform süreci olmadan kendi kaderlerini tayin edemeyeceklerini belirtmişti.³⁶⁹

³⁶⁴ Mustafa Sıtkı Bilgin, “Wilson İlkeleri”, *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2022.

³⁶⁵ Pappé, *Modern Ortadoğu*, s. 43; Manela, *Wilsoncu Moment*, s. 37. Wilson ve danışmanları İngiltere ve Fransa'nın Wilson Prensiplerine uyacaklarını beyan ederken bunu yapmacık olarak beyan ettiklerinin farkındaydı. Bk. Manela, *Wilsoncu Moment*, s. 83.

³⁶⁶ Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 29. Diğer bir taraftan, Wilson İlkeleri'ndeki kendi kaderini tayin hakkının, Afrika ve Asya'nın pek çok yerinde millî savaş ve mücadeleler için bir araç hâline geleceği ve emperyalistler tarafından kötüye kullanılacağı iddia edilmiştir. Daha fazla bilgi için, bk. Perinçek, *Kemalist Devrim-4*, s. 36-37; Gönül, *Batı Yöntemleriyle Batılılaştırma*, s. 80. Ayrıca Wilson'un ulusların kaderini tayin hakkı ilkesi ve ekonomik serbest ticaret ilkesi arasında bir gerilim yaşanabileceği de belirtilmiştir. Bk. Quinn Slobodian, *Küreselciler: İmparatorluğun Sonu ve Neoliberalizmin Doğuşu*, 1. Baskı, (Çev. Ahmet Fethi Yıldırım), Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 167.

³⁶⁷ Manela, *Wilsoncu Moment*, s. 47.

³⁶⁸ Lloyd George anılarında Wilson İlkeleri'nin sadece Avrupa ve Osmanlı Devleti'nin Türk olmayan kısımlarında işletileceğini yazmıştır. Ancak Lloyd George'un önceki konuşmalarında Alman sömürgeleri başta olmak üzere İttifak Devletleri'nin tamamında bu ilkelerin uygulanacağına dair ibareler mevcuttur. Bk. Manela, *Wilsoncu Moment*, s. 85. Paris Barış Konferansı'na Osmanlı Devleti'ni temsilen katılan Mehmet Tevfik Bey (Biren), İngiltere'nin Wilson İlkeleri'nin Osmanlı Devleti'nin faydasına olacak bir şekilde tatbik edilmesine izin vermeyeceğini düşünmüştür. Bk. Biren, *Mehmet Tevfik Bey'in Hatıraları II*, s. 189. Yine de İngiltere ve Fransa Türkiye'nin paylaşılması hususunda Wilson İlkeleri'nden faydalanmışlardır. Bk. Celâl Bayar, *Ben de Yazdım Cilt 3: Millî Mücadele'ye Giriş-Millî Mücadele*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 54.

³⁶⁹ Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s. 108; Manela, *Wilsoncu Moment*, s. 58-59. Buna ek olarak Wilson yabancı düşmanı ve ABD'deki zencileri beyazlardan daha aşağı gören, ancak eğitimle medenileştirilebileceklerini savunan bir siyasi gelenekten geliyordu. Bk. Manela, *Wilsoncu Moment*, s. 61-64.

Wilson İlkeleri'nin on ikinci maddesine göre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türklerin çoğunlukta oldukları bölgelerde güvenli bir Türk egemenliği tanınacak, Türklerin yönetimindeki diğer milletlere de kısa süre içinde kendi özgürlükleri³⁷⁰ tanınacaktı. Mütakabiliyet esasına uygun olarak Yunanistan ve Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlıkların da haklarına riayet edilecekti.³⁷¹ Wilson ayrıca bütün taraflar için dürüst ve adil bir şekilde davranılmasını tavsiye etmişti.³⁷² Ancak Başkan Wilson'un İstanbul ve Boğazlar'ın uluslararası denetime ait olması ve Ege kıyılarında

³⁷⁰ Wilson İlkeleri metninin içinde Autonomus/Otonom kelimesi kullanılmış, ancak metinde neyin kastedildiği açık değildir. Zira Wilson İlkeleri genel prensiplerden ibarettir ve nasıl tatbik edileceği belirsizdir. Bk. Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 27. Wilson ve Albay House on ikinci madde üzerinde önemli bir değişiklik yaparak zorunluluk belirten ifadeleri tavsiye belirten ifadelerle değiştirmişlerdir. Bk. Özkan, *Milli Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 36. Woodrow Wilson'un danışmanı Albay Edward Mandell House'a göre aynı muğlaklık Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu ilgilendiren maddeler için de geçerlidir. Hatta Albay House, Wilson İlkelerinin on ikinci maddesine Türkiye'den ayrılacak milletlerin adlarının yazılmasının düşünüldüğünü ancak kendisiyle beraber danışmanların engel olduğunu iddia etmiştir. Yılmaz, *Türkiye'deki Amerika*, s. 73. Ermeni diasporasının bazı mensuplarının Başkan Wilson'a bahsi geçen ilkeleri yayınlamak Ermenilere yardım ettiği için teşekkür etmeleri de Autonomus/Otonom tabirinin başka şekillerde anlaşılabilirdiğine bir örnektir. 1919 yılının Ağustos ayında Wilson, Türklerin Ermenilere saldırması hâlinde Türkiye'nin taksim edilmesini istemiştir. Amerikalılar Doğu Anadolu'daki bazı yerleşim yerlerinde Ermenilerin sayısı ve oranı hakkında bilgi toplamaya da çalışmışlardır. Ayrıca Balfour'a göre Başkan Wilson, kendi geleceğini ve kaderini belirleme hakkını Avrupa dışındaki hiçbir millet için kullanmayı düşünmemiştir. Diğer bir taraftan Albay House ve Başkan Wilson Boğazlar'da bir Rus hakimiyetine de sıcak bakmamaktadır. Konu ile ilgili olarak Bk. Küçük, *Türkiye-İsveç İlişkileri (1914-1938)*, s. 48; Ahmad, *Jön Türkler*, s. 189-190; Harry N. Howard, *Türkiye'nin Taksimi: Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)*, 1. Baskı, (Çev. Salih Sabit Togay), (Haz. Mustafa Çufalı ve Veysel Bilgiç), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 171; Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi*, s. 553; Manela, *Wilsoncu Moment*, s. 37; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 58; Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, s. 22; Manela, *Wilsoncu Moment*, s. 119.

³⁷¹ Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 132.

³⁷² Perinçek, *Kemalist Devrim-4*, s. 66.

Yunanistan mandası anlamına gelebilecek muğlak ifadeler kullanması³⁷³ yüzünden kendi kaderini tayin hakkını savunan grupların etkinliği azalmıştır.³⁷⁴ Bu gruplar ayrıca dönemin bazı yayın organlarında “Amerikalı diplomatların ağzına bakanlar” şeklinde eleştirilmişlerdir.³⁷⁵

Her ne kadar Wilson İlkeleri’nde Türkiye ve Türklerle ilgili muğlaklıklar olsa da bu ilkeler Millî Mücadele’de işgallere karşı dünya kamuoyunu uyarmakta kullanılmıştır.³⁷⁶

Mondros Mütarekesi’nden hemen sonra Türk kamuoyu arasında Wilson İlkeleri’ne dayalı bir Türk devletinin kurulacağı beklentisi ortaya çıkmıştır.³⁷⁷ Halide Edip Adivar, mevzubahis ilkeleri “yepyeni bir dünya görüşü” olarak adlandırmıştır.³⁷⁸ Mütareke döneminde Anadolu ve Trakya’nın hemen her yerinde kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Wilson İlkeleri’ne istinaden işgallerin kanunsuz olduğu ve

³⁷³ Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1923)*, 2. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s. 2. Buna karşılık Amerikan Dışişleri Bakanlığı ise İzmir’in Yunanistan’a bırakılmasına karşıydı. Turan, *Yunan Mezalimi*, s. 4; Özkan, *Millî Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 78. Ancak Başkan Wilson, İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edilmesini desteklemiş, bununla da kalmayarak İzmir’e Yunan askerlerinin çıkarılmasının Türklere erken bildirilmesi hâlinde Türklerin askeri ve sivil önlemler alacağını, bu yüzden de olabildiğince geç bildirilmesi gerektiğini söylemişti. Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol’un Gözlemleri*, s. 109-110. Diğer bir taraftan Başkan Wilson, Lloyd George’a Osmanlı sultanı ve hükümetinin İstanbul’dan çıkartılacağını, ancak İstanbul’un Anadolu’dan ayrılmasının problemlere yol açacağını belirtmiştir. Wilson’a İlkelerin yazımında yardımcı olan danışmanlarının oluşturduğu The Inquiry (Tahkikat) grubu da İngilizleri destekleyerek İstanbul’da Avrupa devletleri tarafından ortaklaşa yönetilecek bir devlet kurulmasını önermiştir. Fransızlar sömürgelerdeki Müslüman nüfusun galeyana geleceğini düşündüğü için İstanbul’un Türklerin elinden alınmasına sıcak bakmıyorlardı. İngiliz İstihbaratı Amerikalıları Türkiye için ne yapacaklarını bilmemekle suçlamıştır. Lord Curzon ise Bolşeviklerle Kemalistlerin birleşmesine engel olabilmek için Başkan Wilson’dan yardım istemiştir. Bk. Perinçek, *Kemalist Devrim-4*, s. 40-41; Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi*, s. 595; Manela, *Wilsoncu Moment*, s. 87; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 35; Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 22-24; Akar, *Harbord Askerî Heyeti Raporu*, s. 15-16.

³⁷⁴ Zarakol, *Yenilgiden Sonra*, s. 163.

³⁷⁵ Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, s. 28; Güneş, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı*, s. 120.

³⁷⁶ Kürt milliyetçileri arasında da Wilson İlkeleri’ne dayanarak Kürdistan’ın kurulabileceğini düşünenler çıkmıştır. Ayrıca Ermeniler ve Rumlar arasında da bağımsız bir Ermenistan için Wilson İlkeleri’nin kullanılabileceğini savunanlar olmuştur. Daha fazla bilgi için, bk. Perinçek, *Kemalist Devrim-4*, s. 50; Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi*, s. 95.

³⁷⁷ İsmail Ediz, *Diplomasi ve Savaş: İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu’da Yunan İşgali 1919-1922*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 29-30; Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, s. 138.

³⁷⁸ Adivar, *Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, s. 160.

işgallere son verilmelerini talep etmiştir.³⁷⁹ Harbiye Nezareti'nde Wilson İlkeleri'ne göre Türkiye'de Türklerin çoğunlukta olduğunu ispat edecek istatistikler ve vesikalar toplanmıştır.³⁸⁰

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde işgallere karşı gerçekleştirilen mitinglerde Wilson İlkeleri örnek gösterilmiştir.³⁸¹ Heyet-i Temsiliye tarafından vilayetlere gönderilen telgraflarda basının uyması gereken kuralların arasında Wilson İlkelerinin müdafaa-i hukuk için esas olması gerektiği de yer almıştır.³⁸² Mustafa Kemal Paşa, Batı Trakya'nın Wilson İlkeleri'ne dayanarak bağımsızlık isteyebileceğini belirtmiştir.³⁸³ Paşa, İstanbul'un resmen işgali üzerine yazdığı protestonamede de Wilson İlkeleri'ne dayanan bir mütarekenin sağlanması için Amerikan halkının vicdanına ve ilmine seslenmiştir.³⁸⁴

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Wilson İlkeleri, “yüzyılın ilkeleri” olarak belirtilmiş ve Türklerle Arapların kendi kaderlerini bu ilkelere göre tayin etmeleri gerektiği ifade edilmiştir.³⁸⁵ İspanya gibi bazı yabancı ülkelerin gazetelerinde de Türkiye'deki Müslüman çoğunluklu yerlerin işgalinin Wilson İlkeleri'ne göre yanlış olduğuna ilişkin haberler yayınlanmıştır.³⁸⁶ Ahmet İzzet Paşa'nın³⁸⁷, Damat Ferit

³⁷⁹ Kreiser ve Neumann, *Küçük Türkiye Tarihi*, s. 305; Kâzım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 105.

³⁸⁰ İsmet İnönü, *Hatıralar I. Kitap*, (Haz. Sabahattin Selek), 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 167.

³⁸¹ Nuri Köstüklü, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 83; Ahmet Avanas, *Millî Mücadele'de Konya*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s. 18; Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s. 109; Erol Yüksel, *Millî Mücadele'den 27 Mayıs'a Bir Siyasetçi: Refik Koralan*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s. 40; Perinçek, *Kemalist Devrim-4*, s. 430; Fevziye Abdullah Tansel, *İstiklâl Harbi'nde Mücadele Kadınlarımız*, 2. Baskı, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s. 63; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, s. 173; Yılmaz, *Dört Devirde Bir Muhalif*, s. 71; Haluk Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum*, s. 55; Bayar, *Ben de Yazdım Cilt 2*, s. 567; Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak 2. Cilt*, s. 652; Özkaya, *Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*, s. 12.

³⁸² Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Cilt 3: Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, 3. Baskı, Deniz Yayınları, İstanbul 2008, s. 170.

³⁸³ Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 76.

³⁸⁴ Biren, *Mehmet Tevfik Bey'in Hatıraları II*, s. 366.

³⁸⁵ “Hudud Meselesi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Kânunusani 1336 (24 Ocak 1920), s. 1. Behlül Özkan, bu yazıyı Mustafa Kemal Paşa'nın yazdığı kanaatindedir. Özkan, *Türkiye'de Milli Vatanın İnşası*, s. 146; Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 204.

³⁸⁶ Turan, *İspanyol Basınında Türk Millî Mücadelesi*, s. 59.

³⁸⁷ Furgaç, *Feryadım II*, s. 314.

Paşa'nın³⁸⁸ ve Ali Rıza Paşa'nın kurduğu hükümetler³⁸⁹ de ülkenin kurtuluşunu sağlamak için Wilson İlkeleri'nden medet ummuştur.³⁹⁰ Prens Sabahattin de yurtdışında Wilson İlkeleri'nin kabul edilmesinin Türkiye için daimi faydaları olacağını öne sürmüştür.³⁹¹

Padişah Mehmet Vahdettin ve Veliâht Abdülmecid Efendi³⁹² Wilson İlkelerinden faydalanma görüşünü benimsemiştir.³⁹³ Sina Akşin'e göre Padişah Mehmet Vahdettin, 1919 yılının sonlarında Wilson İlkeleri'ne dayanan ve Osmanlı'nın kaybedilen toprakları da dahil olan bir tür Amerikan Mandası'nı destekleyebileceğini belirtmiştir.³⁹⁴

ABD Başkanı Wilson'a yapılan öneriler ve atıflar bununla da sınırlı değildi, kendisine Türkiye'nin bir kısmı üzerinde vasilik etmesi de teklif edilmiştir. Ayrıca Sevr Antlaşması'nın seksen dokuzuncu maddesine göre Vilayet-i Sitte üzerinde kurulacak Ermenistan'ın mandasını üzerine almayı da kabul ettiği, ancak Amerikan Kongresi'ni ikna edemediği ifade edilmiştir. Hatta Başkan Wilson; Sevr Antlaşması'na uygun olmasına rağmen Wilson İlkeleri'nin on ikinci maddesini ihlal ederek Gümüşhane, Erzincan, Trabzon, Bitlis ve Muş'un Ermenilere verildiği bir

³⁸⁸ Damat Ferit Paşa, Paris Barış Konferansı'nda da Wilson İlkeleri'ni öne sürmüştür. Bk. Biren, *Mehmet Tevfik Bey'in Hatıraları II*, s. 210-221; Furgaç, *Feryadım II*, s. 309. Buna karşılık 1918 sonunda Damat Ferit Paşa, ABD Osmanlı Devleti'ne coğrafi olarak İngiltere ve Fransa kadar yakın olmadığı için Wilson İlkeleri'ne güvenmek yerine İngiltere ve Fransa'dan barış istenmesi gerektiğini savunmuştur. Özkan, *Millî Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 28.

³⁸⁹ Ali Rıza Paşa'nın hükümeti kurulduğunda Amiral Bristol, Amerikalıların etkinliğinin artacağını belirtmiştir. Bk. Duru, *Amerikan Gizli Belgeleri*, s. 40-41.

³⁹⁰ Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 29; Özkan, *Türkiye'de Milli Vatanın İnşası*, s. 129; Esra Yakut, *Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Meşihat, Adliye, Maarif ve Hilafet 1918-1922*, 1. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020, s. 14; Celâl Bayar, *Ben de Yazdım Cilt 1*, s. 52-54.

³⁹¹ Özkan, *Millî Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 46.

³⁹² Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Cilt 3: İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 280.

³⁹³ Özkan, *Türkiye'de Milli Vatanın İnşası*, s. 142-143.

³⁹⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Cilt 2*, s. 224-225.

harita da çizdirmiştir.³⁹⁵ Feroz Ahmad'a göre Ermenilere verilen bölge Anadolu haritası üzerinde 103.600 kilometrelik bir alanı kapsamıştır.³⁹⁶ Ancak harita açıklanmadan önce Ermenistan devleti Sovyet kontrolü altına girdiği için çizdirilen harita uzun bir süre halka açıklanmamıştır.³⁹⁷

Başkan Wilson, ABD Senatosu'nda Avrupa politikasına fazla bulaşıldığı yolunda eleştiriler gelmeye başladığında bu konuyla ilgili bir karar vermeden önce güvendiği adamlardan birisi olan General Harbord'u Anadolu'ya göndermiştir.³⁹⁸ General Harbord, Sivas Kongresi'nden on gün sonra geziye başlamıştır.³⁹⁹ General Harbord'un heyeti Wilson tarafından King-Crane heyetinden sonra gönderilen ikinci heyetti. Harbord'un heyeti önce İslahiye'ye geçmiş, oradan da sırasıyla Maraş, Malatya, Harput, Diyarbakır, Sivas, Erzincan, Erzurum, Hasankale, Muş, Kars hattını takip ederek Erivan'a ve Tiflis'e de uğramıştır.⁴⁰⁰ Amerikan heyetlerinin geziler esnasında gidilen bölgelerdeki dil, etnik ve dini yapı ve siyasi durum hakkında sorular sorup notlar almışlardır.⁴⁰¹

General Harbord, Anadolu ve Kafkasya'da yaptığı elli sekiz günlük gezinin sonucunda bir rapor yayınlamıştır. Bu raporda Millî Mücadele hakkında ABD kamuoyunu bilgilendirmiştir. Ayrıca, 22 Eylül 1919-24 Eylül 1919 tarihleri arasında

³⁹⁵ Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 30; Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 63; Perinçek, *Kemalist Devrim-4*, s. 71-72; Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 43; Turan, *İspanyol Basınında Türk Millî Mücadelesi*, s. 157-158. Wilson'un Ermeni yanlısı tavrı, Birinci Dünya Savaşı esnasında 21 Ekim ve 22 Ekim günlerini Ermenistan'daki ve Suriye'deki insanlara bağış yapılması amacıyla özel gün ilan etmesinden görülebilmektedir. Burada Sevr'deki ABD heyetinin de Osmanlı Devleti ile doğrudan savaşmadığı için Sevr Antlaşması'na taraf olmaktan kaçınması da anlamsızlaşmaktadır. Bk. Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 272. ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden önce İstanbul'da görev yapan büyükelçisi Morgenthau da 1918 Kasım'ında Türkiye'nin Amerikan Mandası altına alınarak birkaç yıl süreyle işgal edilmesini önermiştir. Bk. Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi*, s. 491; Özkan, *Türkiye'de Milli Vatanın İnşası*, s. 145.

³⁹⁶ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çev. Sedat Cem Karadeli), 5. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 84.

³⁹⁷ Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 55.

³⁹⁸ Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 45.

³⁹⁹ Fethi Tevetoğlu'na göre Harbord'un Türkiye'ye gelmesi ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi Sivas Kongresi sonrasında ABD'den bir heyet gönderilmesi için çekilen telgrafla ilgilidir. Fahir Armaoğlu'na göreyse Harbord, Sivas Kongresi'nden önce yola çıkmıştır. Ayrıca Amerikan Senatosu'nun 13 gün içinde kendisine gönderilen bir telgrafi değerlendirip bunun için bir heyet gönderilmesini emretmesi olası değildir. Bk. Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 61-62.

⁴⁰⁰ Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum*, s. 210.

⁴⁰¹ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 224.

Mustafa Kemal Paşa ve birkaç arkadaşıyla da görüşmüştür. Mustafa Kemal Paşa, General Harbord'un İstanbul'a geldiğini haber almış ve Sivas'ta iyi bir şekilde karşılanmasını sağlamıştır. Harbord, Anadolu'da Millî hareketin amaçlarını sormuş ve Anadolu'da büyük devletlerden destek almadan bağımsızlık için savaşmanın Türk milletinin intihar etmesi olduğunu söyleyerek Amerikan mandasını kabul ederek ölümden kurtulabileceklerini iddia etmiştir. Mustafa Kemal Paşa da millî hükümetin genel politikası hakkında bir muhtıra ile bilgi vermiştir. Mustafa Kemal Paşa ayrıca General Harbord Erzurum'a giderken refakat edilmesini emretmiştir.⁴⁰²

Bu muhtıraya göre Mondros Mütarekesi Dünya Savaşı'na son verdiren Wilson Prensiplerine güvenerek imzalanmıştır. Wilson Prensipleri içindeki on dört madde Dünya Savaşı'na son verilmeyi başarmıştır. Prensiplerin etkisiyle İtilaf devletlerinden adilane bir barış beklenmiştir, ancak alınan tek karşılık İtilaf devletlerinin Türklere daha fazla zulmetmesi ve Osmanlı Devleti'nin büsbütün dağıtılması teklifi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Bolşevikliğe ve Turancılığa karşı olduğunu ifade etmiş ve Amerikan milletinin insanlık duygularına hitap ederek mücadeleye devam edeceklerini belirtmiştir.⁴⁰³ Mustafa Kemal Paşa, konuşmasında ayrıca, yabancıların elinde yavaş yavaş ölmektense sonuna kadar savaşacaklarını, öleceklerse de kendi elleriyle öleceklerini söylemiştir.⁴⁰⁴ Doğan Avcıoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın bu tavrını General Harbord'u kandırmak için usta bir taktik olarak yorumlamıştır.⁴⁰⁵

Mustafa Kemal Paşa ile görüşükten sonra Harbord, Amerikan mandası kurmak için ABD'nin uzun seneler boyunca Anadolu'da kalması ve büyük miktarda para, teçhizat ve asker göndermesi gerektiğinin farkına varmıştır.⁴⁰⁶ 25 Eylül 1919'da Erzurum'a geçen Harbord, burada Kâzım Karabekir Paşa ile de görüşmüştür.⁴⁰⁷

⁴⁰² Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi*, s. 613; Ali Kılıç, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, (Der. Hulûsi Turgut), 23. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 69-72. Bununla birlikte Fahir Armaoğlu, görüşmelerin içeriğinin tam olarak açıklanmadığını iddia etmiştir. Bk. Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 29.

⁴⁰³ Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e İkinci Kitap*, 1. Baskı, İstanbul Matbaası, İstanbul 1974, s. 720.

⁴⁰⁴ Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 23-25; Ediz, *Diplomasi ve Savaş*, s. 40; Perinçek, *Kemalist Devrim-4*, s. 104; Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi*, s. 614.

⁴⁰⁵ Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi Birinci Kitap*, s. 122.

⁴⁰⁶ Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 46.

⁴⁰⁷ Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum*, s. 212-215; Kılıç, *Kılıç Ali'nin Anıları*, s. 72-75.

Karabekir Paşa, Harbord ve heyetine Erzurum'u elinden geldiğince ağırlamış, gezdirmiş ve Ermenilerin yakıp yıktıkları yerleri göstermiştir.⁴⁰⁸ Tüm bu çabalara rağmen Harbord, 9 Ekim 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı İngilizce bir mektupta Ermenilerin kendilerini güvende hissetmediklerini iddia etmiştir.⁴⁰⁹ Harbord ayrıca 16 Ekim 1919'da gönderdiği raporda Amerika'nın Türkiye'de mandater olmayı kabul etmemesi yolunda tavsiyeler vermiştir.⁴¹⁰

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nden hemen önce bazı Kürt beyleri ile görüşürken de buna benzer ifadeler kullanmış ve Şark milletlerinin azim ve iradesi karşısında Wilson İlkeleri'nin paçavraya döndüğünü, bu yüzden de yırtılıp atıldığını belirtmiştir.⁴¹¹ 1920'de ise Mustafa Kemal Paşa, Wilson İlkelerine ilişkin görüşünü biraz değiştirmiş ve Wilson İlkeleri'nin kabul edildiğini, ancak Amerikan mandası ve himayesi anlamına gelecek şekilde yorumlanmasının kabul edilemeyeceğini söylemiştir.⁴¹² Zira herhangi bir mandayı kabul etmek, aynı zamanda Türklerin kendilerini idare etmekten aciz olduklarını kabul etmek anlamına geliyordu.

Mütareke dönemindeki diğer bir Amerikan yanlısı grup da Hürriyet ve İtilaf Fırkası içinde bulunmaktaydı. Ancak, Hürriyet ve İtilaf Fırkası içindeki İngiliz ve Fransız yanlısı gruplar da olduğundan parti içinde bir tür hizip çatışması ortaya çıkmıştı.⁴¹³

Mütareke döneminde Türkiye'de Amerikan etkisinin yayıldığı yerlerden birisi de Amerikan Komisyonu idi. Amerikan Komisyonu, Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin talebi ve İtilaf devletleri temsilcilerinin onayıyla İstanbul'da kurulmuştu. Görevi, Türkiye'deki olaylar ve şartları Paris Barış Konferansı'ndaki Amerikan delegelerine, Amerikan diplomatlarına ve Amerikan kamuoyuna bildirmektir. Bu komisyonun Amerikan delegelerine gönderdiği raporlar Türklerin Hristiyanlara zulmettiğini iddia eden ve İtilaf devletlerinin Anadolu'daki işgalleri

⁴⁰⁸ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 302-304.

⁴⁰⁹ TDA, 502/22240-97940-02.

⁴¹⁰ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 7; Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum*, s. 217-219.

⁴¹¹ Perinçek, *Kemalist Devrim-4*, s. 156.

⁴¹² Perinçek, *Kemalist Devrim-4*, s. 238-239.

⁴¹³ Kıvılcımlı, *Dev-Genç Seminerleri*, s. 74.

genişletmesi gerektiğini içeren raporlardı. Ancak bu raporlara rağmen Wilson  lkeleri'ne güvenen mandacı gruplar Amerikan Komisyonu'ndan destek aramaya devam etmekteydi.⁴¹⁴

Bununla beraber Amerikan Komisyonu'nun olumlu yönleri de olmuştur. Yunan mezaliminin artık saklanamayacak bir noktaya gelmesi  zerine Amerikan Komisyonu, Yunan ordusuna gözlemci olarak  tilaf devletleri subaylarının gönderilmesini talep etmiştir. Damat Ferit Paşa Hükümeti bunun  zerine ABD Başkanı Woodrow Wilson'a başvurmuş ve Yunan mezalimini tahkik etmek üzere bir komisyon kurulmasını istemiştir. Amerikan Komisyonu'nun raporları Paris Barış Konferansı Yüksek Konseyi'ne sunulmuştur. 5 Ağustos 1919'da Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerde gerçekleştirdikleri zulümleri araştırmak üzere Beynelmilel Tahkik Heyeti adlı bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Komisyonun başkanlığını Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Mark Lambert Bristol üstlenmiş, komisyona  tilaf devletleriyle Yunanistan ve Türkiye'nin birer  ye göndermesine karar verilmiştir.⁴¹⁵

BMTH, 21 Temmuz 1919'da kurulmuř⁴¹⁶, 12 Ağustos 1919 tarihinde göreve başlamış ve görevine son verildiği 15 Ekim 1919 tarihine kadar işgal bölgelerinde 46 toplantı yaparak 175 tanığın Yunan mezalimi hakkındaki ifadelerini kayda almıştır. Komisyonun raporu, 7 Ekim 1919'da  tilaf devletlerine sunulmuştur. Yunan aleyhtarı olduğu gerekesiyle⁴¹⁷ raporun yayınlanması Clemenceau ve Lloyd George tarafından yasaklanmıştır. Ancak mezkûr rapor  talyan ve Fransız gazeteleri tarafından parça parça sızdırılmıştır. Raporda Yunan askerlerinin kötü davranışlarının Anadolu'da çeşitli sorunlara yol açtığı, ancak Yunanistan'ın Anadolu'yu boşaltması hâlinde Anadolu'da Hristiyan nüfusa karşı saldırıların gerçekleşme riskinin bulunduğu belirtilmiştir. Bu yüzden en doğru çözümün Yunan işgalinin sürdürülmesi, ancak Yunanistan'ın Müslüman halka daha yumuşak davranması ve Türk memurlarının

⁴¹⁴ Turan, *Yunan Mezalimi*, s. 15;  zoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 111-112.

⁴¹⁵ Turan, *Yunan Mezalimi*, s. 320-321.

⁴¹⁶ Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 52.

⁴¹⁷ Raporun teslim edilmesinden sonra Amiral Bristol, Bizzat Yunanistan Başbakanı tarafından Türk yanlısı olmakla itham edilmiştir.  zoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 44-45.

çalışmaya devam etmeleri gerektiğini beyan etmiştir. Sonuç olarak rapor, Türk tarafını ümitlendirmiş, ancak Lloyd George ve Yüksek Konsey tarafından dikkate alınmamıştır.⁴¹⁸

Mütareke basını içinde de Amerikan mandasını isteyen gazeteler bulunmaktadır. Mandacı yayın organlarına ek olarak Amerikan mandasına karşı çıkan, ancak Amerika'dan teknik yardım bekleyenler de vardır. Amerika'dan teknik yardım bekleyen gazetelere örnek olarak Mondros Mütarekesi'nden sonra millî bir tavır takınan, ancak İzmir'in işgalinden itibaren Yunanlılar tarafından satın alınıp Millî Mücadele muhalifi bir tavır takınan *Köylü* gazetesi gösterilebilir. Bu gazete Amerika'nın teknik yardımlarına bel bağladığını açıkça belirtmiştir.⁴¹⁹

Türkiye'de faaliyet gösteren Amerikan müesseseleri sadece Amerikan mandası için faaliyet göstermemiş yahut Amerikan Komisyonu'nun yaptığı gibi işgal edilen bölgelerdeki durumu denetlememiştir. Birçok Amerikan kuruluşu Doğu Karadeniz'de bir Pontus Rum Devleti kurmak isteyen Rumların kurduğu Pontusçu terör örgütlerine ve derneklere açıkça destek vermiştir.⁴²⁰

1.1.6. ABD ile İlişkilerin Yeniden Tesis Edilmesi

Mütareke dönemi boyunca sadece Başkan Woodrow Wilson'dan ya da Türkiye'ye gönderilen Amerikan subaylarından medet umulmamış, Amerikan kamuoyu da dikkate alınmıştır. Kâzım Karabekir Paşa, 1920 yılının mayıs ayı başında Ermenistan üzerine Şark harekâtı yapmak istemiş, ancak Mustafa Kemal Paşa tarafından buna izin verilmemiştir. Kâzım Karabekir Paşa'nın daha önce aynı teklifi Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığını belirterek izahat istemesi karşısında Mustafa Kemal Paşa, 6 Mayıs 1920'de Kâzım Karabekir'e bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Ermenistan Hükûmetine karşı girişilecek bir hareketin uluslararası kamuoyu tarafından, özellikle de Amerikan kamuoyu tarafından bir Ermeni katliamı olarak

⁴¹⁸ Turan, *Yunan Mezalimi*, s. 326-328; Furgaç, *Feryadım II*, s. 61; Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 114-115; Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Cilt 2*, s. 211-212.

⁴¹⁹ Turan, *Yunan Mezalimi*, s. 296; Yücel Özkaya, *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, 3. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 1-2.

⁴²⁰ Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 65.

algılanacağını belirtmiş ve bu durumda Amerikan kamuoyunun Türkiye'ye karşı harekete geçeceğini dile getirmiştir.⁴²¹

Bu tarihlerde Amiral Bristol, ABD başkanının talebi ile Türkiye'de Amerikan Board misyonerleri ile görüşmüştür. Amiral Bristol, misyonerlerin görüşlerine dayanarak hazırladığı raporunu 6 Ağustos 1920'de ABD'ye göndermiş ve ABD vatandaşlarının güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durumun bulunmadığını yazmıştır.⁴²² Ayrıca Millî Mücadele boyunca Amerika Birleşik Devletleri'ni, İngiltere ve diğer İtilaf devletlerinden ayırarak tarafsızlaştırma politikası izlenmiştir.⁴²³ Bu politikanın bir yansıması olarak Ocak 1921'de Antalya'da Ankara Hükümeti ve ABD Temsilcileri arasında müzakereler yapılmak istenmiş, ancak Washington'dan bir sonuç alınamamıştır.⁴²⁴

Ankara Hükümeti ile aynı tarihlerde İstanbul Hükümeti de ABD ile ilişkileri normalleştirebilmek için girişimlerde bulunmuştur. 27 Ocak 1921'de Osmanlı Devleti'nin ABD'deki ilk büyükelçisi Edouard Blacque Bey'in oğlu diplomat Richard Edward Blacque Bey, Şura-yı Devlet'ten gelen gayriresmi bir teklifle Amiral Bristol'un kapısını çalmıştır. Bu görüşmede ABD'nin Osmanlı Devleti ile ilişkileri yeniden tesis etmesine izin verilmesi rica edilmiş, bu durumda da Richard Edward Blacque Bey'in Büyükelçi olarak ABD'ye gönderileceği ifade edilmiştir. Amiral Bristol, Birinci Dünya Savaşı'nda iki ülke arasındaki ilişkileri ilk kesen tarafın Osmanlı Devleti olduğunu düşündüğünden İstanbul Hükümetinin konuyla ilgili resmî girişimlerde bulunmasını gerektiğini düşünmüş, ancak bu konunun ABD Hükümetinin

⁴²¹ Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, s. 204. Bu tarihlerde Amiral Bristol, Amerikalı diplomatlara Türkiye'nin paylaşılması girişimlerinin Anadolu'daki Türkleri birbirine bağlayacağını hatırlatmıştı. King, *Pera Palas'ta Gece Yarısı*, s. 78.

⁴²² Alan, *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri*, s. 541-542.

⁴²³ Perinçek, *Kemalist Devrim-4*, s. 98. İstanbul'un işgaline şahit olan Türkler arasında da buna benzer bir algı vardır. Amerikalı askerler nezih olarak nitelendirilirken, İngilizler düşman olarak tanımlanmışlardır. Bk. Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 88. Buna bağlı olarak ABD ve diğer Müttefikler arasında huzursuzluk olduğunu iddia eden bir çalışma için bk. Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 28.

⁴²⁴ Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 136; Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 30.

bu konuyu gayriresmi olarak ele alabileceğini belirtmiştir. Blacque Bey'e ise ABD'nin yaptıkları teklifi onaylayacaklarını düşündüğünü bildirmiştir.⁴²⁵

İstiklal Harbi'nin son zamanlarında ise ABD ve Türkiye arasındaki ilişkiler düzelmeye başlamıştır. Zira, Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki dostluğun ileriki zamanlarda bozulacağını öngörmüş ve Rus dostluğundan zarar görülmemesi için başta ABD olmak üzere Anglosakson ittifakından destek alınması gerektiğini belirtmiştir.⁴²⁶ Mustafa Kemal Paşa, 21 Ocak 1922'de gönderdiği bir mektupta ABD'nin hakiki Türkiye'yi tanıyacağı günün fazla uzakta olmadığını beyan etmiştir.⁴²⁷

ABD de en azından ticari ilişkilerin düzelmesine katkıda bulunmak için önce Ocak ayında ABD Ticaret Bakanlığı'na bağlı Julian Gillespie adlı bir görevliyi göndermiştir. Julian Gillespie; Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Bey, Yusuf Kemal Bey, Rauf Bey, Fethi Bey, Doktor Adnan (Adıvar) ve Celal Bayar ile görüşmüş ve cevaplamaları için yazılı sorular bırakmıştır. Görüştüğü yetkililer, Amerikan sermayesi ve iş adamlarını, İngiliz ve Fransızlardan daha çok tercih ettiklerini söylemiş ve diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasını talep etmişlerdir. Gillespie'nin sorularına verilen cevaplar da bu minvaldedir. Milletvekillerinde ise Amerika'dan mali yardım beklentisi ve Chester Projesi'nin devamı için bir beklenti ortaya çıkmıştır.⁴²⁸

Gillespie'nin ardından Haziran ayında ise Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda çalışan Robert W. Imbrie adlı bir diplomatı akredite olmayan gayri resmî temsilci olarak gönderilmiştir.⁴²⁹ Imbrie, gönderdiği raporlarda Türkiye'nin, İtilaf devletleriyle savaşmakta haklı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, hem hükümet hem de halkın nezdinde

⁴²⁵ Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 67-68.

⁴²⁶ Yüksel, *Refik Koraltan*, s. 124.

⁴²⁷ Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 172.

⁴²⁸ Duru, *Amerikan Gizli Belgeleri*, s. 131-138.

⁴²⁹ Alan, *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri*, s. 401; Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 30-31; Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 25. Bununla birlikte Amerikalılar Türkiye'de güçlü bir istihbarat ağı kurmayı başarmıştır. Hatta Amiral Bristol, Büyük Taarruzu bir ay öncesinden haber aldığını İzmir limanına Amerikan gemileri gönderttiğini iddia etmiştir. Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 125.

ABD'nin diğer devletlerden daha üstün bir durumda olduğunu yazmış, bunun sebebinin ise ABD'nin Türkler aleyhine toprak büyütme isteği olmamasıyla açıklamıştır. Yine de Amerikan hükümetinin dikkatli olmasını ve Amerikan görevlilerini Türkiye'deki iç meseleler hakkında Türkiye'yi rencide edecek şeyler söylememesini salık vermiştir.⁴³⁰

Amerikalı görevlilerin gelmesinden sonra Türkiye'den bir heyet de Washington'a gitmeye niyetlenmiştir.⁴³¹ Tüm bunlara rağmen, ABD içinde Rum ve Ermeni lobilerinin etkisi sonucunda Anadolu'daki azınlıkların korunması ABD'nin öncelikli politikası olmuştur.⁴³² Amerikalılar arasında Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı zaferini bekleyenler olmuş ve bazı ABD'li diplomatlar İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılmasını "İzmir Felaketi" olarak nitelendirmişlerdir.⁴³³ Başka Amerikalı diplomatlar ise Anadolu'yu işgal eden Yunan ordusunun çekilmesi ve kontrol edilememesi hâlinde Anadolu'daki Amerikalıların can ve mal güvenliğinin sağlanamayacağından endişe etmişlerdir.⁴³⁴

Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra ilan edilen 1921 Anayasası tartışmalarında da Amerikan etkisine rastlanılmaktadır. 1921 Anayasası taslaklarında tartışılan en önemli konulardan birisi, halkın TBMM çatısı altında nasıl temsil edileceğine dair yapılan tartışmalardır. Bu tartışmalarda tek dereceli seçimler ve mesleki temsil gibi öneriler sunulmuş ancak, TBMM tarafından reddedilmiştir. Konu açısından bu tartışmalar içerisinde dikkat çeken en ilginç örnek, Karahisar-i Şarkî Milletvekili Mesut Bey'in temsil tartışmaları sırasında sunduğu referandum ve halk teşebbüsü (people's initiative) sistemlerinin kabulünü önermesidir. Halk teşebbüsü sistemi ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde 1890'lı yıllardan itibaren uygulanmaya başlayan bir sistemdir. Bu sistemde seçmenler herhangi bir konu hakkında belirli sayıda bir imza toplayıp merkezi hükümete sunarlar. Merkezi hükümet imzaların sayısını ve gerçekliğini kontrol ettikten sonra imza toplanan konuyu mecliste görüşmek yahut referanduma sunmakla yükümlüdür. Bahsi geçen

⁴³⁰ Duru, *Amerikan Gizli Belgeleri*, s. 167-170.

⁴³¹ Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 74.

⁴³² Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 70-72.

⁴³³ Perinçek, *Kemalist Devrim-4*, s. 107-108.

⁴³⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Cilt 5: Büyük Zafer İyonya Niyetlerini Çökerken Muharebe (1921-1922)*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s. 120.

referandum ve halk teşebbüsü sistemlerinin kabul edilmesi teklifi de TBMM tarafından reddedilmiştir.⁴³⁵ Amerikan seçim sistemlerinin TBMM’de tartışılması bile Amerikan etkisinin siyasete sirayet ettiğinin bir göstergesidir.

TBMM bünyesindeki Anayasa tartışmalarında Amerikan tesirinin görüldüğü tek yer halkın TBMM çatısı altında nasıl temsil edileceği değildir. Yerel yönetimler ve yerinden yönetim ilkesi üzerindeki tartışmalarda da kimi milletvekilleri vilayetlerin yetkilerini sorgulamışlar ve tasarının Amerika Birleşik Devletleri’ndeki eyaletlerin sistemine benzediğini iddia etmişlerdir. TBMM’de 1921 Anayasası için hazırlanan encümen ise kendi tasarılarında vilayet yetkilerinin Amerika Birleşik Devletleri’ndeki gibi olmadığını, yani vilayetlerin sadece mahalli yetkileri haiz olduğunu ve eyalet olmadığını belirtmişlerdir.⁴³⁶

Amerika Birleşik Devletleri’nin siyasi ve idari alandaki tesirlerinin yansıdığı bir yer de Anadolu coğrafyasının nasıl tanımlandığı konusudur. 1920 yılının Kasım ayında Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan “Anadolu” adlı bir makalede⁴³⁷, Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra Anadolu’da yeni bir ideolojinin doğduğu öne sürülmektedir. Mezkûr makaleye göre bu ideoloji “Anadolu, Anadolularındır” şiarını benimsemekte ve ABD’nin eski başkanlarından James Monroe (1758-1831) tarafından 1823 yılında ilan edilen “Monroe Doktrini” görüşüne çok benzemektedir.⁴³⁸ Anadolucuların ilk metinlerinde de bu fikrin izleri görülmektedir.⁴³⁹

Mütareke zamanında ABD’de ikamet eden Türkler, *Hemşeri*, *Sada-yı Vatan*, *Birlik* ve *Unity* adlarında Türkçe ve İngilizce yayın yapan gazeteler çıkarmıştır. *Birlik* ve *Unity* gazeteleri Türk Teavün Cemiyeti⁴⁴⁰ tarafından Sabiha ve Zekeriya Sertel’in yönetiminde 1922’de, *Sada-yı Vatan* Ahmet Şükrü Esmer tarafından 1921 yılında

⁴³⁵ Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, 2. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s. 39.

⁴³⁶ Özbudun, *1921 Anayasası*, s. 49-50.

⁴³⁷ Makale için bk. “Anadolu”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Teşrinisânî 1336 (7 Kasım 1920), s. 1.

⁴³⁸ Özkan, *Türkiye’de Milli Vatanın İnşası*, s. 147.

⁴³⁹ Sezgi Durgun, *Memalik-i Şahane’den Vatan’a*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 206-207.

⁴⁴⁰ Sertel çifti Türk Teavün Cemiyeti’nin bir dönem liderliğini de üstlenmiştir. Daha fazla bilgi için, bk. Serdar Kara, *Türk Demokrasi Tarihinde Muhalif Bir Yazar Olarak Zekeriya Sertel*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Konya 2021, s. 43.

çıkartılmıştır. *Hemşeri* gazetesi ise Osmanlı Dahiliye Nezareti'nde çalışırken istifa eden Musa Cömert adlı bir diplomat tarafından 1922'de yayınlanan Millî Mücadele yanlısı bir gazetedir. Bu gazeteler hem Amerika'da yaşayan Türklere hem de Türkiye hakkında daha doğru bilgi almak isteyen Amerikalılara hitap etmiştir. Bu gazeteler maddi sıkıntılar nedeniyle uzun süre yayın yapamadan kapanmak zorunda kalmıştır.⁴⁴¹

1.2. Kültür ve Sanatta Amerikan Tesirleri

1.2.1. Edebiyat ve Basın Alanında Tesirler

İkinci Meşrutiyet döneminde Amerikan tesirleri kültür ve sanat alanında da kendini göstermiştir. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra Türk okuru için çok sayıda çeviri roman yayınlanmıştır. Bu romanların birçoğu ABD'de *dime novels* olarak adlandırılan romanların Türkçe tercümeleridir. Bu tür romanlar ABD'de genelde on sente satılan⁴⁴² ve yaklaşık 100 sayfalık kolay okunan, ancak fazla bir edebi değeri olmadığı düşünülen romanlardır.⁴⁴³

İkinci Meşrutiyet yıllarında Amerika'nın etkisinin görüldüğü yerlerden birisi modadır. Tanzimat'tan bu yana etkili olan Fransız modasının yerini 1908'den sonra Amerikan modası ve İngiliz modası almıştır. Dergilerde Amerikan ve İngiliz tarzı mobilya reklamlarıyla moda reklamları dikkati çekecek ölçüde artmıştır.⁴⁴⁴ Bu dönemin mobilya modası tamamen Amerikan ve İngiliz tesiri altına girmiştir. Dönemin gazete ve dergilerinde Amerikan ürünleri satan mağazalar pek çok ilan vermiştir. ABD'den sandalyeler, kanepeler, dolaplar, koltuklar gibi çok sayıda mobilya çeşidi gazete ve dergi ilanlarından takip edilebilmektedir.⁴⁴⁵

Dergilerin içerik ve yapısı ABD tesirinden nasibini almıştır, *Resimli Kitap*, *Rebab*, *Kadınlar Dünyası* ve *İdman* gibi dergiler *Harper's Weekly* başta olmak üzere

⁴⁴¹ Yeşil, *Türk Basınının Amerika Macerası*, s. 56-57.

⁴⁴² Dime, ABD'de on sentlik bozuk paraya konuşma dilinde verilen addır.

⁴⁴³ Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 247.

⁴⁴⁴ Mehtap Kaya, *Atatürk Dönemi Magazin Dergiciliği ve Sosyo Kültürel Dönüşümdeki Yeri*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 34-35.

⁴⁴⁵ Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, s. 23.

ABD’de yayınlanan aylık dergilere benzemeye başlamıştır.⁴⁴⁶ Dönemin gazetelerinde de ABD gazetelerinde dikkat çeken birinci sayfa haberleri kısa haberler olarak Türk gazetelerinde yer bulmuştur.⁴⁴⁷

Erkeklerin sakal ve bıyık modası da Amerikan modasına uygun bir şekilde değişmiş, dönemin modasını takip eden birçok erkek bıyıklarını tıraş etmeye başlamıştır.⁴⁴⁸

1.2.2. Sinema, Spor ve Moda Alanında Tesirler

Sinema alanında da Amerikan tesirleri görülmüştür. 1914’te Osmanlı Devleti’nin ABD elçisi Ahmet Rüstem Bey, Amerikalı sinema yapımcılarına Türkiye’yi anlatan filmler çekirtmeyi ve bunları hem Amerikan hem de Türk sinemalarında göstermeyi hedeflemiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması nedeniyle bu fikir uygulanamamıştır.⁴⁴⁹ 1918 yılında İzmir Amerikan Koleji olarak da bilinen İzmir Uluslararası Koleji’nde sinema gösterimleri yapılmış ve kolej bundan kayda değer miktarda kâr elde etmiştir. Ayrıca İzmir’de yaşayan pek çok kişinin sinemayı görmesi sağlanmıştır.⁴⁵⁰

Amerikan etkisindeki modanın çeşitli veçheleri Osmanlı Devleti’nde görülür hâle gelmiştir. Osmanlı’nın üst sınıf ailelerinde Amerikan eşyalarını kullanma modası başlamıştır. Padişah Mehmet Reşat ve Enver Paşa başta olmak üzere dönemin önde gelen devlet adamları için Amerikan otomobilleri İstanbul’a getirilmiştir. Sultan Mehmet Reşat, Amerikan arabasına binen ilk padişah olmuş, Enver Paşa’ya özel olarak da Ford marka bir otomobil tedarik edilmiştir.⁴⁵¹

Mütareke döneminde İstanbul, İtilaf devletleri tarafından önce fiilen, sonra da resmen işgal edilmişti. İşgal döneminde iki farklı İstanbul oluştuğu yönünde görüşler vardı. Bunlardan birisi, işgalci İtilaf Devletleri ve gayrimüslimlerle Müslüman

⁴⁴⁶ Yalman, *Modern Türkiye’nin Gelişim Sürecinde Basın*, s. 111-113.

⁴⁴⁷ Yalman, *Modern Türkiye’nin Gelişim Sürecinde Basın*, s. 123.

⁴⁴⁸ Özer, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda*, s. 35-36.

⁴⁴⁹ Karacagil, *Ahmet Rüstem Bey*, s. 161.

⁴⁵⁰ Yıldız, *Anadolu’da Amerikan Misyonerleri*, s. 165.

⁴⁵¹ Özer, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda*, s. 187.

işbirlikçilerinin yaşadığı sefahat ve eğlence dolu bir İstanbul'du. Diğer İstanbul ise Türk ve Müslüman kalmış olan işgalin cefasını çeken İstanbul'du.⁴⁵²

İşgal dönemi İstanbul'una Rus İç Savaşı'ndan kaçan mülteciler gelmeye başlamıştı. Bu mültecilerin büyük çoğunluğu yaklaşık üç yıl boyunca İstanbul'da kalmışlardı. İstanbul'dan başka ülkelere göç etmek için ayrıldıkları zamana kadar hem İstanbul'a adapte olmuşlar hem de şehrin sosyal ve kültürel yapısında çeşitli değişikliklere neden olmuşlardı. Bu değişikliklerin en önemlilerinden birisi İstanbul'da yaşayanların Amerikan usulü caz müziğiyle ve baleyle tanışması olmuştu.⁴⁵³ 1920'li yıllarda yaygın olan caz müziği türlerine bakıldığında İstanbul'da çalınabilecek olan caz türlerinin New Orleans Cazı ve Chicago Cazı olması muhtemeldir.⁴⁵⁴

Amerikan müziğinin Türkiye'ye tesirinin bir kaynağı da Robert Koleji ve Amerikan Kız Koleji'nde konserler ve resitaller düzenlenmeye başlanmasıydı.⁴⁵⁵ Ayrıca bu tarihte Amerikan müziklerinin çalındığı ve Amerikan usulü buzdolaplarının kullanıldığı kafeler de açılmıştı.⁴⁵⁶

Frederick Bruce Thomas adlı siyahi bir Amerikalı, Rus eşiyle Rusya'dan kaçıp Taksim'de Maksim (Maxim) adlı bir bar açmış, burada çalıştırdığı siyahi çalgıcılardan oluşan orkestrasıyla, 1921'den sonra caz müziğini İstanbul'a tanıtmıştı.⁴⁵⁷ Maksim Bar, daha sonra Maksim Gazinosu adını almış ve işgal kuvveti askerlerinin ve İstanbul'un zenginlerinin sıkça gittiği bir mekân hâline gelmişti.⁴⁵⁸ Bununla da

⁴⁵² Mehmet Kendirci, *Eğlencesiz Eğlence: Erken Cumhuriyet Türkiye'si'nde Eğlence ve Siyasal İktidar*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2022, s. 120.

⁴⁵³ Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 453; King, *Pera Palas'ta Gece Yarısı*, s. 149.

⁴⁵⁴ Caz müziği türleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Uğur Daştan, *Amerika Birleşik Devletleri ile İlgili Toplumsal Olayların Ortaya Çıkardığı Caz Müziği Stilleri Üzerine Bir İnceleme*, (Atatürk Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2012, s. 22-24.

⁴⁵⁵ King, *Pera Palas'ta Gece Yarısı*, s. 55.

⁴⁵⁶ Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, s. 387.

⁴⁵⁷ Çilem Tercüman, *Türk Romanında Moda ve Toplumsal Değişim (1923-1940)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 192-193; King, *Pera Palas'ta Gece Yarısı*, s. 18.

⁴⁵⁸ Kendirci, *Eğlencesiz Eğlence*, s. 129.

kalınmamış, işgal İstanbulu'nda Amerika'dan gelen alkol yoğun bir şekilde tüketilmeye başlanmıştı.⁴⁵⁹

İstanbul'da Amerikan tesirleriyle yeni barlar ve gazinolar açılırken, Ankara'da yine Amerikan tesirleriyle içki yasaklanıyordu. 28 Nisan 1920'de TBMM'ye sunulan Men-i Müskirat Kanunu'nun "esbab-ı mucibesinde" Amerikalıların sağlığa zararlı olduğu için dinleri yasaklamadığı halde içkiyi yasakladıkları (Burada atıf yapılan ABD'de 29 Ocak 1919'dan 5 Aralık 1933'e kadar süren ve İngilizcede Prohibition olarak adlandırılan içki yasağıdır) belirtiliyordu.⁴⁶⁰ Bu sıralarda İstanbul'da da muhafazakâr çevreler, yine ABD'deki içki yasağını örnek göstererek İstanbul'da da içkinin yasaklanmasını talep ediyordu.⁴⁶¹

Mütareke zamanında İstanbul'da yaşayan pek çok Müslüman kadın, saçlarını ABD ve Avrupa'da 1920 yılından sonra görülen ve "Bob" tarzı yahut "Flapper" olarak adlandırılan bir şekilde kısa olarak kestirmişlerdir.⁴⁶² Bu saç tarzı, cinsiyet farkı olmaksızın çok sayıda kişi tarafından tenkit edilmiştir. Saçların bu şekilde kesilmesinin iki nedeni vardır, bunlardan birincisi kısa saçların kadınları daha genç göstermesi, ikincisi ise kısa saçlarla çalışmanın daha kolay olmasıdır.⁴⁶³ Bu kadın tiplmesi Türk edebiyatına ve basınına da yansımış ve karşılık bulmuştur.⁴⁶⁴

Mütareke döneminde Amerikalılar İstanbul'da araştırmalar yapmış, şehirdeki suç oranlarını ve orada yaşayan insanların nasıl barındıklarını araştırmışlardır. Amerikan araştırmacılara göre uzun süren savaştan sonra dul kadınların medrese ve imarethaneleri evleri olarak tercih edildiğini ortaya koymuştur.⁴⁶⁵

⁴⁵⁹ François Georgeon, *Rakının Ülkesinde: Osmanlı İmparatorluğu'ndan Erdoğan Türkiye'si'ne Şarap ve Alkol (14.-21. Yüzyıllar)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2023, s. 216.

⁴⁶⁰ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt 4: Savaş ve Etnik Temizlik Yumuşatılmış Sevr Dönemi*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 115.

⁴⁶¹ Georgeon, *Rakının Ülkesinde*, s. 219-220.

⁴⁶² Toprak, *Türkiye'de Yeni Hayat*, s. 74.

⁴⁶³ Elif Mahir Metinsoy, *Mütareke Dönemi İstanbulu'nda Moda ve Kadın 1918-1923*, 2. Baskı, Libra Kitap, İstanbul 2018, s. 104-107.

⁴⁶⁴ Metinsoy, *Mütareke Dönemi İstanbulu'nda Moda ve Kadın*, s. 147; Toprak, *Türkiye'de Yeni Hayat*, s. 84.

⁴⁶⁵ Kaynar, *Projesiz Modernleşme*, s. 122; Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, s. 265.

Mütareke dönemi İstanbul’unda Amerikalı işgalci askerlerin vasıtasıyla beyzbol oyunu İstanbul’da yaygınlaşmış, hatta İstanbul’da içlerinde Türk, gayrimüslim ve işgalci takımlarının bulunduğu bir Beyzbol Ligi kurulmuştur.⁴⁶⁶ İşgalci Amerikan askerlerinin vasıtasıyla İstanbul’a gelen bir diğer spor da bowlingdir. Amerikan askerleri bowling ekipmanları getirmiş ve ülkelerine döndüklerinde ekipmanları Robert Koleji’ne bırakmışlardır.⁴⁶⁷

Millî Mücadele süresince sinemacılar Anadolu ve Ankara’yı filme almak istemişlerdir. Ancak Ankara Hükümetinden konuyla ilgili uzun bir süre izin almayı başaramamışlardır. Amerikan Patenior Sinematograf Şirketi’nin Türkiye sorumlusu ve haber muhabiri J. Ercol 1922 yılının ortalarında Ankara Hükümetinden izin almayı başarmış ve Büyük Taarruz’un son safhalarını ve İzmir yangınına kayıt altına almıştır.⁴⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa’nın Latife Hanım (Uşaklıgil) ile 29 Ocak 1923’te evlenmesi de filme alınan olaylardan birisidir. International News adlı Amerikalı bir film şirketi Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım’ın düğünden sonraki ilk birkaç gününü çekmiş ve yayınlamıştır.⁴⁶⁹

1.3. İktisatta Amerikan Tesirleri

1.3.1. Millî İktisat ve Boykot Tartışmaları

Amerika Birleşik Devletleri’nin iktisat alanında ilk tesirleri millî iktisat ve boykotlarda görülmüştür. Bosna-Hersek’in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesi sonrasında Osmanlı Devleti’nde başlayan boykotta Çin’de Amerika Birleşik Devletleri’ne karşı başlayan boykot örnek gösterilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri burada olumsuz bir örnek olarak anlatılmış ve Avusturya-

⁴⁶⁶ Çavdar, *Türkiye’nin Açlık, Fukaralık ve Yoksunluk Tarihi*, s. 127.

⁴⁶⁷ Kaya, *Robert Koleji*, s. 107.

⁴⁶⁸ Ali Özuyar, *Gazi’nin Sineması*, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2021, s. 129; Ali Özuyar, *Hariciye Koridorlarında Sinema: Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Sinemanın Politik Gücü*, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s. 109.

⁴⁶⁹ Özuyar, *Gazi’nin Sineması*, s. 130.

Macaristan'ın tıpkı Amerika Birleşik Devletleri gibi pes edeceği iddia edilmiştir.⁴⁷⁰ Gerçekleştirilen boykot Rum işçi çalıştıran ya da hileli yöntemlerle sahip değiştiren Amerikan firmalarını da olumsuz etkileyerek ABD ve Osmanlı Devleti arasında diplomatik olumsuzlukların yaşanmasına neden olmuştur.⁴⁷¹ Boykot, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na iktisadi olarak kayda değer miktarda zarar vermişse de Bosna-Hersek, Osmanlı Devleti'ne geri dönmemiştir. İlginç bir şekilde Rumlar boykotu aşabilmek için boykot devam ettiği sürece ABD bandıralı gemiler kullanmak zorunda kalmışlardır.⁴⁷²

Osmanlı Devleti'nde 1908'den sonra ilk kurulan sendikalardan birisi olan Anadolu Demiryolları İşçileri Sendikası, kuruluşunda ve işleyişinde Amerika Birleşik Devletleri'nde 1869 ila 1949 yılları arasında faaliyet gösteren Knights of Labor (Emeğin Şövalyeleri) adlı işçi federasyonundan esinlenmişti.⁴⁷³

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Amerikan yatırımcıları Osmanlı Devleti'nde avantajlı bir hâle gelmiş ve Amerikan gemilerinin yapacağı liman ziyaretlerinin yatırımcılara yeni imkanlar açacağı tahmin edilmiştir.⁴⁷⁴ Osmanlı Devleti bünyesinde görev alan Amerikalılar da yeni iktidarın Avrupa ile ilişkileri kesmek niyetinde olduğunu, bu yüzden de Türklerin ABD'ye yöneleceğini iddia etmişlerdir.⁴⁷⁵

Millî İktisat tartışmalarında bunun bir izdüşümü görülmüştür. Hem Ziya Gökalp hem de Ahmed Muhittin, yazılarında Osmanlı Devleti'nin liberal iktisat politikaları yerine Amerikalı ve Alman ekonomistlerin korumacı iktisat politikalarını dikkate almaları gerektiğini iddia etmişlerdir. Bu sayede Osmanlı Devleti'nin tıpkı Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya gibi sanayileşeceğini ve modern bir devlet hâline

⁴⁷⁰ Doğan Y. Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 128-129.

⁴⁷¹ Y. Doğan Çetinkaya, *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak: Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Millî İktisat (1908-1914)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 87-88.

⁴⁷² Bülent Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 41.

⁴⁷³ Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı*, s. 151.

⁴⁷⁴ Karacagil, *Ahmet Rüstem Bey*, s. 158-159.

⁴⁷⁵ Ender Kuntsal, *Osmanlı Bahriyesi'nde Bir Amerikalı Bucknam Paşa*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 257.

geleceğini öngörmüşlerdir.⁴⁷⁶ Kırkor Zohrab gibi Osmanlı mebusları da Mebusan Meclisi'nde yaptığı konuşmalarda bu öngörüğü desteklemişlerdir.⁴⁷⁷ Buna karşılık bazı gayrimüslim Osmanlı mebusları, Amerika'nın da İngiliz sermayesiyle kalkındığını, bu yüzden Osmanlı'nın da yabancı sermayeye karşı korumacı olmaması gerektiğini belirterek korumacı politikalara karşı çıkmışlardır.⁴⁷⁸

Millî İktisat tartışmalarında sadece devletin ekonomik politikaları değil, halkın tavrı tartışılırken de ABD'den örnekler verilmiştir. Ethem Nejat, Osmanlı Ziraat ve Ticaret gazetesine yazdığı bir köşe yazısında Carnegie, Morgan, Vanderbilt gibi Amerikalı iş adamlarının tasarruf vasıtasıyla sermayelerini artırdıklarını belirtmiş, Müslüman Osmanlı vatandaşlarının da aynı şekilde iş adamı olup servete kavuşabileceklerini iddia etmiştir.⁴⁷⁹ Ömer Seyfettin de "Amerika'nın ekonomi krallarının on parasız başlayıp zengin olduğunu, aynı şeyi Türklerin de yapabileceğini" yazmıştır.⁴⁸⁰

1.3.2. Amerikalı Yatırımcılar

Amerika'dan geleceği tahmin edilen yatırımcılarla iş yapabilmek için Osmanlı 1909'dan sonra Anglo Amerikan Şirketi (Ottoman Anglo American Company) adlı bir şirket kurulmuş ve şirketin başına Osmanlı donanmasında müşavirlik görevinde bulunmuş ve Bucknam Paşa olarak da tanınan Amiral Ransford Dodsworth Bucknam getirilmiştir. Bucknam, şirketin aynı zamanda kuruculuğunu da üstlenmiştir. Bu şirket Osmanlı Devleti'ne Amerikan yapımı lokomotif, gemi, vagon, küçük çaplı silahlar, vinç, çadır, çelik kablolar, elektrikli güç kaynakları ve paletler ithal etmek için çeşitli anlaşmalar imzalamıştır. Adı geçen şirket 1914 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.⁴⁸¹ Bu şirket aynı zamanda American Locomotive Company, Bethlehem Steel Company, Lidgerwood Manufacturing Company, Colt's Firearms ve

⁴⁷⁶ Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat 1908-1918*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 63-65.

⁴⁷⁷ Ahmet Nevzat Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, 1. Baskı, May Yayınları, İstanbul 1975, s. 224-227.

⁴⁷⁸ Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat*, s. 162.

⁴⁷⁹ Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat*, s. 134-135.

⁴⁸⁰ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın) Birinci Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1998, s. 270-271.

⁴⁸¹ Kuntsal, *Bucknam Paşa*, s. 259-260.

Westinghouse gibi ABD'nin en önemli şirketlerinden bazılarının Osmanlı Devleti'ndeki temsilciliğini de yürütmüştür.⁴⁸²

Osmanlı Anglo Amerikan Şirketi, Osmanlı Devleti'ndeki tek ABD girişimi değildir. Amerikan Tütün Şirketi, Standard Oil Petrol Şirketi, Singer Dikiş Makineleri Şirketi ve Batı Elektrik Şirketi gibi farklı şirketler de Osmanlı Devleti'nde faaliyet göstermişlerdir.⁴⁸³ 1908 yılından itibaren Anadolu'da görev yapan misyonerler Amerikan gaz yağı lambalarını ve dikiş makinelerini evlerinde ve misyonerlik amacıyla istifade ettikleri binalarda kullanmaya başlamışlardır. Ayrıca misyonerler Amerikan sanayi ürünlerinin Türkiye'de reklamını yapmışlar ve ticari hayata etki etmişlerdir.⁴⁸⁴ Amerikan şirketleri, dergilere verdikleri reklamlarda Amerikan ürünlerini Osmanlı Devleti'ne tanıtmakla övünmüşlerdir.⁴⁸⁵ Amerika'dan gelen komposto gibi ticari ürünler Anadolu'da satılmaya başlamıştır.⁴⁸⁶ Amerikan yapımı olarak makineleri Anadolu'daki büyük çiftliklerde işletilmiştir.⁴⁸⁷ Standard Oil ortaklığıyla çalışan Socony adlı bir Amerikan firması Boğazlar'da motorlu gemilerle taşımacılığa başlamıştır.⁴⁸⁸

Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında gelişen ticaretin bir sonucu olarak 1911 yılının Mart ayında ABD, Avrupa'nın büyük devletlerinin izinden giderek Osmanlı topraklarında ikinci kez bir ticaret odası açmıştır. Açılan ticaret odası Osmanlıcada *Memalik-i Şarkıyye Ticaret Odası*, Fransızcada *Chambre de Commerce des Pays d'Orient*, İngilizcede ise *American Chamber of Commerce for the Levant* olarak adlandırılmıştır. Ticaret odası için İstanbul'da bir reis, Bükreş, Atina ve İskenderiye'den de birer reis vekili seçilmiştir. Oda kısa bir süre içinde gelişme göstermiş ve 1914 yılına gelindiğinde üye sayısı 560'ın üzerine çıkmıştır. Amiral

⁴⁸² Kuntsal, *Bucknam Paşa*, s. 294-295.

⁴⁸³ Kuzgun, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 24.

⁴⁸⁴ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 68; şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 76; Yılmaz, *Türkiye'deki Amerika*, s. 52.

⁴⁸⁵ Örnek bir reklam için bk. *Levant Trade Review*, Vol 1, No. 4, Mart 1912, s. 353.

⁴⁸⁶ Atalay, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Konya*, s. 58.

⁴⁸⁷ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s. 345, Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Üçüncü Kitap*, s. 134.

⁴⁸⁸ "Motor Boats and Marine Engines in Constantinople", *Levant Trade Review*, Vol. 3, No. 2, Eylül 1913, s. 140-141.

Chester Memalik-i Şarkiye ticaret odasının birinci başkan yardımcısı seçilmiştir. Amiral Bucknam da 1912 yılında odanın ikinci başkan yardımcısı olmuştur.⁴⁸⁹

Amerikan Ticaret odası, yine Avrupa ticaret odalarının izinden giderek üç ayda bir yayınlanan *Doğu Akdeniz Ticaret Odası Dergisi* (İngilizcesi *Levant Trade Review*) adlı bir dergi de çıkartmıştır. Bu dergide yeni çıkan Amerikan ürünleri hakkında reklamlar, Osmanlı tarım ve ticaretine ilişkin makaleler, Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ticaret istatistikleri, Osmanlı vilayetlerindeki ekonomik faaliyetler hakkında yapılmış araştırmalar ve Osmanlı ticaretinde önemli rol oynayan kişilerin özgeçmişleri yayınlanmıştır.⁴⁹⁰ Bu dergi 1911 yılından itibaren 1917-1918 yılları haricinde 1931 yılına kadar yayınlanmaya devam etmiştir. Derginin ilk sayısı Haziran 1911 tarihli olup⁴⁹¹, son sayısı ise Haziran 1931 tarihli dir.⁴⁹²

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın ABD mallarının, özellikle de askeri mallarının satışının desteklenmesine yönelik genel politikasının bir parçası olarak 1911 yılından itibaren 1917 yılına kadar ABD'nin İstanbul Büyükelçiliği ABD silah şirketlerinin Osmanlı pazarına girmesi için büyük uğraşlar vermiş, ancak başarılı olamamıştır. Zira, Amerikan silahlarına ilgi gösteren II. Abdülhamid tahttan indirilmiş, İttihat ve Terakki yönetimi 1913 yılından itibaren kapitülasyonları kaldırma, bu olmadığı takdirde de yumuşatma çabalarına girişmiş ve devlet tekelleri vasıtasıyla silah üretim ve ticaretini kontrol altına alma yolunu seçmiştir.⁴⁹³

Amerikan belgelerinde 1910 yılından itibaren Osmanlı Devleti'ne silah satılmasıyla ilgili çok sayıda evrak bulmak mümkündür. Bu kayıtlara göre, 1910 yılında Osmanlı Hükümeti, polis teşkilatı için on bin adet tabanca alınması amacıyla ihaleye çıkmış, bunun üzerine de ABD Dışişleri Bakanlığı olaya müdahil olmuş ve Amerikan firmalarının ihaleyi kazanmasını sağlamaya çalışmıştır. Ancak Osmanlı

⁴⁸⁹ *Levant Trade Review*, Volume 1, Number 1, Haziran 1911, s. 1.

⁴⁹⁰ Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, s. 110; Özlem Kutkan, "Bir Amerikan Ticari Teşebbüsü ve Bir Osmanlı Kentini Okuma Çabası: Doğu Akdeniz Ticaret Dergisi ve İzmir (1911-1914)", *Türkiyat Mecmuası – Journal of Turkology*, 29/2, 2019, s. 440-441.

⁴⁹¹ *Levant Trade Review*, Volume 1, Number 1, Haziran 1911.

⁴⁹² *Levant Trade Review*, Volume 19, Number 5, Haziran 1931.

⁴⁹³ Sander ve Fişek, *Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı*, s. 38-39.

Hükümeti tarafından polislere silah tedarik edilmesi için ihaleye çıkıldığı iddialarını yalanlanmıştır. ABD Büyükelçiliği, bunun üzerine ileride alınacak silahlar için Amerikan şirketlerini önermiş, ancak bu da sonuçsuz kalmıştır. Yine 1911 yılında Harbiye Nezareti, ABD menşeli silahlar için teklif yapılmasını talep etmiş, ancak bu da gerçekleşmemiştir.⁴⁹⁴ Aralık 1911’de silah ve yaklaşık 6 milyon adet fişegın satılması gündeme gelmiş, bu satış ise Trablusgarp savaşı sonucu ABD Dışışleri Bakanlığı diplomatlarının bu satışı tarafsızlığa aykırı olarak görmesi nedeniyle iptal edilmiştir.⁴⁹⁵ Satışların ABD Dışışleri Bakanlığı’nın etkisiyle durdurulması, kimi araştırmacılar tarafından ABD’nin Türkiye’ye karşı ilk silah ambargosu olarak değerlendirilmiştir.⁴⁹⁶

İkinci Balkan Savaşı’ndan sonra Edirne’deki Bulgar işgali sona erdiğinde vilayet sınırları içindeki âtıl tarım arazilerinin değerlendirilmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu arazilerdeki mahsullerin değerlendirilmesi için bir Amerikan firmasından harman makineleri alınması yolunda çalışmalar başlatılmıştır. Edirne Valiliği ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti harman makinelerinin bedellerini karşılamış ve bu sayede Edirne’de harman makinelerinden istifade edilmiştir.⁴⁹⁷

Osmanlı Devleti silahlanma konusunda da ABD’den destek beklemiştir. 1911 yılında Osmanlı Anglo Amerikan Şirketi’nin çabalarıyla Osmanlı Bahriye Nezareti ile Amerikalı silah şirketleri arasında Osmanlı savaş gemilerinde kullanılması planlanan toplar hakkında görüşmeler yapılmaya başlanmıştır. Ancak Amerikalı şirketlerin Osmanlı Bahriye Nezareti temsilcilerine fabrikaları inceleme izni vermemesi üzerine anlaşma sağlanamamıştır.⁴⁹⁸

İktisat alanındaki Amerikan tesirleri giderek artmış ve 1914 yılına gelindiğinde Amerikalılar Türkiye’de kırk milyon dolarlık (günümüz kuruyula yaklaşık 1,15 milyar

⁴⁹⁴ Sander ve Fişek, *Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı*, s. 147-155.

⁴⁹⁵ Sander ve Fişek, *Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı*, s. 164-168.

⁴⁹⁶ Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 146.

⁴⁹⁷ Togay Seçkin Birbudak, *Hacı Âdil (Arda) Bey 1869-1935*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 53.

⁴⁹⁸ Kuntsal, *Bucknam Paşa*, s. 296-298.

dolar) yatırım gerçekleştirmişlerdir. İnşa edilen hastaneler, okulları, yetimhaneler ve kiliseler de bunların arasındadır.⁴⁹⁹

ABD, 8 Eylül 1914 tarihinde alınan kararla 1 Ekim 1914'ten itibaren tek taraflı olarak kapitülasyonların kaldırılmasına sert bir şekilde tepki göstermiştir. Amerikan basınında Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırmasının Türkiye'de yaşayan Amerikan vatandaşlarının hak ve menfaatlerine tehdit oluşturduğuna dair haberler çıkmıştır.⁵⁰⁰ ABD Hükümeti, Türkiye'nin Amerika büyükelçisi Ahmet Rüstem Bey'e kapitülasyonların kaldırılmasının Hristiyanların öldürülmesine ve mallarına el konulmasına doğru giden bir sürecin başlangıcı olduğunu iddia etmiştir. Buna ek olarak da kapitülasyonların kaldırılmasının kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. Ahmet Rüstem Bey ise kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığına bir müdahale olduğunu, Amerikan eğitim kurumlarının korunacağını ancak Osmanlı Devleti'nin kendi işlerine karışılmayacağına izin vermeyeceğini beyan etmiştir.⁵⁰¹

Mütareke boyunca İstanbul'da büyük bir ekonomik sıkıntı ortaya çıkmış, yine de ABD'den ithal edilen farklı ürünlerin İstanbul'da bulunması mümkün olmuştur. Tacirler vasıtasıyla Amerika'dan şeker, pirinç, kahve, makarna, yağ ve konserve gıda getirilmiştir.⁵⁰² 1920 yılında ABD'li şirketler İstanbul'a buğday ve petrol ihraç etmişlerdir.⁵⁰³ Mütareke dönemi boyunca İstanbul'un buğday unu, küp şeker, tereyağı ihtiyacının önemli bir bölümü ABD'den sağlanmıştır.⁵⁰⁴ 1919 yılının sonlarında American Foreign Trade Corporation (Amerikan Dış Ticaret Şirketi) adlı bir firmanın yöneticileri Osmanlı Devleti'ne yüzde yedi faizle 25 milyon dolarlık ve 25 yıl vadeli bir istikraz vermek istemiştir. Ali Rıza Paşa Hükümeti bu teklifi kabul etmiş, ancak hükümetin sallantıya girmesi neticesinde bu girişim sonuçsuz kalmıştır.⁵⁰⁵ 1920'de

⁴⁹⁹ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 52.

⁵⁰⁰ Arslan, *Amerikan Basını*, s. 43-48. Bu durumun belgelere yansımaları için bk. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1916*, Belge 1320, Ek 1.

⁵⁰¹ Karacagil, *Ahmet Rüstem Bey*, s. 173-174.

⁵⁰² Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 113; Kuzgun, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 70.

⁵⁰³ Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 61; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 212.

⁵⁰⁴ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s. 65; Candan Türkkan, *İstanbul'u Doyurmak: Gıda İfaşesinin Politik Ekonomisi*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2023, s. 90.

⁵⁰⁵ Biren, *Mehmet Tevfik Bey'in Hatıraları II*, s. 313-314.

Şikago'dan bir Amerikan şirketi Türkiye'de kömür aramak için Anadolu'da kömür madeni işleten şirketlerle ortaklık kurmaya çalışmış, ancak sonuç alamamıştır.⁵⁰⁶

İstanbul Hükümeti, 28 Ocak 1921'de İstanbul'da bulunan Amiral Bristol'a ilginç bir öneriyle gider. Dönemin Hariciye Nazırı Abdullatif Safa Bey (Haziran 1921'den itibaren Maliye Nazırı da olacaktır) Amerikalıların Hazine-i Hassa'ya bağlı bazı mülklerle ticari olarak ilgilenip ilgilenmediğini anlamak amacıyla bir tercüman eşliğinde Amiral Bristol'u ziyaret eder. Abdullatif Safa Bey'in önerisi bazı Amerikan işletmelerinin kâr ortaklığı çerçevesinde Sultan Vahdettin'in belirli mülklerini işletmesi ve elde edilecek kârı Hazine-i Hassa ve Amerikalı işletmelerin aralarında paylaşmasıdır. Amiral Bristol, konuyla ilgili sözü edilen mülkün ve yapılması planlanan teklifle ilgili ayrıntıların gönderilmesi hâlinde bu konunun dikkate alınacağını belirtir. Ancak bahsi geçen mülkün ve yapılacak teklifin ayrıntılarının gönderilip gönderilmediği yahut Amiral Bristol'un bu mevzu hakkında çalışıp çalışmadığına ilişkin bir belge bulunmamaktadır.⁵⁰⁷

Ekonomi ve imtiyazlar konusu da Birinci Meclis'te konuşulan konulardandır. Meclis'te görev alan bazı milletvekilleri Türkiye'nin imar edilmesi için Amerikan sermayesinden ve Amerikan sermayedarlarından faydalanılması gerektiğini belirtmişlerdir. Mütareke dönemi boyunca Amerikan sermayedarları milletvekillerine çok sayıda teklif sunmuş, bunların önemli bir bölümü mecliste tartışılmıştır. Amerikalıların sunduğu öneriler arasında Samsun-Musul arasında bir demiryolu inşaa projesi, yine İzmit-Mecidiye arasında başka bir demiryolu inşası ve Yumurtalık'ta bir liman inşası gibi projeler yer almıştır.

Ankara Hükümetinin Amerikan sermayesini Türkiye'ye çekebilmek için yapmış oldukları bir girişim ise 1921 yılı içerisinde. Ankara hükümetinin temsilcileri olduğunu belirten üç kişi 28 Temmuz 1921 tarihinde Amiral Bristol ile görüşür. Bu kişiler Robert Koleji'nde öğretmenlik yapan Hüseyin Bey, daha önce de Amiral Bristol ile görüşen Emin Bey ve Suphi Bey'dir. Görüşmede yedi farklı projenin Amerikalılar

⁵⁰⁶ Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 118.

⁵⁰⁷ Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 68-69.

tarafından değerlendirilmesini isterler. Bu projeler sırasıyla demiryolları inşaatı, madencilik, ormancılık, Karadeniz ticareti, tarım makineleri, bankacılık ve fabrikalar kurulmasıdır. Amiral Bristol, bu projelerin hem Türkiye hem de ABD için yararlı olacağını söyler, ancak farklı seviyelerde eğitim verecek okulların kurulmasının sekizinci proje olması gerektiğini belirtir. Zira eğitim, Bristol'a göre, Türkiye'nin gelecekte kalkınması için elzemdir. Bu cevabın üzerine Ankara Hükümeti'nin temsilcileri olduklarını iddia eden şahıslar hem önerdikleri yedi proje hem de Bristol'un eklediği okul projesi için Amerikalılarla görüşmeye hazır olduklarını vurgularlar.⁵⁰⁸

ABD'nin en büyük petrol şirketlerinden Standard Oil'in mümessilleri 1919 yılından itibaren Osmanlı petrolerinden pay alabilmek amacıyla Amerikan mandası fikrine destek olmuşlar, ancak İngilizlerin girişimleri ve ABD'nin manda fikrini reddetmesi sonucunda başarısız olmuşlardır.⁵⁰⁹

İstanbul Hükümetinden umudu kesen Standard Oil mümessilleri 1921 yılının sonundan itibaren Ankara'ya yönelmişlerdir.⁵¹⁰ 5 Mart 1922'de Ankara Hükümeti ile anlaşma sağlayabilmek için İnebolu'ya gelmişlerdir. İlk etapta 700 teneke, daha sonra da 100 ton benzin satmak için bir anlaşma imzalamışlardır. Ancak sadece ilk alınan 700 tenekelik benzin siparişi İskenderun Limanı'na ulaştırılabilmıştır. 100 tonluk ikinci benzin siparişi ise Yunan savaş gemilerinin takibi yüzünden Beyrut Limanı'na çıkartılmıştır.⁵¹¹ Özellikle Büyük Taarruz'un zaferle sonuçlanmasından sonra tıpkı diğer büyük güçlerin sermayesi gibi Amerikan sermayesi de Türkiye'ye girmek için çabalarını yoğunlaştırmıştır.⁵¹²

Mustafa Kemal Paşa, 1922 yılının Temmuz ayında, İngiliz bir gazeteciye verdiği mülakatta Amerika'nın İngiltere'nin aksine Türkiye'de siyasi ihtirasları

⁵⁰⁸ Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 69.

⁵⁰⁹ Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi*, s. 92-93.

⁵¹⁰ Standard Oil şirketinin değişik zamanlarda Ankara Hükümeti'ne yaptığı başvurular için bk. TDA, 502/22240-97559-05; TDA, 502/22401-99276-38; TDA, 502/22401-99276-39; TDA, 502/22401-99276-41; TDA, 502/22401-99276-45.

⁵¹¹ Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, s. 509.

⁵¹² Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s. 334-336; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 175.

bulunmadığını, bundan dolayı da Türkiye’deki petrolden istifade etmesinde herhangi bir sıkıntı olmadığını belirtmiştir.⁵¹³

Ankara Hükümeti, askeri ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 1921 yılının haziran ayında üç yüz bin adet Mavzer tüfeği ve altı milyon adet Mavzer fişeginin Amerikan firmalarından nasıl tedarik edilebileceği üzerine araştırmalar yapmıştır.⁵¹⁴ Fransa’nın aracılığıyla Amerikan firmalarından teklif ve fiyat istenmiştir. Ancak Amerikan firmaları teklif verilmeden önce Birleşik Devletler Hükümeti’nin fikrini almak için dönemin ABD Dışişleri Bakanı Charles Evan Hughes’a başvurmuşlardır.

Ankara Hükümeti’nin bu fiyat yoklaması Amerikan diplomatlarının tepkisine yol açmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı müsteşarına gönderilen bir notta, Ankara hükümetinin aslında yeni bir hükümet olmadığı, hatta ABD’nin silah satması hâlinde bu silahların Bolşevik Rusya’ya gönderileceği fikri öne sürülmüştür. Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı Robert Bliss, Yunanlılarla Kemalist Türkler savaş hâlinde olduğu için ABD Dışişleri Bakanlığı’nın savaşan taraflara silah satmasının uygun olmayacağını öne sürmüş ve Amerikan firmalarının Ankara hükümetine silah satışının söz konusu olmayacağını bildirmiştir.⁵¹⁵

Mütareke döneminde Amerikan sermayesi hem İstanbul hem de Ankara hükümetiyle çeşitli temaslarda bulunmuştur. Amerikan sermayesinin amacı bir yandan Osmanlı Devleti’nin ekonomisinde pay sahibi olmak, diğer yandan İngiltere ile Fransa’nın Osmanlı ekonomisi üzerindeki payını azaltmaktır.

1.3.3. Osmanlı Devleti’nde Afyon Ticareti ve ABD’nin Tutumu

Osmanlı Devleti’ndeki afyon üretimi 1909 yılından itibaren ABD nezdinde bir sorun olarak algılanmaya başlanmıştır. ABD’de afyondan üretilen uyuşturucu maddeleri kullanan bağımlıların sayısı giderek arttığı ve Osmanlı Devleti de ABD’ye gelen afyonun iki merkezinden biri olduğu için ABD, hem afyon üretiminin

⁵¹³ Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi*, s. 955.

⁵¹⁴ Duru, *Amerikan Gizli Belgeleri*, s. 113.

⁵¹⁵ Sander ve Fişek, *Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı*, s. 175-177; Duru, *Amerikan Gizli Belgeleri*, s. 144-116; Özkan, *Millî Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 337-338.

sınırlandırılması için diplomatik girişimlere önayak olmuş hem de ülkeye giren afyon ve türevlerinin miktarını kısıtlamıştır. ABD'nin girişiyle Şangay şehrinde uluslararası bir konferans toplanmış, Osmanlı Devleti bu konferansa katılmamıştır. 1911 ve 1913 yıllarında ABD'nin inisiyatifiyle başka konferanslar düzenlenmişse de Osmanlı Devleti ya konferanslara katılmayı reddetmiş ya da katılsalar bile bu konferanslarda önerilen anlaşma metinlerine imza atmayı reddetmiştir.

Osmanlı Devleti'nin afyon üretimini sınırlamaya karşı direnç gösteren tutumu ABD ve Osmanlı Devleti arasında Mütareke ve Cumhuriyet dönemlerinde de sürecek bir gerginliğin başlamasına neden olmuştur.⁵¹⁶ Bu direncin bir parçası olarak Osmanlı Devleti, afyon üretimi ve nakliyatına sınırlandırma getiren *1912 Lahey Sözleşmesi*'ni imzalamayı da reddetmiştir.⁵¹⁷ Bu sayede İstanbul, Akdeniz'deki afyon ticaretinin merkezi hâline gelmiştir.⁵¹⁸

ABD ve Türkiye arasında İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan afyon krizi, Mütareke döneminde de sürmüştür. Sevr Antlaşması'nın 280. maddesine göre Osmanlı Devleti, uzun bir süre imzalamayı reddettiği *1912 Lahey Sözleşmesi*'ne uymayı taahhüt etmiş, ancak sözleşmeye taraf olmayı yine reddetmiştir. Lozan Barış Konferansı'ndaki görüşmelerde Türkiye de bu sözleşmeye taraf olmayı kabul edinceye kadar Osmanlı Devleti, bu sözleşmeye direnmiştir.⁵¹⁹

1.3.4. Amerikan Yardımları, NER ve Amerikan Kızılhaçı

Amerika Birleşik Devletleri, insani yardımları diplomatik ve siyasi bir araç olarak kullanmaktadır. Zira insani yardımlarla hem yardım gönderilen bölgelerdeki yerel halk ABD'ye ısındırılmakta hem de başka ülkelerin yardım göndermek suretiyle aynı politikaları uygulamasını engellemektir. Osmanlı Devleti de bu konuda bir istisna değildir.

⁵¹⁶ Erhan, *Beyaz Savaş*, s. 3.

⁵¹⁷ Erhan, *Beyaz Savaş*, s. 36.

⁵¹⁸ Charles King, *Pera Palas'ta Gece Yarısı: Modern İstanbul'un Doğuşu*, (Çev. Ayşen Anadol), 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2022, s. 144.

⁵¹⁹ Erhan, *Beyaz Savaş*, s. 36.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne 1908 sonrasında maddi desteklerde de bulunmuştur. 1909 Adana Ermeni Olayları sonrasında Osmanlı Devleti tarafından Adana'nın yeniden imar edilebilmesi için *Uluslararası Yardım Komitesi* oluşturulmuştur. Komitenin faaliyetleri neticesinde Amerika'dan 50.000 Amerikan doları (2022 yılının kuruyla yaklaşık 1,48 milyon Amerikan doları⁵²⁰), Türk Hükümetinden de 61.000 Amerikan doları, Anadolu'dan da 18.000 Amerikan doları değerinde yardım toplanmıştır.⁵²¹ 1908'den sonra kurulan *Adana Uluslararası Hastanesi* (açılış tarihi 8 Ekim 1909),⁵²² *Diyarbakır Amerikan Hastanesi* ve *Harput Annie Tracy Riggs Amerikan Hastanesi* (kuruluş tarihi 1910) ile *Konya Amerikan Hastanesi* (kuruluş tarihi 1911) gibi hastaneler ve 1908'den sonra kapasitesi artırılan *Merzifon Anadolu Hastanesi* ve *Sivas Amerikan Hastanesi* gibi hastaneler de bu yardımın bir parçası sayılabilir.⁵²³

Balkan savaşları sonrasında Konya'ya yerleşen Müslüman göçmenlerin zaruri ihtiyaçları için *Amerikan Kızılhaçı* ve *İngiliz Kızılhaç Cemiyeti* ABD'den çeşitli miktarlarda bağışlar toplamıştır.⁵²⁴ Amerikan Kızılhaçı 1909 yılında Beyrut'a, 1911 yılında da İstanbul'a kendi şubesini açmış⁵²⁵ ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile ortak çalışmaya başlamışlardır.⁵²⁶ Ayrıca, Amerikan Kızılhaçı Balkan savaşları sonrasında savaştan etkilenenlere yardım etmek için Amerikan misyonerleriyle beraber *Amerikan İstanbul Yardım Komitesi* (*American Constantinople Relief*

⁵²⁰ Bu tezde Amerikan doları hakkında yapılan tarihi değer hesaplamalarının tamamı şuradan yapılmıştır. Bahsi geçen internet sitesinde verilen tarihi enflasyon verileri alım güçlerinin karşılaştırılması üzerinden hazırlanmıştır: <https://www.officialdata.org/us/inflation/> (Erişim tarihi: 27 Ocak 2022)

⁵²¹ Erdem Çanak, *Tarihî, Siyasî, Sosyal ve İktisadî Yönleriyle Adana (Seyhan) (1923-1956)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 34; Günay, *İttihat-Terakki ve Ermeniler*, s. 198; Taşkın, *Amerikan Board Misyonerleri*, s. 214-215.

⁵²² Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 141.

⁵²³ Alan, *Amerikan Protestan Okulları*, s. 23; Alan, *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri*, s. 350; İdris Yücel, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880-1934)*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 111. Buna karşılık Amerikalı misyonerler Adana Olaylarında hayatını kaybeden Ermenilerin sayısını oldukça abartılı bir şekilde Avrupa ve Amerika kamuoyuna duyurmuşlar, bundan dolayı da Adana ve çevresinde olaylar yeniden hareketlenmiştir. Bk. Günay, *İttihat-Terakki ve Ermeniler*, s. 200-201.

⁵²⁴ Yücel, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği*, s. 285.

⁵²⁵ Amerikan Kızılhaçı ayrıca 1910 yılında Tebriz'de de kendi şubesini açmıştır. Daha fazla bilgi için, bk. Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 144.

⁵²⁶ Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 17.

Committee) adlı bir komite oluşturmuştur. Bu komite Konya, Afyonkarahisar, Ankara, Bilecik, Eskişehir, Kütahya, İzmir ve Bursa'da muhacirlere yardım gönderilmesini organize etmiştir. Bu sayede yaklaşık on beş bin muhacire yardım edilmiştir.⁵²⁷ Ayrıca Taşkışla Hastanesi'nin sorumluluğunu üzerine almış ve Amerikan Kızılhaçı 150 yataklı bir hastanede yaralıların ve hastaların tedavisini üstlenmiştir.⁵²⁸ Amerikan Kızılhaçı, Türk Kızılay'ını olumlu yönden etkilemiş ve tıbbi müdahale ile yardım dağıtılması hususunda Türk Kızılay'ının yöntemlerinin değişmesine neden olmuştur.⁵²⁹

Tıpkı Trablusgarp ve Balkan savaşlarında olduğu gibi, Birinci Dünya Savaşı'nda da Amerikan Kızılhaçı ile Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti ortaklaşa yardım faaliyetlerinde bulunmuşlardır.⁵³⁰ Ayrıca Amerikan Kızılhaçı; Almanya, Avusturya, Macaristan, Danimarka ve İsveç Kızılhaç teşkilatları ile Osmanlı Devleti'ndeki yaralıları ve muhacirlerle ilgilenmişlerdir.⁵³¹ Bununla da kalmamış, Amerikan Büyükelçiliği üzerinden İtilaf Devletleri'nin elindeki Türk esirlere de yardım gönderilmesine katkıda bulunmuşlardır.⁵³²

ABD Birinci Dünya Savaşı'na girdikten sonra Amerikan Kızılhaçı'nın hizmetleri devam etmiş, ancak Osmanlı Devleti'nin savaştığı cephelerdeki yardım faaliyetlerini Alman Kızılhaçı ile Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne bırakmışlardır. 1914 yılının sonunda ise Osmanlı Devleti, Doğu Cephesi için Amerikan Kızılhaçı'ndan yardım talep etmiştir. Amerikan misyonerlerinin hastanelerini kâğıt üzerinde denetim altına almış ve Osmanlı ordusunun denetimine geçinceye bu hastaneleri sivillerle askerlerin tedavileri için kullanmışlardır.⁵³³

⁵²⁷ Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 197-201.

⁵²⁸ Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 165-175.

⁵²⁹ Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 177.

⁵³⁰ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1916 Supplement The World War*, Belge 1222.

⁵³¹ Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 214-215.

⁵³² Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, 2. Baskı, Kızılay Yayınları, Ankara 2010, s. 118.

⁵³³ Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 217-218.

ABD Dışışleri Bakanlığı 1916 yılının Ocak ayında, Amerikan Kızılhaçı'ndan Osmanlı Devleti'ne yardım heyetleri göndermesini önermiş, ancak bu durum İtilaf devletlerinin ablukası ve Osmanlı Devleti'nin isteksizliği karşısında sorumsuz kalmıştır.⁵³⁴ Buna rağmen Şubat ayında Beyrut, Kudüs ve İstanbul'a Amerikan Kızılhaçı tarafından yardım gönderilmiştir.⁵³⁵

Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne yaptığı yardımlar Birinci Dünya Savaşı'nda da sürmüş, ancak siyasi bir boyut da kazanmıştır. Ermeni tehcirinden sonra sürülen Ermenilere yiyecek, giyecek ve sağlık hizmetleri sağlamak amacıyla 1915 yılında *Ermenilere Muavenet Komitesi (Armenian Relief Committee)*, *Filistin-Suriye Muavenet Komitesi (Palestine-Syrian Relief)* ve *İran Muavenet Komitesi (Persian Relief Committee)* adlı teşkilatlar kurulmuştur. Kasım ayında bu üç teşkilat birleşmiş ve *Amerikan Ermeni ve Suriye Yardım Komitesi (American Committee for Armenian and Syrian Relief)* adını almıştır.⁵³⁶ 1919'da bu teşkilat adını bir kez daha değiştirmiş ve *Yakın Doğu Muavenet Heyeti (Near East Relief-NER)* olmuştur.⁵³⁷

NER dönemin koşullarında çok yüksek ve şüphe çekici bir meblağ olan yüz milyon dolar (günümüz kuruyla yaklaşık 2,92 milyar dolar) toplamayı başarmıştır.⁵³⁸ Bu teşkilatlar dışında dünyanın en büyük hayırsever örgütlerinden olan Rockefeller Vakfı ile yine Rockefeller ailesine bağlı Standard Oil Şirketler Grubu da Ermeni ve Rum mülteciler için Amerikan Kızılhaçı'na ve yardım komisyonlarına büyük miktarlarda bağış gerçekleştirmiştir.⁵³⁹ Bununla birlikte Amerikan Kızılhaçı'nın ve Amerika Hükümeti'nin gerçekleştirmek istediği projelerin bir kısmının Osmanlı

⁵³⁴ Julia F. Irwin, *Making the World Safe: The American Red Cross and A Nation's Humanitarian Awakening*, 1. Baskı, Oxford University Press, New York 2013, s. 64.

⁵³⁵ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1916 Supplement the World War*, Belge 1215 ve Belge 1216.

⁵³⁶ Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 33.

⁵³⁷ Kuzgun, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 56-57.

⁵³⁸ Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 39.

⁵³⁹ Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 274-276.

Devleti'ndeki Alman subayların ve görevlilerin baskısıyla durdurulduğu iddiası İngiliz istihbarat belgelerinde yer almıştır.⁵⁴⁰

Bu teşkilatlar bir taraftan pek çok Ermeni'ye yardım etmiş, diğer bir taraftan doğruluğu tartışmalı ve taraflı raporlar yayınlayarak Amerikan kamuoyunda Ermenilerin yok edilmek istendiğine dair olumsuz algılar oluşmasını sağlamışlardır.⁵⁴¹ Bunların dışında Amerikan hastanelerinde görev yapan doktorlar şehirlerdeki hijyen koşullarının geliştirilmesi ve halkın temizlik konusunda bilinçlendirilmesi için çalışmalarda bulunmuşlardır.⁵⁴²

Trablusgarp savaşları ile başlayan, Balkan savaşları ile ve Birinci Dünya Savaşı ile devam eden Amerikan hayırsever kuruluşlarının bağışları Mütareke döneminde de devam etmiştir.

ABD Başkanı Wilson, 9 Ocak 1919'da Amerikan Hazine Bakanı'na bir telgraf göndererek, Türkiye başta olmak üzere savaştan zarar gören ülkelere yardım amacıyla kullanılması için 100 milyon dolar kredi talep etmiştir.⁵⁴³ ABD'den Türkiye'ye yardım gönderilmesini savunan tek siyasetçi Başkan Wilson olmamıştır. ABD Kongresi, 1919 yılının Ocak ve Şubat aylarında İstanbul'a yüklü miktarda un tedarik etmiş ve ekmeğin fiyatının ucuzlamasını sağlamıştır.⁵⁴⁴ 24 Ocak 1919'da Wilson'un girişimi ABD Senatosu tarafından onaylanmış⁵⁴⁵ ve Birinci Dünya Savaşı nedeniyle harap olan 23 Avrupa ülkesine yardım etme kararı almıştır. 15 Şubat 1919'da da Birleşik Devletler Ticaret Heyeti, eskiden Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunan topraklarda ticari faaliyetlerin yeniden başladığını ilan etmiştir.⁵⁴⁶

⁵⁴⁰ Bülent Özdemir, *İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye*, 2. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008, s. 55.

⁵⁴¹ Alan, *Amerikan Protestan Okulları*, s. 28-29.

⁵⁴² Yücel, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği*, s. 261.

⁵⁴³ Marshall Planı ile benzerliği dikkatten kaçmamalıdır.

⁵⁴⁴ Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 49; Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 13; Özkan, *Millî Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 301-303.

⁵⁴⁵ Turan, *İspanyol Basınında Türk Millî Mücadelesi*, s. 270-271.

⁵⁴⁶ Metin Ayışığı, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 4.

Yardımların dağıtılması için 100 milyon dolarlık bir bütçe ayrılmış ve *Amerikan Yardım İdaresi (American Relief Administration)* kurulmuştur. Osmanlı Devleti de 23 devletten birisi olmuş, ancak Anadolu'nun Hristiyan ve Yahudi nüfusuna yardımlarda öncelik verilmiştir.⁵⁴⁷ Dolayısıyla Amerikan yardımları Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkarları doğrultusunda kullanılmıştır. Buna göre NER ve Amerikan Heyeti, Anadolu'da gayrimüslimlere yönelik yardım kampanyaları başlatmışlardır. Yardımların daha iyi dağıtılabilmesi için Anadolu'yu dört farklı kısma ayırmışlar ve her bir bölge için ayrı heyetler tesis etmişlerdir.⁵⁴⁸ Yardım kampanyasının bir parçası olarak İzmir, Burdur ve Isparta'da yardım dağıtmışlardır.⁵⁴⁹ Ayrıca ABD, Maliye Nezareti'ne de çeşitli yardımlar göndermiştir.⁵⁵⁰ Bunların dışında Anadolu'ya 36 doktor ve 50 hemşireden oluşan bir sağlık ekibi gönderilmiştir.⁵⁵¹

Yardımlar 1921 yılında da devam etmiştir.⁵⁵² NER, İstanbul'daki işgalci yönetimin de onayıyla İstanbul'daki camilerin hem Rus hem de Türk mülteciler için sığınma amacıyla kullanılmasını temin etmiştir.⁵⁵³ Ancak Müslümanlar yardım çalışmalarında geri plana atılmıştır.⁵⁵⁴ Erzurum'da NER, Müslüman halka yardım vaadinde bulunmuş, ancak az miktarda yardım göndermekle (Meral Kuzgun'a göre toplam yardımların yüzde ikisi)⁵⁵⁵ yetinmişlerdir. Ayrıca Müslümanların yardım talepleri de genelde görmezden gelinmiştir.⁵⁵⁶ NER'in bu tavrı Anadolu'da yardım kampanyaları üzerinden nüfuz sağlamaya çalışan Amerikalıların çıkarlarıyla çelişmiş ve Amiral Bristol ile Amerikan Kızılhaçı tarafından tepkiyle karşılanmıştır.⁵⁵⁷

⁵⁴⁷ Anadolu'daki Müslüman ve Gayrimüslim nüfusun yardım kampanyalarında ayrı ayrı muamele görmesi fikri Amerikan Dışişleri Bakanlığı'ndan çıkmıştır. Bakanlığın amacı İttifak Devletleri'nin bir parçası olan Osmanlı Devleti'nin ana unsuru gördükleri Müslümanlara desteğin olabildiğince engellenmesi, bu sayede hem daha fazla bağış toplanması hem de düşman ülkelere destek verilmemesini sağlamaktır. Bk. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1918, Supplement 2 The World War*, Belge 673, s. 549-550.

⁵⁴⁸ Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum*, s. 205.

⁵⁴⁹ Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 30.

⁵⁵⁰ Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 66.

⁵⁵¹ Kuzgun, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 68.

⁵⁵² Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 135.

⁵⁵³ Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 49.

⁵⁵⁴ Akgün ve Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 255.

⁵⁵⁵ Kuzgun, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 72.

⁵⁵⁶ Haluk Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum*, s. 15.

⁵⁵⁷ Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 285-287; Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 34.

NER'in yardım kampanyalarında Anadolu'daki Müslümanları arka plana atan tavrı Mustafa Kemal Paşa'nın da dikkatini celbetmiştir. 1921 yılı boyunca NER, Anadolu'da yetimhaneler ve numune çiftlikleri açmak için Ankara Hükümetiyle ve Mustafa Kemal Paşa'yla temas kurmuştur.⁵⁵⁸ 3 Ocak 1922'de Mustafa Kemal Paşa, NER'e cevap amacıyla bir muhtıra yayınlar ve bu muhtırada misyonerlerin yurdu işgal etmek amacıyla halkın muhtelif unsurlarını hükümete ve birbirlerine karşı kışkırttıklarını ifade etmiştir. Bu yüzden de herhangi bir teftiş imkânı olmadan Anadolu'da binlerce çocuğun Amerikan misyonerlerinin eline bırakılıp Türk milletine ve Türk hükümetine düşmanlık besleyecek bir şekilde yetiştirilmesine izin verilmeyeceğini belirtmiştir.⁵⁵⁹

Sadece NER ve Amerikan Kızılhaçı değil, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Türkler de Anadolu'ya maddi yardımlarda bulunmuşlardır. Amerika'daki Türklerin kurduğu Türk Teavün Cemiyeti⁵⁶⁰ 110 bin Amerikan doları yardım göndermiştir.⁵⁶¹

Ocak 1920'de yeniden aktif hâle gelen Amerikan Kızılhaçı İstanbul Şubesi, hızlı bir şekilde üye sayımı gerçekleştirmiş ve çalışmalarını yeniden başlatmıştır. Bu dönemde İstanbul, Amerikan Kızılhaçı'nın Güneydoğu Avrupa'daki yardım faaliyetleri için merkez hâline gelmiştir.⁵⁶² Amerikan Kızılhaçı, Kasım 1920 ve Nisan 1921 tarihleri arasında İstanbul'da 85.524 sığınmacıya yardım edildiğini açıklamıştır.⁵⁶³ Amerikan Kızılhaçı Haziran 1921'de İstanbul'daki faaliyetlerini sonlandırmaya karar vermiş ve 1921 yılının Ekim ayında Amerikan Kızılhaçı'nın İstanbul'daki faaliyetleri durdurulmuştur.⁵⁶⁴

⁵⁵⁸ TDA, 502/22264-98382-01; TDA, 502/22264-98382-02.

⁵⁵⁹ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 10.

⁵⁶⁰ Türk Teavün Cemiyeti hakkında daha fazla bilgi için bk. Veysi Akın, "Amerika'da İlk Türk Lobisi: Türk Teavün Cemiyeti (Turkish Welfare Association)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20/59, 2004, s. 453-521 ve Veysi Akın, "Türk Teavün Cemiyeti", *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2022.

⁵⁶¹ Yeşil, *Türk Basınının Amerika Macerası*, s. 39.

⁵⁶² Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 290-291.

⁵⁶³ Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 49-50.

⁵⁶⁴ Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 304.

Amerikan Kızılhaçı, 1921 yılının Ekim ayına kadar bakıma muhtaç kişilerin gözlük, takma diş ve protez ihtiyaçlarını karşılamış, ihtiyaç sahibi insanlar için ücretsiz yemek listeleri oluşturarak ve aşevleri kurarak günde iki öğün ücretsiz yemek dağıtmıştır. Ek olarak mültecilerin kaldıkları yerlere konserve gıda, süt, su, kakao, çay gibi gıdalar göndermişlerdir. Ayrıca hastanelere, dispanserlere, sanatoryumlara ve kliniklere ilaç ve tıbbi malzeme yardımıyla bulunmuşlardır.⁵⁶⁵

Amerikan Kızılhaçı görev yaptığı süre boyunca NER'in aksine Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla Müslümanlara da gıda, giysi, soba, mutfak gereçleri ve sağlık malzemeleri yardımlarında bulunmuşlardır. Bu yardımlar sadece İstanbul'da dağıtılmamış, Anadolu'ya da gönderilmişlerdir.⁵⁶⁶ Amerikan Kızılhaçı, Nisan 1921'de Osmanlı ordusunda görev yapan gaziler için 1.000 kilo süt, kakao, çorba ile kıyafet ve mutfak gereci bağışlamıştır.⁵⁶⁷

Amerikan Kızılhaçı ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile ortaklaşa gerçekleştirilen yardımlara ek olarak Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kendisini geliştirebilmesi ve üye sayısının artırılması için Amerikan Kızılhaçı'nın teşkilat yapısı ve tecrübeleri Hilal-i Ahmer Cemiyeti yetkilileri ile paylaşılmıştır. Amerikan Kızılhaçı yöneticileri kendi teşkilatlarının Osmanlı Kızılayı'na rol modeli olmasını ve Müslüman halkın bu sayede Amerikan sağlık kurumlarına yönlendirilmesini planlanmış, bu yüzden de İstanbul'da örnek halk sağlığı merkezleri açılarak halka ücretsiz ilaç, yiyecek ve giyecek tedarik edilmiştir.⁵⁶⁸

NER ve Amerikan Kızılhaçı dışında *Genç Hristiyan Erkekler Birliği (Young Men's Christian Association-YMCA)* ve *Genç Hristiyan Kadınlar Birliği (Young Women's Christian Association-YWCA)* adlı kuruluşlar da Rus İç Savaşı'ndan kaçan mülteciler için okullar, kamplar, lokantalar ve çocuk evleri açmışlar ve yardım dağıtmışlardır. YMCA ve YWCA faaliyetlerini 1922 yılının Kasım ayına kadar

⁵⁶⁵ Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 424-426; Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 56-57.

⁵⁶⁶ Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 307-309.

⁵⁶⁷ Elif Mahir Metinsoy, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Kadınları Gündelik Yaşamda Siyaset ve Mücadele*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2023, s. 71.

⁵⁶⁸ Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 331.

sürdürmüşlerdir.⁵⁶⁹ Ayrıca Amerikalılar tarafından kurulan dokuz yardım derneği Mütareke dönemi İstanbul’unda faaliyet göstermiştir.⁵⁷⁰ Bu dernekler şapkacılık ve tuhafiyecilik gibi alanlarda kurslar açmış ve mültecilere çeşitli burs olanakları sunmuştur.⁵⁷¹ Amerikan donanması da savaş boyunca İstanbul’daki mültecilere ve fakirlere sıcak kakao ve ekmek dağıtmıştır.⁵⁷²

İkinci Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’in ilanına kadar ABD, Amerikan Kızılhaçı, NER, YMCA ve YWCA gibi kurum ve kuruluşlar Osmanlı Devleti sınırları içerisinde çok miktarda yardım dağıtmışlardır. Bu sayede kendi siyasi etki alanlarını geliştirmeyi başarmışlardır. Ayrıca halka Amerika’dan gelen ürünleri götürerek kendi ürettikleri mamullerinin de tanıtılmasını sağlamışlardır.

1.3.5. Chester İmtiyazı

Chester İmtiyazı⁵⁷³ olarak anılan proje için ilk çalışmalar II. Meşrutiyet döneminde 1909 yılında İbrahim Hakkı Paşa’nın sadareti zamanında başlamış⁵⁷⁴ ve Maliye Nazırı Cavid Bey’in 1911 yılı için hazırladığı bütçede Chester İmtiyazı hakkında bilgi verilmiştir.⁵⁷⁵

Chester İmtiyazı, Doğu Anadolu’nun iki bin kilometrelik bir demiryolu ağıyla örülmesini öngörmüştür. Tuğamiral Colby Mitchell Chester, 1900 yılında İstanbul’a görev için geldiğinde Osmanlı toprağındaki zengin iş olanakları dikkatini çekmiş, ancak ulaşım ağının yetersiz olmasının ve demiryollarındaki Alman, Fransız ve İngiliz etkisinin aklındaki fırsatların gerçekleşmesine engel olduğunu fark etmiştir. Bunun üzerine demiryolu projesini ortaya atmıştır. Chester, oğluyla birlikte 1907 yılında on altı aylık bir araştırma süresinden sonra proje kapsamındaki tüm demiryollarını inşa

⁵⁶⁹ Demir, *Osmanlı’da Amerikan Kızılhaçı*, s. 298-300.

⁵⁷⁰ Çavdar, *Türkiye’nin Açlık, Fukaralık ve Yoksunluk Tarihi*, s. 126; Metinsoy, *Mütareke Dönemi İstanbulu’nda Moda ve Kadın*, s. 62.

⁵⁷¹ Metinsoy, *Mütareke Dönemi İstanbulu’nda Moda ve Kadın*, s. 70-71; King, *Pera Palas’ta Gece Yarısı*, s. 108-110.

⁵⁷² King, *Pera Palas’ta Gece Yarısı*, s. 92.

⁵⁷³ Chester İmtiyazı hakkında daha fazla bilgi için, bk. Yaşar Semiz, *Türk Amerikan Münasebetleri Işığında Chester Demiryolu Projesi 1909-1926*, 1. Baskı, Yetkin Basımevi, Ankara 1995.

⁵⁷⁴ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Üçüncü Kitap*, s. 205.

⁵⁷⁵ Aykut Kansu, *İttihadcıların Regim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 212; Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, s. 135.

etmeyi üstlenmiştir. Bunun karşılığında ise 99 yıl boyunca demiryolu hatlarını ve hatların iki yanında yirmi kilometrelik bir alandan çıkarılan madenlerin işletme hakkını istemiştir.⁵⁷⁶ Chester, madenlerin işletme hakkını Osmanlı Devleti'nden kilometre garantisi almamak karşılığında talep etmiştir.⁵⁷⁷

Amiral Chester, Meclis-i Mebusan'a projeyi sunmuştur. Proje için ABD'nin meşhur bankacı ve iş adamlarından destek alarak *Ottoman-American Development Company (Osmanlı-Amerikan Bayındırlık Şirketi-OADC)* adlı bir şirket de kurmuştur.⁵⁷⁸ Proje aynı zamanda dönemin ABD Başkanı William Howard Taft'ın da olurlu almıştır.⁵⁷⁹

Chester'ın projesine göre Sivas'tan Karadeniz'le Diyarbakır'ın ve Akdeniz'den Halep, Bitlis, Van, Kerkük, Musul, Süleymaniye üzerinden Akdeniz ve Karadeniz'in birbirine bağlanması planlanmıştır.⁵⁸⁰ Ermeni Patrikhanesi de Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde ticareti canlandıracağı ve madenciligi geliştireceği gerekçesiyle Chester Projesi'ni desteklemiştir.⁵⁸¹ Dönemin genelkurmay başkanı Ahmet İzzet Paşa da kısa sürede iki bin kilometre demiryolu inşa edilmesini sağlayacağını düşündüğü için bu projenin arkasında durmuştur.⁵⁸²

Bu gelişmelerin sonucunda 1910 yılında rakip projeler ekarte edilerek Nafia Nezareti ile anlaşılmış ve projenin teminat parası da yatırılmıştır.⁵⁸³ Ancak Almanya, Rusya ve İngiltere'nin baskıları, Meclis-i Mebusan'ın tatile girmesi ve Osmanlı hükümetinin ABD'den kapitülasyonlarda taviz koparma çabaları neticesinde Chester İmtiyazı sonuçsuz kalmıştır.⁵⁸⁴ Şirket de yatırmış olduğu teminatı Trablusgarp

⁵⁷⁶ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 63; Semiz, *Chester Demiryolu Projesi*, s. 47-48.

⁵⁷⁷ Semiz, *Chester Demiryolu Projesi*, s. 51.

⁵⁷⁸ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Üçüncü Kitap*, s. 207.

⁵⁷⁹ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Üçüncü Kitap*, s. 235.

⁵⁸⁰ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s. 328; Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Üçüncü Kitap*, s. 206.

⁵⁸¹ Günay, *İttihat-Terakki ve Ermeniler*, s. 235.

⁵⁸² Furgaç, *Feryadım I*, s. 103-104.

⁵⁸³ Yılmaz, *Türkiye'deki Amerika*, s. 58; Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 383-384. Yaşar Semiz'e göre rakip projeler Osmanlı devleti için daha faydalıydı. Semiz, *Chester Demiryolu Projesi*, s. 50.

⁵⁸⁴ "American Railway Experience", *Levant Trade Review*, Vol. 1, No. 1, Haziran 1911, s. 6.

savaşının başlamasını bahane ederek geri almıştır.⁵⁸⁵ Ayrıca Demiryolları Müfettişi Behiç Bey (Erkin), Chester Projesi hakkında bir rapor hazırlamış ve Chester Projesi kapsamında yapılacak demiryollarının ihtiyacı karşılayamayacak kadar zayıf olduğunu iddia etmiştir.⁵⁸⁶ 1912’de de Amerikan firmalarına Anadolu’da petrol imtiyazı verilmesine ilişkin çalışmalar yapılmış, ancak bu girişim de başarısız olmuştur.⁵⁸⁷

Chester Projesi’nin sonuçsuz kalması ABD ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerde önemli bir mesele hâlini almıştır. Osmanlı Devleti Nisan 1910’da ABD Hükümetinden kapitülasyonların kaldırılmasını talep ettiğinde, ABD Hükümeti, bu talebin ancak Chester Projesinin yürürlüğe sokulması ve bir ABD vatandaşına verilmesi hâlinde dikkate alacağı cevabını vermiştir.⁵⁸⁸

Maliye Nazırı Cavit Bey’in şirketin yeniden kurulmasını talep etmesi üzerine ABD’nin en büyük bankerlerinden olan J.P. Morgan’ın bir temsilcisi İstanbul’a gelmiştir. Başlangıçta bu girişimden olumlu bir sonuç alınamamış, ancak Amiral Chester yeni ortaklarla *The Ottoman-American Exploration Company (Osmanlı-Amerikan Keşif Şirketi)* adlı yeni bir şirket kurmuştur. Amiral Chester, projesindeki demiryolları güzergahlarından bir kısmıyla imtiyaz koşullarının bir kısmını değiştirerek yeniden sunmuştur. Ancak Mahmut Şevket Paşa’nın suikasta kurban gitmesi üzerine bu girişimden de sonuç alınamamıştır.⁵⁸⁹

Amerikan uzmanlarının kalıcı olarak çağırılması fikri de ilk olarak II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkmıştır. Beyrut başta olmak üzere Osmanlı Devleti’ne bağlı bazı vilayetlerde Amerikan uzmanlarının ve danışmanlarının çağırılması fikri

⁵⁸⁵ Ahmad, Feroz. *Jön Türkler*, s. 23-24; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 3; Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Üçüncü Kitap*, s. 236.

⁵⁸⁶ Behiç Erkin, *Hâtırat (1876-1958)*, 2. Baskı, (Haz. Ali Birinci), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 101.

⁵⁸⁷ Ahmad, *Jön Türkler*, s. 32.

⁵⁸⁸ Ahmad, *Jön Türkler*, s. 71.

⁵⁸⁹ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Üçüncü Kitap*, s. 237.

tartışılmış ve bazı yerlerde de uygulamaya geçilmiştir.⁵⁹⁰ Meclis-i Mebusan içinde de Hüseyin Hilmi Paşa Hükümetinin çağın gelişmelerini takip etmek için Amerika'ya iki yüz kişiden oluşan heyetler hazırlayarak göndermesi talep edilmiştir. Heyetlerin gönderilmesini talep eden mebuslar tasarıyı tenkit eden mebuslara her sınıftan uzmanlara muhtaç olduklarını belirterek cevap vermişlerdir.⁵⁹¹

TBMM'deki İkinci Grup'a mensup milletvekilleri, 1920 yılında *Osmanlı-Amerikan Bayındırlık Şirketi* adı altında yeniden faaliyete geçirilen Chester İmtiyazı başta olmak üzere Amerikan sermayesinin Türkiye'ye girmesini desteklemiştir. Bunun nedeni de İkinci Grup'taki milletvekillerinin Amerikan sermayesi ile iş birliği yapıldığı takdirde Türkiye, dünya pazarları içinde aktif bir rol oynayacağını ve Türk milletinin refaha kavuşacağını düşünmeleri olmuştur.⁵⁹²

Nihayet bu çabalar sonuçlanmış ve Ankara Hükümeti Türkiye'de demiryolu işletme ve yapım haklarını 1922 yılında Amerikan Chester grubuna vermiştir. Anlaşmada tren yolları güzergâhlarının Ankara'ya kadar uzatılması ve çıkacak anlaşmazlıkların çözümünün Türk mahkemelerine bırakılması kabul edilmiştir.⁵⁹³ Doğan Avcıoğlu'na göre imtiyazın kabul edilmesi Rauf Orbay'ın çabalarıyla gerçekleşmiştir.⁵⁹⁴ Ancak bu iş birliği yürümemiştir.⁵⁹⁵ Açıkça İkinci Grup yanlısı *Tan* gazetesi gibi yayın organları Chester Projesi'ne konuyla ilgili genelde olumlu yazılarla

⁵⁹⁰ Selim Ali Selâm, *Beyrut Şehremininin Anıları (1908-1918)*, 2. Baskı, (Haz. Hassân Ali Hallâk), (Çev. Halit Özkan), Klasik Yayınları, İstanbul 2009, s. 108; Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 116. Ziya Gökalp'e göre de sanayileşme hususunda Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Almanya'nın takip ettiği yol takip edilmeli ve ekonomik korumacılık programı uygulanmak suretiyle Anadolu'da sanayileşme sağlanmalıdır. Parla, Ziya Gökalp, *Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, s. 171.

⁵⁹¹ Erkan Tural, *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler*, 1. Baskı, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 2009, s. 149-150.

⁵⁹² Teazis, *İkincilerin Cumhuriyeti*, s. 37.

⁵⁹³ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Üçüncü Kitap*, s. 242.

⁵⁹⁴ Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi İkinci Kitap*, s. 739-740.

⁵⁹⁵ Tuğba Belenli, *Türklerde Sosyal Devlet ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Uygulanan Sosyal Politikalar (1938'e Kadar)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 309.

destek vermişlerdir.⁵⁹⁶ Ancak Chester İmtiyazı'nın arkasında Ermeni sermayesi olduğuna dair iddialar da basında yer almıştır.⁵⁹⁷

1.4. Eğitimde Amerikan Tesirleri

İkinci Meşrutiyet sonrasında ABD'nin Osmanlı Devleti'ni etkilediği bir diğer alan da eğitimidir. 1908 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde çok sayıda Amerikan okulu kurulmuş ve mezun vermiş olsa da Amerikan okullarının asıl önem ve güç kazandığı dönem 1908 sonrasındır.

1.4.1. Amerikan Eğitiminin Osmanlı Devleti'ne Tesirleri ve Amerika'ya Öğrenci Gönderilmesi

İkinci Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamı Amerikan misyonerleri ve okullarında derhal kendini gösterir. 1908'den sonra İncil ve Mormon Kitabı başta olmak üzere gayri İslami dini yayınlara karşı sansür gevşetilir.⁵⁹⁸ II. Abdülhamid döneminde Robert Koleji'ne çocuklarını kaydettiren Müslümanlara baskı yapılmışken, Meşrutiyet döneminde bu baskılar kalkar.⁵⁹⁹

İkinci Meşrutiyet'in ilanından yaklaşık bir yıl sonra Amerikan Donanması'na bağlı gemiler İzmir'i ziyaret etmiş ve on Türk bahriye subayı New York, Washington ve diğer Amerikan şehirlerini ziyaret etmek için devlet izniyle ABD'ye doğru yola çıkmışlardır.⁶⁰⁰

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti, yabancı okulların özellikle de Amerikan okullarının Osmanlı okullarından daha kaliteli olduğunu düşünmüşlerdir. Bu yüzden Osmanlı hükümetleri, Amerikan okullarıyla aynı kaliteye sahip okullar açmak için çabalamıştır. Türk okullarında Amerikan metotlarının kullanılmasını benimsemiş ve Amerikan okullarıyla aynı ya da benzer derslerin gösterildiği okullar

⁵⁹⁶ Ahmet Demirel, *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 60-61; Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Üçüncü Kitap*, s. 248-250.

⁵⁹⁷ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Üçüncü Kitap*, s. 258.

⁵⁹⁸ Akgün, *Mormon Misyonerler*, s. 179. Sansürün gevşetilmesi Amerikan diplomatları arasında sevinçle karşılanmıştır. Bk. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1908*, Belge 718-720.

⁵⁹⁹ Kaya, *Robert Kolej*, s. 20.

⁶⁰⁰ Kuntsal, *Bucknam Paşa*, s. 257.

açmak için girişimler başlatılmıştır.⁶⁰¹ Buna karşılık yabancı okulların ve azınlık okullarının kapatılması yönündeki girişimler, Batılı devletlerin, özellikle Amerika'nın baskısından çekinildiği için sonuçsuz kalmıştır.⁶⁰² Okullar kapatılamamış ancak Türkçe, Türk Tarihi ve Türkiye Coğrafyası derslerinin verilmesi zorunluluğu getirilmiş ve devletin izni olmadan faaliyet gösteremeyecekleri hükme bağlanmıştır.⁶⁰³ 1915 yılında okullarda ve misyon binalarında Türkçeden başka dil kullanılması yasaklanmıştır.⁶⁰⁴

Okullar aynı zamanda Türk-Amerikan ticaretini ve ABD prestijini de olumlu bir şekilde etkilemiş ve dönemin ABD Başkanı William Howard Taft'tan da bu hususta övgü almıştır.⁶⁰⁵ Ayrıca, Amerikan okulları ve yetimhaneleri aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin her yerinde Amerikan yaşam tarzına ve siyasetine sempati duyan bir aydın tabakası yetiştirilmiştir.⁶⁰⁶ ABD'nin Osmanlı elçisi Oscar Solomon Straus, 16 Haziran 1910'da Robert Koleji'nde yaptığı bir konuşmada okulların amaçlarının Amerika'yı büyük bir ülke yapan özelliklerin Osmanlı vatandaşlarına da öğretmek olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰⁷

Eğitimdeki Amerikan etkilerinin görüldüğü bir diğer yer de müzelerdir. Müzeler, Osmanlı Devleti'nde tarihi eserleri saklama ve tarih bilincini öğretecek yerler olarak görülmüştür. Dönemin dergilerinde ABD'deki müzeler ve nasıl çalıştıkları hakkında bilgi verilmiştir. Amerikalı arkeologlar Osmanlı topraklarında arkeolojik kazılar yapmak için hem zengin Amerikalılardan hem Amerikan kurumlarından hem de Osmanlı Devleti'nden destek istemişlerdir.⁶⁰⁸ 1910'da Sardis Kazıları Amerikalı arkeolog Howard Crosby Butler'ın başkanlığında yeniden başlamıştır.⁶⁰⁹

⁶⁰¹ Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi*, s. 344; Alan, *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri*, s. 392.

⁶⁰² Mustafa Özodaşık, *Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları 1923-1950*, 1. Baskı, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 1999, s. 34.

⁶⁰³ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 47.

⁶⁰⁴ Üngör, *Modern Türkiye'nin İnşası*, s. 121.

⁶⁰⁵ Yücel, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri*, s. 50.

⁶⁰⁶ Mücahit Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, 1. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul 2017, s. 198.

⁶⁰⁷ *New York Times*, 3 Temmuz 1910, s. 10.

⁶⁰⁸ Çelik, *Asar-ı Atika*, s. 39-41.

⁶⁰⁹ Çelik, *Asar-ı Atika*, s. 123.

Osmanlı Devleti'ndeki eğitim faaliyetlerine Amerikan Kızılhaçı da kayıtsız kalmamıştır. Balkan savaşlarından sonra Anadolu'ya yardım amacıyla gönderilen Kızılhaç ekipleri, muhacirlere dokumacılık eğitimi verilmesini sağlamıştır. 1914-1917 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde görev yapan Kızılhaç doktorları ve hemşireleri, kendilerine yardım etmeleri için Osmanlı vatandaşlarından oluşan takımlar kurmuşlardır. Bu takımlara Amerikan Kızılhaçı'nda uygulanan ilk yardım eğitimi verilmiş, bu sayede ambulans ve ilk yardım hizmetlerinde kendilerinden istifade edilmiştir.⁶¹⁰ Ayrıca anneler çocuk sağlığı hakkında bilgilendirilmişlerdir.⁶¹¹

Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan etkisi eğitimin denetlenmesinde de görülmüştür. 1910 yılında Maarif Nazırlığı makamına getirilen Emrullah Efendi, Tanzimat Döneminin son zamanlarında kurulan ve İkinci Abdülhamid zamanında da varlığını devam ettiren maarif müfettişlerinin sayısını artırmak ve maddi durumlarını düzeltmek istemiştir. Bunu yapmak istemesindeki amaç hem yabancı okulları denetlemek hem de Osmanlı Devleti'nin açmış olduğu ve açmak istediği okulların durumu hakkında bilgi almaktır. Ancak Meclis-i Mebusan'da birçok mebus Osmanlı taşrasına çok sayıda müfettişin gönderilmesini hazineye bir yük olarak değerlendirmiştir. Bunun üzerine Maarif Nazırı Emrullah Efendi ve maarif müfettişlerinin artırılmasını savunan mebuslar, Amerika Birleşik Devletleri'nden örnek göstermiş ve ABD'nin büyük bir ülke hâline gelmesinin sebeplerinden birisini oradaki maarif müfettişlerinin eğitimi ıslah etmeyi başarması olarak nitelendirmişlerdir. Hatta, mebuslardan Ebüzziya Tevfik “azametine herkesin hayran olduğu Amerika'yı vücuda getiren şeyin maarif müfettişleri olduğunu” iddia etmiştir.⁶¹²

Emrullah Efendi'nin maarif nazırlığı döneminde Osmanlı tarihinde bir ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne öğrenci gönderilmesi uygulaması başlamıştır. 1910 yılında ABD'ye gönderilecek öğrenciler için imtihan düzenlenmiş ve ilk etapta üç öğrenci Columbia Üniversitesi'ne gönderilmiştir. Gönderilen öğrencilerin adları

⁶¹⁰ Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 222-223.

⁶¹¹ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 93-94.

⁶¹² Esma Vildan Türkan, *Bir Osmanlı Maarif Nâzırının Portresi: Emrullah Efendi*, 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 154.

sırasıyla Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü ve Nikolai Agnidi'dir. Gönderilen her üç öğrenci başarılı bir eğitim hayatı geçirmiştir. Bunlardan gazetecilik alanında eğitim gören ve Türk basın tarihiyle ilgili bir doktora tezi yazan Ahmet Emin Yalman ise Cumhuriyet döneminin önemli gazetecilerinden birisi olmuştur.⁶¹³

Kendisine getirilen yoğun eleştiriler sebebiyle 1911 yılında nezaretten istifa etmek zorunda kalan Emrullah Efendi, Ocak 1912'de yeniden Maarif Nazırlığına getirilmiştir. İkinci nazırlık döneminde de eğitimde Amerikan etkisi sürmüş, ABD'de gerçekleştirilen bilimsel kongrelere Osmanlı Devleti'nden öğrenci gönderilmesine karar verilmiştir. Bu amacını gerçekleştirebilmek için de Eylül 1912'de ABD'de düzenlenen "Kimya-yı Tatbikî" adlı bir kongreye tıp fakültesi öğrencilerinden Şükrü Bey'in katılımcı olarak gönderilmesi için uğraşmış, ancak sonuç alamamıştır.⁶¹⁴

1.4.2. Amerikan Misyoner Okulları

İkinci Meşrutiyet döneminde Amerikan tesirinin bir başka ayağı da Amerikan misyoner okulları olmuştur. Amerikan okulları çok sayıda Osmanlı vatandaşının yetişmesinde katkıda bulunmuş, az sayıda kadının da erkekler gibi yüksekokul tahsili almasını sağlamış ve el işi eğitiminin Anadolu'da yaygınlaşmasına imkân tanımıştır. Bununla birlikte azınlıkların etnik duygularına etki ederek, Ermeni ve Rum terör örgütlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır.⁶¹⁵

İkinci Meşrutiyet'e kadar istisnalar hariç Türk öğrencilere kapalı olan bu okullar 1908'den itibaren Türk öğrencileri de kaydetmeye başlamıştır.⁶¹⁶ Osmanlı Hanedanı'na mensup Şehzade Mehmed Orhan Efendi de Robert Koleji'ne

⁶¹³ Türkan, *Bir Osmanlı Maarif Nâzırının Portresi*, s. 208; Yalman, *Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın*, s. IX; Arslan, *Türk Edebiyatında Amerika*, s. 109.

⁶¹⁴ Türkan, *Bir Osmanlı Maarif Nâzırının Portresi*, s. 253-254.

⁶¹⁵ Ali Güler, *XX. Yüzyıl Başlarının Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayri Müslimler (Sosyo – Ekonomik Durumun Analizi)*, 1. Baskı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 143; Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 54; Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 62; Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi*, s. 79.

⁶¹⁶ Özgür Yıldız, *Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bursa'da Teşkilatlanmaları ve Faaliyetleri (1834-1928)*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 188-189; Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 177; Taşkın, *Amerikan Board Misyonerleri*, s. 147. Mustafa Kemal Atatürk'ün eşi Latife Hanım (Uşaklıgil) de 1908'den sonra Amerikan okullarında eğitim alan Türk öğrencilerdendir. Bk. Ahmet Gürel ve Eren Akççek, *Uşaklızade Köşkü'nden Çankaya Köşkü'ne Latife Mustafa Kemal*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 20.

gönderilmiştir.⁶¹⁷ Bu tarihten itibaren Müslümanları hedef alan misyonerlik faaliyetleri de artış göstermiştir.⁶¹⁸ İstanbul'da Amerikan Board'ın yayın evi Ermenice ve Rumcanın yanında Türkçe yayınlara da başlamış, Türkçe dinî kitaplar ve gazeteler basılmıştır.⁶¹⁹ Amerikan diplomatlarının ve misyonerlerinin eşleri de misyonerlerin eğitim faaliyetlerine katkıda bulunmuşlardır.⁶²⁰

Beyrut ve Sivas gibi yerlerde de 1908'den sonra yeni Amerikan okulları açılmıştır.⁶²¹ Buna ek olarak 1910 yılından sonra Adana, Maraş ve Antep'te Müslümanların eğitim aldığı okullara da para yardımı yapılmaya başlanmıştır.⁶²² Bu tarihe gelindiğinde Amerikan misyonerlerinin Osmanlı Devleti içinde kurduğu okul sayısı 430'a, bu okullarda okuyan öğrencilerin sayısı da 23.474'e yükselmiştir.⁶²³ 1914 yılına gelindiğinde sadece kız okullarında (üç kolej ve on altı yatılı kız okulu) çoğunluğu Protestan olmayan ailelerden gelen yaklaşık 3,300 kız öğrenci kayıt yaptırmıştır.⁶²⁴

Amerikan misyoner kurumlarına bağlı *Genç Hristiyan Erkekler Birliği* (Young Men's Christian Association-YMCA) ve *Genç Hristiyan Kadınlar Birliği* (Young Women's Christian Association-YWCA) kuruluşları 1914 yılında İstanbul'a ve İzmir'e birer şube açmışlardır.⁶²⁵ Yine aynı yılda sadece Antep'te 61 Amerikalı misyoner ve 439 yerli görevli, 77 kilise ve 13.000 kişilik bir cemaat oluşturmayı başarmışlardır.⁶²⁶

Boğaziçi Üniversitesi'nin selefi olan *Robert College*'te 1910 yılından itibaren ticaret dersleri verilmeye başlanmıştır. Robert College, bu dönemde Robert Akademisi olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Yine 1910 yılında Merzifon'da sağır öğrenciler için *Martha A. King Sağırlar Okulu* adlı bir okul ve *Tracy Anaokulu* adlı bir anaokulu

⁶¹⁷ Kaya, *Robert Kolej*, s. 100.

⁶¹⁸ Yücel, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri*, s. 37.

⁶¹⁹ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 78.

⁶²⁰ Adıvar, *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, s. 251.

⁶²¹ Alan, *Amerikan Protestan Okulları*, s. 97.

⁶²² Alan, *Amerikan Protestan Okulları*, s. 280-281.

⁶²³ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 106. Emrah Şahin'e göre Amerikan misyoner okullarının sayısı 450'dir. Bk. Şahin, *İtikadın Peşinde*, s. 33. Amerikan kaynakları ise Türkiye'deki Amerikan okullarının sayısını 426 olarak vermektedir. Trask, *The United States Response*, s. 10.

⁶²⁴ Taşkın, *Amerikan Board Misyonerleri*, s. 73.

⁶²⁵ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 67.

⁶²⁶ Taşkın, *Amerikan Board Misyonerleri*, s. 20.

açılmıştır.⁶²⁷ 1912 yılında Robert College bünyesinde Talat Paşa'nın desteğiyle Mühendislik Okulu, Yabancı Dil Okulu ve İş İdaresi ve Fen Okulu olmak üzere üç okul açılmıştır.⁶²⁸

Robert Koleji bünyesinde açılan Mühendislik okulunda inşaat mühendisliği, makine mühendisliği ve elektrik mühendisliği olmak üç farklı mühendislik dalında eğitim verilmiştir. Mühendislik eğitimi için teorik bilgiye yoğunluk veren Alman mühendislik ekolü yerine pratik bilgi odaklı Amerikan teknik eğitimi geleneğine dayanan üç yıllık (1915'ten sonra dört yıllık) bir eğitim programı hazırlanmıştır.⁶²⁹ Robert Koleji yönetimi okulun açılmasının sebebini Türkiye'de mühendislik okulu sayısının az olması, dolayısıyla başka okullarla rekabet edilmeyeceği şeklinde ifade etmiştir.⁶³⁰

Yine 1910 yılından itibaren Anadolu'daki Amerikan hastanelerinde hemşirelik ve ebelik eğitimleri vermeye başlanmıştır.⁶³¹ 1876 yılında kurulan ve 1878 yılında Osmanlı Devleti tarafından idadi statüsünde tanınan *Merkezi Antep Koleji*, 1910 yılında yeni binasına kavuşmuştur.⁶³² 1914 yılından sonra ise üniversite olarak tanınmıştır.⁶³³ Bünyesinde hazırlık, fen ve tıp olmak üzere üç farklı bölüm olan bu kolejde 1914 yılından itibaren yabancı diller, fizik, tarih, coğrafya, matematik, eğitim, hukuk, madencilik, tarım, ticaret ve inşaat mühendisliği alanında dersler vermeye başlanmıştır. Kolejin diplomaları da Osmanlı Devleti tarafından geçerli sayılmıştır.⁶³⁴

Buna ek olarak Talat Paşa ve Cavid Bey'in ısrarları üzerine Robert Koleji gibi Amerikan kurumlarına olabildiğince az müdahale edilmiş ve adı geçen kurumların

⁶²⁷ Alan, *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri*, s. 211-216.

⁶²⁸ İhsanoğlu, *Fenler Evi*, s. 41; Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 108-109; Erken, *Amerika ve Modern Türkiye*, s. 89-90.

⁶²⁹ Erken, *Amerika ve Modern Türkiye*, s. 92-93.

⁶³⁰ Kaya, *Robert Koleji*, s. 222.

⁶³¹ Yücel, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri*, s. 226.

⁶³² Taşkın, *Amerikan Board Misyonerleri*, s. 97.

⁶³³ Taşkın, *Amerikan Board Misyonerleri*, s. 116.

⁶³⁴ Halil Özşavlı, *Önce İsyân Sonra Göç ve İskân: I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'den Göç Eden Ermenilerin Lübnan'da Kurduğu Küçük Anadolu (1914-1939)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, s. 259; Taşkın, *Amerikan Board Misyonerleri*, s. 120-122.

normal faaliyetlerini sürdürmelerine izin verilmiştir.⁶³⁵ Ancak Osmanlı hükümetinin gösterdiği iyi niyet Amerika'nın Osmanlı büyükelçisi Henry Morgenthau'nun ve Amerikan misyonerlerinin İtilaf Devletlerinin propagandistlerinin de yardımıyla, haklı sebeplerden yapılan Ermeni tehcirini gayrimüslimlerin yok edildiği bir katliam propagandasına dönüştürmesine engel olamamıştır.⁶³⁶

Anadolu'nun birçok yerinde misyoner istasyonları ve okulları 1915'te yaşanan Ermeni tehcirinden etkilenmiş ve öğrencilerinin bir kısmı tehcir edilmiştir. Bu okullardan ruhsatsız olanları 1916 yılından sonra zaten kapatılmış, okul binalarıyla eşyalarına askerlerin iskanı, tedavisi ve esirlerin hapsedilmesi amacıyla el konulmuştur.⁶³⁷ Ayrıca Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhine isyana kışkırtan Amerikalı misyonerler ve öğretmenlerin bir kısmı da sınır dışı edilmiştir.⁶³⁸ Bununla birlikte Amerikan kurumlarının “eşkiyalar” tarafından işgal edilmesi engellenmeye çalışılmıştır.⁶³⁹ Aynı yılın aralık ayında ise Amerikan okullarında görev yapan misyonerlerin ise İstanbul'a gönderilmesi, casusluk faaliyetlerinde bulunduğu tespit edilenlerin ise sınır dışı edilmesi emredilmiştir.⁶⁴⁰ Bundan dolayı Talat Paşa ve Cavid Bey'in ısrarlarının önemli bir sonuç getirdiği söylenemez.

Diplomatik ilişkilerin kesilmesinden sonra misyonerlerin faaliyetleri de azalmış olmasına karşın sürdürülmüştür. Misyonerlerin çoğu ABD'ye dönmüş olsa da bazıları Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kalmaya devam etmişlerdir. Ayrıca Osmanlı uyruğundaki bazı Ermeniler, Osmanlı Devleti'nden ABD'ye dini eğitim

⁶³⁵ Ahmad, *Jön Türkler*, s. 159. Robert Koleji İkinci Meşrutiyet öncesinde de Osmanlı Devleti'nin ayrıcalık tanıdığı bir okuldu. Bk. Şahin, *İtikadın Peşinde*, s. 164. Amerikan kaynaklarında da Robert Koleji müdürlüğünün Türk hükümetinin koyduğu yeni kurallara uyacağını belirttiği ifade edilmiştir. Bk. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1915 Supplement the World War*, Belge 1346 ve Belge 1347.

⁶³⁶ Kuzgun, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 50.

⁶³⁷ Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 216; Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 32-33.

⁶³⁸ Şişman, *Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, s. 34.

⁶³⁹ Haluk Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum (1918-1923)*, 2. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, s. 204.

⁶⁴⁰ Alan, *Amerikan Protestan Okulları*, s. 20-21; Alan, *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri*, s. 47; Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008, s. 251; Yücel, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri*, s. 73; Şahin, *İtikadın Peşinde*, s. 84-85; Alan ve Kuş, *Amerikan Board Kaynaklarında Trabzon*, s. 1-16.

almaları için gönderilmiş, bunlar döndüklerinde papaz, vaiz, doktor, misyoner ve öğretmen olarak hizmet vermişlerdir.⁶⁴¹

Mütareke döneminde hem Birinci Meclis'te hem de dönemin basın organlarında hemen her konu konuşulmuş ve milletvekilleri ve aydınlar savaştan sonra ülkenin nasıl yönetileceği hakkındaki fikirlerini beyan etmişlerdir. Eğitim de bunlardan birisidir. Anadolu'da ABD'de açılan okulların örnek alınması gerektiği söylenmiş ve Amerikan okullarında olduğu gibi Anadolu'daki okullarda da ilkokuldan başlayarak sanat ve ticarete yönelik eğitim verilmesi planlanmıştır.⁶⁴²

Birinci Dünya Savaşı esnasında kapatılan Amerikan okullarının bir kısmı yeniden açılmıştır, ancak bu okullar savaş öncesi seviyeye dönememişlerdir. Yine de Amerikan okulları tamamen kapatılmamıştır. Zira Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Batılılaşmak için terör faaliyetlerine bulaşmamış Amerikan okullarının faydalı olabileceğini düşündüğü için Amerikan okullarını tamamen kendi hâllerine bırakmak ve okulların hepsini kapatmak arasında bir ara yol bulmaya meyletmışlerdir.⁶⁴³ Bu dönemde Amerikalıların 304 misyoneri, 65.104 din görevlisi, 11 çocuk yuvası, 337 ilkokulu, 28 ortaokulu, 11 koleji, 11 hastanesi ve 12 dispanseri faaliyet göstermiştir.⁶⁴⁴

Tüm bunlara rağmen Amerikan okulları Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden hemen sonra başlayan Millî Mücadele ile Anadolu'da faaliyetlerini sürdürme noktasında istedikleri ortamı sağlayamamışlardır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa da yeni Amerikan okullarının açılmasını yasaklamıştır.⁶⁴⁵ Bundan dolayı, okullar yerine yetimhaneler kurmaya başlamışlar ve misyoner faaliyetleri okullar yerine yetimhanelerle sürdürülmüştür.⁶⁴⁶ 1922-1923 yılına gelindiğinde NER'e bağlı yetimhanelere yaklaşık yirmi iki bin gayrimüslim çocuk yerleştirilmiş ve bunların

⁶⁴¹ Yıldız, *Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bursa'da Teşkilatlanmaları*, s. 60; Alan, *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri*, s. 506.

⁶⁴² Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s. 290.

⁶⁴³ Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, 3. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s. 10; Erken, *Amerika ve Modern Türkiye*, s. 14.

⁶⁴⁴ Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, s. 57.

⁶⁴⁵ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 178.

⁶⁴⁶ Alan, *Amerikan Protestan Okulları*, s. 22.

büyük bir çoğunluğu 1923 yılında Türkiye dışına taşınmıştır.⁶⁴⁷ Yetimhaneler ve okullarda kızlar için halıcılık, terzilik, çiftçilik, hayvancılık, tarım, bebek bakımı, fırça yapımı ve öğretmenlik dersleri verilmiştir. Erkekler içinse marangozluk, tarım, hayvancılık, dokumacılık, ayakkabıcılık, terzilik, ressamlık, fotoğrafçılık, şoförlük, gümüşçülük, bakırcılık, kalaycılık, berberlik, elektrikçilik, tamircilik, çilingirlik, eczacılık ve öğretmenlik dersleri verilmiştir.⁶⁴⁸ NER, yetimhaneler arasındaki ulaşımın kolay bir şekilde yapılabilmesi için Kayseri ve Sivas arasında otobüs işletmeye başlamıştır. Bu otobüs hattındaki seferler, o tarihte Anadolu'daki yegâne otobüs seferleridir.⁶⁴⁹ Amerikan yetimhaneleri Erzurum'da da faaliyet göstermiştir.⁶⁵⁰

Diğer bir taraftan bazı misyoner okulları mütareke döneminde de hizmet vermeye devam etmiştir. 250 Amerikan misyoneri 1919 Şubatı'nda Anadolu'ya dönmek için yola çıkmıştır.⁶⁵¹ Misyoner okullarından en önemlilerinden olan Merzifon'daki *Anadolu Koleji*'ne bağlı *Yatılı Kızlar Okulu*, 2 Nisan 1919 tarihinde eğitime yeniden başlamıştır.⁶⁵² 1 Ekim 1919 tarihinde de *Anadolu Koleji* yeniden resmî faaliyete geçmiştir.⁶⁵³ Anadolu'da görev yapacak misyonerlerin görevlerinde yardımcı olmak amacıyla 1920 yılında Üsküdar'da *Mission Language School* (Misyon Dil Okulu) adlı bir eğitim kurumu açılmıştır.⁶⁵⁴

Anadolu Koleji, iki yıl boyunca faaliyetlerini sürdürmüş, ancak öğrencilerin ve öğretmenlerin önemli bir bölümünün Ermeni ve Rum terör örgütlerine destek vermesi⁶⁵⁵ sonucunda Ankara Hükümetinin tepkisini çekmiştir. Okulun Türkçe öğretmeni Zeki Ketani'nin suikasta kurban gitmesi bardağı taşıran son damla

⁶⁴⁷ Özşavlı, *Önce İsyân Sonra Göç ve İskân*, s. 65. Aslında NER, daha 1921 yılında Ermeni yetimleri Türkiye dışına taşımak istemişti. Ancak Amiral Bristol, yetimlerin Türkiye dışına çıkarılmasının Anadolu'daki gayrimüslimlerin kitlesel bir şekilde göç etmesine neden olacağı gerekçesiyle buna engel olmuştu. Bunun üzerine NER ve Amiral Bristol arasında tartışma çıkmış ve her iki taraf birbirini ABD Dışişleri Bakanlığı'na şikâyet etmişti. Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 46-48.

⁶⁴⁸ Kuzgun, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 66-67.

⁶⁴⁹ Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, s. 84.

⁶⁵⁰ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 387.

⁶⁵¹ Yücel, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri*, s. 74.

⁶⁵² Alan, *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri*, s. 517.

⁶⁵³ Alan, *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri*, s. 535.

⁶⁵⁴ Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 53.

⁶⁵⁵ Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi Üçüncü Kitap*, s. 1286.

olmuştur. Okul, Ankara Hükümeti'nin emriyle aranmış, mallarına el konmuş, yabancı öğretim elemanları sınır dışı edilmiş ve Rum öğretmenlerinin dördü ve Rum öğrencilerden ikisi ayaklanmaya hazırlanmak suçundan idam edilmiştir.⁶⁵⁶

Tüm bu terör faaliyetlerinin sonucunda *Anadolu Koleji*, Dahiliye Nezareti'nden Amasya Mutasarrıflığına verilen emir üzerine 14 Mart 1921'de kapatılmış, 20 Mart 1921'de Amerikan Board bünyesindeki misyonerlerin Türkiye'den çıkmaları emredilmiş, 22 Mart'ta da misyonerlerin neredeyse tamamı ülkeden ayrılmışlardır.⁶⁵⁷ Misyonerlerle birlikte çok sayıda Ermeni de Türkiye'yi terk etmiştir.⁶⁵⁸

İzmir Amerikan Koleji de Mütareke döneminde faaliyet gösteren bir başka okuldur. 1921'de bu okula bir tarım bölümü eklenmiş olup farklı milletlerden gelen pek çok öğrenciye İngilizce öğretilmesini sağlamıştır.⁶⁵⁹

Mütareke Döneminde Amerikalı misyonerler Anadolu'daki faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için bağışlar toplamayı sürdürmüş ve Anadolu'da Hristiyanlığın yayılması için Birinci Dünya Savaşı öncesindeki faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Bu amaçla 1920 yılında İstanbul'da *İstanbul Amerikan Hastanesi (The American Hospital of Constantinople)* adlı bir sağlık kurumunu⁶⁶⁰ açmışlar ve bu hastane bünyesinde bir hemşirelik okulu kurmuşlardır.⁶⁶¹

Kurulan hemşirelik okulu Türkiye'de kızlara eğitim hakkı tanıyan ilk tıp okulu olmuş, ancak Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile iki dönem mezun verdikten sonra kapanmıştır. Okul, Amerika'daki hemşirelik okulları model alınarak tesis edilmiş ve model aldığı okullarla aynı dersler verilmiştir. Okuldaki teorik dersler İstanbul Amerikan Kız Koleji'nin öğretmenleri tarafından anlatılmış, uygulamaları

⁶⁵⁶ Alan, *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri*, s. 544-545; Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* Cilt 4, s. 253.

⁶⁵⁷ Alan, *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri*, s. 572-575.

⁶⁵⁸ Taşkın, *Amerikan Board Misyonerleri*, s. 57.

⁶⁵⁹ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 169.

⁶⁶⁰ Adı geçen hastane kurulduktan sonra birkaç kere isim değiştirmiş olup, günümüzde *Vehbi Koç Vakfı Amerikan Hastanesi* adı altında faaliyetlerini sürdürmektedir. Bk. Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 332.

⁶⁶¹ Yücel, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği*, s.283; Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 148; Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 53; Erken, *Amerika ve Modern Türkiye*, s. 51.

dersler ise İstanbul Amerikan Hastanesi'nde gösterilmiştir. Amerikan Kızılhaçı'na mensup hemşireler halk sağlığı, hasta kaydı alma ve daktilo kullanma konularında Hemşirelik okulu öğrencilerine dersler vermişlerdir. Hemşirelik okulunda hemşirelik eğitiminin yanı sıra kız öğrenciler için temel ilk yardım ve hastabakıcılık eğitimleri de verilmiştir. Okula Türk, Rum, Ermeni, Bulgar, Rus ve İrlandalı öğrenciler başvurmuş olup, okul yönetimi İngilizce bilmeseler dahi hevesli öğrencilerin başvurularını reddetmemiştir. Türk öğrenciler, 1922 yılında mezun olamamış, ancak 1923 yılında mezun olan 17 öğrenci arasında 2 Türk öğrenci görülmüştür.⁶⁶² Bu okulda ayrıca hastabakıcılık eğitimleri de verilmiştir.⁶⁶³

Amerikan Kızılhaçı, 1922 yılından sonra İstanbul'daki Türk kadınlarına hamilelik, annelik ve çocuk sağlığı eğitimleri vermeye başlamıştır. Verilen eğitimler iki şekilde gerçekleşmiştir; birincisi Amerikan Kızılhaçı'nın anlaştığı hemşireler, belirli evlerde toplanarak dersler vermişlerdir. İkincisi ise Türk hastanelerinde ve yetimhanelerinde eğitimler vermişlerdir.⁶⁶⁴

Mütareke döneminde faaliyet gösteren siyasi partiler, eğitim hakkında çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir. Bu partiler arasında Millî Ahrar Fırkası, Türk eğitim sisteminde Amerikan usullerinin benimsenmesi gerektiğini savunmuşsa da parti, İstanbul dışında teşkilatlanamadığından fazla etkili olamamıştır.⁶⁶⁵

Mütarekede Kazım Karabekir de Kars'ta bulunan Amerikan yetimhanelerindeki pedagojik yöntemleri incelemiş ve Sarıkamış Ana Mektebinde uygulanmasını sağlamıştır.⁶⁶⁶ Zekeriya Sertel de Hamdullah Suphi Bey'e (Tanrıöver) hitaben yazdığı açık bir mektupta savaş sonrasında Amerikan usulü eğitimin bütün

⁶⁶² Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 333-340.

⁶⁶³ Nursel Manav, *Türk Hemşireliğinin Hilalleşen İsmi SAFİYE HÜSEYİN ELBİ*, 1. Baskı, Kızılay Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2023, s. 66.

⁶⁶⁴ Demir, *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, s. 441-442.

⁶⁶⁵ Yılmaz, *Dört Devirde Bir Muhelif*, s. 99.

⁶⁶⁶ Halil İbrahim Çelik, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Eğitim Boyutu ve Fulbright Programı*, 1. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2021, s. 120.

dünyada zafer kazandığını ilan etmiş ve icap ederse zorla benimsetilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁶⁷

II. Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerine toplu olarak bakıldığında Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan tesirlerinin önceki dönemlere kıyasla daha yoğun bir şekilde görüldüğü söylenebilir. II. Meşrutiyet'in getirdiği göreceli özgürlük ortamı, Amerika'dan gelen fikirlerin daha rahat tartışılabilmesini sağlar. Gazetelerde ve dergilerde Amerikan modası tartışılabilmektedir. Devlet dairelerinde Amerikan sisteminin örnek alınması gereken yönlerinin olduğu belirtilerek Amerikan kanunları ve nizamnameleri tercüme edilmeye başlar. Ayrıca misyonerlik ve eğitim faaliyetlerine getirilen sınırlamalar ortadan kalkar. Bu sayede Amerikan okullarının öğrenci sayısı, dolayısıyla etki ettikleri kişi sayısı da yükselir. Amerikan okullarıyla birlikte Amerikan eğitim sistemine göre eğitilmiş bir aydın ve öğrenci kitlesi oluşur. ABD'nin ekonomik faaliyetleri de Amerikan Ticaret Odası'nın kurulması ile artmaya başlar.

ABD ve Osmanlı Devleti arasında seyreden olumlu ilişkiler, Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni tehciri dolayısıyla kesintiye uğrar. 1908'den sonra olumlu başlayan bu süreç 1917'ye gelindiğinde kesilir. 1918 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'yle resmen savaşmamış olmasına rağmen Osmanlı Devleti ile karşı safta yer almış bir ABD vardır. Ayrıca Ermeni ve Rum diasporalarının propagandaları sonucunda ABD kamuoyu da Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanlık göstermektedir.

⁶⁶⁷ Kara, *Zekeriya Sertel*, s. 96.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞUNDAN ATATÜRK'ÜN VEFATINA KADAR TÜRKİYE'DE AMERİKAN TESİRLERİ

Bu bölümde 1923-1938 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Cumhuriyeti'ni siyasette, idarede, kültür ve sanatta, iktisatta ve eğitimde nasıl etkilediği hakkında bilgi verilecektir. Atatürk dönemi, en azından Atatürk döneminin ilk yılları ABD için önemli fırsatların kaçtığı bir dönemdir.

ABD'nin misyonerleri korumaya yönelik dış politikası ve azınlık diasporalarının güçlü lobi faaliyetleri neticesinde ABD, Lozan Antlaşması'nı onaylamamış, bundan dolayı Türkiye-ABD siyasi ilişkileri yara almıştır. Bu nedenle ABD ile Türkiye arasında 1945'ten sonra kurulan yoğun ilişkilerin 1923'ten sonra kurulmasını sağlayacak fırsat kaçmıştır.

Tüm bunlara rağmen Türkiye ve ABD arasındaki tesirler hemen her alanda yoğunlaşmıştır. Hatta, bu durum Amerikan basınının bazı gazetelerinde Türk hükümetinin Türk halkına “Amerikanlaşmayı” dayattığı ve emrettiği şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁶⁸

2.1. Siyaset ve İdarede Amerikan Tesirleri

2.1.1. Türkiye İçin Yeni Bir Modernleşme Kaynağı Olarak Amerika

Mudanya Mütarekesi'nin imzalandığı tarihlerde Amerikan kamuoyunda Türkiye'ye karşı bir antipati ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi ise Amerikan basınında Mustafa Kemal Paşa'ya ve Millî Mücadele'nin lider kadrosu hakkında yazılan olumsuz haberlerdir. Haberleri yazan gazetecilere göre Kemalistler Türkiye'deki Amerikan hak ve çıkarlarını umursamamakta ve ABD'ye karşı anlayışsız davranmaktadırlar.⁶⁶⁹ Ayrıca, Amerikan kamuoyuna göre Mustafa Kemal Paşa ve

⁶⁶⁸ *New York Times*, 29 Eylül 1929, s. 7.

⁶⁶⁹ Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi*, s. 839.

diğer Türk devlet adamları ittihatçıların kapitülasyon karşıtı politikalarını da sürdürmektedir.⁶⁷⁰

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu yeni devletin hızlı bir şekilde gerçekleştirdiği reformlar ve uluslararası sisteme uyum çabaları ABD'de ilgi ve hayranlık uyandırarak antipatinin azalmasını sağlamıştır.⁶⁷¹ Cumhuriyet'in önde gelen siyasetçileri Amerikan kamuoyunu Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden ve diktatörlükle yönetilen Almanya ve İtalya gibi devletlerden farklı bir devlet olduğunu göstermeye çalışmıştır.⁶⁷² Ayrıca, 1927 yılından sonra Türkiye'nin ABD Büyükelçisi olan Ahmet Muhtar Bey ve halefi Mehmet Münir Ertegün yeni Türkiye'nin Amerika'ya tanıtılması için büyük çaba sarf etmişlerdir.⁶⁷³ Bu sayede 1915 Ermeni tehcirinin ve misyoner propagandalarının ABD kamuoyu nezdinde yarattığı önyargı kısmen de olsa kırılmıştır. Böylece ABD ve Türkiye arasında resmi diplomatik ilişkiler yeniden kurulmuş, iki ülke arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler de hızla gelişmeye başlamıştır.⁶⁷⁴

Gelişen Türk-Amerikan ilişkileri 1930'lu yıllardan sonra meyvesini vermiş, ABD'nin Türkiye büyükelçisi Joseph C. Grew'un da ifade ettiği gibi "Korkunç Türk", "Konuşulmayan Türk" gibi olumsuz ifadeler Amerikan siyasetinde artık daha az kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁷⁵

Mudanya Mütarekesi'nden sonra hem Türk hem de yabancı basın ve kamuoyunda içerisinde Millî Mücadele'yi Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na, Mustafa Kemal Paşa'yı da George Washington'a benzetenler görülmeye başlamıştır.⁶⁷⁶ Halide Edip Adivar bunlardan birisidir.⁶⁷⁷ Basındaki kimi yazarlar da artık savaşın sona erdiğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın, tıpkı Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı kazanan

⁶⁷⁰ Trask, *The United States Response*, s. 19.

⁶⁷¹ Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 83.

⁶⁷² Cemil Koçak, *Recep Peker Konuşuyor "Disiplinli Hürriyet"*, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2018, s. 20-21.

⁶⁷³ Müzeyyen Ezel Ünal, *Cumhuriyetin Diplomatı Olmak: Erken Cumhuriyet Dönemi Büyükelçileri Üzerine Prosopografik Bir İnceleme*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2023, s. 107.

⁶⁷⁴ Örmeci, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 9.

⁶⁷⁵ *New York Times*, 12 Nisan 1932, s. 26.

⁶⁷⁶ Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi*, s. 740; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 160.

⁶⁷⁷ Adivar, *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, s. 178.

George Washington'un kendi çiftliğine dönmesi gibi, kendi köşesine çekilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir.⁶⁷⁸

Buna ek olarak Cumhuriyetin ilanından hemen önce çıkan bazı köşe yazılarında Cumhuriyet yanlısı olan aydınların ve milletvekillerinin içinde Amerikan tarzı bir cumhuriyet kurulmasını savunanlar olduğu da okuyucularla paylaşılmıştır.⁶⁷⁹ *Tevhîd-i Efkâr* gazetesinin 23 Ekim 1923 tarihli sayısında okuyucularla paylaşılan bir haberde Halk Fırkası içindeki cumhuriyetçilerin bir grubunun Amerikanvâri bir cumhuriyet savunduğu ifade edilmiştir.⁶⁸⁰

Tevhîd-i Efkâr bu konu hakkında yorum yapan tek gazete değildir. *Tanin* gazetesinde 3 Ekim 1923 tarihinde çıkan bir habere göre Teşkilat-ı Esasiye kanunu tartışmalarında yeni kanun tasarıyı inceleyen heyetin çoğunluğu Amerikan cumhuriyet sistemine taraftardır.⁶⁸¹ Yine *Tanin*'de çıkan bir diğer habere göre de Türkiye'de meclisin Amerikan usulüne göre yeniden yapılandırılması gerektiği beyan edilmektedir.⁶⁸² Halide Edip Adıvar'a göre bu girişimler Türkiye'de ABD'de olduğu gibi bir Senato ve başkanı yargılayabilecek bir Yüksek Mahkeme olmadığı için akim kalmıştır.⁶⁸³

Amerika Birleşik Devletleri bu tarihlerde modernleşmeyi arzulayan Türklerin ulaşmak istedikleri Batı medeniyetinin maddi temellerinden birisini oluşturmuştur.⁶⁸⁴ Mustafa Kemal Paşa, 1923 yılında *The Saturday Evening Post* adlı bir Amerikan dergisinin muhabiri olan Isaac F. Marcossan'a verdiği bir röportajda yeni kurulan

⁶⁷⁸ Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s. 92; Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Cilt 2: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 3. Baskı, Deniz Yayınları, İstanbul 2008, s. 98-99.

⁶⁷⁹ Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 76.

⁶⁸⁰ "Cumhuriyet Terazisinin Hangi Kefeni Ağır Basacak?", *Tevhîd-i Efkâr*, 23 Teşrinievvel 1339 (23 Ekim 1923), s. 1.

⁶⁸¹ Münir Müeyyed, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Müttehassıslar Tarafından Taktik Ediliyor", *Tanin*, 3 Teşrinievvel 1339 (3 Ekim 1939), s. 3.

⁶⁸² İsmail Müştak, "Meclis-i Ayana İhtiyaç Var mı?", *Tanin*, 28 Eylül 1339 (28 Eylül 1939), s. 3.

⁶⁸³ Adıvar, *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, s. 197.

⁶⁸⁴ Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, (Çev. Tuncay Birkan), 4. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2015, s. 131; Adıvar, *Türkiye'de şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, s. 270.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ideallerinin ABD'nin ideallerinin aynısı olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa röportajında Misak-ı Millî ve ABD Bağımsızlık Bildirgesi'nin özünde birbiriyle aynı olduğunu, Amerika ve Türkiye'nin birer demokrasi olduğunu, kendi kaderine hükmedip işgalcileri kovan milletler tarafından kurulduklarını ifade ederek iki kardeş demokrasinin birbiriyle en sıkı bir şekilde ittifak hâlinde olması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Paşa, ayrıca George Washington ve Abraham Lincoln'un icraatlarından örnek aldığını açıkça beyan etmiştir.⁶⁸⁵

ABD'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne gönderdiği ilk büyükelçi olan Joseph Grew de bir konuşmasında 1920 Türk Devrimi ile 1775 Amerikan Devrimi'nin⁶⁸⁶ birbirine çok benzer olduğunu, buna mukabil Mustafa Kemal Paşa'nın da George Washington'a benzediğini söylemiştir.⁶⁸⁷ Suna Kili, Mustafa Kemal Paşa'nın Amerikan devriminin özgürlük, eşitlik ve güvenlik kavramlarından esinlendiğini savunmuştur.⁶⁸⁸

Siyasi partiler arasında Amerikan tarzı siyaset yapanlar bulunmaktadır. Halk Fırkası içinde de Amerikan usulü bir başkanlık sisteminin kurulması gerektiğini savunanlar olmuştur.⁶⁸⁹ 1924 Anayasası'nın hazırlanış sürecinde Amerikan usulü bir Anayasa'nın daha iyi olacağı tartışılmış ve buna uygun taslaklar hazırlanmıştır. Ziya Gökalp de bu grubun içinde yer almış ve Amerikan Anayasası etkileri görülen bir anayasa taslağı hazırlamıştır. Bu taslakta Amerikan yönetim şeklini örnek göstermiş, Amerika'da demokrasinin milletin hükümdarlığı ve eşitlik esasına dayandığını, milletin hükümdarlığının ise kanun yapma ve kanunları uygulama kuvvetinde tecelli ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca ABD'dekine benzer bir Yüce Mahkeme kurulması gerektiğini de yazmıştır.⁶⁹⁰

⁶⁸⁵ Isaac F. Marcossan, "Kemal Pasha", *The Saturday Evening Post*, 20 October 1923 (20 Ekim 1923), s. 144.

⁶⁸⁶ Bunun bir tezahürü de Amerikan Anayasası'nın 150. Yılı münasebetiyle Türkiye'de Amerikan Anayasası ve George Washington için hatıra pulları basılması projesidir. BCA, 30-10-0-0/268-804-03.

⁶⁸⁷ Türkmen, *Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 44; Ercüment Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, 1. Baskı, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 23-24.

⁶⁸⁸ Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, 12. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 196-197.

⁶⁸⁹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 508.

⁶⁹⁰ Ömer Erden, "Ziya Gökalp'in 1924 Anayasası ile İlgili Çalışmaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29/85, 2013, s. 52-53.

Amerikan tarzı bir Anayasa hazırlanması tartışmasının diğer taraftakiler ise Türkiye'nin Amerika gibi birden fazla devletten oluşmadığını belirtmişlerdir.⁶⁹¹

Amerikan tarzı siyaseti savunanlar Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki muhalefet partileri içinde de mevcuttur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının önde gelen isimlerinden Ali Fuat Cebesoy da TCF'nin kapatılmasına sebep olarak gösterilen “fırka efkâr ve itikâd-ı diniyeye hürmetkârdır” maddesinin Amerika'daki Cumhuriyetçi Parti'nin programından birebir tercüme olduğunu belirtmiştir.⁶⁹²

Bir diğer taraftan Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edilmesi Amerikan diplomasisi ve Amerikan iş adamları için önemli fırsatlar meydana getirmiştir.⁶⁹³ ABD bu dönemde hantal ve yavaş olduğu iddia edilen Avrupa'nın bir asırda başardığı işleri bir yılda başarabilen bir devlet olarak tanımlanmıştır.⁶⁹⁴

ABD diplomatları, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına muhalif kesimlerle de bu dönemde temas hâlinde olmuşlardır. Hilafetin ilgâ edilmesinden sonra devrik sultan Vahdettin, ABD Başkanı Calvin Coolidge'e bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Ankara hükümetinin kendisini hal' etmeye ve hilafeti kaldırmaya yetkisi olmadığını iddia etmiştir. Ayrıca ABD'den kendisi için ve hanedanı için yardım talep etmiş ve Türkiye'ye müdahale edilmesini istemiştir.⁶⁹⁵ Amiral Bristol, 1924 yılında ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bazı belgelerde ilerleyen günlerde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer alan Rauf Bey (Orbay) ve Refet Paşa (Bele) gibi isimlerin kendisiyle temasa geçtiklerini ve aslında Cumhuriyetçi olmayıp meşruti bir saltanatı savunduklarını yazmıştır.⁶⁹⁶

⁶⁹¹ Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu*, s. 278; Erden, “Ziya Gökalp'in 1924 Anayasası”, s. 55.

⁶⁹² Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, s. 322.

⁶⁹³ Bruce Clark, *İki Kere Yabancı: Kitlesel İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi*, 1. Baskı, (Çev. Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 116; Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 8-9.

⁶⁹⁴ Bora, *Cereyanlar*, s. 78.

⁶⁹⁵ Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 124-125. Bahsedilen mektubun transkribe edilmiş hali için, bk. Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 161.

⁶⁹⁶ Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 146-150.

2.1.2. ABD ve Türkiye Karşılaştırması

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşundan birçok yönde farklıdır. Bunların en önemlisi kuruluş süreçlerindeki geçmişe dönme ve sembollerin kullanılmasıdır. ABD'nin tarihi anlamda yeni bir devlet olmasına rağmen,⁶⁹⁷ kuruluş sürecinde Avrupa'daki birçok devlette olduğu gibi Klasik Yunan ve Roma'ya dayanan bir geçmiş arayışı ile Klasik Yunan ve Roma dönemi sembolleri yaygın olarak kullanılmıştır.⁶⁹⁸ Türkiye'de ise Klasik Yunan ve Roma'ya pek fazla önem verilmemiş, bunun yerine İslamiyet öncesi Türk tarihine önem verilmiş ve Türk Tarih Tezi ile Anadolu'nun ezelden beri Türk olduğu ispatlanmaya uğraşmıştır.⁶⁹⁹

İkinci olarak Türkiye'de Tanzimat'la başlayan modernleşmenin etkileri yoğun bir şekilde görülmüştür. Bununla birlikte Türkiye'de modernleşme tek bir ülkeyi örnek almamıştır. Tanzimat Döneminde Fransa, İttihat ve Terakki Döneminde Almanya ve İngiltere, iki dünya savaşı arasında Fransa, İtalya, Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Amerika Birleşik Devletleri, Türk modernleşmesi sürecinde en çok örnek alınan ülkeler olmuştur.⁷⁰⁰ Tüm bunlara rağmen Türk modernleşmesi ve modernleştiricileri, her ülkeyi eşit şekilde örnek almamıştır. Buna bir örnek olarak Tanzimat reformlarından en çok Fransa'nın örnek alınması, buna karşılık Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nda geçen

⁶⁹⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 114-115.

⁶⁹⁸ Patricia Springborg, *Batı Cumhuriyetçiliği ve Şark Hükümdarı*, (Çev. Ferit Burak Aydar), 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, s. 19.

⁶⁹⁹ Buna benzer süreçler Yunanistan'ın kuruluş sürecinde de görülmüştür. Bk. Grigoriadis, *Kutsal Sentez*, s. 32-41.

⁷⁰⁰ Heper, *Modernleşme ve Bürokrasi*, s. 98; Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, s. 21. Buna karşılık Marksist tarihçilik anlayışı ile eser veren bazı tarihçilerde Türk Devrimi'nin Şubat Devrimi'nden ve Ekim Devrimi'nden etkilendiği tezi işlenmiştir. Bu teze göre Kemalizm, organizasyon ve ideolojik alanlarda Şubat ve Ekim Devrimlerinden etkilenmiştir. Altı Ok da esasen Fransız ve Rus Devrimlerinden esinlenilmiştir. Daha fazla bilgi için Bk. Dimitır Vandov, *Atatürk Dönemi Türk – Sovyet İlişkileri*, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 32; Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-5: Kemalizmin Felsefesi ve Kaynakları*, 4. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2020, s. 31; Perinçek, Doğu, *Kemalist Devrim-3: Altı Ok*, 6. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2020, s. 39; Onur Atalay, *Türk'e Tapmak: Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 64-66.

“saltanatın tüm halklarının can, namus ve mal güvenliği “vaadinin açıkça İngiliz John Locke ve Amerikalı Thomas Jefferson’un fikirlerinden örnek alınması gösterilebilir.”⁷⁰¹

Bunlara bir ek olarak Amerika Birleşik Devletleri’nde Türk aydınları arasında sıkça görülen kültür ve medeniyet ayrımına rastlanmaz, zira ABD de tıpkı İngiltere ve Fransa gibi kendini 1789 Fransız Devrimi ile Sanayi Devrimi’nin sahibi ve mirasçısı olarak görmektedir. ABD’deki kopuş, Osmanlı Devleti ve Türkiye’de olduğu gibi yerli ve yabancı arasında değil, doğa ve teknoloji arasındadır.⁷⁰² Bununla birlikte, ABD’nin Batılı bir ülke olmadığını iddia eden Avrupalı fikir adamları da vardır.⁷⁰³

Bunlara rağmen Cumhuriyet’in kurulduğu zamanlar herhangi bir ülkeyi örnek almaya karşı bir tavır ortaya çıkmıştır. Amiral Bristol gibi kimi Amerikalı diplomatlar ve devlet adamları, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türk devlet adamlarında, yabancılara karşı bir travma yaşandığını, bunun sebebinin de geçmişte yabancılara devlet işlerine sürekli müdahale etmesi olduğunu belirtmiştir.⁷⁰⁴

Üçüncü bir farklılık ise merkezileşme ve devlet yapısı hususundadır. ABD, çok sayıda küçük kolonyal eyaletin İngiliz tahakkümünden kaçmak için birleşerek kurduğu bir devlet olmuş, merkezi ve üniter bir devlet yapısı İngiliz tahakkümünü anımsattığı için buna yanaşmamıştır.⁷⁰⁵

ABD’nin Kurucu Babaları⁷⁰⁶, eyaletlerin genel anlamda kendi kendilerini idare ettiği, buna karşılık vergi, savaş gibi konularda ise eyaletlerin haklarına (states’ rights) karışmayacak bir federal devletin idaresinde olmayı kabul ettikleri bir sistem

⁷⁰¹ Beinin, *Modern Ortadoğu’da İşçiler ve Çiftçiler*, s. 81.

⁷⁰² Belge, *Militarist Modernleşme*, s. 119.

⁷⁰³ Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz*, s. 63.

⁷⁰⁴ Yücel, *Anadolu’da Amerikan Misyonerliği*, s. 299.

⁷⁰⁵ Springborg, *Batı Cumhuriyetçiliği*, s. 32.

⁷⁰⁶ Kurucu Babalar, ilk olarak Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nı başlatan, Amerikan Anayasası ve Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi gibi Amerikan tarihinin temel taşlarından olan metinleri hazırlayıp imza eden ve 1820’li yıllara kadar ABD’yi tartışmasız bir şekilde yöneten Amerikalı siyasetçi grubuna verilen addır. Ancak İngilizce literatürde kurucu babalar tabiri sadece ABD için değil, genel olarak bir ülkenin kurucu ve ilk yönetici kadrosu için kullanılmaya başlamıştır. Kurucu Babalar hakkında daha fazla bilgi için, bk. R. B. Bernstein, *The Founding Fathers: A Very Short Introduction*, 1. Baskı, Oxford University Press, New York 2015.

kurmuşlardır.⁷⁰⁷ ABD’de hem federal yönetim hem de yerel yönetimin yetkileri ve sınırları kanunlarda açık bir şekilde belirtildiği için Amerikan İç Savaşı’ndan sonra sistem başarılı bir şekilde işlemiştir.⁷⁰⁸ Osmanlı Devleti’nde klasik dönemde eyaletler bulunmasına rağmen, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren hem Osmanlı Devleti’nde hem de Türkiye Cumhuriyeti’nde Fransa’dan alınan üniter bir sistem benimsenmiştir.

ABD ve Türkiye arasındaki devlet yapısı farklılıklarına ikinci bir örnek de güçler ayrılığı kavramıyla ilgilidir. Amerikan güçler ayrılığı öğretisinde İngiliz düşünür John Locke⁷⁰⁹ ağırlıkta iken, Türk güçler ayrılığı öğretisi ise Fransız düşünür Montesquieu’ye dayanmaktadır.⁷¹⁰ John Locke’un güçler ayrılığı öğretisi, güçleri yasama, yürütme ve federatif güçler olarak ayırmaktadır. Yasama gücü meclis faaliyetlerini, yürütme gücü hükümdarın iç politika alanındaki yetkilerini, federatif güç ise hükümdarın dış politika alanındaki yetkilerini göz önüne almaktadır.⁷¹¹ Montesquieu’nün güçler ayrılığı ilkesi ise yasaları düzenleyen, çıkaran ve lağveden yasama gücü, iç güvenliği sağlayan ve dış işlerden sorumlu olan yürütme gücü ve kişiler arası anlaşmazlıkları çözen ve suçları cezalandıran yargı gücü olmak üzere üç farklı güç ön görmektedir.⁷¹² John Locke’un güçler ayrılığı ilkesi ile Montesquieu’nün güçler ayrılığı ilkesindeki en önemli farklılık Montesquieu’nün yargıyı ayrı bir güç olarak ön görüp iç ve dış politikayı yürütme gücüne tevdi etmesidir.

⁷⁰⁷ Belge, *Militarist Modernleşme*, s. 56. ABD’nin bazı kurucu babaları (Founding Fathers) federalizmi ve eyalet haklarını ABD’de ortaya çıkabilecek olası bir çoğunluk tahakkümüne karşı çözüm olarak sunmuşlardır. Bk. Tuğlu Olpak, *Carl Schmitt’in Politik Felsefesi*, s. 67.

⁷⁰⁸ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 33.

⁷⁰⁹ John Locke, direnme hakkı, mülkiyet hakkı ve toplumsal sözleşme teorileriyle de Amerikan kamu yönetim geleneğinin oluşmasında katkıda bulunmuştur. Hatipoğlu, *Amerikan Yönetim Düşüncesi*, s. 43-48.

⁷¹⁰ Ernst Fraenkel’in Almanya ve ABD arasında önerdiği farklılığın Türkiye’de de geçerli olduğunu iddia etmekteyiz. Bk. Ernst Fraenkel, *İkili Devlet: Diktatörlük Teorisine Bir Katkı*, (Çev. Tanıl Bora), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 12-13.

⁷¹¹ John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*, (Çev. Fahri Bakırcı), 2. Baskı, Ebabel Yayınları, Ankara 2012, s. 95-97.

⁷¹² Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, (Çev. Berna Günen), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 198-199.

Dördüncü bir farklılık ise Türkiye Cumhuriyeti'nin her ne kadar tartışmalı bir şekilde de olsa bir imparatorluk bakiyesi olmasıdır.⁷¹³ Her ne kadar uzun bir süre boyunca Osmanlı Devleti ile tarihi devamlılık reddedilse de Türkiye Ara Bölge'de kurulan önemli bir devlet olan Osmanlı Devleti'nin kanuni mirasçısıdır.⁷¹⁴ Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadro İkinci Meşrutiyet'e ilan eden kadronun bir parçasıdır.⁷¹⁵

Beşinci bir farklılık, Amerikan kültürü ve Türk kültürü arasındadır. Amerikan kültürü, tamamen kapitalist bir ortamda gelişmiş bir kültürdür. İnsanları kâğıt üzerinde eşit sayar, ancak statüye, yapılan işe ve kazanılan paraya göre insanları farklı seviyelerde incelemektedir.⁷¹⁶ Amerikan kültürü bireysel özerkliği vurgulayan suçluluğa dayalı bir kültürdür. Türk kültürü ise Murat Önderman'a göre toplumsal eğilimlere bireysel özerklikten daha fazla önem veren utanca dayalı bir kültürdür.⁷¹⁷

Altıncı bir farklılık da ABD nüfusu ve Türkiye nüfusu arasındaki özelliklerin farkıdır. ABD'nin geçmişinde bir köylü tabakası mevcut olmamıştır, bunun yerine yerleşimci (settler) olarak adlandırılan insan kitleleri mevcuttur. Kızılderililer de çoğunlukla rezervasyon olarak adlandırılan yerleşimlerde yaşamlarını sürdürmektedirler. Türkiye'de ise nüfusun büyük çoğunluğu köylüdür.⁷¹⁸ Ayrıca ABD içinde feodal bir sınıf (Amerikan İç Savaşı öncesi Güney eyaletlerindeki bir kısım plantasyon sahipleri hariç) ortaya çıkmamıştır.⁷¹⁹

⁷¹³ Daha fazla bilgi için bk. Doğan Can Aktan, *Yeni Rejimlerin Eski Tarihi: Türkiye Cumhuriyeti'nde Meşrulaştırma ve Eleştiri Aracı Olarak Osmanlı Kesitleri*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2017.

⁷¹⁴ Bruneau, *Küçük Asya'dan Türkiye'ye*, s. 44; Emiroğlu, *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi*, s. 20.

⁷¹⁵ Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası: Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, 1. Baskı, Yordam Yayınları, İstanbul 2018, s. 66. Türkiye Cumhuriyeti'nin bir kopuş olduğu teorisi Cumhuriyet'ten önceki dönemi görmeyen akademisyenlerce yaygınlaştırılmıştır. Bk. Levent Cantek, *Cumhuriyet'in Büluğ Çağı Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 25. Tanıl Bora'ya göreyse Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki tarihi kopukluk tezi çoğunlukla Kemalistler ve solcular tarafından, tarihi devamlılık tezi ise çoğunlukla İslamcılar, milliyetçiler ve muhafazakârlar tarafından savunulmaktadır. Tanıl Bora tarihi kopukluk ve tarihi süreklilik tezleri arasında bir tür diyalektik yaşandığını, bu şekilde belirli yerlerde kopuş, belirli yerlerde ise devamlılık bulunduğunu düşünmektedir. Bora, *Cereyanlar*, s. 24.

⁷¹⁶ Orhan Türkdoğan, *Millî Kültür Modernleşme ve İslâm*, 2. Baskı, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 35.

⁷¹⁷ Önderman, *Utanç*, s. 89-95.

⁷¹⁸ Belge, *Militarist Modernleşme*, s. 50.

⁷¹⁹ Talal Asad, *Seküler Çeviriler: Ulus-Devlet, Modern Benlik ve Hesapçı Akıl*, (Çev. Ferit Burak Aydar), 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 37.

Bununla birlikte her iki ülkenin kuruluşunda bazı ortak özellikler de görülmektedir. Her iki ülke arasındaki ortak özelliklerden en önemlisi, her iki ülkede de Batı Avrupa’da görülen aristokratik bir sınıfın mevcut olmamasıdır.⁷²⁰ Ayrıca her iki ülkenin de geçmişinde kölelik müessesesi bulunmaktadır.⁷²¹

2.1.3. Lozan Konferansı ve Sonrasında ABD-Türkiye İlişkileri

Lozan Konferansı’ndan önce İsmet Paşa, İsveç’in Türkiye Orta Elçisi Gustaf Wallenberg ile görüşmüş, bu görüşmede Orta Elçi Wallenberg, Türkiye’nin ekonomik sıkıntılar içinde bulunduğunu, kazanılan askeri zaferin borç almayı kolaylaştıracağını, ancak Lozan’da herhangi bir sonuç elde edilemediği takdirde Türkiye’nin borç para bulmasının oldukça zor olacağını belirtmiştir. Buna çözüm olarak da ABD’den 25 milyon dolarlık bir borç (günümüz kuruna göre yaklaşık 406 milyon dolar) alınabileceği, bu gerçekleşmediği takdirde de kendisinin aracı olabileceğini söylemiştir. Fakat ileride siyasi bir baskı aracı olarak kullanılabileceği düşünüldüğü için ABD’den borç alınması fikri uygulamaya geçmemiştir.⁷²²

Lozan Konferansı’nda ABD, Osmanlı Devleti’yle fiilen savaşmadıkları için taraf olmayacaklarını belirtmiş, ancak adli ve ekonomik kapitülasyonları ve Anadolu’daki eğitim ve dini teşkilatını korumak, açık kapı ilkesini ve ekonomik fırsat eşitliğini savunmak için görüşmelerde gözlemci bulundurmak istemiş, görüşlerini de İtilaf Devletleri’nin diğer temsilcilerine bildirmiştir.⁷²³ Woodrow Wilson’dan sonra ABD Başkanı seçilen Warren Harding de ABD’nin Lozan Antlaşması’nın imzacısı olmayacağını, ancak Türkiye ile Amerikan çıkarlarını koruyacak ayrı bir antlaşma imzalanacağını bildirmiştir.⁷²⁴ Hem İtilaf Devletleri hem de Türkiye, ABD’yi kendi

⁷²⁰ Aydın Demirtaş, *Dârülfünûndan Üniversiteye Öğretim Üyeleri (1900-1946)*, 1. Baskı, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2019, s. 48.

⁷²¹ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 34.

⁷²² Küçük, *Türkiye – İsveç İlişkileri (1914 – 1938)*, s. 117; Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 246.

⁷²³ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s. 327; Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol’un Gözlemleri*, s. 75.

⁷²⁴ Turan, *İspanyol Basınında Türk Millî Mücadelesi*, s. 428.

yanına çekebilmek için ABD heyetinin gözlemci olarak gönderilmesini kabul etmiştir.⁷²⁵

Lozan'daki Amerikan delegesi Mr. Child⁷²⁶, İsmet Paşa'ya Türkiye'de yürürlükte bulunan bazı kanunların, özellikle de Ticaret Kanunu'nun aksayan yönlerinin değiştirilebilmesi için Amerika Birleşik Devletleri ve müttefik ülkelerin vatandaşları arasından seçilecek dört ya da beş kişiden oluşacak geçici bir komisyonun kurulmasını ve ABD vatandaşlarının yoğun olarak yaşadıkları yerlerdeki mahkemelere Amerikalı yargıçların geçici bir süreliğine atanmasını teklif etmiştir. Ancak İsmet Paşa bu konuda Türkiye'nin egemenliğini ve bağımsızlığını zayıflatacak hiçbir resmî taahhüdün altına giremeyeceğini belirtmiştir.⁷²⁷ Buna karşılık ABD gözlemcilerine çeşitli ekonomik tavizler verilebileceğini ve 1914'ten önce Türkiye'de bulunan Amerikan kurumlarının korunma altına alınabileceğini ima etmiş, yine de ABD heyetinin fikirlerini değiştirmeyi başaramamıştır.⁷²⁸

Lozan Konferansı'nda Amerikan gözlemcileri Ermenilerin kötü durumunun Amerikan kamuoyunu olumsuz yönde etkilediği gerekçesiyle Ermeni yanlısı bir tavır almışlardır. Ancak, Lozan'da İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti gerekirse ABD ile ilişkileri bozmak pahasına Ermeni taleplerini dikkate almamıştır.⁷²⁹

Lozan'da Amerikalıların müdahil olduğu üçüncü bir mesele de Fener Rum Patrikhanesi'nin Türkiye'deki konumudur. Türk heyetinden İsmet Paşa ve Dr. Rıza Nur, Patrikhane'nin Türklerin Rumlarla kaynaşmasına engel olan bir müessese olduğunu ifade ederek yurt dışına çıkartılması gerektiğini savunurlar. Bu talep, Amerikalılar, İngilizler ve Rumlar tarafından büyük bir tepki ve dirençle karşılaşır. Patrikhane'nin bir Türk kurumu olduğu ve İstanbul'da kalması gerektiği ifade edilir.

⁷²⁵ Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 32.

⁷²⁶ Lozan'daki Amerikan heyetinde Child'in yanı sıra Amiral Bristol ve o tarihte Bern Büyükelçisi olan Joseph Clark Grew de bulunmaktaydı. Erol Yüksel, *Mehmet Asım (Us) 'ın Kaleminde Gündem Lozan*, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020, s. 38.

⁷²⁷ Gülnihâl Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 177-178; Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 32.

⁷²⁸ Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 13; Taşkın, *Amerikan Board Misyonerleri*, s. 195.

⁷²⁹ Clark, *İki Kere Yabancı*, s. 116; Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 37.

Nitekim, dönemin Fener Rum Patriği Meletios Yunanistan'a gitmeye zorlanır ve Patrik seçiminde bazı değişikliklere gidilerek sorun çözülür.⁷³⁰

Lozan'da ayrı bir antlaşma imzalamaya niyetli olan Amerika Birleşik Devletleri⁷³¹ ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasında imzalanan ilk antlaşmalar olan *Türk-Amerikan Lozan Antlaşması* ve *Suçluların İadesi Anlaşması* 6 Ağustos 1923'te imzalanmıştır.⁷³² Bu antlaşmalara göre her iki devlet birbirini diplomatik olarak tanıdıysa da diplomatik ilişkilerin tesisi 11 Şubat 1927 tarihine kadar gerçekleşmemiştir. Zira ABD Senatosu, Ermeni ve Rum lobilerinin de tesiriyle kapitülasyonlar kaldırıldığı, Amerikan çıkarları korunmadığı ve Ermeni meselesinden söz edilmediği⁷³³ için antlaşmayı onaylamamış⁷³⁴, ABD Senatosu'nda antlaşma yürürlüğe girmeyince Türkiye de mezkûr antlaşmayı onaylamamıştır.⁷³⁵

Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki diplomatik ilişkiler, ABD Dışişleri Bakanı Frank B. Kellogg'un İstanbul'da bulunan Amiral Bristol'a talimat

⁷³⁰ Hikmet Öksüz, *Amerikan Belgelerine Göre Fener Rum Patrikhanesi'nde I. Athenagoras Dönemi (1949-1972)*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 13-15.

⁷³¹ Amiral Bristol ile İsmet İnönü arasında 8 Şubat günü gerçekleşen görüşmede bunun emareleri görülmektedir. Bk. İsmet İnönü, *Defterler 1919-1973*, (Haz. Ahmet Demirel), 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 51.

⁷³² Trask, *The United States Response*, s. 34.

⁷³³ İlginç bir şekilde American Board ve Türkiye'de faaliyet gösteren diğer misyoner örgütleri antlaşmanın tanınması lehinde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Zira ABD ve Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin kurulamaması hâlinde Türkiye'de misyonerlik faaliyetlerini sürdüremeyeceklerini hesaplamışlardır. Misyonerlere Amerikan basınının önemli gazeteleri, antlaşmanın onaylanmasını destekleyen derneklerin kurduğu *Türkiye ile Yapılan Anlaşmanın Onaylanmasından Yana Olan Amerikan Kurum ve Derneklerinin Genel Komitesi (The General Committee of American Institutions and Associations in Favor of Ratification of the Treaty with Turkey)* adlı örgüt, Amerika Birleşik Devletleri Ticaret Bakanlığı ve iktidardaki Cumhuriyetçi Parti üyesi birçok siyasetçi destek vermiştir. Trask, *The United States Response*, s. 37-43. Ermeni ve Rum lobileri, NER, muhalefetteki Demokrat Parti'nin önde gelen siyasetçileri ve Amerika'daki pek çok din adamı ise Lozan Antlaşması'na karşıdır. Bu amaçla *Lozan Antlaşması'na Karşıt Amerikan Komitesi (The American Committee Opposed to the Lausanne Treaty)* adlı bir örgüt kurmuşlardır. Bk. Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 41-44; Türkmen, *Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 277.

⁷³⁴ Aslında ABD Senatosu'nda verilen oylara bakıldığında antlaşma oy çokluğuyla reddedilmemiştir. Ancak Senato'nun kuralları gereğince iki ülke arasında yapılacak antlaşmalar üçte iki çoğunlukla kabul edilmek zorundadır, aksi takdirde yürürlüğe girmezler. Nitekim, Türkiye ve ABD arasında imzalanan antlaşma senelerce Senato komisyonlarında bekletilmiş, oylamaya sunulduktan sonra Senato'da 50'ye karşı 34 oyla kabul edilmiş, ancak üçte iki çoğunluk (56 oy) sağlanamadığı için uzun bir oturumdan sonra reddedilmiştir. Bk. Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 117; Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 79-80.

⁷³⁵ 1930 yılında Türkiye ve ABD arasında 1923'tekine göre daha avantajlı bir antlaşma imzalanmıştır. Bk. Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 9; Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 39.

vererek Türk hükümetine anlaşmanın reddedilmesinin ABD hükümeti ile ilgisi olmadığını duyurmasını emretmesiyle yeni bir yola girmiştir.⁷³⁶ 1924'te ABD Başkanı seçilen Calvin Coolidge, ABD'deki Rum ve Ermeni lobilerinin tüm baskılarına rağmen Amiral Bristol'un görevine devam etmesini emretmiştir.⁷³⁷

Türkiye tarafı ise Senato'da anlaşmanın reddedilmesini soğukkanlılıkla karşılamıştır. Bunun üç sebebi vardır, birincisi anlaşmanın reddedilmesinin Türkiye'ye büyük bir zarar vermemesi, ikinci sebep Türk hükümetinin bu durumu Amerikan iç politikasının bir çekişmesi olduğunu fark etmesidir. Üçüncü sebep ise Amerika'yla imzalanan ancak onaylanmayan anlaşmanın diğer ülkelerle imzalanan anlaşmalara göre daha fazla imtiyaz tanıdığını, bunun da diğer ülkeler tarafından tepkiyle karşılanması olmuştur.⁷³⁸

Sonuç olarak her iki ülke arasındaki elçilik düzeyinde resmî ilişkiler ABD hükümetinin Senato'yu devreden çıkarmasıyla başlamıştır.⁷³⁹ Amiral Bristol, 20 Ocak 1927'de Ankara'ya hareket etmiştir.⁷⁴⁰ 25 gün süren müzakerelerden sonra 17 Şubat 1927'de Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, ABD adına da Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Mark Lambert Bristol, birisi her iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri başlatan, diğeri de ticari ilişkilerdeki statükoyu devam ettiren iki ayrı notayı imzalayarak teati etmişlerdir.⁷⁴¹ ABD Joseph Grew'u⁷⁴², Türkiye ise Ahmet Muhtar Bey'i Büyükelçi olarak tayin etmiştir. 12 Ekim 1927'de Joseph Grew Atatürk'e, Ahmet Muhtar Bey de 5 Aralık 1927'de ABD Başkanı

⁷³⁶ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s. 329; Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 69.

⁷³⁷ Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 50.

⁷³⁸ Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 71.

⁷³⁹ Örmeci, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 45; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 15, Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 77-78.

⁷⁴⁰ Yılmaz, *Türkiye'deki Amerika*, s. 91.

⁷⁴¹ Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 83.

⁷⁴² Joseph Grew'un elçiliğe resmen atanması ABD Senatosu'nda dört ay bekletildikten ve Amerikan tarihinde nadir görülen bir şekilde Senato'da onaylandıktan sonra yeniden oylamak suretiyle bir kez daha Senato'da onaylandığı için, ABD Başkanı Calvin Coolidge, Grew'u geçici olarak görevlendirmek zorunda kalmıştır. Bk. Trask, *The United States Response*, s. 56-58.

Coolidge'e itimatnamelerini sunmuşlardır.⁷⁴³ Bu tarihlerde Amerika'da Ermeni diasporası çok kuvvetli olduğundan ve suikast iddiaları ortaya çıktığından dolayı ABD Ahmet Muhtar Bey'e polis koruması tahsis etmek zorunda kalmıştır.⁷⁴⁴ Suikast iddiaları, Türkiye'deki Amerikan elçisi Grew'u Ahmet Muhtar Bey'in başına bir iş geldiği takdirde Türkiye'de can güvenliğinin tehlikeye gireceği yönünde endişeye sevk etmiştir.⁷⁴⁵ Nitekim Ermeni diasporası imzalanan notaları "kendilerini misyoner olarak adlandıran okul müdürlerinin ve petrol imtiyazı avcılarının bir zaferi" olarak nitelendirmiştir.⁷⁴⁶

Türkiye ve ABD arasında yapılan bir diğer antlaşma da 6 Ağustos 1933'te imzalanan ve ABD Senatosu tarafından 5 Şubat 1934 tarihinde onaylanan⁷⁴⁷ Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri arasında İade-i Mücrimin (Suçluların İadesi) Antlaşmasıdır.⁷⁴⁸

Türkiye'deki Amerikan tesirleri dış politikada da etkisini göstermiştir. Wilson İlkeleri içinde yer alan her milletin kendi kaderine sahip olması gerektiği ilkesi, Türkiye tarafından uluslararası meselelerde dile getirilmiştir. Hem Musul görüşmelerinde hem de Batı Trakya meselesinde Türk diplomatlar Wilson İlkeleri'ni öne sürmüşler, ancak İngiltere ve Fransa Wilson İlkeleri'nin uygulanmasına taraf olmadığı için bu çabalar sonuçsuz kalmıştır.⁷⁴⁹

⁷⁴³ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 24; Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 92. Ahmet Muhtar Bey, itimatnameyi Başkan Coolidge'e sunduğu günde yaşananları 1 Ocak 1928'de Dışişleri Bakanlığı'na yazmıştır. TDA, 502/22769-100176-01.

⁷⁴⁴ Hasan Tahsin Fendoğlu, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri (1786-1929): Kamu Hukuku Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, 1. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul 2002, s. 238.

⁷⁴⁵ Trask, *The United States Response*, s. 61-62.

⁷⁴⁶ Trask, *The United States Response*, s. 52-54.

⁷⁴⁷ TDA, 502/23185-101151-06.

⁷⁴⁸ TDA, 502/23185-101151-08; TDA, 502/23185-101151-09; TDA, 502/23185-101151-10; TDA, 502/23185-101151-11; TDA, 502/23185-101151-12.

⁷⁴⁹ Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 131.

2.1.4. Hukuk ve Siyaset Alanında Tesirler

Amerikan tesirleri 1923 sonrasında hukuk ve siyaset alanlarında da kendini göstermektedir. Hukuk alanında, Amerika'nın dört önemli tesiri vardır. Birinci tesir ABD'deki suçluları ıslah etme ekolünün Türkiye'ye gelmesidir. İnkılapların bir parçası olarak 1 Mart 1926'da yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu, her ne kadar 1889 yılında İtalya'da yürürlüğe giren Zanardelli Yasası temel alınarak hazırlansa da kanunun uygulanmasında ABD'de uygulamaya başlanmış ıslah etmeye yönelik bir yaklaşımın etkileri görülmektedir.⁷⁵⁰ Yine de Türkiye'de, Japonya'da olduğu gibi Amerikan ve Anglosakson hukukuna dayalı bir resepsiyonun⁷⁵¹ olmadığı açıktır.⁷⁵²

Sol siyasi görüşü benimseyen akademisyenler Türkiye'deki azınlıklara karşı gösterilen tavrın da ABD'nin Amerikan yerlileri olan Kızılderililere karşı gösterdiği tavrın aynısı olduğu iddia etmiştir.⁷⁵³ Ayrıca ABD'nin göçmenleri ve azınlıkları Amerikanlaştırma politikaları da bu hususta örnek alınmıştır.⁷⁵⁴

ABD'den hukuk alanında gelen ikinci tesir, 1924 Anayasası tartışmaları sırasında Cumhurbaşkanı'nın TBMM'yi feshetme yetkisi veren yirmi beşinci maddenin görüşmelerinde ortaya çıkmıştır. Dönemin vekillerinden Şükrü Saraçoğlu, Cumhurbaşkanı'nın TBMM'yi feshetme yetkisini haiz olmasını bir tür irtica olarak nitelendirmiş ve kendi argümanlarını ABD Anayasası'ndan örnek göstererek güçlendirmiştir.⁷⁵⁵ 1924 Anayasası'nda⁷⁵⁶ Cumhurbaşkanı'nın meclisi fesih yetkisi olmaması ise Amerikan tesirlerinin anayasaya sirayet ettiğini göstermektedir.

Anayasa tartışmalarının bir diğer vechesi de Halide Edip Adıvar'ın 1924 Anayasası'nın ABD Anayasasına benzer bir şekilde kolay kolay değiştirilemeyecek

⁷⁵⁰ Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, s. 325.

⁷⁵¹ Bir toplumun hukuki mevzuatının bir başka toplum tarafından kendi hukuku olmak üzere alınmasıdır.

⁷⁵² Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 3.

⁷⁵³ Üngör, *Modern Türkiye'nin İnşası*, s. 243.

⁷⁵⁴ Üngör, *Modern Türkiye'nin İnşası*, s. 257.

⁷⁵⁵ Gürbüz Arslan, *Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Faaliyetleri (1886-1953)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 40.

⁷⁵⁶ 1924 Anayasasının tam metni için bk. Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi. "1924 Anayasası." <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceli-anayasalar/1924-anayasasi/> (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2023).

bir hâle getirilmesi ve yine ABD'deki Yüksek Mahkeme'ye benzeyen bir Yüksek Mahkeme kurulması yolundaki önerilerdir.⁷⁵⁷ 1924 Anayasası'nın Amerikan Anayasası kadar katı olmaması ve Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'nin 1961 Anayasası ile kurulması ise Halide Edip Adıvar'ın önerilerinin gerçekleşmediğinin bir göstergesidir.

ABD'den hukuk alanında gelen üçüncü tesir ise hâkimlerin seçim usulü belirlenirken ABD'de geçerli olan halk tarafından seçim usulünün alınıp alınmamasına ilişkin çıkan tartışmalardır. ABD'de uygulanan hâkim seçim usulü tartışılmış, ancak 20-30 bin kişinin kendi aralarında hâkimliğe en layık olan kişiyi seçemeyeceği ve siyasi tarafgirlik ortaya çıkacağı gerekçesiyle bu usul reddedilmiştir.⁷⁵⁸

ABD'nin hukuk alanındaki dördüncü tesiri ise kolluk kuvvetlerindeki yükselme kriterleridir. 1929 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Amerikalı emniyet müdürü Albay⁷⁵⁹ Frederick Fenning, İstanbul'da görüştüğü emniyet mensuplarının kendisine yükselme kriterlerinde Amerikan usulünü örnek aldıklarını açıkça belirttiklerini ifade etmiştir.⁷⁶⁰

Türkiye'deki Amerikan etkisine siyasi alanlardan da örnekler verilebilir. Bunlardan en önemlilerinden birisi, Mustafa Kemal Atatürk'ün 1930 yılında gerçekleştirdiği bir görüşmedir. Atatürk, dönemin ABD Ticaret Bakan Yardımcısı Julius Klein ile görüşmüş, bu görüşmede Amerikan halkının demokrasiye sarıldığını ve desteklediğini, bu yüzden de Amerika Birleşik Devletleri'nin demokrasinin en canlı örneği olduğunu belirtmiştir. Atatürk, ayrıca konuşmasında Türklerin her zaman demokrat olduğunu, bu yüzden de Amerikalılara saygı duyduklarını ve onları demokrasi hususunda her daim örnek aldıklarını ifade etmiştir.⁷⁶¹ Bu görüşmede aynı

⁷⁵⁷ Adıvar, *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, s. 293.

⁷⁵⁸ Muzaffer Şakar, *Kadıdan Hâkime Bir Mesleğin Yolculuğu*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 184-185.

⁷⁵⁹ Amerika Birleşik Devletleri'nde polis rütbeleri asker rütbeleriyle aynıdır.

⁷⁶⁰ *The Washington Post*, 24 Nisan 1929, s. 15-16.

⁷⁶¹ Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi*, s. 4.

zamanda ekonomiyle ilgili konular da konuşulmuş ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'nden borç alması da gündeme gelmiştir.⁷⁶²

Atatürk'ün Türkiye'yi ziyaret eden Amerika Birleşik Devletleri Genelkurmay Başkanı Douglas MacArthur ile 27 Eylül 1932'deki görüşmesi de Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir yer tutmuştur. MacArthur 25 Eylül'de İstanbul'a yola çıkmıştır.⁷⁶³ ABD Genelkurmay Başkanı'nın Türkiye'ye gelmesi ABD nezdinde Türkiye'nin konumunun daha önemli bir hâle geldiği şeklinde yorumlanmıştır. General MacArthur, Atatürk ile görüşmeden önce Mareşal Fevzi Çakmak ile konuşmuş ve burada Türk ordusunun savaş kapasitesini övmüştür. Atatürk General MacArthur'a dünyanın gelecekteki durumuna ilişkin öngörülerinden bahsetmiştir. Atatürk, önümüzdeki on sene içinde savaş çıkmayacağını, Almanya ve Sovyetler Birliği'nin de giderek daha kuvvetli bir duruma geleceğinden söz etmiştir. Ancak bu görüşme kimi kaynaklar tarafından olduğundan farklı bir şekilde anlatılarak Atatürk'ün kehanet niteliğinde tahminlerde bulunduğu iddia edilmiştir.⁷⁶⁴

Kadınların hakları ve özgürlükleri tartışılırken de Amerika'dan örnekler gösterilmiştir. Kadın haklarını savunan yazarlar Amerika'da kadına hürmetin son derece yüksek olduğunu iddia etmişler ve Amerikan kadınlarının haklarının büyük bir kısmını elde ettiğini isterlerse mebus ve nazır olabileceklerini belirtmişlerdir.⁷⁶⁵ 1924 yılında ABD'de seçimle göreve gelen ilk kadın eyalet valisi olan Wyoming Valisi Nellie Ross'un (1876-1977) haberi dönemin koşullarında etkili bir örnek olmuştur.⁷⁶⁶

Dünya rekoru kırmak ve Amerikan uçaklarının ABD'den ithalini teşvik etmek amacıyla 1931 yılında New York'tan İstanbul'a durmaksızın uçan bir grup Amerikalı pilot hakkında Atatürk, adı geçen pilotların kahramanlığın tüm vasıflarına sahip olduğunu ve Amerika ile dünyanın diğer ülkelerinin onlarla iftihar edeceğini

⁷⁶² Eyüp Öz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhallif Ege: Ege Gezisinden Menemen Olayı'na Güçlü Bir Toplumsal Seferberliğin Sosyopolitik Tarihi*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 57.

⁷⁶³ BCA, 30-10-0-0/268-802-02.

⁷⁶⁴ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 15-16; Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 101-105.

⁷⁶⁵ Kılıç, *Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, s. 258.

⁷⁶⁶ Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, s. 121.

söylemiştir. Pilotları Yalova’da çaya davet eden Atatürk, ayrıca bu pilotlarla en çok iftihar etmesi gerekenin Türk milleti olduğunu, zira Türklerin güzel ve medeni olan her şeyi sevdiği ve takdir ettiğini belirtmiş, Türk gençlerinin görevinin ise Amerikalı pilotları örnek alarak onlardan daha iyisini yapmak olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca Amerikalı pilotların başarılı bir şekilde Türkiye’ye uçmalarına ilişkin dönemin ABD Başkanı Herbert Clark Hoover’a bir kutlama telgrafi göndermiştir.⁷⁶⁷

Bu tarihlerde Türkiye’deki Amerikan etkisi yoğunlaşmış, hatta Amerikan gazetelerinde Türkiye’nin Amerikanlaşacağına dair haberler çıkmaya başlamıştır. 1933 yılının Ekim ayında verdiği bir mülakatta Recep Peker, halkçılık ilkesini ABD Başkanı Abraham Lincoln’ün demokrasi tarifiyle açıklamıştır.⁷⁶⁸

Cumhuriyetin ilanının yedinci yıl dönümü dolayısıyla Ankara Türk Ocağı’nda bir balo düzenlenmiş, bu baloya katılan Amerikalı bir gazeteci, Atatürk’e “Türkiye’nin hangi bakımlardan Amerikanlaşmasının düşünüldüğünü” sormuştur. Atatürk ise bu soruya karşılık olarak “Türkiye’nin bir maymun olmadığını, ne Amerikanlaşacağını ne de Batılılaşacağını, sadece özleşeceğini” cevabını vermiştir.⁷⁶⁹ 1933-1945 yılları arasında ABD Başkanı olan Franklin Delano Roosevelt’in Atatürk ve Türkiye’de gerçekleştirilen inkılaplara karşı özel ilgi göstermesi de Türkiye’deki Amerikan tesirlerinin artmasına neden olmuştur.⁷⁷⁰

2.1.5. Sağlık Alanında Tesirler

Türkiye’de Amerikan etkisi sağlık alanında da kendisini göstermiştir. Tıpkı Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti’nde de Amerikan hastaneleri ve Amerikan doktorları birçok şehirde görülebilmektedir. Osmanlı Devleti’nde çalışan

⁷⁶⁷ Parla, *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Cilt 2*, s. 226-230; Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 36; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 17-18.

⁷⁶⁸ Koçak, *Recep Peker Konuşuyor*, s. 101.

⁷⁶⁹ Ayşen İçke, *Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi (1923-1938)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s. 37; Kuran, *Atatürkçülük*, s. 20.

⁷⁷⁰ Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 13-14. Bu durum Roosevelt’in konuşmalarına da yansımıştır. Bk. *New York Times*, 1 Ağustos 1937, s. 5-7. Atatürk ve Roosevelt’in liderlik anlayışları da birbirine benzemektedir, bununla birlikte Atatürk’ün Roosevelt’ten daha başarılı bir lider olduğu da belirtilmektedir. Bu konuda bilgi için bk. Burak Erdenir, “Foreign Policy Leadership Comparison of Mustafa Kemal Atatürk and Franklin Delano Roosevelt”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24/72, 2008, s. 709-718.

Amerikan misyonerleri, yerel halka daha kolay tesir etmek ve devletin hoşgörüsünü kazanmak amacıyla belli başlı misyoner istasyonlarında klinik ve hastaneler kurmuşlardır. Ayrıca, hastanelerde çalışmaları için doktorluk, hemşirelik ve diş hekimliği eğitimi almış misyonerler de buralarda görevlendirilmiştir.⁷⁷¹ Bir kısmı Cumhuriyet'in ilanından sonra da çalışmaya devam eden bu hastaneler halk arasında Amerikan Hastanesi şeklinde adlandırılmaktadır.

Adana'da 1920'li yıllardan itibaren faaliyet gösteren *Adana Amerikan Hastanesi* bunlardan birisidir.⁷⁷² Buna karşılık Merzifon, Harput ve Mardin'de bulunan Amerikan hastaneleri misyonerlik çalışmalarındaki daralmalar ve yerel yöneticilerin müdahalesi sonucu kapatılmıştır. 1930'lu yıllarda ise Adana ve Kayseri'deki Amerikan hastaneleri faaliyetlerine son vermiştir.⁷⁷³ Diğer hastaneler ise Kayseri, Gaziantep ve İstanbul'daki hastanelerdir.⁷⁷⁴ 26 Aralık 1939'daki Erzincan depreminde de İstanbul Amerikan Hastanesi'nden dört doktor yaralıları tedavi etmek için Tokat'ta kurulan hastanede görev yapmışlardır.⁷⁷⁵ Öte yandan ABD'liler Rockefeller Vakfı üzerinden Türkiye'de kamu sağlığının iyileştirilmesi için önemli yardımlarda bulunmuşlar ve Atatürk'ün takdirini kazanmışlardır.⁷⁷⁶

Sağlıkla ilgili bir başka örnek de ABD'deki uygulamaları Türkiye için misal göstermek olmuştur. Kimi magazin dergilerinde iyi ve gülbüz çocuklar yetiştirmek için Amerika'daki gibi vesika alınması gerektiği iddia edilmiştir. 1920'li yıllarda içkinin yeniden yasaklanması için yapılan tartışmalarda da Amerika'daki içki yasağının (Prohibition) olumlu sonuçlar verdiği, bundan dolayı da Türkiye'de de yasağın yeniden uygulanmasının uygun olacağı yazılmıştır.⁷⁷⁷

⁷⁷¹ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 127-128.

⁷⁷² Çanak, *Adana (Seyhan) (1923-1956)*, s. 189.

⁷⁷³ Yücel, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği*, s. 303-309.

⁷⁷⁴ Yücel, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği*, s. 163.

⁷⁷⁵ İsmail Özer, *Türkiye Şehir Tarihi Araştırmaları: Tokat (1923-1950) Cilt I*, 1. Baskı, Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara 20616, s. 17.

⁷⁷⁶ Erken, *Amerika ve Modern Türkiye*, s.34.

⁷⁷⁷ Yaptığımız araştırmalarda Amerika'da çocuk yapmak için vesika istendiğine dair herhangi bir belge bulmamız mümkün olmadı. Daha fazla bilgi için Bk. Kaya, *Atatürk Dönemi Magazin Dergiciliği*, s. 364-367.

Amerika’da 1914 yılında Başkan Theodore Roosevelt tarafından başlatılan “Çocuk Yılı” uygulaması 1924 yılından itibaren dergilerde örnek gösterilmeye başlanmıştır.⁷⁷⁸ Bu konuya ilişkin bulabildiğimiz ilk örnek, *Resimli Ay* dergisinde yayınlanan bir makale olmuştur. Sabiha Zekeriya (Sertel), Amerika’da çocukları himaye etme teşkilatlarının sağlam bir şekilde tesis ettiğini yazmış ve Türkiye’nin de aynı sistemi uygulamaya çalışması gerektiğini belirtmiştir.⁷⁷⁹

2.2. Kültür ve Sanatta Amerikan Tesirleri

2.2.1. Basında Tesirler

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında kültürel düzlemde gözle görülür bir Amerika etkisinden bahsetmek olağandır. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinden süregelen kültürel ve sosyal alanlardaki Amerikan tesirleri devam etmektedir.⁷⁸⁰

Buna bir örnek olarak San Francisco, New York ve Chicago gibi ABD’nin önemli ve çok bilinen şehirlerinin artık hem mimari dergilerde hem magazin dergilerinde hem de çocuk dergilerinde yer bulmaya başlaması gösterilebilir.⁷⁸¹ İstanbul, başkent olmamasına rağmen en kalabalık şehir olmasıyla New York şehrine benzetilirken⁷⁸², Yerköy ve Kırkkale gibi hızlı bir şekilde gelişen küçük ilçe merkezleri de ABD’nin Detroit gibi hızlı gelişen büyük şehirlerine benzetilmeye başlanmıştır.⁷⁸³ Amerikan şehirlerindeki hava tahmin istasyonlarının aynılarının Türk şehirlerinde kurulması önerilmiştir.⁷⁸⁴ Adana da bu benzetmelerden nasibini almıştır.⁷⁸⁵ Recep Peker de bir röportajında Ankara’yı tam manasıyla yeni kurulan bir

⁷⁷⁸ Toprak, *Türkiye’de Yeni Hayat*, s. 190-192.

⁷⁷⁹ Makalenin tam hâli için, bk. Sabiha Zekeriya. “Nereye Gidiyoruz? Cemiyetimizi Tehdit Eden Müthiş Tehlikeden Haberdar mıyız: İçin İçin Ölen Bir Millet”, *Resimli Ay*, C 1, S 1, Şubat 1924, s. 5-9.

⁷⁸⁰ Yiğit Akın, “*Gürbüz ve Yavuz Evlatlar*” *Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 55.

⁷⁸¹ Benjamin C. Fortna, *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek*, (Çev. Mehmet Beşikçi), 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 172-180; Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası*, s. 132.

⁷⁸² Adivar, *Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, s. 182.

⁷⁸³ Sadri Ertem, *Türk İnkılâbının Karakterleri*, 1. Baskı, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2013, s. 72-73.

⁷⁸⁴ Gönül Türkan Demir, *Atatürk Dönemi Eğitim Dergilerindeki Sosyal Bilimlerle İlgili Konuların İncelenmesi (1923-1938)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 67.

⁷⁸⁵ Murat Kütükçü. “Adana Tarihinde Basında Öncü Bir Girişim: Resimli Adana Gazetesi (1926-?)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 42/73, 2023, s. 379-380.

Amerikan şehrine benzetmiştir.⁷⁸⁶ Ankara'nın Amerikan şehirlerine benzetilmesinin bir uzantısı da Çankaya Köşkü yerine Beyaz Saray'a benzeyen bir Cumhurbaşkanlık Konutu inşa edilmesini önerilmesidir. Bu şayia Amerikan basınına kadar yayılmıştır.⁷⁸⁷

Sinema dergilerinde Amerikan sinemasına ve Hollywood'a yer verilmesi de Türk basınındaki Amerikan tesirlerine bir başka örnek olarak sayılabilir.⁷⁸⁸

Sadece sinema dergilerinin değil, farklı temalarda çıkan pek çok derginin şekil ve üslubunun da Amerikan magazin dergiciliğinden örnek alındığı söylenebilir.⁷⁸⁹ *Ladies Home Journal* ve *Woman's Home Companion* gibi Amerikan dergilerinden alınan fotoğraflar, çizimler, mobilyalar, ev döşeme şekilleri, planlar ve tarifler Türk dergilerinde çokça yer bulmuştur.⁷⁹⁰ Bunların başında Sabiha Sertel ve Zekeriya Sertel'in Amerika Birleşik Devletleri'nden döndükten sonra çıkarmaya başladıkları *Resimli Ay* dergisi gelmektedir.⁷⁹¹ *Resimli Ay* içerisinde ayrıca Amerikan dergilerinden çeviriler de bulunmaktadır.⁷⁹²

Dergilerdeki Amerikan etkisine bir diğer örnek de ABD'de gelişen ev işlerinin rasyonelleştirilmesi ve teknolojinin ev işlerinde aktif olarak kullanılması tartışmalarının da Türkiye'ye sirayet etmesi olmuştur.⁷⁹³ Mimarlık dergilerinde Amerikalıların en son teknolojik yenilikleri günlük hayatlarına ve ev ortamlarına uygulama konusundaki yetenekleri övülmüştür.⁷⁹⁴ İzmir Enternasyonal Fuarı'nda da Chicago ve New York'ta düzenlenen fuarlardan örnek alınmıştır.⁷⁹⁵

⁷⁸⁶ Koçak, *Recep Peker Konuşuyor*, s. 100.

⁷⁸⁷ *New York Times*, 14 Mayıs 1928, s. 1.

⁷⁸⁸ Kaya, *Atatürk Dönemi Magazin Dergiciliği*, s. 70.

⁷⁸⁹ Kaya, *Atatürk Dönemi Magazin Dergiciliği*, s. 129.

⁷⁹⁰ Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, s. 146-149.

⁷⁹¹ Metinsoy, *Mütareke Dönemi İstanbulu'nda Moda ve Kadın*, s. 30; Nuran Özlük, *Resimli Ay Sistematik İndeks*, 1. Baskı, Akademik Kitaplar, İstanbul 2010, s. 80.

⁷⁹² Özlük, *Resimli Ay Sistematik İndeks*, s. 10. Amerikan dergilerinden yapılan çevirilere bir örnek için bk. "Karilerimiz Arasında Yeni Bir Anket", *Resimli Ay*, C. 4, S. 37, Mart 1927, s. 39.

⁷⁹³ Aksu Bora, *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emegi ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 67-68.

⁷⁹⁴ Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası*, s. 236.

⁷⁹⁵ Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası*, s. 158.

Basın yayın organlarını Amerikan modeline geçirme teşebbüsleri gazetelerde de görülmüştür. *Cumhuriyet* gazetesi ilk kurulduğu zaman tıpkı *Resimli Ay* dergisinde olduğu gibi Zekeriya Sertel ve Yunus Nadi gazeteyi Fransız etkisindeki Türk mizanpajı yerine Amerikan mizanpajına göre yayınlamaya çalışmış, ancak bu mizanpajın Arap harflerine uymaması nedeniyle bu girişim başarısız olmuştur.⁷⁹⁶ Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ABD ve Avrupa kamuoyuna yönelik olarak *Echo of Turkey* (Türkiye'nin Sadası) adlı bir gazete yayınlamaya çalışmıştır.⁷⁹⁷

Basın alanındaki Amerikan etkisi edebiyatın diğer alanlarına da sıçramış ve 1930 yılından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınlanan *Yılda 100 Kitap* adlı kitap serisinden ilham alınarak Türkiye'de kitap çevirileri başlamıştır.⁷⁹⁸ 1932 yılında da Amerikan edebiyatı ile ilgili ilk antoloji olan *Amerikan Edebiyatından Numuneler* yayınlanmıştır.⁷⁹⁹ Erskine Caldwell (1903-1987), Ernest Hemingway (1899-1961), John Steinbeck (1902-1968), William Saroyan (1908-1981) ve Pearl Sydenstricker Buck (1892-1973) gibi Amerikan yazarları Türkiye'de çok okunan yazarlardan olmuşlardır.⁸⁰⁰ Bunun bir parçası olarak şehir hayatını anlatan roman ve hikayelerde üslup özellikleriyle konu seçimi bakımından Amerikan edebiyatının etkisi görülmüştür.⁸⁰¹

Kitab-ı Mukaddes Kurumu olarak da bilinen *Amerikan Bible House* bu dönemde yeniden faaliyete geçmiştir. 1931 yılında Tevrat ve İncil Türkçeye Câmi Baykurt'un katkılarıyla tercüme edilmiş, ardından Redhouse İngilizce-Türkçe Sözlük ve Türkçe-İngilizce Sözlük redakte edilmiştir.⁸⁰²

Basındaki Amerikan etkilerinin somut örnekleri edebiyat alanında ve sözlüklerde mevcuttur. Bu dönemin önde gelen Amerikan yazarları Türkçeye

⁷⁹⁶ Eroğlu, *Yunus Nadi*, s. 290.

⁷⁹⁷ BCA, 30-18-01-01/014-33-16.

⁷⁹⁸ Kaya, *Atatürk Dönemi Magazin Dergiciliği*, s. 80.

⁷⁹⁹ Arslan, *Türk Edebiyatında Amerika*, s. 2.

⁸⁰⁰ Kemal Haşim Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 104.

⁸⁰¹ Karpat, *Edebiyat ve Toplum*, s. 134.

⁸⁰² Yılmaz, *Dört Devirde Bir Muhalif*, s. 44.

kazandırılmıştır.. Harf Devrimi'nden sonra Amerikan mizanpajı Türk basınında yoğun olarak kullanılmıştır.

2.2.2. Mimarlıkta Tesirler

ABD'de gelişen kimi mimari akımlar, Türkiye'ye de tesir etmiştir. ABD'de Amerikan Koloni Üslubu (American Colonial Style) ve Amerikan Yeni Koloni Üslubu (American Colonial Revival Style) olarak adlandırılan mimari akımlar 1930'lu yıllarda Türkiye'de en çok kullanılan üç mimari akımdan birisi hâline gelmiştir.⁸⁰³ Dönemin mimarlık dergilerinde Amerikan evleri “modern, sıhhatli ve rahat” evler olarak tanımlanmıştır.⁸⁰⁴ Ancak Amerikan Koloni ve Yeni Koloni Üslubundaki evler Cumhuriyet yönetimi tarafından desteklenen mimari kübizm akımı⁸⁰⁵ karşısında tutunamamıştır.⁸⁰⁶

Amerikalı zenginlerin pek çoğunun evinde bulunan ve “Amerikan Bar” olarak adlandırılan odalar 1920'li yıllarda kimi zenginlerin evlerine yapılmaya başlanır. Amerikan barlar aslında barların birer kopyasıdır. Uzun ayaklı iskemleler, tabureler, üzerinde ve içinde içki şişeleri, bardaklar ve kadehler bulunan tezgahlar, dolaplar ve küçük masaların yer aldığı bu odalarda evin sakinleri içki içer ve çağırdıkları arkadaşlarıyla hoşça vakit geçirirler. Bu odalar ve misafirleri romanlara da aksetmiştir.⁸⁰⁷ Amerikan barlar ordudaki bazı subaylar tarafından da kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁰⁸

⁸⁰³ Handan İnci Elçi, *Roman ve Mekân Türk Romanında Ev*, 1. Baskı, Arma Yayınları, İstanbul 2003, s. 179.

⁸⁰⁴ Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası*, s. 223.

⁸⁰⁵ Mimari kübizm akımı kübizm sanat akımının mimarideki temayüldür. Mimari kübizm akımına göre inşa edilen mekanlarda düzenli ve geometrik cephelerle basit ve yalın iç mekanlar tasarlanmaktadır.

⁸⁰⁶ Tercüman, *Türk Romanında Moda*, s. 140.

⁸⁰⁷ Tercüman, *Türk Romanında Moda*, s. 172-175; İbrahim Özen, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstile Maşallah Erken Cumhuriyet Devri'nde Bobstil Modanın Türk Edebiyatına Yansımaları*, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021, s. 75.

⁸⁰⁸ Dünder Seyhan, *Gölgedeki Adam*, 1. Baskı, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966, s. 27.

2.2.3. Modada Tesirler

Türk toplumuna yön vermek isteyen basın, Amerika’da yaşanan her türlü uygulama, yenilik, günlük olaylar ve icatları okuyucularıyla paylaşmayı bir görev edinmiş gibidir.⁸⁰⁹ Deyim yerindeyse Türk basını Amerikan yaşamı ve kültürünü idealize etmiştir.⁸¹⁰ ABD’nin hem kadın hem de erkek modası okuyucularla en kısa sürede paylaşılmış⁸¹¹, moda konulu çok sayıda yazı yayımlanmıştır. Bu yazılara bir örnek olarak 1926 yılında *Resimli Ay* dergisinde Amerikalı kadınların giydiği tuvaletler ve bu elbiselerin nasıl giyildiği hakkındaki yazı gösterilebilir.⁸¹²

Moda alanında da Amerikan tesirleri görülmüş hem modayı eleştiren yazarlar hem de modanın olumlu olduğunu düşünen yazarlar kendi görüş ve düşüncelerini Amerika Birleşik Devletleri’ni örnek göstererek kanıtlamaya uğraşmışlardır.⁸¹³ Kadınların giydikleri mayoların uzunlukları hakkında çıkan bir tartışmada uzun mayoları savunan köşe yazarları, 1920’li yıllarda Amerikan şehirlerinde polislerin cetvellerle mayoların boylarını ölçtüklerini belirterek çok kısa mayoların ABD’de bile kabul görmediğini ifade etmişlerdir.⁸¹⁴

Bu duruma bir başka örnek de Hollywood’da yüz yirmi beş adet güzellik salonu olduğu ve Amerikalı kadın oyuncuların bakımlarına ne kadar önem verdiklerine dair çıkan bir yazıda görülebilir.⁸¹⁵ 1920’li yılların ikinci yarısından sonra ABD’deki kadın çorapları modası Türkiye’ye de sıçramıştır. Amerika’dan gelen delikli file çorapları ile üzerinde hayvan figürleri olan ince çoraplar İstanbul’daki kadınlar tarafından sıklıkla giyilir olmuştur.⁸¹⁶ 1920’li yılların sonuyla 1930’lu yıllarda Amerika’da yaygın olan

⁸⁰⁹ Özer, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda*, s. 78.

⁸¹⁰ Mehmet Emin Satır, *Basın, Bellek, Travma: Türk-Amerikan İlişkilerinde Travmanın İzleri*, 1. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2022, s.62.

⁸¹¹ Avrupa dergilerinde de durum böyledir. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa’da alaya alınan Amerikan modası, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’ya sirayet etmiştir. Bk. Özer, *Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda*, s. 349-350.

⁸¹² Özer, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda*, s. 252.

⁸¹³ Kaya, *Atatürk Dönemi Magazin Dergiciliği*, s. 242.

⁸¹⁴ Özer, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda*, s. 418.

⁸¹⁵ Özer, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda*, s. 335.

⁸¹⁶ Özer, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda*, s. 345.

şal modası Türkiye'ye girmiş ve pek çok kadın şal kullanmaya başlanmıştır.⁸¹⁷ Orta ve üst sınıflar Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Hollywood yıldızlarına öykünmeye başlamışlardır.⁸¹⁸ Bir grup Türk kadını arasında da Amerika'ya giderek Hollywood'da meşhur olma fikri yayılmıştır.⁸¹⁹ Modadaki Amerikan etkisi, Türk romanlarına da yansımıştır.⁸²⁰

Siyasal ve toplumsal olaylarda da Amerika misal gösterilen baş ülke olarak yer almaktadır. 1929 yılında kadınların çalışma hayatından uzaklaştırılması gerektiğini savunan bazı gazete yazarları, iddialarını ABD'li ünlü iş adamı Henry Ford'un kadınların çalışma hayatını er ya da geç bırakacağına dair bir beyanı üzerinden güçlendirmişlerdir.⁸²¹ Kadınların spor yapmalarıyla ilgili tartışmalarda da Amerika örnek gösterilen ülkelerden birisi olmuş, kadın sporcuların sayısının Amerika'da giderek arttığından ve Türk kadınlarının da Amerikalı hemcinsleri gibi çeşitli sporlarla haşır neşir olmaları gerektiğinden söz edilmiştir.⁸²² Dönemin vatandaşlık ve medeni bilgiler ders kitaplarında da kadın hakları ABD üzerinden savunulmuştur.⁸²³

Gençlerin para kazanmaya başladıktan sonra evlenmesini konu edinen basın, bu durumun Amerika'da da böyle olduğunu belirterek yeni adetlerin bu şekilde gelişeceğini belirtmiştir.⁸²⁴ Evliliklerinde sorun yaşayan çiftlere “ruh tahlilci” olarak adlandırılan psikiyatrist ve psikolog hekimlere gitmeleri önerilmiş, bu öneri de Amerika'dan örnek verilerek güçlendirilmiştir.⁸²⁵

⁸¹⁷ Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, s. 353; Metinsoy, *Mütareke Dönemi İstanbulu'nda Moda ve Kadın*, s. 234.

⁸¹⁸ Çavdar, *Türkiye'nin Açlık, Fukaralık ve Yoksunluk Tarihi*, s. 136; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, s. 340-341; Metinsoy, *Mütareke Dönemi İstanbulu'nda Moda ve Kadın*, s. 167; Özen, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstle Maşallah*, s. 60-61.

⁸¹⁹ Toprak, *Türkiye'de Yeni Hayat*, s. 152.

⁸²⁰ Tercüman, *Türk Romanında Moda*, s. 22.

⁸²¹ Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, s. 244.

⁸²² Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, s. 245; Metinsoy, *Mütareke Dönemi İstanbulu'nda Moda ve Kadın*, s. 170.

⁸²³ Füsün Üstel, “Makbul Vatandaş”ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 235-236.

⁸²⁴ Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, s. 230.

⁸²⁵ Seyfettin, “Amerika'da Çok Moda Olan ve Kadınları Cezbeden Yeni Bir Din”, *Sevimli Ay (Resimli Ay)*, C. 3, S. 2, Nisan 1926, s. 6-8.

Dergilerin ve gazetelerin Amerika Birleşik Devletleri'ni dayanak olarak kullandığı bir konu da güzellik yarışmalarıdır. 1923 yılından itibaren Amerika ve Avrupa'da düzenlenen güzellik yarışmaları hakkında bolca haber yapılmıştır. Eyalet güzellik yarışması, ülke güzellik yarışması, dünya güzellik yarışması, en güzel sırt yarışması ve masum yüzlü kız yarışması gibi yarışma türleri hakkında bilgi verilmiş, bu yarışmalarda dereceye giren kızların resimleri yayınlarda basılarak Türk toplumu güzellik yarışması fikrine ısıdırılmıştır.⁸²⁶ 1929 yılında Yunus Nadi İstanbul'un ilk güzellik yarışmasına ev sahipliği yapacağını ilan etmiştir. Yarışmayı kazanan Feriha Tevfik, ABD'deki güzellik yarışmalarına katılmış, ancak seçilememiştir.⁸²⁷ Amerika'daki güzellik anlayışının daha iyi tanıtılması için Amerikan dergilerinin kadın güzelliği hakkındaki yazılarından alıntılar ve tercüme yapılmıştır.⁸²⁸ Bu şekilde Müslüman kadınların tombul ve yuvarlak vücut hatları yerine Amerikalı ve Avrupalı kadınların ince ve düz vücut hatlarının moda olması sağlanmıştır.⁸²⁹

ABD ve Avrupa'daki güzellik yarışmalarının tanıtılması 1932 yılında meyvesini vermiştir. 31 Temmuz 1932'de Belçika'da düzenlenen Uluslararası Güzellik ve Zarafet Yarışması'nda⁸³⁰ daha önce "Türkiye Güzeli" olarak seçilen Keriman Halis "Dünya Güzellik Kraliçesi" seçilmiştir. Bu yarışma pek çok film şirketi tarafından filme alınmıştır. Bunlardan birisi de Amerikalı Fox Movietone şirketi idi. Diğerlerinden farklı olarak Fox Movietone şirketinin çektiği filmin büyük bir bölümü Keriman Halis'e ayrılmıştır. 6 Eylül 1932'de çıkan bir haberde Fox Movietone'un çektiği filmin İstanbul'da seyircilerle buluşacağı duyurulmuştur. Bahsi geçen bu film 15 Eylül 1932'de İstanbul'da bulunan Atatürk tarafından da izlenmiştir.⁸³¹

Amerikalı sinemacı ve muhabir Julien Bryan, 13 Eylül 1936 tarihinde de Atatürk'ün görüntülerini almak için özel izinle İstanbul'a gelmiş ve burada çeşitli çekimler yapmıştır. Çekilen görüntüler, ilk önce ABD Başkanı Franklin Delano

⁸²⁶ Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, s. 293-294.

⁸²⁷ King, *Pera Palas'ta Gece Yarısı*, s. 249-250.

⁸²⁸ Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, s. 298-299.

⁸²⁹ Metinsoy, *Mütareke Dönemi İstanbulu'nda Moda ve Kadın*, s. 176.

⁸³⁰ Bu yarışma daha önce ABD'nin Teksas eyaletinin Galveston şehrinde düzenlenmekteydi. King, *Pera Palas'ta Gece Yarısı*, s. 254.

⁸³¹ Özuyar, *Gazi'nin Sineması*, s. 56-57.

Roosevelt'e ve Beyaz Saray'dakilere izletilmiş, ardından *Turkey Reborn (Yeniden Doğan Türkiye)* adıyla çeşitli Amerikan sinemalarında izletilmiştir. Mezkûr filmi izledikten sonra Roosevelt, Atatürk'le buluşmak istediğini belirten bir mektup yazmış, Atatürk de cevap olarak yazdığı mektupta Amerika Birleşik Devletleri'ne duyduğu hayranlığı ifade etmiştir.⁸³²

Müzik alanında Mütareke döneminde başlayan Amerikan müzikleri bu dönemde de etkisini sürdürmüştür. 1920'li ve 1930'lu yıllarda ABD'den çok sayıda fonograf ve plak ithal edilmiştir. Resmî ithalat dışında telif hakları gözetilmeden yapılan satışlara da rastlanır, hatta İstanbul korsan plak satışının dünya çapındaki merkezlerinden biri hâline gelmiştir.⁸³³

Dansta da ABD'de ortaya çıkan fokstrot (foxtrot)⁸³⁴, bokstrot (boxtrot)⁸³⁵, balak batımı, swing⁸³⁶, rumba⁸³⁷, Black Bottom⁸³⁸ ve çarliston (Charleston)⁸³⁹ gibi dans türleri de ilk olarak İstanbul, sonra da Ankara'da olmak üzere Türk medyasında yer bulmuştur.⁸⁴⁰ Çarliston gibi danslar aynı zamanda sinema salonlarında film aralarında sahneye çıkan dansözler vasıtasıyla da yayılma fırsatı bulmuştur.⁸⁴¹ Bu danslar aynı zamanda geniş paçalı ve dizden aşağısı bol pantolonların gençler arasında yayılmasını sağlamıştır.⁸⁴²

⁸³² Özuyar, *Gazi'nin Sineması*, s. 133-135; Özuyar, *Hariciye Koridorlarında Sinema*, s. 146-150.

⁸³³ King, *Pera Palas'ta Gece Yarısı*, s. 159.

⁸³⁴ 1914 yılından itibaren önce ABD, daha sonra da İngiltere'de ortaya çıkan bir dans çeşididir. Foxtrot kelimesi tilki dansı anlamına gelir.

⁸³⁵ 1920'li yıllardan itibaren ABD'de fokstrot dansına rakip olarak ortaya çıkan bir dans çeşididir.

⁸³⁶ Cazın ABD'de ortaya çıkan bir türüdür.

⁸³⁷ 1910'lu yıllarda Küba'da ortaya çıkan, önce ABD'de daha sonra da tüm dünyada yayılan bir dans türüdür.

⁸³⁸ 1920'li yıllarda önce ABD'nin güney eyaletlerinde, daha sonra da ABD'nin geneline yayılan bir dans çeşididir.

⁸³⁹ Amerika Birleşik Devletleri'nin Charleston şehrinde 1920'li yılların başında zenciler tarafından icat edilen bir dans türüdür. Afrika danslarının ritimlerinden etkilenmiştir.

⁸⁴⁰ Kaya, *Atatürk Dönemi Magazin Dergiciliği*, s. 403; Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, s. 384; Tercüman, *Türk Romanında Moda*, s. 180; Toprak, *Türkiye'de Yeni Hayat*, s. 163. Danslarla ilgili basında resimli bir yazı için bakınız, "1926 Senesi Dansları", *Sevimli Ay (Resimli Ay)*, C. 3, S. 1, Mart 1926, s. 13-17.

⁸⁴¹ Kaynar, *Projesiz Modernleşme*, s. 175.

⁸⁴² Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, s. 377-378; Özen, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstile Maşallah*, s. 46-47.

Amerika'dan gelen bu danslar arasından özellikle Charleston dansı halk tarafından benimsenmiş ve gazetelerde bu dansın incelikleri ve hareketleri okuyuculara öğretilmeye çalışılmıştır.⁸⁴³ 1926 yılında İstanbul Belediyesinin çok fazla kişinin yaralandığı gerekçesiyle bu dansı yasaklaması da Charleston'un yayılmasına engel olamamıştır.⁸⁴⁴ Ayrıca bazı kız ve erkek liselerinde derslerden sonra öğrencilere dans dersleri verilmiştir.⁸⁴⁵ Charleston dansının toplum içinde yayılması kimi devlet adamlarının anılarında şiddetli bir şekilde tenkit edilmiştir.⁸⁴⁶ 1930'lu yıllardan itibaren dans etmeye uygun olarak üretilmiş kalın tabanlı Amerikan iskarpinlerinin erkekler arasında benimsenmesi de romanlarda yerini almıştır.⁸⁴⁷

Yiyecek ve içecek modası da Amerika'dan gelen tesirlere göre değişmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ABD'den ithal edilen sakızlar Sakız Adası'nın sakızlarının yerini almış, Türk tütününü yerine Virginia tütününden yapılma sigaraları içmek olağan bir hâle gelmiştir.⁸⁴⁸

2.2.4. Sinemada Tesirler

Sinema alanında Amerika ve Avrupa'da ünlü yazarların romanlarının film senaryosu olarak kullanıldığı belirtilmiş ve Türk yazarların romanlarının da filme alınmaya layık olduğu okuyucularla paylaşılmış ve hangi Türk romanlarının filminin çekilebileceği hakkında anketler hazırlanmıştır. 1923 yılından itibaren Amerika'da revaçta olan pek çok film Türkiye'deki yaklaşık otuz ithalatçı firma tarafından getirilmiş ve bunlar Türkiye'de de çokça izlenmiştir.⁸⁴⁹ 1925 ve 1928 yılları arasında Türkiye'de sinema endüstrisinin zayıflaması da Amerikan ve Avrupa filmlerinin yayılmasında katkıda bulunmuştur.⁸⁵⁰ Bu tarihten itibaren Amerikan şirketleri Türk

⁸⁴³ Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, s. 404-405; Kendirci, *Eğlencesiz Eğlence*, s. 226; Toprak, *Türkiye'de Yeni Hayat*, s. 117.

⁸⁴⁴ King, *Pera Palas'ta Gece Yarısı*, s. 140-141.

⁸⁴⁵ Tercüman, *Türk Romanında Moda*, s. 218.

⁸⁴⁶ Furgaç, *Feryadım II*, s. 241.

⁸⁴⁷ Tercüman, *Türk Romanında Moda*, s. 98-99.

⁸⁴⁸ Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, s. 277.

⁸⁴⁹ Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, s. 318; Özuyar, *Gazi'nin Sineması*, s. 14; Özen, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstile Maşallah*, s. 54; King, *Pera Palas'ta Gece Yarısı*, s. 155.

⁸⁵⁰ Özen, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstile Maşallah*, s. 58.

sinema pazarına hâkim olmuşlardır.⁸⁵¹ Ayrıca Amerikan aktör ve aktrisleri gazete⁸⁵² ve dergi sayfalarına taşınmıştır. Amerikalı oyuncuların hayatları hakkında bilgi verilmiş, isim ve adresleri dergilerde yayınlanmış ve onlara mektup gönderilmesi teşvik edilmiştir.⁸⁵³

Bununla birlikte çok sayıda Amerikan filmi, ABD’den Türkiye’ye doğrudan film ihraç edilmediği, Avrupalı araçlar da Amerikan filmlerini daha ucuza tedarik ettiği için korsan olarak sinemalarda gösterilmiştir. Korsan film gösterilmesi Amerikan diplomatlarına göre şöyle gerçekleşmiştir: Avrupalı film dağıtıcıları yetkisiz olarak, Türk firmalarına filmleri ABD’den daha ucuza satmış, Türk firmaları da filmlerdeki bazı sahneleri değiştirerek, ekleme ve çıkarmalar yaparak ya da adlarını değiştirerek gösterime sokmuşlardır.⁸⁵⁴

Amerikalı yetkililer, Türk Dışişleri Bakanlığına Türkiye’deki korsan Amerikan filmlerini bildirmiş, ancak Osmanlı döneminde yürürlüğe giren telif hakları kanunu sinema filmlerini fikir ürünleri kapsamına almadığı için idari olarak önlem almak mümkün olmamıştır. 1925 yılından sonra Eğitim, Ticaret ve İçişleri Bakanlıkları sinema filmlerinin fikir ürünleri olarak sayılmaları gerektiği hususunda bir görüş bildirmişse de Türkiye ve ABD arasında diplomatik ilişkiler askıda kaldığı için TBMM ve hükümet işi ağırdan almıştır. Bunun üzerine Metro-Goldwyn-Mayer ve Paramount gibi Hollywood’un önde gelen sinema yapımcıları Türkiye’de şube açma ve temsilcilik verme yoluna gitmişlerdir.⁸⁵⁵

Amerika’dan gelen sesli filmler 1927’den sonra Türkiye’de izletilmeye başlanmıştır.⁸⁵⁶ 1929 yılında Hollywood’a birisi erkek, diğeri kız olmak üzere iki genç

⁸⁵¹ Savaş Arslan, *Türkiye’de Sinemanın Tarihi Başlangıcından Günümüze*, 1. Baskı, (Çev. Rifat Özçöllü), Kronik Kitap, İstanbul 2022, s. 78.

⁸⁵² Mehtap Özsoy, *Pavlidis’ten Uğur’a Giresun’da Sinemanın Toplumsal tarihi (1914-1990) “Yeni Sinema Tarihi Çalışmaları Yöntemler-Yaklaşımlar”*, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2023, s. 94-95.

⁸⁵³ Kaya, *Atatürk Dönemi Magazin Dergiciliği*, s. 392-393; Özer, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda*, s. 323.

⁸⁵⁴ Özuyar, *Hariciye Koridorlarında Sinema*, s. 112-114; Duru, *Amerikan Gizli Belgeleri*, s. 245.

⁸⁵⁵ Özuyar, *Hariciye Koridorlarında Sinema*, s. 115-118.

⁸⁵⁶ Özer, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda*, s. 319; Özuyar, *Gazi’nin Sineması*, s. 26.

göndermek için bir yarışma düzenlenmiştir.⁸⁵⁷ 1920'li yılların sonlarından itibaren çeşitli Amerikan şirketleri Türkiye'de Türkiye'yi anlatan filmler çekmek için izin talep etmişlerdir.⁸⁵⁸ Ayrıca Amerikalı seyirci için Türkiye'yi tanıtan filmlerin gönderilmesini istemişlerdir. Bu taleplerden birçoğu maddi sıkıntılardan dolayı kabul edilmemiştir.⁸⁵⁹ Ancak film çekme talepleri kabul edilen sinemacılar Türkiye'yi anlatan filmler çekmekte başarılı olmuştur. Bu filmlerden bazıları Atatürk'e de izletilmiştir.⁸⁶⁰ İzletilen filmlerden birisi Fox Movietone tarafından çekilen ve Atatürk Orman Çiftliği'ni işleyen *Gazi Numune Çiftliği* adlı filmidir.⁸⁶¹

Amerikan komedyenlerin filmleri 1930 yılından sonra Türkiye'de çok tutulmaya başlamıştır. Laurel-Hardy, Eddie Cantor ve Marx Kardeşler gibi ABD'nin önde gelen komedi filmleri Türkiye'de başlangıçta ilgi görmemiş, ancak Türkçe seslendirmeler yapıldıktan sonra sevilerek izlenmiştir.⁸⁶² Ayrıca ABD'den getirilen bazı filmlerde 1930 yılından sonra Türkçe altyazı uygulaması başlatılmıştır.⁸⁶³ Bu tarihten sonra izlenen Amerikan filmlerinin sayısı giderek artmıştır.⁸⁶⁴

Halk arasında 1930'lı yılların ilk yarısında ünlü Amerikalı sinema oyuncularının isimleri birer lakap hâline gelmiş, oyunculara benzeyen insanlar bu adlarla çağrılmaya başlanmıştır. Öte yandan dönemin güzellik anlayışı da Amerikalı bir film yıldızına benzemekle ölçülür hâle gelmiştir. Bunun bir parçası olarak dönemin pek çok sinemaseveri dış görünüşlerini ve karakterlerini Amerikalı film yıldızlarınıninkine benzetmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Hollywood yıldızlarının saçları, bıyıkları, sakalları, favorileri, gülüşleri çok sayıda kişi tarafından taklit edilmiştir.

⁸⁵⁷ Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, s. 323.

⁸⁵⁸ TDA, 502/22590-98921-2.

⁸⁵⁹ Özuyar, *Hariciye Koridorlarında Sinema*, s. 130-131.

⁸⁶⁰ Kaynar, *Projesiz Modernleşme*, s. 151. Atatürk, sinemanın inkılapların halka benimsetilmesi ve halkın kültür seviyesinin yükseltilmesi için önemli bir araç olarak görmekteydi. Atatürk, sinemadaki Amerikan tesirlerinin bütün dünyaya yayıldığını ve Japonya gibi uzak ve kendini koruyan yerlerdeki insanları bile Amerikalılara benzeteceğini ifade etmekteydi. Bk. Özuyar, *Gazi'nin Sineması*, s. 13; Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 39.

⁸⁶¹ Özuyar, *Hariciye Koridorlarında Sinema*, s. 134.

⁸⁶² Özuyar, *Gazi'nin Sineması*, s. 24-25; Arslan, *Türkiye'de Sinemanın Tarihi*, s. 90.

⁸⁶³ Özuyar, *Gazi'nin Sineması*, s. 49.

⁸⁶⁴ Özsoy, *Giresun'da Sinemanın Toplumsal Tarihi*, s. 102.

Bunun sonucunda “Amerikan sinema züppesi” olarak adlandırılabilcek yeni bir insan tipi ortaya çıkmıştır.⁸⁶⁵

Bununla birlikte Amerika’da bazı çekilen filmler sansürlenmiştir. Ayrıca Amerika’da Türkiye’yi olumsuz anlamda gösteren filmlerin çekilmesi engellenmeye çalışılmıştır. 1932’de Atatürk, *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok (All Quiet on the Western Front)* filminin gösteriminin durdurulmasını özel olarak rica etmiştir. Atatürk, filmi izledikten sonra filmde çizilen savaş karşıtı portrenin dokunaklı ve gerçekçi olduğunu belirtmiş, ancak bu filmin savaştan yeni çıkan Türk milleti için faydalı olmayacağını eklemiştir.⁸⁶⁶

Yasaklanmaya çalışılan ikinci film ise 1935 yılında Metro-Goldwyn-Mayer (MGM) adlı bir sinema şirketi Ermeni diasporasının da desteğiyle Franz Werfel adlı Avusturyalı bir yazarın Türkiye karşıtı romanı olan *Musa Dağı’nda Kırk Gün (The Forty Days of Musa Dagh)* adlı eserin sinemaya uyarlanması olmuştur. Bu eser Türkiye’nin girişimleriyle Almanya’da yasaklanmış, ancak İngilizceye çevrilerek ABD’de de bastırılmıştır. Çok satan bir kitap olması neticesinde MGM tarafından yayın hakları satın alınmıştır. Ancak Amerika’daki Türk Büyükelçiliğinin ve Büyükelçi Münir Ertegün’ün yoğun baskıları sonucunda bu filmin çekilmesi durdurulmuştur. Romanın filmleştirilmesi girişimi yurt içinde de Amerikalıların, Ermenilerin ve Yahudilerin eleştirilmesine neden olmuştur.⁸⁶⁷

ABD’de Türkiye’yi olumsuz olarak gösteren bir diğer sinema filmi ise 1936’da gösterime giren *Son Karakol (The Last Outpost)* adlı Ermeni tehcirini taraflı bir şekilde işleyen bir filmidir. Bahsi geçen film Paramount şirketi tarafından çekilmiştir. Ancak bu filmin gösterime girmesine engel olunamamıştır.⁸⁶⁸

⁸⁶⁵ Kaynar, *Projesiz Modernleşme*, s. 172-173; Özen, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstile Maşallah*, s. 61-65.

⁸⁶⁶ Arslan, *Türkiye’de Sinemanın Tarihi*, s. 92.

⁸⁶⁷ Üngör, *Modern Türkiye’nin İnşası*, s. 371; Bozarslan, *Türkiye Tarihi*, s. 292; Özuyar, *Hariciye Koridorlarında Sinema*, s. 138-142.

⁸⁶⁸ Özuyar, *Hariciye Koridorlarında Sinema*, s. 142-145.

ABD ve diğer dost ülkelerle siyasi münasebetleri bozabilecek filmlerin Türkiye sınırları içinde çekilmesi ve izletilmesinin engellenmesi için çaba sarfedilmiştir.⁸⁶⁹ Ancak ABD’de çekilen Sovyet karşıtı filmlerin gösterime girmesine engel olunmamıştır.⁸⁷⁰

Fotoğrafçılık alanında ABD ve Türkiye arasındaki ilişkiler yoğunlaşmıştır. 4 Mart 1938’de ABD’nin Baltimore şehrindeki sanat müzesinde (The Baltimore Museum of Art) uluslararası bir fotoğraf sergisinin düzenlenmesine karar verilmiştir. Bu sergiye Türkiye’den fotoğrafçılar da Baltimore Sanat Müzesi tarafından davet edilmişlerdir. Bu hususta Dışişleri Bakanlığı davetin ilgili bakanlıklara gönderilmesini istemişse de belgelerden sonucun ne olduğunu öğrenmek mümkün olmamıştır.⁸⁷¹

Sinema görsel bir sanat olması hasebiyle dünya genelinde büyük bir etkiye sahiptir. Amerikan sineması 1920’li ve 1930’lu yıllarda dünyayı en fazla etkileyen birkaç sinemadan birisidir. Türkiye’de de durum farklı değildir. Hem Türk sinemasının o tarihlerde oldukça zayıf olması hem de pek çok filmin ABD’den getirilmesi sonucunda Amerikan sineması Türk toplumu üzerinde büyük bir tesir gösterir. Sinema Türkiye’de sinemaya gidebilecek kadar maddi durumu iyi olanların davranış kalıplarını Amerikan sinemasında çekilen filmlere göre şekillendirir.

2.2.5. Türkiye’de Amerikanizm Tartışmaları

Kültür ve sanattaki en önemli tartışmalardan birisi Amerikanizm tartışmalarıdır. Hilmi Ziya Ülken, 1930’lu yılların başında Türkiye’deki Amerikan etkisini “Amerikanizm” olarak adlandırmış ve bu etkinin medeni dünyayı tehdit eden iki büyük tehlikeden birisi olduğunu belirtmiştir. Amerika Birleşik Devletleri’nin tuttuğu yol, Ülken’e göre, hürriyetçi bir demokrasiyi savunmak yerine kapitalist düzenin, iş hürriyetinin ve iş organizasyonunun tahakkümü şeklini almıştır.⁸⁷² Bu

⁸⁶⁹ Özuyar, *Gazi’nin Sineması*, s. 15; Özuyar, *Hariciye Koridorlarında Sinema*, s. 30-31.

⁸⁷⁰ Özuyar, *Hariciye Koridorlarında Sinema*, s. 83.

⁸⁷¹ BCA, 30-10-0-0/268-804-09.

⁸⁷² Hilmi Ziya Ülken, *Hâkimiyet*, 1. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018, s. 19-24; Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlakı*, 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. IX.

tahakkümün oluşmasının sebebi, demokrasilerin pek çoğunda karşılaşılan bir ihtilaf olan eşitlik ve hürriyet arasındaki ihtilafır.⁸⁷³

Ülken'e göre Kapitalist İş Organizasyonunu savunan Amerika Birleşik Devletleri ile, Sosyalist İş Organizasyonunu savunan Sovyetler Birliği rekabet etmekte ve bu da tahakküme yol açmaktadır.⁸⁷⁴ Amerika Birleşik Devletleri, hürriyetçi demokrasiyi savunan kutbu tahakküm altına almış, Sovyetler Birliği ise aynı şeyi eşitlikçi demokrasi tarafında duran ülkelere karşı yapmıştır. Bunun sonucunda da dünya iki tahakküm şekli altında parçalanmış ve birçok ülkenin hâkimiyeti tehlike altına girmiştir. Her iki tahakküm de aynı derecede baskıcı ve totaliterdir.⁸⁷⁵

Her iki iş organizasyonunun tahakkümü ve etkileri Türkiye'de de görülmüştür. Ülken'e göre, Türkiye, İstiklal Harbi'nde kapitalist devletlerin tahakkümü tehdidinden savaşılarak başarılı bir şekilde kurtulmuştur. İstiklal Harbi'nden sonra Sovyet tahakkümünün açığa çıkmasından sonra da her iki tahakkümden kurtulmak için Atatürk ve İnönü'nün çabalarıyla kapalı iktisat sistemine girmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise kapalı iktisat sisteminin sürdürülemeyeceği anlaşılmış, bundan dolayı da Sovyet tahakkümünden kaçabilmek için Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımına sığınılmıştır. Bu durum ise bir tahakkümden kaçabilmek için başka bir tahakkümün altına girme ve hakimiyetin kaybolması riskini doğurmuştur.⁸⁷⁶

Amerikanizmin bir başka yönü dev sermaye baskısıdır. Amerikanizm içinde parti ve hükümet liderleri, aşırı gelişmiş kapitalizm ve kapitalizm tarafından oluşturulmuş dev sanayi sermayesinin baskısı altına girmektedir. Bu durumu Hilmi Ziya Ülken “plütokratik tahakküm” olarak nitelendirmiştir.⁸⁷⁷ Amerikan sermayesi, Amerikan kültürünü ve emperyalizmini bulunduğu ülkeye yaymaktadır. Bununla da kalmayarak, Amerika'nın aşırı üretimi ve makineleşmesi başka ülkelerdeki işçileri ve orta sınıfları fakirleştirmektedir. Ülken'e göre, tehlikenin asıl veçhesi budur.⁸⁷⁸ Ülken,

⁸⁷³ Ülken, *Hâkimiyet*, s. 199; Ülken, *Aşk Ahlâkı*, s. 208.

⁸⁷⁴ Ülken, *Hâkimiyet*, s. 146.

⁸⁷⁵ Ülken, *Hâkimiyet*, s. 183.

⁸⁷⁶ Ülken, *Hâkimiyet*, s. 169.

⁸⁷⁷ Ülken, *Hâkimiyet*, s. 272.

⁸⁷⁸ Ülken, *Hâkimiyet*, s. 217.

bu konuda haklı çıkmış, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikanizm ve Sovyet İmparatorluğu dünyaya bir salgın hâlinde yayılmıştır.⁸⁷⁹

Amerikanizm ve bunun Türkiye'deki tesirleri hakkında fikir beyan eden bir başka düşünür de Cemil Meriç'tir. Cemil Meriç Sovyetlerle Amerika arasındaki ideolojik çatışmanın farkındadır.⁸⁸⁰ Cemil Meriç'e göre, Amerikanlaşma ya da Amerikanizm olarak adlandırılan olgu, modernleşmenin ve çağdaşlaşmanın en son halkasıdır. Amerikan emperyalizmi, Meriç'e göre, arkasında teknolojik bir emperyalizmi barındıran psikolojik bir emperyalizmdir. Bu emperyalizm, halkın yaşayış tarzına yön vermiş ve alışkanlıklarını etkilemiştir. Öyle ki, ABD'ye en çok direnen ülkelerde bile perde arkasında Amerikanlaşma yaşanmıştır.⁸⁸¹

Amerikan emperyalizminin diğer emperyalizmlerden farkı ise kültürsüz bir medeniyete dayandığı için yeni bir kültür dayatmak yerine var olan kültürleri tek tipleştirmesidir.⁸⁸² Zira hem kültür hem karşı kültür hem de anti kültür Amerika'dan dünyaya yayılmaktadır.⁸⁸³ Cemil Meriç'e göre Amerikanlaşma, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'ya yayılmış⁸⁸⁴, Türkiye'ye ise yine İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sanayileşmeyle ve antropologlar başta olmak üzere Amerikan ekollerini kullanan bilim adamları ile gelmiştir.⁸⁸⁵

Hüseyin Cahit Yalçın Amerikanizm hakkında görüşlerini paylaşan bir diğer düşünürdür. Ancak Hüseyin Cahit Yalçın'ın 1930'lı yıllarda ABD'yi doğrudan ele aldığı yazıları ve tercümeleri sadece olumlu görüşler içermektedir. Yeri geldiğinde ABD'deki antidemokratik uygulamaları bile sistemin devamlılığını sağlamak için

⁸⁷⁹ Ülken, *Aşk Ahlakı*, s. IX.

⁸⁸⁰ Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, 5. Baskı, (Haz. Ümit Meriç), İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 242.

⁸⁸¹ Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, 1. Baskı, (Haz. Mahmut Ali Meriç), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 19-21.

⁸⁸² Ahmet Dağ, *Modernleşme Ekseninde Türk Düşüncesi*, 1. Baskı, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2020, s.150-156.

⁸⁸³ Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, 1. Baskı, (Haz. Mahmut Ali Meriç), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 32.

⁸⁸⁴ Cemil Meriç, *Kırk Ambar Cilt 2 Lehçe-tül Hakayık*, 2. Baskı, (Haz. Mahmut Ali Meriç), İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 45.

⁸⁸⁵ Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, 20. Baskı, (Haz. Mahmut Ali Meriç), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 83; Meriç, *Kırk Ambar Cilt 2*, s. 243-244.

demokrasi dışına çıkmanın demokrasiye aykırı olmadığı gerekçesiyle meşrulaştırmaktadır.⁸⁸⁶

Amerikanizm tartışmalarında bahsi geçecek son isim Halide Edip Adıvar'dır. Adıvar hem Sovyet Rusya'yı hem de Amerika Birleşik Devletleri'ni yeni dünya düzeni içinde iki farklı deney olarak görmektedir. ABD bir demokrasi ve kapitalizm deneyi iken Sovyet Rusya proletarya diktatörlüğü ve komünizm deneyidir. Modernleşmek isteyen her devlet, Adıvar'a göre ya Avrupa'yı örnek alacak, ABD ya da Sovyet Rusya'dan birisini seçecektir.⁸⁸⁷ Türkiye'nin bu noktadaki durumu ise Halide Edip Adıvar için açık değildir, zira Halide Edip bu satırları kaleme aldığı anda Amerikan tesirleri ve Rus tesirleri arasındaki mücadele devam etmektedir.⁸⁸⁸ Bununla birlikte 1950'ye gelindiğinde Amerika'nın bu mücadeleyi kazandığı açıktır.

2.3. İktisatta Amerikan Tesirleri

2.3.1. Atatürk Döneminde ABD ile Ticari İlişkiler

İktisadi alanda gelişen Amerikan tesirleri, Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı zamanında da sürmüştür. 1924-1929 yılları arasında ABD'nin ithalattaki payı yüzde üçten yüzde altıya, ihracattaki payı da yüzde altıdan yüzde on üçe yükselmiştir.⁸⁸⁹ 1927'den 1939 yılına kadar Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri ilişkilerinin ana temasını ticari ilişkiler oluşturmuştur. İki ülke arasındaki ticaretin hacmi oldukça düşüktü ve ABD ile yapılan ithalat kota sınırlamalarının dışında bırakılmıştır.⁸⁹⁰ Ancak Türkiye'nin Amerika'ya yaptığı ihracat, Amerika'dan yaptığı ithalata göre daha fazla olduğu için Türkiye, bu ilişkiden kârlı çıkmıştır.⁸⁹¹ Ayrıca Rum ve Ermeni tüccarların sayısının azalması da Amerikalılar başta olmak üzere yabancı firmaların oluşan boşluktan faydalanarak Türk pazarlarına girmesini sağlamıştır.⁸⁹²

⁸⁸⁶ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 257-258.

⁸⁸⁷ Adıvar, *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri II*, s. 178-179.

⁸⁸⁸ Adıvar, *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri II*, s. 189-189.

⁸⁸⁹ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 197.

⁸⁹⁰ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 207.

⁸⁹¹ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 18-19. Belgelerden anlaşıldığı üzere Hariciye Vekaleti de bu durumun farkındadır. Bk. TDA, 502/23182-101046-03.

⁸⁹² Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 289.

Türkiye'nin ekonomi politikası oluşturulurken Amerikalılardan faydalanılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün ekonomi alanındaki fikirlerini oluştururken, döneminde önemli bir yer tutan Amerikalı ekonomistlerin eserlerini okuduğu belirtilmiştir.⁸⁹³

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan hemen önce Mustafa Kemal Paşa, ABD'nin Türkiye'ye ekonomik olarak nasıl yardım edebileceğini araştırmaya başlamıştır. Temmuz 1923'te görüştüğü Amerikalı bir gazeteci olan Isaac F. Marcosson'a Amerika'yı Türkiye'de görmek istediğini söylemiştir. Zira Türkiye'yi en iyi anlayan milletin Amerikalılar olduğunu belirtmiştir. Ekonomik olarak da ABD'nin dört farklı alanda Türkiye'ye yardım edebileceğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu alanlar, sırasıyla ABD'nin Türkiye'de tarım okulları açması, Türkiye'nin ABD'den traktör ve tarım aletleri ithal etmesi⁸⁹⁴, Chester İmtiyazı ve yeni kurulan Sağlık Bakanlığı'na destek verilmesi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa Bu yardımlara karşılık olarak da ABD'nin Dışişleri eski bakanı John Hay tarafından 1899 yılında ortaya atılan "Açık Kapı Politikası"na diplomatik olarak destek verileceğini paylaşmıştır.⁸⁹⁵

İstanbul'daki Türk tacirler de 1922 yılından itibaren Amerikan sermayesiyle doğrudan temas kurmaya çalışmışlardır. Bu amaçla Millî Türk Ticaret Birliği kurulmuştur. Bu birlikle İstanbul'un ticari hayatında önemli bir rol oynayan gayrimüslim tacirlerin tedricen tasfiyesi ve yabancı sermayeyle doğrudan Türk tacirin iş yapması hedeflenmiştir.⁸⁹⁶

Bu noktada siyasi ve idari imtiyaz amacıyla gelen ve bu yüzden zararlı olan yabancı sermayeyle sadece ticaret ve iş yapmak amacıyla gelen ve bu yüzden faydalı addedilen yabancı sermaye arasında bir ayrım yapılmıştır. Cumhuriyet yönetimi,

⁸⁹³ Mustafa Aysan, *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, 1. Baskı, Sermet Matbaası, Kırklareli 1981, s. 24.

⁸⁹⁴ Atatürk döneminde hem tarımın makineleşmesini destekleyenler hem de tarımda makineleşmeye karşı çıkanlar kendi argümanlarını ABD'den örnek getirerek savunmaktaydı. Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s. 350.

⁸⁹⁵ Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi*, s. 881-883.

⁸⁹⁶ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s. 36-37.

birinci tür sermayeye mümkün mertebe karşı çıkmışsa da ikinci tür sermayenin Türkiye'ye gelmesi desteklemiştir.⁸⁹⁷

2.3.2. Chester İmtiyazı'nın Sonu

Atatürk döneminde iktisadi alanda yaşanan ilk önemli olay, Chester İmtiyazı'nın rafa kalkması olmuştur. Savaştan sonra OADC yeniden kurulmuş, ABD'nin desteğini kazanmak için 8 Nisan 1923 tarihinde TBMM'de Chester İmtiyazı görüşülerek mutlak oy çokluğuyla kabul edilmiş⁸⁹⁸, 29 Nisan 1923 tarihinde Chester Anlaşması imzalanmış ve 9 Haziran 1923'te New York'ta OADC ikinci bir anlaşma imzalamıştır. Lozan Barış Konferansı boyunca Amerikalı gözetmen heyeti, Fransız ve İngilizlere karşı Chester Projesi'ni savunmak için çok çaba sarf etmişlerdir.⁸⁹⁹ Yunus Nadi gibi bazı milletvekilleri ve gazeteciler Amerikan sermayesinin Türkiye'ye gelmesine taraf olduklarını belirterek Chester İmtiyazı'nı desteklemişlerdir.⁹⁰⁰ Zekeriya Sertel gibi başka gazeteciler ise imtiyazın Türkiye lehine tadil gerektiğini ifade belirtmişlerdir.⁹⁰¹

TBMM, Chester İmtiyazı'nı, uluslararası kamuoyuna yabancı sermayeye düşman olmadığını göstermek için kullanmıştır. İç kamuoyuna ise Türkiye'nin iktisadi gelişiminin anahtarı olarak sunmuştur.⁹⁰² Buna karşılık İsmet İnönü, 1924 yılında Chester İmtiyazı'nın kabul edilmesinin Lozan görüşmelerinde Türkiye için sıkıntı yarattığını iddia etmiştir.⁹⁰³ Ayrıca Türk kamuoyunda da Chester İmtiyazı çok uzun süreli olduğundan ve maden imtiyazını Amerika'ya verdiğinden dolayı tenkit edilmiştir.⁹⁰⁴

⁸⁹⁷ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 102.

⁸⁹⁸ Chester İmtiyazı'nın Türkçe belgeleri için bk. Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, s. 31-68. İngilizce belgeleri için bk. Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, s. 68-90. Yaşar Semiz, 8 Nisan 1923'te Chester İmtiyazı'nın kabul edilmesini Amerika'yı Türkiye safına çekme girişimi olarak yorumlar. Amerikalılar da bunu "başarısız bir rüşvet girişimi" şeklinde değerlendirmiştir. Semiz, *Chester Demiryolu Projesi*, s. 33-35.

⁸⁹⁹ Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 92.

⁹⁰⁰ Eroğlu, *Yunus Nadi*, s. 278.

⁹⁰¹ Kara, *Zekeriya Sertel*, s. 106.

⁹⁰² Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 55.

⁹⁰³ Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu*, s. 329.

⁹⁰⁴ Semiz, *Chester Demiryolu Projesi*, s. 72-73.

Chester İmtiyazı kapsamında imzalanan her iki anlaşma da TBMM’de onaylanmıştır. Birinci anlaşmada Türkiye’nin doğusu ve Musul-Kerkük bölgesini Karadeniz ve Akdeniz’de birer limana bağlayacak 4.400 kilometrelik bir demiryolu ağı ve iki liman yapılmasıyla demiryollarının ve limanların güzergahındaki 40 kilometrelik şeritler içinde kalan her türlü yeraltı kaynağının işletilmesini 99 yıl boyunca OADC’ye bırakılmıştır. İkinci anlaşmada ise yine 99 yıl boyunca tarım makineleri ve gereçlerinin ithalini OADC’nin tekeline verilmiştir.⁹⁰⁵ Chester İmtiyazı kapsamındaki inşaatlarda kullanılacak bütün malzemeler gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.⁹⁰⁶ Ayrıca Chester, Musul petrolünü TBMM ile yarı yarıya paylaşılmasını, şirketin yazışmalarını Türkçe yapmasını ve petrolün taşınması için boru hatları inşasını da teklif etmiştir.⁹⁰⁷

Anlaşmalar TBMM’ce onaylanmasına karşın Musul ve Kerkük İngiltere sömürgesi olarak kalmış ve Irak petrollerinin denetimi İngiltere’nin da rızasıyla Standard Oil⁹⁰⁸ ile paylaşılmıştır. Bunun üzerine Chester ve Türkiye’deki maden kaynaklarını işletmeyi cazip bulmayan diğer ortaklar arasında ayrılık baş göstermiştir. Şirketteki diğer ortaklar Amiral Chester’ı şirketten tasfiye etmiş, bundan dolayı OADC projeyi finanse edemeyecek bir hâle gelmiştir. Türkiye de 18 Aralık 1923 tarihinde anlaşmayı iptal etmiştir.⁹⁰⁹ Chester İmtiyazı’nın iptal edilmesi Türkiye’nin demiryolu inşa politikasına geçmesine ve dış kaynaklara başvurmadan ekonomik gelişmeyi sağlama fikrinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁹¹⁰

⁹⁰⁵ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 229-230.

⁹⁰⁶ Semiz, *Chester Demiryolu Projesi*, s. 61.

⁹⁰⁷ Turan, *İspanyol Basınında Türk Millî Mücadelesi*, s. 457; Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni Birinci Kitap*, s. 151-152.

⁹⁰⁸ Amerika Birleşik Devletleri burada Musul’un hangi devletin elinde kalacağını bilmediği için ikili oynamayı seçmiştir. Amerika’nın planı her şartta Musul petrollerinin Amerika tarafından işletilmesini sağlamaktır. Musul’un Türkiye’de kalması durumunda petroler Chester Şirketi tarafından, İngiltere’de kalması hâlinde de Standard Oil tarafından işletilecektir. Bk. Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, s. 56.

⁹⁰⁹ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s. 328; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II: Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar (11 Ekim 1922-31 Aralık 1923)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 34-35; Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 278; Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Üçüncü Kitap*, s. 266; Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, s. 56.

⁹¹⁰ Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, s. 50-51.

Chester İmtiyazı ile ilgili bir diğer proje ise Amiral Chester'ın oğlu Arthur Chester'ın Ankara'da yirmi kilometrekarelik bir arazinin kendisine verilmesini talep etmesidir. Arthur Chester istediği arazinin içinde Meclis binasını ve diğer devlet dairelerini taksitle inşa etmeyi üstlenir. Bunun karşılığında arazinin devlet dairelerinden artakalan kısmında Amerikan şehirlerinde bulunan altyapı tesislerinin aynen inşa edilerek halka arazi ve ev satılacağını vaat eder. Ancak bu proje hükümet çevrelerinde ilgi görmez.⁹¹¹

Amiral Chester, son olarak 1925 yılında Milletler Cemiyeti'ndeki Musul görüşmeleri esnasında ortaya çıkmıştır. Burada *Türk-Amerikan Dostluk Derneği* vasıtasıyla Musul'daki petrol imtiyazlarını ve Türk çıkarlarını savunmaya çalışmış, ancak herhangi bir sonuç alamamıştır.⁹¹²

Ankara Belediyesi'nin altyapısı inşaatı için 1924 yılında "Ulen" adlı bir Amerikan şirketi⁹¹³ belediye ile anlaşmıştır. Ancak şirketin ABD'deki merkezi anlaşmayı değiştirmek isteyince de Ankara Belediyesi anlaşmayı feshetmiştir. Amiral Bristol bu konuyu İsmet İnönü ile konuşmuşsa da sonuç alamamıştır.⁹¹⁴

ABD ve Türkiye arasında iktisadi olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarından gelen bir Amerikan tesiri mevcuttur. 1924 yılında Türkiye'deki Amerikan sermayesinin miktarı 38 milyon Türk lirası olarak belirlenmiştir. Bu da toplam miktarı 226,3 milyon Türk lirası olan yabancı sermayenin yaklaşık 16,8'ine tekabül etmektedir.⁹¹⁵ Başka bir kaynağa göre 1920'li yıllarda Amerikalı kapitalistlerin Türkiye'deki öz yatırımları yaklaşık 1,3 milyon sterlin değerindedir.⁹¹⁶ Semih Bulut da 1920'li yılların ortalarında

⁹¹¹ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Üçüncü Kitap*, s. 244.

⁹¹² Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 8. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2018, s.53.

⁹¹³ Ulen şirketi 1929 yılında Türkiye'de yol inşaatı yapmak için girişimlerde bulunmuştur. TDA, 502/22400-99212-01; TDA, 502/22400-99212-02; TDA, 502/22400-99212-03

⁹¹⁴ Duru, *Amerikan Gizli Belgeleri*, s. 194-197.

⁹¹⁵ Güneri Akalın, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, 1. Baskı, T.C. Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 105. Bununla birlikte Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk ekonomisi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine göre daha içe dönük ve dünya ile ilişkileri daha zayıftı. Bk. Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme*, s. 20.

⁹¹⁶ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 126.

Türkiye'deki Amerikan yatırımlarının değerinin tahminen on ilâ on beş milyon Amerikan doları arasındaki bir rakama tekabül ettiğini belirtmektedir.⁹¹⁷

Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ticari ilişkilere bakıldığında her iki ülkenin ithalat ve ihracatının farklı kalemlerde yoğunlaştığı görülebilmektedir. 1923-1938 yılları arasında Türkiye, ABD'ye tütün yaprağı, afyon, haşhaş tohumu, incir, kuru üzüm, halı, krom, kuş yemi, zımpara, lüle taşı, fındık, tavşan ve zerdeva kürkleri, koyun, kuzu ve keçi derileri, lüle taşı, meyan kökü ve özütü, tiftik ve meşe palamudu ihraç etmiştir. Buna karşılık aynı tarihlerde kereste, kâğıt, metaller, makine ve araçlar, otomobil ve kamyon yedek parçaları, kimyasal maddeler ve tekstil ürünleri ithal etmiştir.⁹¹⁸ Harf devriminden sonra para, hisse senedi, posta pulu ve daktilo gibi yazıyla ilgili malzemeler ABD'den ithal edilmeye başlanmıştır.⁹¹⁹

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılından bu yana tütün ticaretinde süregelen Amerikan tesirleri, Atatürk döneminde de devam etmiştir. İstanbul'dan ABD'ye koyun ve keçi derileri, afyon, tiftik ve terlik ihracatı azalmamıştır.⁹²⁰ Bu tarihlerde Türkiye'den ABD'ye günde en az iki bin çift terlik ihraç edilmektedir.⁹²¹ 1923 yılından sonra Ege ve Samsun yörelerinde Amerikalı tütün alıcıları imzalattıkları sözleşmelerle tütüne neredeyse tarladan hasat edilmeden önce sahip olmayı başarmışlardır.⁹²² Türkiye'deki tütün piyasasında o kadar yoğun bir Amerikan etkisi mevcuttu ki, 1930'lu yılların sonuna gelindiğinde Amerikan sigara şirketlerinin temsilcileri Türkiye'ye gelemediğinde İzmir tütün piyasasının altüst olmaması için satış yapılmamıştır.⁹²³ Yine Ege bölgesinde ABD, incir ihracatının en çok yapıldığı ülkelerden olmuştur.⁹²⁴

⁹¹⁷ Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 135.

⁹¹⁸ Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 126-128.

⁹¹⁹ Niyazi Çiçek, *Harf Devrimi'nin Kamu Yönetimine ve Yazışma Geleneğine Etkileri*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 293.

⁹²⁰ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s. 60-64.

⁹²¹ Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Birinci Kitap*, s. 202.

⁹²² Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 235.

⁹²³ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 241.

⁹²⁴ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s. 256.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden bu yana Türk-Amerikan ilişkilerinin en önemli iktisadi unsuru olan Chester İmtiyazı, 1923 yılından sonra ortadan kalkmıştır. Lozan Barış Antlaşması'nın müzakere sürecine etki edebilecek kadar önemli bu imtiyazın ortadan kalkması Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası sayılmalıdır. Bu imtiyazın yerine gerçekleşmesi planlanan yeni projeler de akim kalmış, yine de Amerikan sermayesi Atatürk döneminde Türk ekonomisinde giderek daha fazla yer tutmuştur. Amerikan sermayesinin Türkiye ile ilişkilerinde değişen unsur, sermayenin Chester İmtiyazı gibi kapitülasyonları andıran projeler yerine daha küçük çaplı ve Türkiye için daha yararlı projelerle ülkeye gelmesidir.

2.3.3. Türkiye-ABD Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması

ABD Büyükelçisi Joseph Clark Grew, elçilik danışmanı Sheldon Leavitt Crosby ve Ticaret Ataşesi Julian Gillespie'den oluşan bir ekiple⁹²⁵ 1929 yılında ABD ve Türkiye arasında bir ticaret anlaşması imzalanması için Atatürk ve İnönü ile görüşmelere başlamıştır. 1 Ekim 1929'da⁹²⁶ Türkiye ve ABD arasında *Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması*⁹²⁷ imzalanmış ve 22 Nisan 1930'da tasdik edilmiştir.⁹²⁸ Bu antlaşma sayesinde 1929 Büyük Buhranı'na rağmen iki ülke arasındaki ticari ilişkiler gelişme göstermeye başlamıştır. 1930 yılında ABD'ye Türkiye'den bir temsilci gönderilmesi Amerikalılar tarafından önerilmiştir. Bunun üzerine hem ABD'yi incelemek hem de borç alabilme ihtimallerini değerlendirmek için Şükrü Saraçoğlu, 28 Eylül'de görevlendirilmiş ve 8 Ekim 1931 tarihinde ABD'yi ziyaret etmek için yola çıkmıştır.⁹²⁹

Şükrü Saraçoğlu, 23 Ekim 1931'de ABD'ye giderek burada kaldığı beş haftalık süre boyunca ABD Başkanı Herbert Clark Hoover ve kabinesinin diğer üyeleri ile

⁹²⁵ Amerikan Büyükelçiliği, görüşmelere katılacak kişilerin bir listesini İngilizce ve Fransızca olarak Hariciye Vekaletine göndermiştir. İngilizce liste için bk. TDA, 502/23182-101210-28. Fransızca liste için bk. TDA, 502/23182.101210-82.

⁹²⁶ TDA, 502/23182.101210-23; TDA, 502/23182-101210-24; TDA, 502/23182-101210-25.

⁹²⁷ TDA, 502/23182-101210-06; TDA, 502/23182-101210-26.

⁹²⁸ TDA, 502/23182-101210-18; TDA, 502/23182-101210-11; TDA, 502/23182-101210-08; Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 35; Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 110-111. Anlaşmanın Türk Dışişleri Arşivindeki tam metni için bk. TDA. 502/23182-101210-03.

⁹²⁹ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 253; Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 134-135.

görüşmüş, ardından Amerika'nın önde gelen bankerlerini ziyaret etmiş ve Türkiye'de dokumacılık sanayisi kurulması ve ABD'ye pamuk ihracatı üzerine toplantılar düzenlenmesini sağlamıştır.⁹³⁰ Ayrıca ABD'de Büyük Buhran sonucu iflas etmiş dokuma tesislerinin makinelerini satın almak için de çaba sarf etmiştir.⁹³¹ Ancak Osmanlı Devleti'nden kalan borç tahvillerinin sahipleri Amerikan hükûmetine Türkiye'ye borç verilmemesi için baskı yapmışlardır. Bunun sonucunda da Türkiye'nin ABD'den kredi alabilmesi mümkün olmamıştır.⁹³²

ABD, 1933 yılına gelindiği zaman Almanya'dan sonra Türkiye'nin en büyük müşterisi hâline gelmiştir. Standard Oil, American Tobacco, Frigidaire ve Ford gibi Amerikan şirketleri, tıpkı İkinci Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerinde olduğu gibi Atatürk döneminde de etkilerini sürdürmüşlerdir.⁹³³ Bu şirketlere ek olarak Socony-Vacuum⁹³⁴, Turkish-American Petroleum, American Express ve American Export Company gibi başka Amerikan şirketleri de Türkiye'de faaliyet göstermişlerdir.⁹³⁵ ABD'de üretilen ütü, buzdolabı, çamaşır makinesi, bulaşık makinesi ve elektrik süpürgesi gibi ev aletleri Türkiye'ye ihraç edilmeye başlanmıştır.⁹³⁶

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de faaliyet gösteren Amerikan şirketleri arasında araba ve diğer araçları üreten şirketler oldukça önemli bir yer tutmaktaydı. Türkiye'ye motorlu araç ihraç eden Amerikan şirketleri arasında Ford, Chevrolet, Hupmobile, Erskine, Oldsmobile, Nash, Studebaker, Buick, Dodge ve Overland şirketlerinin reklamları çok yaygındı.⁹³⁷ Perl ve Morris Commercial şirketleri kamyon, Fordson ve Caterpillar şirketleri traktör, yine başka bir Amerikan şirketi olan Harvey Davidson ise motosiklet alanında faaliyet göstermekteydi. Firestone ve Good-Year şirketleri ise araba lastiği üretmekteydi. Bu şirketler, Türkiye'de gazete ve dergilerde

⁹³⁰ Arslan, *Şükrü Saraçoğlu*, s. 75-77; Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 238.

⁹³¹ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s. 204.

⁹³² Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 251.

⁹³³ Örmeci, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 46-47; Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s. 58.

⁹³⁴ Bu şirket Standard Oil şirketinin petrol üzerindeki tekelinin Amerikan Yüksek Mahkemesinde yasadışı bulunması ve Standard Oil'in ABD tarafından parçalanması üzerine kurulmuştur. Socony-Vacuum şirketi Standard Oil'in New York eyaletindeki şubesidir.

⁹³⁵ Erken, *Amerika ve Modern Türkiye*, s. 95.

⁹³⁶ Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, s. 278.

⁹³⁷ Ford hakkında yapılan haberler için, bk. "Ford Şimdi de Dünyayı Tayyare ile Dolduracak", *Resimli Ay*, C. 2, S. 5, Haziran 1925, s. 40-41.

yaygın olarak reklam vermekteydi. Ayrıca motorlu araç, araç aksesuarı ve yedek parça ihraç etmekteydiler.⁹³⁸

Bu firmaların arasından Ford Motor Company ön plana çıkmıştır. 1924 yılından itibaren Sirkeci’de Ford marka otomobiller satılmaya başlanmıştır. 1928’den sonra da yedek parça ve aksesuar satan dükkanlar açılmıştır. Mütareke döneminde kurulan American Foreign Trade firması da faaliyetlerini sürdürmüştür.⁹³⁹ 1929 yılında Ford Motor Company şirketi Türkiye’de otomotiv sanayisinde montajcılığa dayanan ilk yabancı yatırım olarak İstanbul’da montaj üretime geçme girişiminde bulunmuş ve serbest ticaret bölgesi hakları elde etmiştir.⁹⁴⁰ Ocak 1930’da ilk arabanın monte edilmesine ve günde 50 araba montajı yapılabilecek bir tesis kurulmasına rağmen aynı yıl yaşanan ekonomik buhran ve Türk gümrük idaresiyle yaşanan sorunlar nedeniyle istenilen ölçüde gelişmemiştir.⁹⁴¹ Ortaya çıkan sorunlar nedeniyle Ford şirketi, 1936 yılında İskenderiye’ye taşınma kararı almıştır.⁹⁴²

Wall Street’in 1929 yılında iflas edip Büyük Buhrana yol açması hem Türkiye’de iş yapan Amerikan firmalarının zarar görmesine neden olmuş hem de Türkiye’nin yegâne ihraç ürünü olan tahıl fiyatlarının keskin bir şekilde düşmesine sebep olarak Türkiye’nin ticaret hacmini azaltmıştır.⁹⁴³

Türkiye Cumhuriyeti, uçak sanayisinde de Amerikalı firmalarla anlaşmaya çalışmış, 1932 yılında Amerika’da faaliyet gösteren havacılık şirketlerinden biri olan Curtis Wright Şirketi’yle Kayseri’de bir uçak atölyesi kurulması için bir anlaşma imzalanmıştır. Curtis Wright şirketinin Curtis 35 Hawk II modeli avcı uçakları ve Curtis 48 Fledging 2C-1 modeli eğitim uçaklarından üretilmiştir.⁹⁴⁴ Ayrıca Curtis

⁹³⁸ Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni Birinci Kitap*, s. 425-427.

⁹³⁹ Özer, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda*, s. 188.

⁹⁴⁰ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 232-233; Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s. 176.

⁹⁴¹ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Üçüncü Kitap*, s. 384; Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 136.

⁹⁴² Özer, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda*, s. 191; Arslan, *Şükrü Saraçoğlu*, s. 57; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 17.

⁹⁴³ Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s. 76.

⁹⁴⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si Birinci Cilt*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 91.

Wright şirketinde Türk makinistlerin eğitilmesi üzerine bir sözleşme imzalanmıştır.⁹⁴⁵ 1933 yılında imzalanan üretim anlaşmasının önce bir yıllığına, daha sonra da altı aylığına uzatılmasına karar verilmiştir.⁹⁴⁶ 1934 yılında Curtis uçaklarına yedek parça, uçak tüfeği ve uçak motoru satın alınması için ayrı bir anlaşma imzalanmıştır.⁹⁴⁷ Ancak şirket, Türkiye'nin istediği uçakları teslim ettikten sonra atölyenin faaliyetlerini sonlandırmıştır.⁹⁴⁸ Bu nedenle Kayseri'deki uçak atölyesi yeniden devlet kontrolüne geçirilmiştir. Şubat 1932'de de bir Amerikan şirketiyle Van ve Diyarbakır'da uçak işletmesi için anlaşma imzalanmışsa da bu anlaşma da sonuçsuz kalmıştır.⁹⁴⁹ 1935 yılında da Glenn Martin şirketinden bombardıman uçakları satın alınmıştır.⁹⁵⁰ 1937 yılından sonra Amerika'dan savaş malzemeleri ithal edilmeye başlamıştır.⁹⁵¹

Demiryollarının inşaatında da Amerikalı firmalar müdahil olmuştur, ihalelerde Alman ve İsveç firmaları karşısında ikinci planda kalmışlar, ancak 1920'li yıllar boyunca istasyon binalarının inşası ve demiryolları ile ilgili yan işlerin yapımı da Amerikalı firmalara verilmiştir.⁹⁵²

Charles E. Bell adlı bir Amerikalı uzmanın başkanlığında bir heyet 1933 yılında Türkiye'deki demiryollarını incelemişler, tarifelerin ihracatı ve demiryolları gelirini azaltacak kadar yüksek miktarda olduğunu keşfetmişlerdir.⁹⁵³ Bunun sonucunda taşımacılık ve yolculuk tarifelerinde yüzde elliye varan indirimler yapılmıştır. Böylece hem ihracat hem de demiryollarının geliri artmıştır. Amerikalıların getirdiği esnek tarife uygulaması 1930'lu ve 1940'lı yıllarda da sürmüştür.⁹⁵⁴

⁹⁴⁵ BCA, 30-18-1-2/28-35-05; BCA, 30-18-1-2/39-65-08.

⁹⁴⁶ BCA, 30-18-1-2/33-05-01; BCA, 30-18-1-2/41-92-03.

⁹⁴⁷ BCA, 30-18-1-2/42-10-02; BCA, 30-18-1-2/43-13-09; BCA, 30-18-1-2/81-107-18.

⁹⁴⁸ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 17; Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 241.

⁹⁴⁹ Kâzım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)* 2. Cilt, (Haz. Yücel Demirel), 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s. 1052.

⁹⁵⁰ BCA, 30-18-1-2/53-23-8.

⁹⁵¹ Ümit Özdağ, *Atatürk İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri*, 2. Baskı, Kripto Kitaplar, Ankara 2017, s. 143.

⁹⁵² Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 236; Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Üçüncü Kitap*, s. 460.

⁹⁵³ BCA, 30-18-1-2/39-67-08.

⁹⁵⁴ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s. 272-274; Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Üçüncü Kitap*, s. 311.

ABD ve Türkiye arasında 1929 yılında imzalanan Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması'ndan sonra, ABD ve Türkiye arasındaki ticaret hacmi Büyük Buhran nedeniyle Türkiye'nin devletçi ekonomiye geçişi sonucunda Amerika'nın beklediği ölçüde artmamıştır. Buna rağmen II. Meşrutiyet'ten bu yana Türkiye'de faaliyet gösteren Amerikan firmaları Atatürk döneminde de çalışmaya devam etmişlerdir.

2.3.4. New Deal ve Amerikan Ekonomik Planlaması

Türkiye'de ekonomi alanındaki Amerikan etkisi 1930'lu yıllarda da devam etmiştir. 1929 Büyük Buhranının bir sonucu olarak Türkiye'de liberal iktisat anlayışları gözden düşmüş ve korumacı bir ekonomi politikası uygulanmaya başlamıştır. Türkiye'de serbest dış ticaret sona erdirilip ithalat denetim altına alınmıştır. 1930 yılında da Türk Parasını Koruma Kanunu yürürlüğe sokularak kambiyo denetimine geçilmiştir.⁹⁵⁵ 1933 yılında hükümet yanlısı gazeteciler bu politika değişikliğini Amerika Birleşik Devletleri'nin “New Deal” olarak adlandırılan iktisadi, idari ve siyasi programı ile açıklamışlar ve Türkiye'nin uyguladığı iktisadi politikaları buna dayanarak doğrulamaya çalışmışlardır.⁹⁵⁶ Siyasetçiler arasında da “New Deal” politikalarının Türkiye için olumlu olacağını düşünenler ortaya çıkmıştır.⁹⁵⁷ Nitekim İktisadi Devlet Teşekküllerinin (İDT) kuruluşunda New Deal kapsamında tesis edilen Tennessee Valley Authority'nin (Tennessee Vadisi İdaresi) örnek alındığı bazı iktisatçılar tarafından iddia edilmiştir.⁹⁵⁸ “New Deal” projeleri için ABD'de kullanılan propaganda yöntemlerinin Kemalizm tarafından da kullanılması gerektiğini düşünenler de ortaya çıkmıştır.⁹⁵⁹

İktisat Vekili Celâl Bayar ve Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey'in aracılığıyla Amerikalı iktisatçı Edwin Kemmerer başkanlığında bir ekip 1933 yılının başlarında Türkiye'ye davet edilmiştir. Türkiye'ye gelen uzman ekibi, ülkenin iktisadi koşulları, doğal kaynakları, sermaye birikimi, sanayi, ulaşım yapısı, iç ve dış

⁹⁵⁵ Mahfi Eğilmez, *Değişim Sürecinde Türkiye: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2018, s. 35.

⁹⁵⁶ Tazegül, *Modernleşme Sürecinde Türkiye*, s. 170-171; Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 80.

⁹⁵⁷ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 207.

⁹⁵⁸ Aysan, *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, s. 90.

⁹⁵⁹ Bora, *Cereyanlar*, s. 129.

ticareti, maliyesi, para ve banka sistemi, vakıfları, çalışanların sorunları, sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri ve kamu yönetimi hakkında bilgi toplamışlardır. Bir yıl içinde dört ciltlik bir rapor hazırlamışlardır. 1934 yılının Mayıs ayında yayınlanan raporda henüz erken olduğu için demir-çelik sanayi başta olmak bazı sanayi projelerinin uygulanmaması gerektiğini belirtmişler, ancak dokumacılık ve kâğıt üretimi gibi Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı projelerinin çoğuna destek vermişlerdir.⁹⁶⁰ 1934 yılında uygulamaya geçirilen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında kurulan fabrikalarda ABD'den getirilen makine ve teçhizat kullanılmıştır.⁹⁶¹

ABD'li iktisatçılara hazırlatılan ikinci bir rapor ise Hines Raporu'dur. Hines Raporu ismini ABD Başkanı Franklin Delano Roosevelt'in arkadaşı ve Birinci Dünya Savaşı'nda ABD Demiryolları İdaresi'nin başında bulunan iş adamı, mali müşavir ve iktisatçı Walter Hines'ten almaktadır.⁹⁶² Hines'in başkanlığından bir heyet 25 Haziran 1933'te Türkiye'ye gelir.⁹⁶³ Bu ekibe 1933 yılında Türkiye'nin iktisadi durumu hakkında kapsamlı bir rapor hazırlatılır. Bahsi geçen rapor 1934 yılında Hines öldükten sonra Hines'in yardımcıları ve Edwin Kemmerer tarafından tamamlanarak *Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki* adıyla yayınlanır. Raporun hazırlatılmasının sebeplerinden birisi ülkenin ekonomik programlarına katkı sağlayacak bir plan hazırlatmak, diğer sebebi de ABD'li sermayedarların Türkiye'ye yatırım yapmalarını sağlamaktır. Raporda Türkiye'nin en büyük ihtiyacının üretimi artırmak olduğu, bunun da ulaşım, iletişim, sağlık ve finans sistemlerinin düzeltilmesiyle sağlanabileceği belirtilmektedir.⁹⁶⁴ Bu raporda demir çelik sanayisinin Türkiye'de hafif sanayi geliştikten sonra kurulması gerektiği ifade

⁹⁶⁰ Şevket Çizmeli, *Menderes. Demokrasi Yıldızı*, 3. Baskı, Arkadaş Yayınları, Ankara 2010, s. 95; Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 353-355; Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s. 231.

⁹⁶¹ Aykaç, *Devletin İşçisi Olmak*, s. 86; Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 120-121; BCA, 30-18-1-2/83-46-20; BCA, 30-18-1-2/83-47-6.

⁹⁶² Hines'in müşavirlik şirketiyle imzalanan sözleşmenin tasdiki için, bk. BCA, 30-18-1-2/37-42-09.

⁹⁶³ Mehmed Gökhan Polatoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Planlı Dönem Sanayileşme Faaliyetleri (1934-1938)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020, s. 73.

⁹⁶⁴ Akalın, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, s. 21; Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 137-138.

edilmekte, bunun yerine kâğıt, zeytinyağı, cam, porselen ve linyit fabrikaları tesis edilmesi önerilmektedir.⁹⁶⁵

Amerika Birleşik Devletleri'nin ticaret alanındaki etkisi gümrük alanında da sürmüştür. 1924 yılında Türk gümrüğü ile ilgili incelemelerde bulunmak için Amerika'dan bir grup gümrük uzmanı çağırılmıştır.⁹⁶⁶ Amerika'dan gelen uzmanlar Maliye Vekaleti ile yaklaşık bir yıl boyunca araştırmalarını sürdürmüş ve çalışmalarını 1925 yılında tamamlamıştır.⁹⁶⁷ 1932 ve 1933 yıllarında ABD'den yine gümrük uzmanları çağırılmıştır.⁹⁶⁸ ABD'nin eğitimdeki tesirlerine bir başka örnek de Darülfünun'un eksikliklerinin tespiti ve çözülmesi için 1925-1926 Eğitim-Öğretim yılında Amerikalı uzmanlarla temasa geçilmesi olmuştur. Ancak bu girişim, temasa geçilen uzmanların olumsuz cevapları üzerine rafa kaldırılmıştır.⁹⁶⁹

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, tarım alanında da Amerikalı uzmanlardan ve onların verdikleri önerilerden faydalanmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde Amerika'dan tarım aletleri ve tarım makineleri getirilmesi önerilmiş ve bu öneri oy birliğiyle kabul edilmiştir.⁹⁷⁰ Celâl Nuri gibi bazı aydınlar tarımda ABD'nin örnek alınması gerektiğini ifade etmişlerdir.⁹⁷¹

Çukurova'da ve Ege bölgesinde pamuk üretimini arttırabilmek ve üretilen pamuğu ıslah etmek için 1927 yılında ABD'den uzmanlar çağırılmış ve ABD'de üretilen çeşitli pamuk türlerinin tohumları Türkiye'ye getirilmiştir. Türkiye'ye davet edilen ABD'li uzmanlar Ege ve Çukurova'da farklı pamuk türlerinin yetiştirilmesini önermiştir. Bunun üzerine Amerika'dan iki farklı pamuk türünün tohumları tedarik edilmiş ve Ege ile Çukurova'da Amerikan pamuklarının yetiştirilmesine

⁹⁶⁵ Polatoğlu, *Planlı Dönem Sanayileşme*, s. 75.

⁹⁶⁶ BCA, 30-10-0/200-365-19.

⁹⁶⁷ Renda, *Hatırat*, s. 279.

⁹⁶⁸ Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 137.

⁹⁶⁹ İhsanoğlu, *Fenler Evi*, s. 214.

⁹⁷⁰ Ayşe Afet inan, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 30-31. Konumuzla ilgili olarak İzmir İktisat Kongresi'ndeki işçi delegelerinin imtiyazlı yabancı kurumların devletleştirilmesi önergesinin işçiler dışındaki gruplar tarafından oy birliğiyle reddedilmesi de dikkat çekicidir. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 178.

⁹⁷¹ Uyanık, *Celâl Nuri (İleri)*, s. 215.

başlanmıştır.⁹⁷² Ancak 1934 yılına kadar Adana’da ekilen tohumlardan istenilen verim alınamamıştır. Bundan dolayı da yine ABD’den pamuk tohumları tedarik edilmiş ve Adana’da ekilen pamuğun türü değiştirilmiştir.⁹⁷³ Yine 1934’te pamuk ıslah ve üretiminde kullanılmak üzere ABD’den çırçır tezgâhları ve yedek parçaları getirtilmiştir.⁹⁷⁴

ABD’den Türkiye’ye getirilen tek bitki türü pamuk değildir. 1930’lı yıllarda Amerika’dan getirilen portakal, mandalina ve şeftali çeşitleri ile Türkiye’de meyve üretiminin geliştirilmesi sağlanmıştır.⁹⁷⁵ Atatürk’ün örnek çiftliklerinde ve sekiz farklı asma fidanlığında da 400 dönüme 560.000 kök Amerikan asma fidanı ekilmiştir.⁹⁷⁶

Türkiye Cumhuriyeti’nin tarım sektöründe görülen Amerikan tesirleri Amerikan basınının da dikkatini çekmiştir. *New York Times* gazetesinde çıkan 27 Ekim 1929 tarihli bir haberde Türkiye’nin köylülerin zihinlerini Amerikanlaştırmak istediği ve bunun için tarım alanında Amerika’nın örnek alındığı vurgusu yapılmıştır.⁹⁷⁷

Diğer bir taraftan ABD, bu dönemde Türkiye’nin neyi ekip neyi ekmeyeceğine de karışmıştır. Zira ABD’de afyon ve afyondan imal edilen uyuşturucu maddeler sorun olmaya başlamıştır. ABD hükümeti de uyuşturucu maddelerin ABD’ye ulaşmasını engelleyebilmek amacıyla 1923 yılından itibaren konsolosları vasıtasıyla Türkiye’ye diplomatik baskı uygulamıştır. Türkiye, Lozan Barış Konferansı’nda 1912 *Lahey Sözleşmesi*’ne taraf olmayı kabul etmesine rağmen uzun süre afyon üretimini sınırlandırmakta direnmişse de ABD’nin diplomatik baskısı sonuç vermiştir. 16 Şubat 1931’de Türkiye’de uyuşturucu madde üretilen fabrikalar kapatılmıştır.⁹⁷⁸ Aralık 1932’de de Türkiye, afyon üretimini Balıkesir, Manisa, Aydın, Bursa, Kütahya, Denizli, Bilecik, Eskişehir, Afyon, Isparta, Burdur, Ankara ve Konya olmak üzere on

⁹⁷² BCA, 30-18-1-2/41-92-05.

⁹⁷³ Çanak, *Adana (Seyhan) (1923-1956)*, s. 522-523; Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s. 301.

⁹⁷⁴ Polatoğlu, *Planlı Dönem Sanayileşme Faaliyetleri*, s. 171.

⁹⁷⁵ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s. 325-329.

⁹⁷⁶ Cem, *Türkiye’de Geri Kalmışlık*, s. 235; Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s.

⁹⁷⁷ *New York Times*, 27 Ekim 1929, s. 58.

⁹⁷⁸ Erhan, *Beyaz Savaş*, s. 53.

üç ille sınırlandırmayı⁹⁷⁹ ve devlet tekeli altına almayı kabul etmiştir. 14 Ocak 1933'te ise Türkiye, afyon ticaretinin sınırlandırılması ile ilgili anlaşmalara resmen taraf olmuştur.⁹⁸⁰

Türkiye'de 1930'lı yıllarda Aydın İncir Kooperatifi'nin ve 1935 yılından sonra Tarım Satış Kooperatiflerinin kurulmasında etkili faktörlerden birisi Amerika Birleşik Devletleri'nin Kaliforniya eyaletinde çalışan çiftçilerin kooperatifler içinde örgütlenmeleridir.⁹⁸¹

Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'ye hayvancılık alanına da tesir etmiştir. 1931 yılında ABD'den Türkiye'ye üretim amacıyla 300 adet Leghorn cinsi tavuk ve horoz ile 200 adet Rhode Island Red ve Rhode Island White cinsi tavuk ve horoz ithal edilmiştir. İthal edilen tavuk ve horozlar Ankara'da bulunan Tavukçuluk Enstitüsü ile tavukçuluk eğitimi veren Ziraat Meslek Liselerine gönderilmiştir. Bunlardan üretilen yumurtalar ise özel sektör üreticilerine satılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda Leghorn cinsi tavuk ve horozların, Rhode Island cinslerine göre daha verimli olduğu anlaşılmıştır.⁹⁸² ABD'den getirilen horoz ve tavuklardan Atatürk'ün hazineye bağışladığı örnek çiftliklerinde de istifade edilmiştir.⁹⁸³

Süt ve süt ürünlerinde de Amerikan menşeli mallar Türkiye'ye ihraç edilmeye başlanmıştır. Yoğunlaştırılmış süt (İngilizcede condensed milk) olarak bilinen gıda ürünü, kutulu bir şekilde ABD'den İstanbul'a ithal edilmiş, oradan da Türkiye'nin diğer bölgelerine gönderilmiştir.⁹⁸⁴

Amerikan şirketleri, bu dönemde ekonominin hemen her alanında görünür olmuştur. Tekellerde de bu durumun çeşitli örnekleri görülmüştür. 15 Haziran 1930'da bir kibrit fabrikası kurulmasına karar verilmiş, bundan dolayı Türkiye'nin kibrit tekeli

⁹⁷⁹ Erhan, *Beyaz Savaş*, s. 56.

⁹⁸⁰ Örmeci, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 106-109; Erhan, *Beyaz Savaş*, s. 3.

⁹⁸¹ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s. 276.

⁹⁸² Melek Çolak ve Levente Javorka, *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye'de Hayvancılık Politikası ve Bir Macar Uzman: Oszkar Wellmann*, 1. Baskı, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2017, s. 36.

⁹⁸³ Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlık*, s. 238.

⁹⁸⁴ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s. 76.

yirmi beş yıllığına Amerikan ve Türk hissedarlardan oluşan American Turkish Investment Corporation (Amerikan Türk Yatırım Şirketi) adlı bir şirkete devredilmiştir.⁹⁸⁵ Tekelin karşılığında yüzde altı buçuk faizle ve yirmi beş yıl vadeyle on milyon altın dolarlık (1930 kuruna göre 21 milyon Türk lirası) bir borç alınmış, bu para da Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın⁹⁸⁶ kurulması için harcanmıştır.⁹⁸⁷ Adı geçen şirket bir süre fabrika kurmamak ve kibrit ithalini sürdürmek için dirense de 1933 yılında İstanbul Büyükdere'de kurulan kibrit fabrikasını üretime geçirmeyi başarmıştır.⁹⁸⁸ Kibrit tekeli 1943 yılına kadar American Turkish Investment Corporation şirketinin elinde kalmış, bu tarihte anlaşma feshedilmiştir.⁹⁸⁹

Amerikan şirketlerine verilen ikinci tekel petrol ve benzin ithali tekeli olmuş, bu tekelin kullanımı Rockefeller ailesi tarafından tesis edilen Standard Oil Company of New York adlı bir şirkete 1926 yılında verilmiştir.⁹⁹⁰

Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'nin ekonomi politikasında eleştiri malzemesi olarak kullanılmıştır. 1930 yılında dönemin hükümetinin demiryollarına ağırlık veren politikasını eleştiren bazı yazarlar, ABD'nin karayollarına ağırlık veren ulaştırma politikasını takdir etmiş ve geleceğin karayolu dönemi olacağını iddia etmişlerdir.⁹⁹¹ 1920'li ve 1930'lu yıllarda ABD'li girişimciler Türkiye'de karayolu

⁹⁸⁵ Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Birinci Kitap*, s. 414.

⁹⁸⁶ 1927 yılında bir Merkez Bankası kurma yolunda girişimler olmuştur. Abdülhalik Renda'nın Merkez Bankası kurulması için hazırladığı kanun tasarısı kabul edilmiştir. Bk. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. "Merkez Bankası Tarihçesi." <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakkinda/Tarihce> (Erişim Tarihi: 11 Eylül 2023) Ancak Merkez Bankası kurulmasını istemeyen kimi çevreler ise 1927 yılından sonra İş Bankası'nın Merkez Bankası görevlerini üstlenmesi için uğraşmıştır. Bunun için İş Bankası ve Amerikalı bankerlerle ortaklık da kurulmuş, ancak sonuç alınamamıştır. Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s. 187.

⁹⁸⁷ Arslan, *Şükrü Saraçoğlu*, s. 69; Akalın, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, s. 103; Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 195. 1930 yılında Atatürk ve İnönü, Türkiye'yi ziyaret eden ABD Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Julius Klein'dan Merkez Bankası için gerekli sermayenin Amerikan kaynaklarından sağlanması hususunda yardımcı olunmasını talep etmiş, ancak Amerikalı sermayedarlar Türk hükümetinin kabul edemeyeceği koşullar ve güvenceler öne sürülünce bu talepten vaz geçilmiştir. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 237; Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s. 190.

⁹⁸⁸ Koç, *Kemalist Devrim'in Niteliği*, s. 107; Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlık*, s. 245; Polatoğlu, *Planlı Dönem Sanayileşme*, s. 31.

⁹⁸⁹ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 129.

⁹⁹⁰ Koç, *Kemalist Devrim'in Niteliği*, s. 108; Akalın, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, s. 71-72; Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 48.

⁹⁹¹ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, s. 545.

inşaatı ve motorlu araçlarla yolcu nakliyatı için çalışmalarda bulunmuş, ancak Nafia Vekâleti buna engel olmuştur.⁹⁹²

Cumhuriyetin demiryolları inşa ederek Anadolu'yu birbirine bağlama politikasını ABD'den örnek göstererek eleştirenlere karşı hükümetlerin demiryolu politikasını savunan aydınlar da ABD'den örnek vermişlerdir. Bu yazarlara göre, ABD hükümetleri, Pasifik ve Atlantik Okyanusu kıyılarını demiryolları vasıtasıyla birbirine bağlayarak ABD'nin sermaye ve insan gücü bakımından büyük bir devlet olmasında katkıda bulunmuştur.⁹⁹³

Büyük Buhran ile Amerikan ekonomisinin çökmesi sonucunda ABD bir çözüm önerisi aramıştır. “New Deal” olarak da bilinen bu çözüm önerisi, özünde ABD'nin ekonomi üzerindeki etkisinin artmasını ifade etmiştir. “New Deal” ile Amerika'da maaşlar yükselmiş ve işsizlik düşmüştür. “New Deal”ın ABD'de başarılı olması Türkiye'de de devletçi ekonomiyi isteyenler için önemli bir örnek teşkil etmiştir. Ayrıca ABD'nin yol politikası da Türkiye'deki yol politikasını tenkit etmek ve tartışmak için kullanılmıştır.

2.4. Eğitimde Amerikan Tesirleri

2.4.1. Amerikan Misyoner Okulları ve Bu Okullara Yönelik Tutum

Amerika Birleşik Devletleri'nden Türkiye'ye sirayet eden tesirin yankı bulduğu en önemli alanlardan birisi eğitimidir. 1920'li yıllarda giderek artan sayıda kız ve erkek öğrenci İngilizce öğrenmek için Amerikan okullarının açtıkları kurslara kaydolmaya başlamışlardır.⁹⁹⁴ 1933 yılında CHP Genel Sekreteri Recep Peker, İngiliz *Daily Mail* gazetesine verdiği bir mülakatta okullardaki İngilizce derslerinde Amerikan İngilizcesi öğretilmesinin hedeflendiğini belirtmiştir.⁹⁹⁵

⁹⁹² Erkin, *Hâtırat*, s. 309.

⁹⁹³ Ertem, *Türk İnkılâbının Karakterleri*, s. 68-69.

⁹⁹⁴ Yıldız, *Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bursa'da Teşkilatlanmaları*, s. 198; Kemal Haşım Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 147.

⁹⁹⁵ Koçak, *Recep Peker Konuşuyor*, s. 99.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Amerikan okullarının sayısı ise önceki dönemlere göre oldukça azdır. 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edildiğinde İstanbul'da ABD'nin yedi okulu bulunmaktadır.⁹⁹⁶ Ülkedeki Amerikan okullarının toplamı da on birdir.⁹⁹⁷ Tevhid-i Tedrisat Kanunu, diğer yabancı okullarda olduğu gibi Amerikan okullarının misyoner faaliyetlerine olumsuz tesir etmiştir. Çünkü bu kanun ile Amerikan okullarında misyonerlik faaliyetleri engellenmiş ve Amerikan okulları devlet denetimine alınmıştır.

Amerikan misyonerlerinin faaliyetlerinin engellenmesi hem misyonerler hem de diplomatlar nezdinde rahatsızlığa yol açmıştır. Hatta Amiral Bristol, "Türklerin din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması konusunda aklını kaçırdığını" iddia edecek kadar ileri gitmişse de gösterilen rahatsızlığın Türkiye'nin eğitim politikasında önemli bir etkisi olmamıştır.⁹⁹⁸

Hükümetin Amerikan okullarında aldığı tedbirler sayesinde 1923'ten sonra eğitim öğretime devam eden okullarda Türk öğrenciler çoğunluğu oluşturmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa da evlat edindiği kızlarını İstanbul'da Amerikan Kız Koleji'ne göndermişken⁹⁹⁹ İsmet İnönü ve Hüsrev Gerede de akrabalarını Robert Koleji'ne yazdırmıştır.¹⁰⁰⁰

Amerikan okullarının devlet denetimine alınmasının bir başka etkisi olarak Halide Edip Adivar'ın Amerikalılarla birlikte Anadolu'da Amerikan Kolejlere açma fikri de uygulamaya geçmemiştir.¹⁰⁰¹

Amerikan okullarının denetimleri 1926'dan sonra sıkılaştırılmış ve Maarif Vekâleti'nin ruhsat ve muvafakati olmadan açılmayacakları hükme bağlanmıştır.¹⁰⁰² Amerikan okullarının Rum, Ermeni ve Bulgar öğretmen istihdam etmelerinin

⁹⁹⁶ Belenli, *Türklerde Sosyal Devlet*, s. 195.

⁹⁹⁷ Yılmaz, *Türkiye'deki Amerika*, s. 69.

⁹⁹⁸ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 100; Özoğlu, *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri*, s. 83.

⁹⁹⁹ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 169; Erken, *Amerika ve Modern Türkiye*, s. 15.

¹⁰⁰⁰ Kaya, *Robert Kolej*, s. 129-130.

¹⁰⁰¹ Durakbaşı, *Halide Edib*, s. 244.

¹⁰⁰² Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği*, s. 180.

önlenmesi için yeni bir yasa çıkartılmıştır.¹⁰⁰³ Türklere hakaret eden Amerikalı öğretmenler Maarif Vekaleti tarafından görevden alınmıştır.¹⁰⁰⁴ Robert Koleji'nde Türkiye haritasını delen iki öğrencinin ilişiği kesilmiştir.¹⁰⁰⁵ Amerikan okulları edebiyatta eleştirilmiş ve 1923 yılından yayınlanan bazı romanlarda Amerikan okulları ve buralara giden öğrenciler Türk kültüründen uzaklaşmakla itham edilmiştir.¹⁰⁰⁶

Devlet tarafından Amerikan okullarının denetimlerinin sıklaştırılmasına, bu okullar, müfredatlarını Türkiye'nin acil ihtiyaçlarına göre şekillendirip değiştirerek cevap vermişlerdir. Bunun bir örneği Robert Koleji'nin Türk sanayi sektörünün ihtiyaçları doğrultusunda mühendislik fakültesini yenilemesi olmuştur. Mühendislik fakültesi hem müfredatını yenilemiş hem hoca kadrosunu genişletmiş hem de yeni binalar inşa etmiştir. Bu sayede de Maarif Vekâletinden yüksek okul statüsünü kazanmıştır.¹⁰⁰⁷ Hatta Mühendislik Fakültesi bünyesinde çalışan bazı hocalar, bu okuldan mezun olan öğrencilerin Türkiye'de yüzden fazla elektrik santralini tasarladıklarını iddia etmişlerdir.¹⁰⁰⁸ Bu iddianın gerçekliği şüpheli olsa da çok sayıda Robert Koleji mezunu çeşitli devlet kurumlarında işe girme fırsatı bulmuştur.¹⁰⁰⁹

Mühendislik eğitiminin geliştirilmesine bağlı olarak Nafia Vekaleti de Amerika'da bulunan mühendislik fakültelerinin ders programlarını istemiştir.¹⁰¹⁰

Eğitim faaliyetleri misyonerlik amacıyla da kullanılmış ve Talas gibi bazı yerlerde 1920'li yıllarda misyonerlik istasyonları yeniden açılmıştır.¹⁰¹¹ Amerikan Koleji Tıp Fakültesi ise kapatılmıştır.¹⁰¹² 1924 yılında da *Merzifon Yatılı Kızlar Okulu*, *Merzifon Amerikan Kız Hayat Okulu* adı altında yeniden açılmış, ancak 1936 yılında mali sorunlar nedeniyle kapanmıştır.¹⁰¹³ Yine varlığını sürdüren İzmir Uluslararası

¹⁰⁰³ Kaya, *Robert Kolej*, s. 134.

¹⁰⁰⁴ TDA, 502/22384-99303-05.

¹⁰⁰⁵ Kaya, *Robert Kolej*, s. 126-127.

¹⁰⁰⁶ Tercüman, *Türk Romanında Moda*, s. 75-76.

¹⁰⁰⁷ Erken, *Amerika ve Modern Türkiye*, s. 35.

¹⁰⁰⁸ Erken, *Amerika ve Modern Türkiye*, s. 94.

¹⁰⁰⁹ Erken, *Amerika ve Modern Türkiye*, s. 99.

¹⁰¹⁰ TDA, 502/23154-101254-01; TDA, 502/23154-101254-02; TDA, 502/23154-101254-03.

¹⁰¹¹ Alan, *Amerikan Protestan Okulları*, s. 129.

¹⁰¹² Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 49.

¹⁰¹³ Alan, *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri*, s. 210.

Koleji 1934 yılında hükümetin emriyle kapatılmıştır.¹⁰¹⁴ Bursa Amerikan Kız Koleji, okulda eğitim gören Türk öğrencilerinden bir kısmının 1927 yılının sonlarında Protestanlığa geçmesi yüzünden Amerikan Büyükelçisi Grew'un çabalarına rağmen 1928 yılında kapatılmıştır.¹⁰¹⁵

Amerikan Board'a bağlı pek çok misyonerlik şubesi 1930'lu yıllarda ABD'deki ekonomik buhran ve döneminin Türk hükümetinin misyonerlik faaliyetlerine karşı olumsuz tavrı sebebiyle kapatılmıştır.¹⁰¹⁶ 13 Ağustos 1934'te misyonerlik propagandası ihtiva eden kitapların Türkiye'ye sokulması yasaklanmıştır.¹⁰¹⁷ Bununla birlikte misyonerler, hastaneleri açık tutmak için çabalamışlar ve Talas Amerikan Hastanesi gibi kuruluşlar yeniden açılmıştır.¹⁰¹⁸ Amerikan Board da bir kısım faaliyetini Amerikan Lisan ve Sanat Dershanesi adı altında yürütmeye başlamıştır.

Türk eğitim müfredatının laikleştirilmesinin ve Amerikan okullarının kapatılmaya başlanmasının ardından bu okullarda bulunan misyonerler hedeflerine farklı bir yoldan ulaşmaya karar vermişlerdir. Buna göre doğrudan Hristiyan misyonerliği yapmak yerine maddi ve manevi yönlerden olumlu örnekler ortaya konularak Türklerin Hristiyanlığa hayran bırakılabileceğini hesap etmişlerdir. Ancak bu okulların Amerika'daki bağışçılarının bir kısmı bu fikre karşı çıkarak maddi desteği azalttıkları için misyonerlerin planı hayata geçmemiştir.¹⁰¹⁹

Öte yandan Rockefeller Vakfı ve Ford Vakfı gibi kuruluşlar üzerinden Türkiye'nin eğitimine büyük miktarda destek verilmiştir. 1926 yılında Rockefeller Vakfı'nın Uluslararası Sağlık Bölümünde görev alan Ralph Collins, Ankara'da Hıfzıssıhha Okulu'na yönetici olarak tayin edilmiştir. Vakıf, Ankara'da Hıfzıssıhha Merkezi'nin kurulması için de katkıda bulunmuştur. Rockefeller Vakfı'nın tıp eğitimi

¹⁰¹⁴ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 169.

¹⁰¹⁵ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 180; Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 53; Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 34; Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 147; Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 145-152; Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Birinci Kitap*, s. 195-196.

¹⁰¹⁶ Yücel, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği*, s. 298.

¹⁰¹⁷ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 226-227.

¹⁰¹⁸ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 94.

¹⁰¹⁹ Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 154.

konusundaki çalışmaları Başbakan İsmet İnönü ve Sağlık Bakanı Refik Saydam'ın da desteğini almıştır.¹⁰²⁰

Mustafa Kemal Atatürk vefat ettiği zaman Türkiye'de Amerikan Board'ın faaliyet gösteren sadece bir misyonerlik istasyonu kalmıştır. Okulların sayısı ise İstanbul, İzmir, Talas ve Tarsus'taki Amerikan kolejleri olmak üzere dörde inmiştir.¹⁰²¹

Eğitime maddi destek ayrılıp ayrılmaması konusu, ABD'den örnek getirilerek konuşulan bir konudur. Amerika'da hükümetin ilköğretime maddi olarak büyük miktarda yardımda bulunduğu söylenmiş ve ilköğretimin yerel idarelere bırakılmaması gerektiği savunulmuştur.¹⁰²²

2.4.2. ABD'nin Türk Eğitimindeki Rolü

Liselerdeki yabancı dil öğretimini iyileştirmek amacıyla Amerika'dan yirmi beş İngilizce öğretmeni getirilmesi Millî Eğitim Bakanlığı tarafından planlanmıştır. Bu hususta dış temsilcilikler nezdinde girişimlerde de bulunulmuş, ancak bir sonuç alınamamıştır.¹⁰²³

Arkeoloji alanında Almanların tesirinin daha fazla olmasına rağmen bu alanda Amerikalılar da aktif bir rol oynamışlardır. 1930 yılında İstanbul'da Thomas Whittemore adlı bir Amerikalı Bizans Enstitüsü'nü kurmuş ve İstanbul'daki Bizans eserlerinin kataloglanması ve restore edilmesi üzerine çalışmaya başlamıştır. Whittemore ve enstitüsü 1931 yılında Ayasofya'nın restore edilmesi işini üstlenmiştir.¹⁰²⁴

Amerikan tesirleri fen bilimleri eğitiminde de kendisini göstermiştir. Fen bilimlerinin öğretilmesinde Amerikan liselerinde uygulanan ders programı dikkate alınmıştır. 1931-1932 eğitim öğretim yılında ABD'de uygulanan fen bilimleri

¹⁰²⁰ Erken, *Amerika ve Modern Türkiye*, s. 58-60.

¹⁰²¹ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 228.

¹⁰²² Ergün, *Atatürk Dönemi Türk Eğitimi*, s. 56.

¹⁰²³ Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 72-73.

¹⁰²⁴ King, *Pera Palas'ta Gece Yarısı*, s. 267-269.

programı örnek alınmış, buna bağlı olarak fizik, kimya ve doğa bilimleri dersleri fen bilgisi dersi adı altında birleştirilmiştir. Ayrıca fen bilgisi dersinde biyoloji konuları da anlatılmaya başlanmıştır.¹⁰²⁵

Anadolu’da 1928 yılında görülen kuraklık hükümetin “kuru tarım” (dry farming) olarak adlandırılan metoda ilgisini artırmıştır. Bu yüzden bir sonraki yıl Atatürk’ün emriyle Numan Kıraç adlı bir öğrenci Amerika’ya bu konuda eğitim almak üzere gönderilmiştir. 1931 yılında Türkiye’ye döndüğünde kuru tarım yöntemlerini Türkiye’de tatbik edebilmek için Eskişehir’de Kuru Tarım Deneme İstasyonu’nu kurmuştur.¹⁰²⁶ Bu istasyonda tarlaların nadasa bırakılma ve nadas tarlaların sürülmesiyle ilgili çalışmalar yapılmış ve verimin artırılabilceği gösterilmiştir.¹⁰²⁷

Amerika Birleşik Devletleri’nden 1930’lu yıllarda ziraat alanında eğitici ve öğretici filmler talep edilmiş, talebin kabul edilmesiyle bu şartları taşıyan çeşitli filmler ithal edilmiştir.¹⁰²⁸

Amerika’da kadınlara gelecek kuşakları daha iyi eğitebilmeleri amacıyla hemşirelik ve hastabakıcılık eğitimi verildiğini öne süren Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 1927 yılında İstanbul’da gönüllü hastabakıcılık kursu açmıştır.¹⁰²⁹

Amerika’nın eğitim alanındaki tesirleri Amerikan misyoner okullarına karşı devletin gösterdiği tutuma rağmen artmıştır. Zira Türkiye’deki Amerikan okulları ülkedeki en kaliteli okulların bir kısmını oluşturmaktadır. Ayrıca okullarının kapatılmasını istemeyen Amerikalı eğitimciler ve okul yöneticileri müfredatlarını Türk devletinin politikalarına uygun olarak değiştirmişlerdir. Bununla birlikte okullarda açıktan açığa Türk düşmanlığı yapılmasına da müsaade etmemişlerdir.

Denilebilir ki, Amerikan okulları ve Amerikan eğitim uzmanları vasıtasıyla ABD’nin Türk modernleşmesi üzerindeki tesirleri olumlu bir şekilde artmıştır. Zira,

¹⁰²⁵ Çelik, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Eğitim Boyutu*, s. 34-35.

¹⁰²⁶ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s. 297.

¹⁰²⁷ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s. 308.

¹⁰²⁸ Özuyar, *Hariciye Koridorlarında Sinema*, s. 49.

¹⁰²⁹ Seçil Karal Akgün ve Murat Uğurtekin, *Hilal-i Ahmer’dan Kızılay’a II*, 1. Baskı, Kızılay Yayınları, Ankara 2001, s. 107-108.

Amerikan okullarında eğitilen Türk öğrenciler, yeni Türk devletinin gelişmek ve modernleşmek için gerekli gördüğü bir müfredatla yetiştirilmişlerdir. Ayrıca, ileri düzey İngilizce bilmeleri nedeniyle Amerika'dan gelebilecek moda, siyaset, hukuk, edebiyat gibi alanlarda Amerikan etkilerine maruz kalmaları kolaylaşmıştır.

2.4.3. John Dewey ve Amerikalı Diğer Uzmanlar

Atatürk'ün gerekli görüldüğü takdirde bilim ve teknik için yabancı uzmanlardan faydalanılabileceğine dair görüşü üzerine Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'ye çok sayıda yabancı eğitimci davet edilmiştir. Bu eğitimcilerin en önemlilerinden birisi, Columbia Üniversitesi'nde öğretim görevlisi, aynı zamanda "pragmatizm" olarak adlandırılan eğitim ve felsefe görüşünün önemli isimlerinden Prof. Dr. John Dewey'dir.¹⁰³⁰

John Dewey, 1923 yılında Maarif Vekili İsmail Safa Bey tarafından iş adamı Charles Crane (Charles Crane aynı zamanda Mütareke dönemindeki King-Crane Komisyonu'nun bir parçasıdır) vasıtasıyla davet edilmiş, ancak Çin'e gideceğinden bu daveti reddetmiştir.¹⁰³¹ 1924 yılında Maarif Vekaleti tarafından bir kez daha davet edilmiş, bu sefer daveti kabul ederek Türkiye'ye gelmiş ve Türk eğitim sisteminin nasıl ıslah edilebileceğine dair incelemelerde bulunmuştur. Ayrıca Türkiye Muallimler Birliği'nin toplantılarına da katılmıştır.¹⁰³²

John Dewey yaptığı iki aylık incelemelerin sonuçlarını iki ayrı rapor hâlinde hükümete sunmuştur. Türkiye'de gördüklerini Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluş yıllarındaki coşkulu ruha, irade gücüne ve hedef odaklı hareket etme kabiliyetine benzetmiştir. Ancak Türkiye'nin tarihsel konumu ile modernleşme hedeflerini çelişkili bulmuştur.¹⁰³³ Zira John Dewey, milletler için öncelikli olanın ahlaki ve politik yozlaşmanın onarılması olduğunu, modernleşmenin ise sonradan

¹⁰³⁰ John Dewey'in pragmatizm felsefesine katkıları için bk. John R. Shook, *Amerikan Pragmatizminin Öncüleri: William James, John Dewey, Charles S. Peirce*, 1. Baskı, (Çev. Celal Türer), Üniversite Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

¹⁰³¹ TDA, 502/22384-99280-03; Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 104.

¹⁰³² Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 69.

¹⁰³³ Stefan Plaggenborg, *Tarihe Emretmek: Kemalist Türkiye, Faşist İtalya, Sosyalist Rusya*, (Çev. Hulki Demirel), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 47.

gelmesi gerektiğini iddia etmiştir.¹⁰³⁴ Bir başka görüşe göre Dewey, çeşitli ülkelerin eğitim sistemlerinin iyi yanlarının birleştirilerek bir Türk Eğitim Sistemi oluşturulmasını teklif etmiştir.¹⁰³⁵

Dewey'e göre, Türk eğitiminde yapılacak reformlar Türk uzmanlar ve eğitimciler tarafından uzun bir planlama süreci neticesinde gerçekleştirilmelidir. Reformların gerçekleştirilebilmesi için de uzmanlar kadrosu yetiştirilmesi gereklidir. Uzman olması hedeflenen kişiler birkaç sene boyunca yurt dışında eğitim almalı ve reform planıyla ilgili gerekli hazırlıkları yapmalıdırlar. Daha sonra uzmanların hazırladıkları planlar, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından politik etkilerden uzak bir şekilde işleme sokulmalıdır.¹⁰³⁶

John Dewey'in bu önerileri üzerine Millî Eğitim Bakanlığına bağlı Talim ve Terbiye Dairesi kurulmuştur.¹⁰³⁷ 1925 yılının sonunda Millî Eğitim Bakanlığına getirilen Mustafa Necati Bey döneminde John Dewey'in tavsiyeleri uygulanmaya başlamıştır.¹⁰³⁸ 1926 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanan ilkökul programı Türkçeye tercüme edilmiştir.¹⁰³⁹ Yine 1926 yılında John Dewey'in *Demokrasi ve Terbiye* adlı kitabı da tercüme edilmiş ve öğretmenlere birer nüsha hediye edilmiştir.¹⁰⁴⁰ Atatürk, John Dewey'in Türkçeye tercüme edilen kitaplarından okuyup notlar almıştır.¹⁰⁴¹ 1927 yılında Dewey'in raporunda tavsiye edilen "Halk Dershaneleri" kurulmuştur.¹⁰⁴²

John Dewey, uzun süreli planlar yapılması önerisi dışında çok sayıda somut öneri de sunmuştur. Bu öneriler arasında ortaöğretimde okuyan öğrencilerin bir

¹⁰³⁴ Hikmet Kıvılcımlı, *Metafizik Sosyolojiler*, 1. Baskı, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008, s. 25.

¹⁰³⁵ Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 105.

¹⁰³⁶ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 64; Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 34.

¹⁰³⁷ Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 111-112.

¹⁰³⁸ Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 30.

¹⁰³⁹ Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 36.

¹⁰⁴⁰ Arslan Kaynardağ, *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe: Düşünceler-Etkinlikler- Filozoflar-Söyleşiler*, 1. Baskı, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 241. John Dewey'in bu eseri 1928 yılında yeniden basılmıştır. Bk. John Dewey, *Demokrasi ve Terbiye*, (Çev. Avni Bey), Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

¹⁰⁴¹ Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine*, s. 112.

¹⁰⁴² Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 95.

mesleğe hazırlanması, köy okullarına öğretmen yetiştirebilmek için ayrı tipte öğretmen okulları açılması, toplumun topyekun eğitilmesi, eğitim için yabancı ülkelerden uzmanlar getirilmesi, okul kütüphaneleriyle seyyar kütüphanelerin kurulması, Maarif Vekaletinin eğitim idaresini tamamıyla kontrol altına alması, yatılı okullar açılması, öğrencilerin millî duygularla yetiştirilmesi, okul binalarının yerel geleneklere ve iklim koşullarına uygun olarak inşa ve tamir edilmesi, öğretmenlerin maaşlarının hızla ve büyük ölçüde artırılması, öğretmenlere ev ve yakacak bedeli verilmesi ile öğrencilerle birlikte öğretmenlerin ve okul müdürlerinin de yurt dışına eğitim amacıyla gönderilmesi bulunmaktadır.¹⁰⁴³

John Dewey'in bir diğer önerisi de okullarda askeri talimlerin verilmemesi yönünde olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren önce beden eğitimi derslerinde, daha sonra da müstakil askerlik derslerinde askeri eğitim verilmiştir. Hatta John Dewey'in ülkede bulunduğu sırada Türk çocuklarına askeri eğitim verilmesi ve maddi ve manevi yönden takviye edilmeleri amacıyla Genç Dernekleri Teşkilatı kurulması planlanmıştır. Ancak John Dewey, öğrencilerin sağlıkları ve vücutlarının düzgün gelişmesi için askeri eğitim verilmesinin mahzurlu olduğunu ve askeri eğitimlerden daha yararlı metotlar bulunması gerektiğini öne sürmüş, bu yüzden Genç Dernekleri Teşkilatı kurma planı uygulamaya geçirilmemiştir. Yine de okullarda askeri eğitim verilmesine devam edilmiştir.¹⁰⁴⁴ Beden eğitimi konusunda da ABD örnek ülkelerden birisi hâline gelmiştir.¹⁰⁴⁵ Amerika'da eğitim gören Sabiha Sertel, ırkın ıslahı için beden eğitimi gibi yöntemlerin kullanılabileceğini savunmuş, hatta gerekirse kısırlaştırmaya gidilebileceğini de belirtmiştir.¹⁰⁴⁶

¹⁰⁴³ Özodaşık, *Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil*, s. 179-181; Belenli, *Türklerde Sosyal Devlet*, s. 204; İçke, *Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi*, s. 45; Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 35; 106; Çelik, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Eğitim Boyutu*, s. 76.

¹⁰⁴⁴ Akın, "Gülbüz ve Yavuz Evlatlar", s. 145-146.

¹⁰⁴⁵ Serap Yolcu Yavuz, *Cumhuriyet Misyonerleri: 1930-1946 Arası Türkiye'de Bir Politik Özne Olarak Gençlik İnşası*, 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 358-360.

¹⁰⁴⁶ Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, 3. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2015, s. 60. Sabiha Sertel bu görüşünü 1928'de *Resimli Ay*'da yayınladığı "Çocuk Yapmak Kanunen Men' Edilebilir Mi?" adlı yazısında savunmuştur. Yazının tam metni için, bk. Toprak, *Cumhuriyet ve Antropoloji*, s. 65-66.

John Dewey, pragmatizm akımının Türkiye’de yayılmasına katkıda bulunan isimlerden birisidir.¹⁰⁴⁷ Pragmatizm akımının Türkiye’ye yayılmasına vesile olan başka kaynaklar da vardır. 1926 yılından yayınlanmaya başlayan ve Ankara’da çıkan ilk felsefe dergisi olan *Hayat* dergisi içinde John Dewey ve ABD’de pragmatizmi benimseyen diğer felsefecilerin de etkisi görülür. *Hayat* dergisi Türkiye’de pragmatizm akımından yanadır. Avni Başman, Mustafa Şekip Tunç ve Necmettin Sadak gibi İstanbul Darülfünunu Felsefe Bölümünde ders veren hocalar içinde de bu dergide yazarlar vardır.¹⁰⁴⁸ Pragmatizm görüşünü benimseyen felsefeci ve psikolog William James’in eserleri de 1920’li yıllardan itibaren Türkçeye çevrilmiştir.¹⁰⁴⁹

Dewey’in hazırladığı rapor genel olarak olumlu karşılanmış, ancak iki nokta üzerinden eleştiri almıştır. Bunlardan birincisi John Dewey’in İstanbul, Bursa ve Ankara dışında hiçbir şehri görmemesi ve sadece bu şehirlerin okullarını incelemesidir. İkinci nokta ise raporunda hemen her ülke için önerilebilecek genel ifadeler kullanmasıdır.¹⁰⁵⁰

John Dewey’in önerileriyle rafa kalkan gençlik teşkilatı tartışmaları 1930’lu yılların başında yeniden alevlenmiştir. 1930 yılında Türk Ocakları’nda Avrupa ve Amerika’daki emsali bulunan bir gençlik teşkilatı kurulması önerilmiştir. 23 Nisan 1930’da Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver), YMCA başta olmak üzere Amerikalı ve Avrupalı gençlik teşkilatlarının örgütlenme prensiplerini övgü ile anlatmış ve bu tarz bir teşkilatın kurulmasının Türkiye için bir gereklilik olduğunu söylemiştir.¹⁰⁵¹

John Dewey’in Türkiye’ye gelmesinden on yıl sonra başka bir Amerikalı eğitim uzmanı olan Prof. Dr. Beryl Parker Türkiye’ye davet edilmiş ve kendisinden uzmanlık alanlarında incelemeler yapması ve görüşlerini rapor olarak bildirmesi istenmiştir.¹⁰⁵² Prof. Parker 1933 yılında 100 farklı okulun ilk ve orta okul

¹⁰⁴⁷ Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 642.

¹⁰⁴⁸ Kaynardağ, *Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Felsefe*, s. 43.

¹⁰⁴⁹ Kaynardağ, *Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Felsefe*, s. 242.

¹⁰⁵⁰ Çelik, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Eğitim Boyutu*, s. 76-77.

¹⁰⁵¹ Akın, “Gürbüz ve Yavuz Evlatlar”, s. 147.

¹⁰⁵² İçke, *Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi*, s. 44. Burada yazarın verdiği tarih ve diğer bilgiler *New York Times*’da verilenlerle uyumsuzdur. *New York Times*’a göre Beryl Parker Doçent Doktor unvanına sahiptir, ayrıca 1932 yılında çağırılmıştır. Bk. *New York Times*, 21 Ağustos 1932, s. 14.

bölümlerinde gözlem ve incelemeler yaptıktan sonra raporunu Millî Maarif Vekaletine sunmuştur.¹⁰⁵³

Beryl Parker, hazırladığı raporunda John Dewey'in raporunun aksine Türkiye'de köyler için ayrı öğretmenler yetiştirilmesine gerek olmadığını, zira Türkiye'de köy ve şehirlerin ortak sorunlarının sadece köyleri ilgilendiren sorunlardan daha fazla ve daha acil olduğunu belirtmiştir. Parker'a göre öğretmen okullarında tarım dersleri verilmesi ile köy öğretmeni sorunu çözülebilir. Bu rapora dayanarak CHP Meclis grup toplantısında köy okulları için ayrı bir öğretmen statüsüne ihtiyaç olmadığına karar verilmiştir.¹⁰⁵⁴ Ayrıca Prof. Parker, teneffüs saatlerinin uzatılmasını ve ilköğretim öğrencilerine mavi, kahverengi ya da yeşil gibi renklerde formalar giydirilmesini önermiş, bu öneriler de Birinci Maarif Şûrası'nda kabul edilmiştir.¹⁰⁵⁵

“Genel Öğretim Metodu” alanında yüksek öğrenim görmesi için 1933 yılında bazı müfettişler Amerika'ya gönderilmişlerdir.¹⁰⁵⁶ Yine 1933 yılında şehirlerde okuyan bir grup öğrencinin köylere daha iyi eğitim verebilmek için Amerika'ya gönderilmesi tartışılmışsa da sonuç alınamamıştır.¹⁰⁵⁷

2.4.4. ABD'ye Öğrenci Gönderilmesi

John Dewey'in çalışmaları üzerine Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında başlayan yurt dışına öğrenci gönderme projeleri Atatürk döneminde de devam ettirilmiştir. Atatürk eğitim ve öğrenim görmekle ilim öğrenmeye mecbur olduğunu ve bu hususta Amerika ve Avrupa'ya öğrencilerin gönderileceğini belirtmiştir.¹⁰⁵⁸ Maarif Vekaletinin bünyesinde kurulan Heyet-i İlmiye'nin toplantılarında da yüksek öğretimden mezun olan öğrencilerden araştırma yapacak olanların Amerika ve Avrupa'ya gönderilmesi kararı alınmıştır.¹⁰⁵⁹ Nitekim 1923-1938 yılları arasında

¹⁰⁵³ Çelik, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Eğitim Boyutu*, s. 83.

¹⁰⁵⁴ Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 165.

¹⁰⁵⁵ Çelik, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Eğitim Boyutu*, s. 85.

¹⁰⁵⁶ İçke, *Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi*, s. 94.

¹⁰⁵⁷ Yolcu Yavuz, *Cumhuriyet Misyonerleri*, s. 273.

¹⁰⁵⁸ İçke, *Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi*, s. 58.

¹⁰⁵⁹ Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 24.

iktisat, tıp, kimya ve ziraat alanlarında çok sayıda öğrenci lisans eğitimi alması amacıyla Amerika Birleşik Devletleri'nde okumaya gönderilmiştir.¹⁰⁶⁰

ABD'ye gönderilen öğrencilerin sayılarına ve toplam öğrenci sayısına bakıldığında 1923-1938 arasındaki dönemde okuması için ABD'ye gönderilen altmış öğrencinin, yurt dışına gönderilen öğrencilerin yaklaşık yüzde altısını oluşturduğu görülmüştür. 1923-1930 arasında gönderilen öğrenciler, toplam öğrencilerin %1,33'ü iken, 1931-1938 arasında gönderilen öğrenciler, toplam öğrencilerin %11,26'sı olmuştur.¹⁰⁶¹ Bu oranlar, 1930 sonrasında Amerika ile eğitim alanındaki ilişkilerin güçlendiğini göstermiştir. Ancak Türkiye'deki köklü Alman geleneği, ABD'nin birçok Avrupa ülkesine kıyasla yaklaşık iki kat daha pahalı olması ve ABD'ye giden öğrencilere başlangıçta Avrupa ülkelerine gidenlere göre daha az miktarda burs verilmesi¹⁰⁶² ABD'ye gönderilen öğrencilerin sayısının Almanya, Fransa ve Belçika'ya kıyasla daha az olmasına neden olmuştur.

ABD'ye gönderilen öğrencilerin hangi devlet kurumları tarafından gönderildikleri incelendiğinde en çok öğrenci gönderen iki kurumun MTA (23 öğrenci) ile Maarif Vekaleti (21 öğrenci) olduğu görülmüştür. Bu iki kurumun dışında İktisat Vekaleti (6 öğrenci), Ziraat Vekaleti (3 öğrenci), Nafia Vekaleti (3 öğrenci), Harita Genel Müdürlüğü (1 öğrenci), İstatistik Genel Müdürlüğü (1 öğrenci), İstanbul Darülfünunu (1 öğrenci) ve Başbakanlık (1 öğrenci) da ABD'ye öğrenci göndermiştir.¹⁰⁶³

Öğrencilerin gönderildikleri alanlara bakıldığında ise daha çok Mühendislik (27 öğrenci) ve Sosyal Bilimler (18 öğrenci) alanlarında eğitim alan öğrencilerin ABD'ye gönderildikleri anlamı çıkartılmıştır. MTA'nın gönderdiği öğrenciler genelde Maden Mühendisliği ve Petrol Mühendisliği alanlarında eğitim görmüşlerdir. İktisat Vekaleti hesabına gönderilen öğrenciler Ziraat alanında, Maarif Vekaleti hesabına

¹⁰⁶⁰ İçke, *Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi*, s. 144-154.

¹⁰⁶¹ İçke, *Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi*, s. 164-165.

¹⁰⁶² 1929 tarihli bir arşiv belgesinde Amerika'da eğitim gören öğrenciye verilen bursun miktarının İngiltere'ye giden öğrencilerle aynı seviyeye getirilmesi kararı verildiği anlaşılmaktadır. BCA, 30-18-1-2/6-59-18.

¹⁰⁶³ İçke, *Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi*, s. 166-167.

gönderilen öğrenciler ise Sosyoloji, Psikoloji, Pedagoji gibi alanlarda dersler almışlardır.¹⁰⁶⁴

ABD'ye gönderilen öğrencilerin birçoğu yüksek lisans ve doktora yapmış, yüksek lisans derecesi alan öğrencilerin bir kısmı doktoralarını da Amerika'da tamamlamışlardır.¹⁰⁶⁵ Amerika'da on beş öğrenci doktora derecesi almıştır. Öğrencilerin eğitim aldıkları alanlar sırasıyla sosyoloji, antropoloji, psikoloji, iktisat, hukuk, tıp, bilim tarihi, maden mühendisliği, jeofizik mühendisliği, elektrik mühendisliği, metalürji mühendisliği ve pedagoji olmuştur.¹⁰⁶⁶ Bu öğrenciler ülkeye döndüklerinde alanlarında önemli çalışmalar gerçekleştirmişler ve Türk modernleşmesine katkıda bulunmuşlardır.

1920'li yılların sonlarından itibaren Darülfünun ve Amerikan üniversiteleri arasında ikili ilişkiler başlamıştır. 1924 yılında Columbia Üniversite'nden gelen Prof. Edward Aurel, tarih eğitiminde Amerikan usulü hakkında bir konferans vermiştir. Aynı yıl yine Columbia Üniversitesi'nden eğitimci Prof. Dr. Paul Monroe ilk kez Türkiye'ye gelerek Türk eğitim sistemini incelemiştir. Prof. Monroe'ya göre Türk eğitim sistemi Amerikan ve Fransız usulleri arasında bir yerde olmalı ve okullarda tarım ve fen dersleri okutulmalıdır.¹⁰⁶⁷

ABD, 1926 yılında dünyanın çeşitli bölgelerinin eğitim sistemlerini incelemek için çeşitli heyetler göndermiştir. Heyet gönderilen ülkelerin arasında Türkiye de vardır. Türkiye'ye gönderilen heyetin başkanı Prof. Franklin, fen, ticaret, ormancılık ve tarım alanlarındaki derslerin sayısının ve öneminin artırılması gerektiğini savunan bir demeç vermiştir.¹⁰⁶⁸

Darülfünun ve ABD arasındaki ilişkiler, artarak devam etmiştir. 1929 yılında Amerikan üniversitelerinden seçilen 105 kişilik bir öğrenci grubu Darülfünun'u ziyaret etmiştir. Aynı yıl Darülfünun hocalarından Halil Halid Bey (Çerkeşseyhizâde,

¹⁰⁶⁴ İçke, *Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi*, s. 190-193.

¹⁰⁶⁵ İçke, *Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi*, s. 203.

¹⁰⁶⁶ İçke, *Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi*, s. 207-208; Toprak, *Cumhuriyet ve Antropoloji*, s. 82.

¹⁰⁶⁷ Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 117.

¹⁰⁶⁸ Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 118.

1868-1931) de Amerikan üniversitelerinde ve okullarında konferanslar vermek üzere “Beynelmilel Edükasyon Müessesesi” adlı bir kuruluş tarafından ABD’ye davet edilmiştir.¹⁰⁶⁹ 1930 yılında Türkiye’den çok sayıda hemşire, uzmanlık eğitimi için Rockefeller Vakfı’nın bursuyla ABD’ye gitmiştir.¹⁰⁷⁰ 1938 yılında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti hesabına ABD’de tıp uzmanlığı tahsis etmeleri için çok sayıda doktor iki yıllığına yurt dışına gönderilmiştir.¹⁰⁷¹ Aynı tarihte halk sağlığı alanında otuz doktor ve hemşireye Amerikalı hocalar tarafından kurs verilmiştir.¹⁰⁷²

Atatürk’ün Cumhurbaşkanlığı boyunca sadece sivil okullardan değil, askerî okullardan da Amerika Birleşik Devletleri’ne öğrenci gönderilmiştir. 1928 yılından itibaren Deniz Harp Okulu’ndan eğitim ve staj için ABD’ye askerî öğrenci gönderilmeye başlanmıştır.¹⁰⁷³ Gönderilen öğrenciler devlet hesabına siyasi pasaport verilerek gönderilmiştir.¹⁰⁷⁴ 1930 yılında da farklı ülkelerin hava kuvvetlerinin hava kuvvetlerinin deneyimlerinden yararlanılması amacıyla bir grup havacı subay ABD’de eğitim almıştır.¹⁰⁷⁵ 1932 ve 1933’te sahil topçuluğu alanında eğitim almak için topçu ve denizci subaylarının Amerika’ya gönderilmesine karar verilmiştir.¹⁰⁷⁶

Mustafa Kemal Atatürk dönemine (1923-1938) toplu olarak bakıldığı zaman Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye arasındaki ilişkilerin hemen her alanda genişlediği fark edilebilir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi genişlemiş, Amerikan modası Türk toplumuna yayılmıştır. Amerikalı mütehassıs John Dewey ve verdiği tavsiyelerin pek çoğu uygulanmış ve Türk eğitim sistemini derinden etkilemiştir.

Türkiye ve ABD arasındaki tüm olumlu gelişmelere rağmen 1923-1938 yılları arasındaki dönemde ABD ile Türkiye arasındaki ilişkileri zora sokacak olaylar da yaşanmıştır. Bu olaylar sırasıyla Chester İmtiyazı’nın sona ermesi, Lozan Barış

¹⁰⁶⁹ İhsanoğlu, *Fenler Evi*, s. 318-321.

¹⁰⁷⁰ Erken, *Amerika ve Modern Türkiye*, s. 63.

¹⁰⁷¹ Belenli, *Türklerde Sosyal Devlet*, s. 249.

¹⁰⁷² Erken, *Amerika ve Modern Türkiye*, s. 64.

¹⁰⁷³ Tekeli ve İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi Birinci Cilt*, s. 88-89.

¹⁰⁷⁴ BCA, 30-18-1-2/04-39-04.

¹⁰⁷⁵ Tekeli ve İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi Birinci Cilt*, s. 92.

¹⁰⁷⁶ BCA, 30-18-1-2/39-65-11. 1932 yılında gönderilen öğrencilerin durumu için, bk. *The Washington Post*, 23 Temmuz 1933, s. 10.

Antlaşması'nın Amerikan Senatosu'nda reddedilmesi ve Büyük Buhran olmuştur. Son olayda ABD'nin kastı yoktur, ancak diğer iki meselede ABD doğrudan sorumludur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSMET İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE AMERİKAN TESİRLERİ

Bu bölümde Atatürk'ün vefatıyla 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerine kadar geçen süre zarfında Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Cumhuriyeti'ni siyasette, idarede, kültür ve sanatta, iktisatta ve eğitimde nasıl etkilediği hakkında bilgi verilecektir.

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemi, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ittifakın temellerinin sağlam bir şekilde atıldığı dönemdir. Bu dönemde ABD tesirlerinin Türkiye'nin her alanında yoğunlaştığına da tanık olunmaktadır. Halide Edip Adıvar'ın deyiimiyle Türkiye'de ABD'yi topyekûn taklit cereyanı baş göstermektedir.¹⁰⁷⁷

3.1. Siyaset ve İdarede Amerikan Tesirleri

3.1.1. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye-ABD Siyasi İlişkileri

Atatürk vefat ettikten sonra yurtdışındaki elçiliklerde en çok alaka gösteren devletlerden birisi ABD olmuştur. ABD'nin Macaristan Elçiliği, Atatürk'ün vefatından defnine kadar on iki gün boyunca bayrağını yarıya indirmiştir.¹⁰⁷⁸ Önde gelen Amerikan gazeteleri, 11 Kasım 1938'den itibaren Atatürk ve Atatürk inkılâplarını olumlu bir şekilde anlatan haberler yapmışlardır.¹⁰⁷⁹ Ayrıca Amerikan basınında da Atatürk'ün ölümü hakkında haberler çıkmıştır.¹⁰⁸⁰

Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü döneminde de Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkileri hemen her alanda artarak ve yoğunlaşarak devam etmiştir. Öyle ki, 1942 yılında ABD Başkanı Roosevelt, iki ülke arasındaki ilişkilere Türkiye'nin Müttefikler safına katılmasını ya

¹⁰⁷⁷ Adıvar, *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, s. 274.

¹⁰⁷⁸ Erkin, *Hâtırat*, s. 415.

¹⁰⁷⁹ Türkmen, *Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 46-47.

¹⁰⁸⁰ *The Washington Post*, 13 Kasım 1938, s. 5; *New York Times*, 11 Kasım 1938, s. 1.

da savaşta bağımsız kalmasını sağlamak amacıyla özel temsilcisi Wendell Willkie'yi Türkiye'ye gönderecek kadar önem vermiştir. Ancak Willkie, Türk yetkililer tarafından soğuk karşılanmıştır.¹⁰⁸¹ Öte yandan İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye ve ABD arasındaki ilişkileri güvenlik odağında sürmüştür.¹⁰⁸² Genel olarak bu çalışmada İsmet İnönü dönemindeki ideolojik farklılaşmanın¹⁰⁸³ ve değişen dış koşulların Türkiye ve ABD arasındaki ilişkileri artırdığı iddia edilmiştir.¹⁰⁸⁴

İkinci Dünya Savaşı sürerken, Türkiye'de Amerika Birleşik Devletleri'nin etkisi kendini iyiden iyiye hissettirmiştir. Bunun en somut örneği, ABD Büyükelçisi'nin Varlık Vergisi'nin Amerikan vatandaşlarına ayrımcılık yapacağına yönelik eleştirilerini Dışişleri Bakanlığı'na bildirmesi ve bunun sonucu da ABD uyrukluların 1942 yılında yürürlüğe sokulan Varlık Vergisi'nden mükellef olmalarına rağmen muaf tutulmaları, muaf olmayanların da vergilerinin düşürülmesi olmuştur.¹⁰⁸⁵ Ayrıca Amerikan misyon hastaneleri ve Amerikan kolejleri için yurt dışından getirilen araç ve teçhizatlar vergiden muaf tutulmuştur.¹⁰⁸⁶ Amerikalı diplomatlar ayrıca Varlık Vergisi'nin yürürlükten kaldırılmasına da katkıda bulunmuşlardır.¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸¹ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 58.

¹⁰⁸² Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 48.

¹⁰⁸³ İsmet İnönü dönemindeki Kemalizm ile Mustafa Kemal Atatürk dönemindeki Kemalizm arasındaki farklılıkların niteliği ile ilgili bir tartışma mevcuttur. Bu konu ile ilgili iki farklı tez vardır. Birinci tez, İsmet İnönü dönemiyle Atatürk döneminin bir süreklilik içinde olduğunu iddia eden süreklilik tezidir. Bu tezi savunanlara göre İnönü ve Atatürk dönemi arasındaki farklılıklar bir kopuşu gösterecek ölçüde değildir ve 1923-1950 arasında bir süreklilik vardır. İkinci tez ise çok partili hayata geçişle birlikte İnönü'nün Kemalizmden taviz verdiğini ve uzaklaşmaya başladığını iddia eden taviz/kopuş tezidir. Bu tezi savunanlara göre ise İnönü ve Atatürk dönemi siyasetleri birbirlerinden önemli ölçüde farklılaşmıştır, bundan dolayı İnönü döneminde Kemalizmden uzaklaşmış yahut Atatürk döneminin Kemalizminden farklı bir Kemalizm ortaya çıkmıştır. Konu hakkında daha fazla bilgi için bk. Haydar Seçkin Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm*, 1. Baskı, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2021, s. 13-30. Başka bir ayrıma göre Atatürk dönemi devrimlerin ve rejimin kuruluş aşaması iken, İnönü dönemi devrimlerin ve rejimin meşrulaştırılması aşamasıdır. Bk. İsmet Parlak, *Kemalist İdeolojide Eğitim: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme*, 1. Baskı, Turhan Kitapevi Yayınları, Ankara 2005, s. 15.

¹⁰⁸⁴ Bunların dışında 1945 sonrasında ABD ile ilişkilerin gelişmesini Türkiye Cumhuriyeti'nin burjuva devleti olmasıyla ve burjuva devletlerinin kapitalistlerle iş birliği yapmasının zorunlu olduğuyla açıklayan sosyalist bir görüş de vardır. Bk. Sungur Savran, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1908-1980*, 4. Baskı, Yordam Yayınları, İstanbul 2016, s. 127.

¹⁰⁸⁵ İlkay Öz, *Mülksüzleştirme ve Türkleştirme Edirne Örneği*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 196; Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm*, s. 338-342; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 295.

¹⁰⁸⁶ Yücel, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği*, s. 302.

¹⁰⁸⁷ Clark, *İki Kere Yabancı*, s. 230.

Amerikan Dışışleri Bakanlığı, aynı tarihlerde Türkiye başta olmak üzere Yakın Doğu ülkeleriyle kültürel ilişkilerini güçlendirebilmek için çalışmalara başlamıştır.¹⁰⁸⁸ ABD, Türkiye’de yabancı dille yayın yapan ve Müttefik yanlısı propaganda faaliyetleri yürüten *USA, Parade, Do You Speak English, Images* gibi dergilere maddi destek sağlamıştır.¹⁰⁸⁹

Amerikan Dışışleri Bakanlığı’nın çalışmaları istihbarat alanına da sıçramıştır. CIA’nin halefi olan OSS, 1942 yılında İstanbul’da bir meteoroloji istasyonu, 1943 yılında Adana’da ilerleyen safhalarda İncirlik Hava Üssü’ne dönüşecek olan bir haberleşme istasyonu kurmuş ve aynı yılın sonlarında İstanbul’a casuslar göndermiştir.¹⁰⁹⁰ Adana’daki istasyonun kurulması o kadar gizli bir şekilde yürütülmüştür ki, ABD Büyükelçisi’nin Adana’daki yazlık konutu ve büyükelçilik arabası büyükelçiye haber verilmeden istihbarat aletleriyle donatılmıştır. Büyükelçi Steinhardt ise yazlık konutunda haberleşme istasyonu kurulduğunu ancak 1944 yılında öğrenebilmiştir.¹⁰⁹¹ Adana’daki istasyon 1945 yılının Nisan ayında yasal bir hâle getirilmiş ve Türk hükümetinden gerekli izinler alınmıştır.¹⁰⁹²

Müttefikler, 1943 yılından sonra Türkiye’yi savaşa sokmak için çaba sarf etmişlerdir. 14-26 Ocak 1943 tarihlerindeki Casablanca Konferansı’nda¹⁰⁹³ 30 Ocak 1943-1 Şubat 1943 tarihlerinde Adana Görüşmelerinde, 11-24 Ağustos 1943 tarihlerinde gerçekleştirilen Quebec Konferansı’nda, 18 Ekim-1 Kasım 1943 tarihli Moskova Konferansı’nda ve 4-7 Aralık 1943 tarihlerinde Kahire’de düzenlenen konferansta ABD Başkanı Roosevelt, Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’na katılması için İngiltere Başbakanı Churchill ile baskı yapmışsa da sonuç alamamıştır.¹⁰⁹⁴ Yine de Türkiye, bu konferanslardan sonra Müttefiklerin safına doğru yanaşmaya

¹⁰⁸⁸ Örnek, *Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 165-166.

¹⁰⁸⁹ Çavdar, *Türkiye’de Demokrasi Tarihi 1839-1950*, s. 443.

¹⁰⁹⁰ Zeynep Şarlak, *Türkiye’nin Milli Güvenlik Devleti: Kökeni, Gelişimi, Dönüşümü*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2022, s. 82; Selin M. Bölme, *İncirlik Üssü: ABD’nin Üs Politikası ve Türkiye*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 152; King, *Pera Palas’ta Gece Yarısı*, s. 298.

¹⁰⁹¹ Bölme, *İncirlik Üssü*, s. 153-154. ABD’nin İskenderun’da 1942 yılında, Adana’da ise 1944 yılında bir konsolosluk kurma talebinin bununla ilgili olduğu düşünülebilir. BCA, 30-10-0-0/268-805-11; BCA, 30-10-0-0/268-805-07.

¹⁰⁹² Bölme, *İncirlik Üssü*, s. 156.

¹⁰⁹³ Arslan, *Şükrü Saraçoğlu*, s. 190-191.

¹⁰⁹⁴ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 67-74.

başlamıştır, zira Türkiye'nin aktif tarafsızlık tavrı sürdüğü takdirde savaş sonrasında tecrit edileceği tehditkâr bir üslupta beyan edilmiştir.¹⁰⁹⁵ Türkiye'nin değişen politikasının bir yansıması olarak 1944 yılının sonundan itibaren Boğazlar SSCB'ye destek vermek isteyen Müttefik gemilerine açılmıştır.¹⁰⁹⁶

İngiltere ve ABD, Türk dış politikasını manipüle edebilmek için kendi basın organlarını kullanarak Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den çeşitli talepleri olduğuna dair haberler hazırlatmışlardır.¹⁰⁹⁷ Bu iki ülke ayrıca Türkiye'nin Japonya ve Almanya ile ilişkilerini kesmesi için çaba sarfetmiştir.¹⁰⁹⁸

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Türkiye'de başlayan demokratikleşme ve çok partili hayata geçiş sürecinde de Amerika Birleşik Devletleri'nin dolaylı ve dolaysız etkilerinin görüldüğü söylenebilir. Huntington gibi bazı siyaset bilimciler de dünyada gerçekleşen demokratikleşme dalgalarının ABD'den etkilendiğini iddia etmişlerdir.¹⁰⁹⁹ Zürcher, 1947'de İsmet İnönü'nün Başbakan Recep Peker'i görevden alınıp yerine daha ılımlı Hasan Saka'yı atamasını da Amerikan yardımlarının kesilme riskiyle ilişkilendirmiştir.¹¹⁰⁰

Neticede 1943 yılından itibaren, CHP'nin yarı resmî gazetesi olan *Ulus* gazetesinde ve dönemin yüksek tirajlı gazetelerinden olan *Tanin* gazetesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin vizyonunun ABD'nin belirlediği ve savaş sonrasında uygulamaya geçireceği dünya vizyonu ile tamamen uyumlu olduğuna dair köşe yazıları yayınlanmaya başlamıştır.¹¹⁰¹ Hüseyin Cahit Yalçın ve Câmi Baykurt¹¹⁰² gibi ABD

¹⁰⁹⁵ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, s. 414; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 301; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 93.

¹⁰⁹⁶ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 112.

¹⁰⁹⁷ Özkan, *Türkiye'de Milli Vatanın İnşası*, s. 249.

¹⁰⁹⁸ Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979 Birinci Cilt*, (Haz. Ahmet Demirel), 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 28.

¹⁰⁹⁹ Muharrem Sevil, *Türkiye'de Modernleşme ve Modernleşmeciler*, 2. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara 2005, s. 62.

¹¹⁰⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 314.

¹¹⁰¹ Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm*, s. 134.

¹¹⁰² Hüseyin Cahit Yalçın ve Câmi Baykurt, birbiriyle kavgalıdır. 1945 yılının sonlarında şiddetli bir kalem kavgasına tutuşmuşlardır. Bk. Yılmaz, *Dört Devirde Bir Muhallif*, s. 191.

demokrasisini tercih eden gazeteciler¹¹⁰³ Roosevelt'in dört özgürlüğünü¹¹⁰⁴ ve Amerikan demokrasisini¹¹⁰⁵ savunan yazılar yazmışlardır.¹¹⁰⁶ Basın Yayın Genel Müdürlüğü Baş müşaviri Burhan Belge tarafından Ankara Radyosu'nda hafta sonları yapılan yayınlarda da Türkiye'de gerçek bir demokrasinin yerleşebilmesi için Amerikan sisteminin getirilmesinin şart olduğu belirtilmiştir.¹¹⁰⁷

Amerikan sisteminin demokratikliğine dair vurgular meclis konuşmalarında da kendine yer bulmuştur. Şükrü Saraçoğlu yaptığı bir meclis konuşmasında "Cumhuriyetçi ve Demokrat Türkiye'nin Cumhuriyetçi ve Demokrat Amerika'ya selam ve sevgilerini ilettiğini" bildirmiştir.¹¹⁰⁸ İsmet İnönü de Roosevelt'e yazdığı bir mektupta Amerikan ideallerinin Türkiye'yi ve küçük büyük fark etmeksizin bütün ulusların demokrasisini koruduğunu belirtmiştir.¹¹⁰⁹

Hükümet yanlısı gazeteciler ve aydınlar Türkiye'nin SSCB ile yaşadığı sorunlarda ABD'den destek beklemiş, bu yüzden de Türkiye'nin ABD gibi Batılı

¹¹⁰³ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, s. 454.

¹¹⁰⁴ ABD Başkanı Franklin Delano Roosevelt'in 6 Ocak 1941 tarihinde ABD Kongresi'nde sunduğu *Dört Özgürlük Söylevi* adlı konuşmada geçen bu tabir; sırasıyla ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, yoksulluktan kurtulma özgürlüğü ve korkusuzca yaşama özgürlüğüdür. Roosevelt, bu dört özgürlüğün insan haklarının temeli olduğunu iddia eder. Bu yüzden Roosevelt'e göre yeni bir dünya düzeni kurulacaksa bu dört özgürlüğü esas alarak kurulmalıdır. Bk. Çağatay Benhür ve Doğan Can Aktan, "Franklin Delano Roosevelt (1882-1945)", *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2022.

¹¹⁰⁵ Efe Sıvış, *Türk Demokrasisinin Sıfır Noktası: Amerikan Dışişleri Belgeleri Işığında Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019, s. 133.

¹¹⁰⁶ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 260; Yılmaz, *Dört Devirde Bir Muhallif*, s. 190.

¹¹⁰⁷ Burhan Belge'nin yaptığı radyo konferansları Amerikan elçiliğinin de dikkatini çekmiştir. Elçilik raporlarında Burhan Belge, Ankara Radyosu'ndan tasfiye edildiğine inanan ama gerçekte kendisine geniş bir ifade özgürlüğü tanınan Amerikan yanlısı bir gazeteci olarak resmedilmiştir. Burhan Belge'nin radyo konferanslarına bakıldığında Belge'nin faşizme tutarlı bir şekilde muhalefet ettiği aşikardır. Amerikan elçiliğinin raporları için bk. NARA, *Central File: Decimal File 867.00, Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs., January 9, 1945 - December 31, 1946*, s. 22-24. Burhan Belge'nin radyo konferanslarının bir derlemesi için, bk. Burhan Belge, *Burhan Belge'nin Sesiyle İkinci Dünya Savaşı: Radyo Konferansları*, Başnur Matbaası, Ankara 1970.

¹¹⁰⁸ Arslan, *Şükrü Saraçoğlu*, s. 187.

¹¹⁰⁹ *Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers 1944, Volume 5 The Near East, South Asia, and Africa, The Far East*, Belge 934.

değerleri¹¹¹⁰ benimsediğine, Türkiye’de büyük bir Amerikan sempatisi olduğuna ve SSCB’nin Türkiye’nin aleyhine yayılmasının ABD çıkarlarına ters olduğuna inandırmak için çaba sarf etmişlerdir.¹¹¹¹

Türkiye’nin Amerika’yla yakınlaşmasına karşı olumlu bakış milliyetçi muhafazakâr aydınlarda da görülmüştür.¹¹¹² Tevfik Rüştü Aras gibi Türkiye’nin Anglosaksonların karakolu olmaması gerektiğini belirten yazarların dışında basının büyük bir kısmı ABD’ye yanaşılmasını desteklemiştir.¹¹¹³

Türkiye Birleşmiş Milletlere üye olarak yeni dünya düzeninin bir parçası olmuş, aynı zamanda demokratik bir sistemin kurulmasını taahhüt etmiştir.¹¹¹⁴ 19 Mayıs

¹¹¹⁰ Burada Batılı değerlerden kastedilen Anglosakson toplumlarının oluşturduğu değerlerdir, yoksa düşünüldüğünde Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm de Batıdan gelen değer sistemleridir. Yine de Batılı değerlerin benimsendiğinin belirtilmesi Türkiye’de pek çok şeyin yakın zamanda değişeceğine dair bir mülahazadır. Zira değer olarak adlandırdığımız şeylerden kaçış mümkün değildir. Ortaya çıktıkları anda spesifik bir düşünce yapısı ortaya koyarlar. Ayrıca değerler kural koyucu ve dogmatiktir. Bundan dolayı de çevrelerini değiştirirler. Son olarak da herhangi bir değeri ve/veya değer kümesini benimseyenler kendilerini o değerın karşısına konumlandırırlar. Daha fazla bilgi için, bk. Carl Schmitt, *Değerlerin Tiranlığı: Bir Hukukçunun Değer Felsefesi Hakkındaki Mülahazaları*, (Çev. Mehmet Cemil Ozansü), 1. Baskı, Pinhan Yayınları, İstanbul 2022, s. 36-40.

¹¹¹¹ Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm*, s. 381. Başlangıçta Başkan Roosevelt, Cumhurbaşkanı İnönü’ye Ruslarla anlaşmayı tavsiye etmiştir. Bk. Aptülahat, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 84; Kemal Haşım Karpaz, *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, 1. Baskı, (Çev. Esin Soğancılar), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 130. Amerikan resmî belgelerinde Molotov’un talepleri “dostça talepler” şeklinde nitelendirilmiş ve “Türkiye’de tetikte olmayı gerektirecek bir durum olmadığı” belirtilmiştir. Bk. Örnek, *Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 65; Sıvış, *Türk Demokrasisinin Sıfır Noktası*, s. 106. Potsdam Konferansı’nda da Başkan Truman, Montreux Sözleşmesi’nin Sovyetler Birliği lehine değiştirilebileceğini belirtmiştir. Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 186-187. Bir diğer yandan 2 Temmuz 1945’te ABD’nin Türkiye Büyükelçisi Edwin Carleton Wilson, ABD Dışişleri Bakanlığı’na Sovyetler Birliği’nin taleplerinin ciddiye alınmasını öneren bir telgraf göndermiştir. Başka diplomatlar ve üst rütbeli birçok subay da Büyükelçi Wilson ile aynı fikirdeydi. Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 171; Sıvış, *Türk Demokrasisinin Sıfır Noktası*, s. 93-96.

¹¹¹² Yüksel Taşkın, *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 68.

¹¹¹³ Özkan, *Türkiye’de Milli Vatanın İnşası*, s. 254-255.

¹¹¹⁴ Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 228-229.

1945'te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yaptığı konuşmada demokrasi yolunda gelişmenin devam edeceğini belirtmesi de bu çabanın bir parçası olmuştur.¹¹¹⁵

Amerika Birleşik Devletleri, İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye'yi savaşın içine çekmek için büyük bir çaba sarf etmiştir. Türkiye bu çabalara aktif bir tarafsızlık politikası izleyerek cevap vermiştir. Savaşın Almanya ve diğer Mihver devletleri aleyhine gelişmeye başlamasından sonra Türkiye yüzünü Amerika'ya doğru dönmüştür. Bunlar yaşanırken Amerikan demokrasisinin Türkiye'ye etkileri de artmaya başlamıştır. Bir başka deyişle 1939-1945 arasındaki Amerikan tesirleri savaş sonrasında Amerika'nın Türkiye'ye tesirlerinin bir provası olmuştur.

3.1.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Bir Süper Güç Olarak ABD

ABD'nin 1945 yılında dünya üretiminin yarısına sahip olup dönemin diğer büyük devletlerine kıyasla siyasi, askeri ve ekonomik düzlemlerde rakipsiz bir durumda olması da bunda önemli bir faktör olmuştur.¹¹¹⁶ ABD, her ne kadar ileride pek çoğu hizmet dışı kalacaksa da bu dönemde dünya genelinde otuz bin askeri tesis ve on dört milyon askere sahip bir ülkedir.¹¹¹⁷

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren başlayan bu yeni dönem *Pax Americana* ya da *Amerikan Barışı* olarak da adlandırılır. Amerikan Barışı, bir taraftan ABD'nin askeri, istihbarat, ekonomik ve medya kurumlarının ABD'nin çıkarlarını dünya genelinde mümkün mertebe sert güce başvurmadan savunması, diğer bir

¹¹¹⁵ Perinçek, *Kemalist Devrim-1*, s. 151; Perinçek, *Kemalist Devrim-3*, s. 48-49; Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-7: Toprak Ağırlığı ve Kürt Sorunu*, 5. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010, s. 18; Perinçek, *Türkiye'nin Anayasa Birikimi*, s. 134. Öte yandan İsmet İnönü 1948 yılında Sovyetler Birliği tehdidi olmasa bile Türkiye'nin ABD'ye yanaşacağını belirtmiştir. Bk. Özkan, *Türkiye'de Milli Vatanın İnşası*, s. 271. Câmî Baykurt da Amerika ve Sovyetler Birliği arasında anlaşmazlık çıkması hâlinde Türkiye'nin Amerika'nın tarafında yer alacağını tahmin etmiştir. Bk. Yılmaz, *Dört Devirde Bir Muhelif*, s. 175.

¹¹¹⁶ Başkaya, *Paradigmanın İflası*, s. 287; Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, s. 33; Barış Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020, s. 17; Tolgahan Akdan, *Soğuk Savaş ve Türkiye'nin Batı'ya Yönelişi*, 1. Baskı, Yordam Yayınları, İstanbul 2020, s. 25-26. Schmitt'e göre Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Milletler Cemiyeti ile ABD'nin başat güç olduğu dünyaya giden yolun taşları döşenmiştir. Tuğlu Olpak, *Carl Schmitt'in Politik Felsefesi*, s. 92.

¹¹¹⁷ Bölme, *İncirlik Üssü*, s. 91.

tarafından da dünyayı kendi medeniyeti altında eritmeye çalışması olarak tanımlanabilir.¹¹¹⁸

Amerikan Barışı'nın bir sonucu da Amerikan Ayrıksıcılığı ya da Amerikan İstisnacılığı¹¹¹⁹ olarak bilinen fikir akımının yaygınlaşmasıdır. Ayrıksıcılık olarak adlandırılan görüş, bir ülkenin ve o ülkenin tarihinin başka ülkelerinkinden daha farklı ve daha iyi olduğunu iddia eder. Buna bağlı olarak da Amerikan Ayrıksıcılığı, ABD'nin ve ABD tarihinden diğer ülkelerden ve onların tarihlerinden daha farklı ve daha iyi olduğuna dair bir fikirdir.¹¹²⁰ Amerikan Ayrıksıcılığı fikrinin ilk nüveleri ABD'nin üçüncü başkanı Thomas Jefferson tarafından oluşturulmuştur. Jefferson, ABD'nin başkalarının egemenlik hakkını gasp eden bir devlet olmadığını, bilakis başkalarına özgürlük getiren bir devlet olduğunu, bu yüzden de ABD'nin yayılmasının normal olduğunu iddia etmiştir.¹¹²¹ Soğuk Savaş'ta Sovyetler Birliği'ne karşı geliştirilen politika da bu ön kabullere göre oluşturulmuştur. Buna ayrıca ABD'nin yeni pazar arayışları da eklenmiştir.¹¹²²

ABD'nin sahip olduğu tartışmasız güç ve bu gücün kullanılması sayesinde 1923-1939 arasında sürdürülen Türk dış politikası değişikliğe uğramıştır. Herhangi bir büyük gücün yörüngesine girmemeye ve bölgesel ittifaklara dayanan politika yerine, Sovyetler Birliği'ne karşı Batı Bloku ile ortaklığa dayanan anti-komünist bir dış politikaya geçilmiştir.¹¹²³ Türkiye'nin Sovyetler Birliği'yle arasının bozulmasının bir diğer sebebi dönemin SSCB hükümetinin 19 Mart 1945'te 1925 yılından bu yana yürürlükte bulunan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yenilememesi olmuştur. 1945 yılının Haziran ayında yeni bir dostluk antlaşması için Türkiye SSSB nezdinde çaba harcamış ancak 7 Haziran 1945'te SSCB Hükümeti dostluk antlaşması

¹¹¹⁸ Bölme, *İncirlik Üssü*, s. 49-55.

¹¹¹⁹ Ayrıksıcılık kelimesi Exceptionalism kelimesinin karşılığında kullanılmıştır. Amerikan Ayrıksıcılığı tabiri de American Exceptionalism tabirinin Türkçeye çevirisidir.

¹¹²⁰ Nancy Lindisfarne, *Elhamdülillah Laikiz: Cinsiyet, İslâm ve Türk Cumhuriyetçiliği*, (Çev. Selda Somuncuoğlu), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 56.

¹¹²¹ Bölme, *İncirlik Üssü*, s. 69.

¹¹²² Akdan, *Soğuk Savaş ve Türkiye*, s. 65.

¹¹²³ Özkan, *Türkiye'de Milli Vatanın İnşası*, s. 214. Bununla birlikte Amerikalılar gelmeden önce de Türkiye'de antikomünizmin zaten köklü ve kuvvetli olduğuna dair çalışmalar da vardır. Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 30.

imzalanması için Kars ve Ardahan'ın Sovyetler'e devredilmesi ve Boğazlar bölgesinde SSCB'ye üs tahsis edilmesi gerektiğini tebliğ etmiştir.¹¹²⁴

Türkiye'nin Batı yanlısı dış politikaları Sovyetler Birliği'ne karşı Amerikan ittifakıyla sınırlı kalmamıştır. Türkiye'ye Amerikan yardımları gelmeye başladıktan sonra Türkiye, Ortadoğu'da Arap yanlısı politikasını değiştirmiş ve İsrail'i kurulduktan on ay sonra tanımıştır. İkinci olarak da 1949 yılında düzenlenen Asya Devletleri Konferansı'na "Avrupalı bir devlet olarak Asya meselelerine karışmaya hakları olmadığı" gerekçesiyle konferansa davet edildiği halde katılmayan tek Asya ülkesi olmuştur.¹¹²⁵

Amerika Birleşik Devletleri, devasa sanayisinden ve İkinci Dünya Savaşı'nı kazandıran askeri gücünden faydalanmış ve savaşta ülkesinin yıkılmamış olmasının da getirdiği bir istikrar ile savaştan sonra dünyadaki tek süper güç hâline gelmiştir. ABD, bir süper güç olmasının akabinde oyunun kurallarını kendisi belirlemiştir. Artık ya Amerika'nın yanında olunacaktır ya da Amerika'nın karşısında olunacaktır. ABD, kendi egemenliğini meşrulaştırmak için oluşturduğu teorilerle bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır.

3.1.3. Çok Partili Siyasi Hayata Geçişte ABD'nin Rolü

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından 1944 yılına kadar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ara dönemleri hariç tek parti yönetiminin sürdüğü ülkede 1946 yılına gelindiğinde demokrasinin asgari şartlarının pek çoğu kâğıt üzerinde de olsa sağlanmıştı.¹¹²⁶

¹¹²⁴ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 27. Hükümet, Boğazlardan geçiş konusunun tartışılabilirliğini, ancak toprak ve üs meselesinin tartışma konusu yapılmayacağını, bu hususta gerekirse Sovyetler Birliğiyle savaşılacağını hesaplamaktadır. Erim, *Günlükler Birinci Cilt*, s. 40.

¹¹²⁵ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 64-65.

¹¹²⁶ Karpat, *Elitler ve Din*, s. 102.

Çok partili siyasi hayata¹¹²⁷ geçiş sürecinde hem iç hem de dış faktörler¹¹²⁸ etkili olmuştur. İç faktörlerin birincisi, İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında CHP iktidarının ekonomik ve toplumsal politikaları iyi yönetememesi, bunun sonucunda da ortaya çıkan hataların halkta geniş bir muhalefet dalgası yaratmasıdır. Bu muhalefet dalgasının içinde işçiler, köylüler, alt ve orta kademelerdeki devlet memurları, tüccarlar, büyük toprak sahipleri ve sanayiciler vardır.¹¹²⁹ İkinci iç faktör de İsmet İnönü ve CHP yönetiminin çok partili bir siyasi sisteme geçme niyetidir. Üçüncü iç faktör ise yerli burjuvazinin dünya pazarlarına katılmak ve iktidardan daha fazla pay almayı istemesidir.¹¹³⁰

¹¹²⁷ 1945 sonrasında Türkiye'nin içinde bulunduğu süreç için farklı adlandırmalar mevcuttur. Farklı akademisyenler ve araştırmacılar 1945-1950 arasındaki bu dönemi Demokratikleşme Dönemi, İki Partili Siyasi Hayata Geçiş ve Çok Partili Siyasi Hayata geçiş gibi adlar kullanmaktadırlar. Daha fazla bilgi için bk. Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm*, s. 156.

¹¹²⁸ Bizce iç ve dış faktörler, siyasal psikolojideki durumcu (situationist) ve eğilimci (dispositionist) tartışması üzerinden anlamlandırılabilir. Durumcu görüş, bireylerin ya da grupların kontrolünün dışında olan faktörleri önemli bulmaktadır. Eğilimci görüş ise bireylerin ya da grupların kontrolünde olan faktörlerin başat olduğunu iddia etmektedir. Durumcu ve eğilimci görüşlerin tartışması hakkında daha fazla bilgi için bk. David Patrick Houghton, *Political Psychology: Situations, Individuals, and Cases*, 2. Baskı, Routledge Press, New York 2015, s. 20-23. Murat Belge de Türkiye'nin 1945'ten sonraki demokratikleşme sürecinin dinamiklerinin iç ve dış dinamikler olarak ayrılmasının yanlış olduğunu iddia etmiştir. Daha fazla bilgi için, bk. Belge, *Militarist Modernleşme*, s. 614-615. Doğu Perinçek ise iç dinamiklerin belirleyici olduğunu, ancak dış etkenlerin de etkili olduğunu saptamıştır. Bk. Perinçek, *Kemalist Devrim-1*, s. 159; Perinçek, *Kemalist Devrim-5*, s. 113. Erol Mütercimler ise çok partili yaşama geçişin gönülsüzce yaşandığını iddia etmiştir. Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi*, s. 847. Kudret Emiroğlu, dış dinamiklere fazlaca rol biçilmesinin iç dinamiklerin ve zaafların dile getirilmesini istememekle ilgili olduğunu belirtmiştir. Bk. Emiroğlu, *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi*, s. 163. Tevfik Çavdar'a göre demokrasiye geçiş dış faktörlerin dayatmasıyla olmuştur. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, s. 416. Bernard Lewis ise demokratikleşmenin sadece dış etkilerle yaşandığı düşüncesini Türkiye'nin deneyimini ve Türk siyasetçilerinin zekalarını basite indirgemek olarak algılamıştır. Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, (Çev. Hamdi Aydoğan ve Esra Ermert), 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, Ankara 2007, s. 11. İç ve dış faktörlere verilen önem ve bu konuda yapılan tartışma, sadece akademik bir tartışma değil, siyasi tercihlerle de ilgilidir. Bk. Yıldırım, *Türkiye'de Köylülüğün Sosyal Tarihi*, s. 15. Konu ile ilgili ilginç ve önemli bir yorum Murat Önderman'dan gelmektedir. Önderman'a göre Türkiye'de değişim genel olarak dış baskı ile gerçekleşmektedir. Çünkü Türkiye'de iktidarların dayandığı düzen sıradan bireylerin erişim alanları dışında oluşmaktadır, bu yüzden iktidar ve toplum birbirinden soyutlanmakta ve toplumsal iç dinamikler etkisizleştirilmektedir. Bk. Önderman, *Türkiye'de Paranoid Ethos*, s. 233.

¹¹²⁹ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, 5. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2013, s. 16-17; Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 35-36.

¹¹³⁰ Başkaya, *Paradigmanın İflası*, s. 282-283; Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, s. 42-44; Çavdar, *Türkiye'nin Açlık, Fakaralık ve Yoksunluk Tarihi*, s. 153-154; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 303-305.

Çok partili siyasi hayata geçişteki dış faktörler ise sırasıyla savaş sonrasında kurulan yeni dünya düzeninde ABD'nin Kapitalist dünyanın başına geçmiş olması¹¹³¹, Türkiye'nin savaştaki tarafsızlığının büyük devletler tarafından fırsatçılık olarak değerlendirilmesi ve Türkiye'nin dış politikada yalnız kalması¹¹³², İnönü hükümetinin dünyadaki iktisadi ve siyasi eğilimleri takip etmesi¹¹³³ ve Türkiye'nin ABD ile kurduğu ekonomik ve askeri ilişkilerin etkileridir.¹¹³⁴

Türkiye'nin demokratikleşmesindeki dış etkiler kimi Türk siyasetçilerine göre abartılmaktadır. Nihat Erim 1947'de İnönü'nün kendisine Demokrat Parti yöneticilerinin kendisinin yaptığı her icraatı Amerikalıların baskısından dolayı yaptığının dair bir algısı olduğunu ve bundan rahatsız olduğunu, bu algı sürdükçe demokratikleşmenin tam olarak başarılamayacağını belirtir.¹¹³⁵ Ancak halkın önemli bir kısmının bu algıyı taşıdığı dönemin gazetelerinde yapılan anketlerde sabittir.¹¹³⁶

Çok partili siyasi hayata geçişteki iç ve dış faktörler, Türk ekonomisinin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı kapitalizmine açılması ve serbestleştirilmesi ile ekonomik devletçiliğin terk edilmesine neden olmuştur.¹¹³⁷ Ayrıca, Türk elitleri her ne pahasına olursa olsun Batı ittifakı içinde olmak için güçlü bir tutum içine girmiştir.¹¹³⁸ Feroz Ahmad'a göre, Kemalist devlet adamlarının demokratikleşmeye açılması kısmen Wilson İlkelerinin etkisiyle gerçekleşmiştir.¹¹³⁹ Bir başka görüşe göreyse, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askeri ve ekonomik yardımlar Türkiye'nin

¹¹³¹ Gerger, *ABD, Ortadoğu, Türkiye*, s. 14.

¹¹³² Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, s. 41-42.

¹¹³³ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 37.

¹¹³⁴ Stefan Plaggenborg'a göre ABD, Türkiye'yi Batı ittifakına bağlamaya niyetliydi ve Türkiye'deki iç gelişmelerden bu şekilde faydalanmıştı. Bk. Plaggenborg, *Tarihe Emretmek*, s. 470; Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*, s. 78.

¹¹³⁵ Erim, *Günlükler Birinci Cilt*, s. 94.

¹¹³⁶ "Halkın Fikri: Demokrasi Nedir?", *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1945, s. 2.

¹¹³⁷ Hatipoğlu, *CHP'nin İdeolojik Dönüşümü*, s. 204; Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 199; Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 107-108; Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 589-590; Belge, *Militarist Modernleşme*, s. 559.

¹¹³⁸ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 171; Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 32; Bozarslan, *Türkiye Tarihi*, s. 307.

¹¹³⁹ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 196.

Amerikanlaşmasına neden olmuş ve ABD'nin Türkiye'deki ekonomik gelirlerinin artmasını sağlamıştır.¹¹⁴⁰

Savaş sonrasında ABD ve İngiltere'nin diktatörlüklere, devletçi ekonomiyi savunan devletlere ve yeterince demokratik olarak görmedikleri ülkelere olumlu bakmadıkları açıktı, ancak her ülkenin kendi istediği yönetim biçimini seçmekte özgür olacağı belirtilmiştir. Buna ek olarak, ABD, İngiltere ya da başka bir devletin Türkiye'ye çok partili bir siyasi hayata geçmesi için baskı yaptığına dair herhangi bir bulguya rastlanılmadığı iddia edilmiştir.¹¹⁴¹ Yine de ABD ve İngiltere'nin Cumhurbaşkanı İnönü'yü İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazilerle flört eden otoriter bir lider olarak gördüklerine dair iddialar ortaya çıkmıştır.¹¹⁴² Ayrıca ABD, ekonomik devletçilik karşıtı ve serbest piyasayı savunan güçlere zımnen de olsa destek vermiştir.¹¹⁴³ Ancak, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın yayınlanmış belgelerine göre ABD'nin Türkiye'ye yönelik politikalarından birisinin Türkiye'nin demokratikleşme çabalarını destekleme olduğu açıkça belirtilmiştir.¹¹⁴⁴

Soğuk Savaş'ın başlamasıyla beraber ABD'de aşırı sol ve sol görüşlere karşı otoriter tepkiler verilmeye başlanmıştır. ABD'de İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru bir politika değişikliği görülmüş ve ABD'nin ekonomik gücünü koruyabileceği bir "Büyük Alan" (Grand Area) teorisi oluşturulmuş ve bu teori uygulamaya konulmuştur.¹¹⁴⁵

¹¹⁴⁰ Teazis, *İkincilerin Cumhuriyeti*, s. 44; Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 10.

¹¹⁴¹ Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm*, s. 157-158. Bununla birlikte Türkiye gibi tek parti yönetimiyle yönetilen İspanya ve Portekiz gibi ülkelere de açık bir baskıda bulunulmamıştır. Bk. Çavdar, *Türkiye'nin Açlık, Fakirlik ve Yoksunluk Tarihi*, s. 153. Efe Sıvış'a göre ABD'ye göre dış politikanın çıkarları demokratikleşmeden daha önemli olduğu için Türkiye'nin demokratikleşmesi ABD için ikinci plandadır. Sıvış, *Türk Demokrasisinin Sıfır Noktası*, s. 104.

¹¹⁴² Özkan, *Türkiye'de Milli Vatanın İnşası*, s. 261.

¹¹⁴³ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 105; Ahmad, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 126; Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın) İkinci Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1998, s. 705.

¹¹⁴⁴ *Foreign Relations of the United States, 1949, Volume 6: The Near East, South Asia and Africa*, Belge 1152. Bu belge Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye ile ilgili olarak hazırladığı politika değerlendirmeleridir. Bakanlıkta her ülke için düzenli olarak yenilenen ve güncellenen politika değerlendirmeleri hazırlanır ve o ülkeye gönderilecek olan diplomatlara birer kopyası temin edilir.

¹¹⁴⁵ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s. 226.

“Büyük Alan” içerisinde ABD, kuralları koyan güç olacak, rakip kamptaki ülkeler bile bu bölgede nasıl davranacaklarını ABD’nin koyduğu kurallara göre saptayacaklardı.¹¹⁴⁶ ABD, “Büyük Alan” içerisinde kendine üç ana görevi belirlemişti. Bunlar, Avrupa’nın askeri, ekonomik ve siyasi istikrarını sağlamak, Avrupa’yı ABD’nin koruyucu ve stratejik nükleer silahların şemsiyesi altına almak ve Avrupa’nın gücünü dünya ölçüsünde bir savunma için örgütlemek olarak sıralanmıştı. Birinci ana görev, Truman Doktrini¹¹⁴⁷ ve Marshall Planı¹¹⁴⁸ ile, ikinci ana görev Kuzey Atlantik Antlaşması ile, üçüncü ana görev ise NATO’nun örgütsel mekanizmasının kurulması ile gerçekleştirilmişti.¹¹⁴⁹

“Büyük Alan” aynı zamanda Doğu Avrupa’yı hegemonyası altına alan Sovyet yayılmacılığına gem vurmak için kullanılacaktı.¹¹⁵⁰ “Büyük Alan” içindeki ABD müttefikleri ise Marshall Planı, San Francisco Antlaşması gibi projelerle hızlı bir şekilde kalkındırılacaktı.¹¹⁵¹ ABD, bu bölgede inşa ettiği ya da kiraladığı askeri üs, tesis, yerleşke, istasyonlarla¹¹⁵² hem müttefiklerini askeri tehditlerden koruyacak hem de müttefikleri üzerindeki hegemonyasını artıracaktı.¹¹⁵³ Birkaç yıl içinde Türkiye, “Büyük Alan’ın” bir parçası hâline gelecekti ve ABD için Ortadoğu’da güvenliğin sağlanmasının önemli aktörlerinden biri olacaktı.¹¹⁵⁴

¹¹⁴⁶ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s. 235.

¹¹⁴⁷ Truman Doktrini olarak adlandırılan belgenin tam hâli için bk. <https://www.archives.gov/milestone-documents/truman-doctrine> (Erişim Tarihi: 6 Ekim 2021)

¹¹⁴⁸ Marshall Planı’nın asıl adı 1948 Avrupa Ekonomik Kurtarma Kanunu’dur. Marshall Planı’nın tam metni için <https://www.archives.gov/milestone-documents/marshall-plan> (Erişim Tarihi: 5 Eylül 2021)

¹¹⁴⁹ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 32.

¹¹⁵⁰ Örnek, *Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 107.

¹¹⁵¹ Gönül, *Batı Yöntemleriyle Batılılaşma*, s. 73. Ancak bu kalkındırma hareketi ABD müttefiklerinin tamamen bağımsız bir şekilde hareket edeceği düzeye getirilmeyecekti. Bu ülkelerdeki sanayileşme hızı beklenenin üzerine çıkarsa ekonomik yardımlar azaltılacak, askeri yardımlar ise ülkenin jeopolitik konumuna göre belirlenecekti. Yılmaz, *Türkiye’deki Amerika*, s. 124.

¹¹⁵² Bu tasnif, Amerikan tesislerinin amaçları, boyutları ve kullanma usullerine göre değişiklik gösterir. Tesis, yerleşke ve istasyonlar genelde üslerden daha küçüktür. Bk. Bölme, *İncirlik Üssü*, s. 26-27.

¹¹⁵³ Bölme, *İncirlik Üssü*, s. 61. Öyle ki, ABD ve müttefikleri arasında çıkan pek sorunun nedeni, ABD’nin müttefiklerine danışmadan o ülkeler hakkında politikaları belirledikten sonra müttefiklerine bu politikaları dayatması nedeniyle ortaya çıkmıştır. Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 61.

¹¹⁵⁴ Celep, *Türkiye’ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 26.

ABD, İkinci Dünya Savaşı sonunda “kapitalizm” ve “özgürlük” kavramlarını bir araya getirmeyi ve birleştirmeyi başarmıştır. ABD, Sovyetler Birliği ile arasındaki çatışmayı iki ülke arasındaki bir çatışma yerine iki sistem arasındaki bir çatışma olarak değerlendirmiştir.¹¹⁵⁵ Bu sayede hem kendi müttefiklerinin hem de rakiplerinin algısını demokratik, kapitalist ve özgürlükçü rejimler ile baskıcı, sosyalist ve bürokratik rejimler ikiliği üzerinden yeniden yapılandırmıştır.¹¹⁵⁶ Böylece siyasi sömürgecilik de tasfiye etme yoluna girmiş, siyasi sömürgecilik yerine ekonomik sömürgeciliğin güçlenmesini sağlamıştır. Bu sayede sömürgeleştirilmiş ülkelerin ABD ve müttefiklerine karşı tepkisi zayıflatılmıştır.¹¹⁵⁷

Soğuk Savaş dönemi boyunca bu ikilik her iki tarafça topyekûn savaş hariç politik, ekonomik, askeri, ideolojik ve psikolojik her türlü aracın kullanıldığı bir mücadeleye sahne olmuştur.¹¹⁵⁸

Savaşın hemen ardından müttefik devletler, Milletler Cemiyeti’nin (Cemiyet-i Akvâm) yerine Birleşmiş Milletler’i oluşturmak amacıyla ABD’nin San Francisco şehrinde bir konferans toplamıştır. Konferansa sadece İkinci Dünya Savaşı’nda Mihver Devletleri’ne savaş ilan eden devletler çağrılmış ve bu devletlerin Birleşmiş Milletler’in kurucu üyeleri olacakları belirtilmiştir. Türkiye de savaşın sonlarına doğru Almanya’ya savaş ilan ettiği için bu konferansa çağrılmıştır. Türkiye’nin bu konferansa davet edilmiş olmasına, İspanya ve Portekiz gibi tek partili rejimlerle yönetilen başka devletlerin varlığına rağmen, Türkiye’nin demokratik bir yönetime sahip olmaması ve yasal muhalefet partilerinin eksikliği Türkiye’de çok partili (kimi akademisyenlere göre iki partili) bir demokratik sisteme geçişin nedenlerinden birisi olmuştur.¹¹⁵⁹ Kurulan bu ikili sistem aynı zamanda 1945 Konsensüsü, Atlantik

¹¹⁵⁵ Akdan, *Soğuk Savaş ve Türkiye*, s. 86.

¹¹⁵⁶ Gönül, *Batı Yöntemleriyle Batılılaşma*, s. 49.

¹¹⁵⁷ Fikret Başkaya, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1994, s. 32-34.

¹¹⁵⁸ Akdan, *Soğuk Savaş ve Türkiye*, s. 27.

¹¹⁵⁹ Yıldız, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İktidar Kavgaı*, s. 161-162. Cumhurbaşkanı İnönü, ABD’lilerin Türk heyetine ne zaman çok parti hayata geçileceğini soracaklarını hesap etmiştir. Bk. Yüksel, *Refik Koraltan*, s. 182.

Uzlaşması ya da 1945 Uzlaşması olarak da adlandırılmıştır.¹¹⁶⁰ Başta sosyalist ve komünist partiler olmak üzere bu uzlaşmanın (ya da konsensüsün) dışında kalan siyasi partiler, kısa sürede tasfiye edilmişlerdir.¹¹⁶¹ 1945 tarihli Amerikan arşiv belgelerinde de iki partili bir siyasal sistemin kurulabileceği, bu girişimi de üzerindeki muhalefet baskısını gevşetmek isteyen İnönü'nün yüreklendireceği belirtilmiştir.¹¹⁶²

Bu dönemde CHP iktidarının, DP'nin arkasına aldığı muhalefeti zayıflatabilmek için gerçekleştirdiği dini serbestlik uygulamaları da bazı yabancı akademisyenler tarafından ABD etkisinde gerçekleştirilen uygulamalar olarak görülmüştür.¹¹⁶³

Türk-Amerikan ilişkilerinin 1940'lı yıllarda birkaç dönüm noktası vardır. Bunlardan birisi ABD'nin Moskova'da diplomatik misyonun ikinci adamı olarak görev yapan diplomat ve tarihçi George Kennan'ın, 22 Şubat 1946 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği beş bölümlük bir telgraftır. Bahsi geçen telgraf ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderildiğinde 511 (George Kennan'ın ABD Dışişleri Bakanlığı'ndaki sicil numarası) ya da *Uzun Telgraf* adıyla adlandırılır. 1947 yılında da *Foreign Affairs* dergisinde *X Makalesi* ya da resmî adıyla *The Sources of Soviet Conduct* (Türkçesi *Sovyet Davranışlarının Kaynakları* ya da *Sovyet Tutumunun Kaynakları*) olarak yayınlanır.¹¹⁶⁴

Kennan yazdığı bu metinde, özetle Sovyetler Birliği'nin Nazi Almanyası'ndan sonra yeni bir tehdit olduğunu yazar.¹¹⁶⁵ Kennan'a göre, Sovyetler Birliği paradoksal

¹¹⁶⁰ Perinçek, *Kemalist Devrim-7*, s. 159; Perinçek, *Türkiye'nin Anayasa Birikimi*, s. 136. Bu modelin ABD'nin Türkiye gibi az gelişmiş kapitalist ülkeler için hazırladığı bir model olduğu belirtilmiş ve bu modelde üçüncü parti olmaya çalışan siyasi partilerin ya kapatıldığı ya da etkili olamayacak ölçüde baskıya maruz bırakıldığı iddia edilmiştir. Bk. Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, s. 46.

¹¹⁶¹ Mustafa Şener, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP*, 2. Baskı, Yordam Yayınları, İstanbul 2015, s. 74.

¹¹⁶² NARA, *Central File: Decimal File 867.00, Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs*, January 9, 1945 - December 31, 1946, s. 117; 130-131.

¹¹⁶³ Muhammed Hüseyin, *Modernizmin İslâm Dünyasına Girişi*, 3. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s. 138-139; Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 294.

¹¹⁶⁴ George Kennan'ın Uzun Telgrafının geniş bir özeti için, bk. Akalın, *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1*, s. 305-316.

¹¹⁶⁵ Akdan, *Soğuk Savaş ve Türkiye*, s. 44.

bir şekilde hem yayılcı hem de temkinli bir şekilde hareket etmektedir. Sovyetler Birliği, Rus kültüründen gelen bu özellikleriyle Doğu Avrupa ve Asya’da önemli mevziler kazanmaktadır. Kennan, Sovyetler Birliği’ni durdurabilmek için en mantıklı yolun güç gösterisi ve Sovyetler Birliği’ne komşu ülkeleri kullanarak çevrelemek (containment) olduğunu iddia eder. Mevzubahis metin, ABD’nin Soğuk Savaş politikasını ve Büyük Alan stratejini belirleyen mühim belgelerden biri olur. 28 Şubat 1946’da ABD Dışişleri Bakanı Byrnes ABD’nin “dünya jandarması” olacağını ilan eder.¹¹⁶⁶

Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra demokratikleşmesine ve Türkiye’deki anti-komünist siyasi yapının giderek daha güçlü bir hâle gelmesinde katkıda bulunmuştur. ABD, bu faaliyetleri Sovyetler Birliği ve onun getirdiği düzene karşı dünya genelinde mücadele vermiş¹¹⁶⁷ ve bu mücadelesini “Büyük Alan” olarak adlandırdığı bir teori çerçevesinde somutlaştırmıştır.

3.1.4. Missouri Savaş Geminin Türkiye Ziyareti

CHP içinde ekonomik alanda kendini gösteren ABD tesirleri, siyaset alanında kendisini hissettirmiştir. ABD 5 Mart 1946’da Türkiye’nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün’ün¹¹⁶⁸ cenazesinin Türkiye’ye gönderileceğini ilan etmiştir.¹¹⁶⁹ Münir Ertegün’ün naaşının gönderilmesi için Ruslara karşı bir gövde gösterisi¹¹⁷⁰ yapılarak Amerikan Donanması’nın en büyük gemilerinden birisi olan¹¹⁷¹ *Missouri* zırhlısı tercih edilmiş, bu da Türk hükümetinin beklediği desteği aldıkları şeklinde

¹¹⁶⁶ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 227-228.

¹¹⁶⁷ Bunun bir örneği, CIA’nin dünya genelindeki bütün komünist hareketleri takip etmeye çalışmasıdır. Bu girişimin bir parçası olarak CIA, dünya genelinde komünist hareketlerin gücünü gösteren çeşitli haritalar hazırlamıştır. Mevzubahis haritalardan birisine ulaşmak için ekler bölümündeki üçüncü haritaya bakılabilir.

¹¹⁶⁸ Münir Ertegün, 11 Kasım 1944 tarihinde vefat etmiştir.

¹¹⁶⁹ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 231.

¹¹⁷⁰ Haluk Gerger’e göre Missouri zırhlısının Türkiye’ye gönderilmesi aynı zamanda Türkiye’ye atılmış bir oltadır. Türkiye de oltaya takılmıştır. Bk. Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, s. 56. Aynı metafor Hikmet Kıvılcımlı tarafından da kullanılmıştır. Hikmet Kıvılcımlı, *Emperyalizm Geberen Kapitalizm*, 1. Baskı, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2007, s. 93.

¹¹⁷¹ Bu gemi aynı zamanda Japonya’nın kayıtsız şartsız teslim olduğu anlaşmayı imzaladığı gemidir, bundan dolayı ABD’nin gücünü simgelemektedir. Bk. Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*, s. 30.

yorumlanmıştır.¹¹⁷² *Missouri* zırhlısı *Providence* adlı bir kruvazör ve *Power* adlı bir destroyerin eşliğinde 5 Nisan 1946'da İstanbul'a gelmiş, 9 Nisan 1946'da da İstanbul'dan ayrılmıştır.¹¹⁷³

Missouri gemisinin İstanbul'a gelmesi hem Türk-Amerikan ilişkilerinde hem de Türk-Batı ilişkilerinde bir diğer dönüm noktası olmuştur.¹¹⁷⁴ ABD, bu şekilde Sovyetler Birliği'ne Boğazlar'ın statüsünün kendi rızası olmadan değiştirilemeyeceği mesajını vermiştir.¹¹⁷⁵ Türkiye, Sovyet taleplerine karşı daha önce sergilediği kararlı duruşu ABD'nin bu hareketi sayesinde sürdürebilme ve güçlendirme fırsatı bulabilmiştir.¹¹⁷⁶ Sovyet diplomatları da bu ziyareti Sovyetler Birliği'ne karşı askeri ve siyasi bir gövde gösterisi olarak nitelendirmiştir.¹¹⁷⁷ Yine de zırhlının İstanbul'a gelmesi 7 Ağustos 1946'da Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Boğazlar rejiminde değişiklik yapılmasını talep eden bir nota vermesine, notanın birer nüshasını da ABD ve İngiltere'ye yollamasına engel olmamıştır.

Missouri zırhlısının İstanbul'a gelişi devlet adamları tarafından sevinçle karşılanmıştır. Hem Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından hem de Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından olumlu olarak değerlendirilmiştir. Cumhurbaşkanı İnönü "Amerikan gemileri bize ne kadar yakın olursa o kadar iyi olur" demiştir. 6 Nisan 1946'da da ABD Başkanı Truman'a Amerikan gemilerinin Türkiye'ye gelmesinden dolayı şükranlarını bildirmiştir.¹¹⁷⁸

Başbakan Saraçoğlu ise "Amerika ve Amerikalıların dünyanın en mükemmel çocukları olduğunu ve ellerinde medeniyet, adalet, hürriyet ve insanlık meşalelerini taşıdıklarını" söylemiş, ayrıca "Türk hükümetinin her davada Amerika'nın teşkil

¹¹⁷² Sıvış, *Türk Demokrasisinin Sıfır Noktası*, s. 112.

¹¹⁷³ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 44-45.

¹¹⁷⁴ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 504; Örmeci, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 51.

¹¹⁷⁵ Şarlak, *Türkiye'nin Milli Güvenlik Devleti*, s. 75. ABD diplomatları ABD Başkanı Roosevelt'e göre Boğazlar'ın statüsünün 1946 yılına kadar tartışma konusu yapılmamasını tavsiye etmişlerdir. Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 115-116.

¹¹⁷⁶ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 204-206.

¹¹⁷⁷ Özkan, *Türkiye'de Milli Vatanın İnşası*, s. 271-272.

¹¹⁷⁸ İsmet İnönü Konuşma, *Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950*, (Haz. İlhan Turan), 1. Baskı, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2003, s. 63.

edeceği safların içinde bulunacağını” belirtmiştir.¹¹⁷⁹ Ayrıca dönemin genelkurmay başkanı Kâzım Orbay da Amerikan savaş gemilerinin “Türk sularına şeref verdiğini” beyan etmiştir.¹¹⁸⁰

Dönemin milletvekilleri de bu yorumlardan geri kalmamış ve Amerikalıların gelişi ile olumlu fikirlerini beyan etmişlerdir. Hamdullah Suphi Tanrıöver, “ABD’nin Türkiye’ye çok yakın olduğunu, ışığın, güvenin ve ümidin kaynağının ABD olduğunu” iddia etmiştir. Nihat Erim de TBMM kürsüsünde “ABD’nin hem maddi hem de manevi anlamda dünyanın en yüksek ülkesi olduğunu” söylemiştir. CHP Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars ise 1933-1945 yılları arasında ABD Başkanı olan Franklin Delano Roosevelt’i “Peygamber gibi temiz ve kusursuz” bir insan olarak tanımlamış ve onun yerine geçen Başkan Truman’ı “Peygamber’in halifesi olan kıymetli devlet ve millet adamı” olarak adlandırmıştır.¹¹⁸¹ Celâl Bayar da *Missouri* gemisinin Türkiye’ye gelmesini Amerikan milletinin Türkiye’ye karşı asil bir jesti olarak değerlendirmiştir.¹¹⁸²

Missouri gemisinin gelmesi sadece siyasetçilerde değil, gazetecilerde de olumlu bir hava yaratmıştır. Dönemin çok okunan gazetecilerinden olan Nadir Nadi ve Burhan Belge,¹¹⁸³ *Cumhuriyet* gazetesindeki köşe yazılarında ABD’nin yeryüzünün en kuvvetli milleti olduğunu ve Türkiye’ye destek vermekle çok iyi bir iş yaptıklarını okuyucularıyla paylaşmışlardır. *Ulus* gazetesinde Falih Rıfkı Atay¹¹⁸⁴ da Amerikan bayrağındaki yıldızlardan birisinin aslında Türk bayrağındaki yıldız olduğunu yazmıştır. Aynı gazetede yazan Ahmet Şükrü Esmer de ABD’nin Türkler için iyi niyetli ve temiz duygular besleyen insanların memleketi olduğunu iddia etmiştir. *Vakit* gazetesinde Asım Us, *Missouri* gemisinin gelmesinin ABD-Türkiye arasındaki ilişkiler noktasında dostluktan daha üstün bir mana taşıdığını ifade etmiştir. *Akşam*

¹¹⁷⁹ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 47-48; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 234.

¹¹⁸⁰ Özdağ, *Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 165.

¹¹⁸¹ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 49-51.

¹¹⁸² Sıvış, *Türk Demokrasinin Sıfır Noktası*, s. 114.

¹¹⁸³ Burhan Belge, radyo konuşmalarında ABD’yi Batı’nın yeni kutbu ve tekniğin merkez ülkesi olarak tarif etmiştir. Bora, *Cereyanlar*, s. 79.

¹¹⁸⁴ Falih Rıfkı Atay, 1937 yılında da Roosevelt ile Atatürk’ün aynı uğurda mücadele veren inkılapçılar olduklarını yazmıştı. Bk. Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 40.

gazetesinden Necmettin Sadak ise Amerikan milletinin sulhun ve insanlığın hadimi olduğunu iddia etmiştir.¹¹⁸⁵ Fazıl Hüsnü Dağlarca *Vatan* gazetesinde *Missouri* adlı uzun bir şiirini yayınlamıştır.¹¹⁸⁶

Missouri gemisinin Türkiye'ye gelişinden sonra ABD Dışişleri Bakanlığı'na ortaklaşa çalışan *Birleşik Devletler Enformasyon ve Değişim Kurumu* (United States Information and Exchange/USIE) tarafından Türkiye'de ABD hakkında olumlu bir kanaat yaratmak ve ABD'nin siyasi mesajlarının anlaşılması ve benimsenmesi amacıyla örgütlü bir çalışma başlatılmıştır. USIE ve YMCA bu amaçla iş birliği yapma kararı almışlardır.¹¹⁸⁷ ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Yakın Doğu ve Afrika İşleri Ofisi de bu çalışmaya destek vermiştir.¹¹⁸⁸

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Ağustos 1946'da Recep Peker'i Saraçoğlu'nun yerine başbakanlığa getirmesi Türkiye-Amerikan ilişkileri açısından bir dönüm noktası olmuştur. Zira bundan kısa bir süre önce Amerika Birleşik Devletleri'nin eski Türkiye Büyükelçisi ve Türk dış politikasını Batı'ya yöneltmesi için çalışan kıdemli bir diplomat olan Laurence Adolph Steinhardt (1892-1950), Çekoslovakya Büyükelçiliği'ne tayin edilmiştir. Yerine ise Sovyetler Birliği'ne karşı saldırgan bir dış politika takip edilmesi gerektiğini savunan Edwin Carleton Wilson (1893-1972) Ankara Büyükelçisi olarak atanmıştır. 1944 ve 1945 yılları boyunca Türkiye'ye ve Boğazlara verdiği önem konusunda çelişkili bir davranış sergileyen ABD'nin 19 Ağustos 1946'da SSCB'ye Boğazlarda askeri kontrol sağlanması hususunda bir nota vermesi de ABD-Türkiye ilişkileri arasında bir başka önemli nokta

¹¹⁸⁵ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 51-54; Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 66; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 235.

¹¹⁸⁶ Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, s. 37. Bununla birlikte Fazıl Hüsnü Dağlarca 1977 yılında *İkili Anlaşma Anıtı* adlı bir şiir yazarak Türkiye'deki Amerikan üslerini şedit bir şekilde tenkit etmiştir. Yazdığı bu şiir yüzünden de gözaltına alınmıştır. Bk. Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*.

¹¹⁸⁷ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 167.

¹¹⁸⁸ Satır, *Basın, Bellek, Travma*, s. 80.

olmuştur.¹¹⁸⁹ ABD, SSCB'ye verdiği bu notada Boğazların savunulmasının sadece Türklere bırakılması gerektiğini diplomatik bir dille belirtmiştir.¹¹⁹⁰

Başbakan Recep Peker, göreve başladıktan on gün sonra Büyükelçi Wilson ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede başbakan, Türk muhalefetine demokratik bir siyaset için deneyimsiz olduğunu belirtmişse de demokrasi için sağlam bir temel kurulması hususunda kararlı olduklarını söylemiştir. Ayrıca 1930'lu yıllarda olduğu gibi bir geriye dönüş olmayacağını, demokratikleşme yolundan vazgeçilmeyeceğini ve ABD yönetiminin Türkiye'ye hakkındaki eleştirileri dikkate almaması gerektiğini ifade etmiştir. Bu görüşme, Büyükelçi tarafından dikkate değer bulunmuş ve Washington'a bildirilmiştir.¹¹⁹¹ Görüşmede ABD tarafı Türk hükûmetine Sovyetler Birliği'ne karşı kararlı bir yol tutmasını tavsiye etmiştir.¹¹⁹²

CHP'nin 17 Kasım-4 Aralık 1947 tarihleri arasında gerçekleştirilen Yedinci Büyük Kurultayı'nda bazı CHP delegeleri, Türkiye'de solcu propaganda yapıldığını, ancak Millî Eğitim Bakanı başta olmak üzere hükûmetin bu propagandayı engelleyemediğini iddia etmişlerdir. Solcu propagandaya karşı önerilen çözüm de ABD'de Senatör Joseph McCarthy önderliğinde başlatılan ve on üç bin Amerikalının ABD devletindeki işlerinden tasfiye edilmesiyle sonuçlanan tasfiye hareketlerinin bir benzerinin Türkiye'de de uygulanması olmuştur.¹¹⁹³ Bu öneri delegelerin birçoğu tarafından desteklenmiş, bunun üzerine dönemin CHP Rize Milletvekili Fahri

¹¹⁸⁹ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 21-22; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 126.

¹¹⁹⁰ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 240-241; Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, 1. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2016, s. 69.

¹¹⁹¹ Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm*, s. 162-163.

¹¹⁹² Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 307.

¹¹⁹³ Bu konuşma yapıldığında *Tan* gazetesi ve *Görüşler* dergisi başta olmak üzere sol eğilimli yayınlara saldırılar gerçekleştirilmişti. Daha fazla bilgi için, bk. Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 73; Şakir Dinçşahin, "Sovyet Tehdidi Meselesi ve İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri", *Türk-Amerikan İlişkilerinde Değişen Dengeler -Dün-Bugün-*, (ed. Efe Sıvış), 1. Baskı, Libra Kitap, İstanbul 2020, s. 36. İronik olan ise *Tan* gazetesinin köşe yazıları arasında ABD'nin demokratik yapısını metheden yazıların da bulunmasıdır. Bk. Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, s. 41. Kudret Emiroğlu ve Haluk Gerger, ilk olarak 4 Ocak 1946 tarihinde Ankara'da düzenlenen ve sonrasında Türkiye'nin pek çok yerinde düzenlenen Komünizmi Telin mitinglerinin de CHP'nin Sovyetler Birliği'ne karşı ABD desteğini bulma çabası olduğunu iddia etmiştir. Bk. Emiroğlu, *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi*, s. 328; Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, s. 57. Behlül Özkan da CHP'nin sola karşı tavrının McCarthyci bir hareket olduğu kanısındadır. Bk. Özkan, *Türkiye'de Milli Vatanın İnşası*, s. 268.

Kurtuluş, Türkiye’de komünist faaliyetlerde bulunanların araştırılması ve cezalandırılması amacıyla ABD’de kurulan HUAC (The House Un-American Activities Committee/Temsilciler Meclisi Amerikan Karşıtı Faaliyetleri İzleme Komitesi) gibi bir heyetin kurulması için bir önerge sunmuştur. Ayrıca Fahri Kurtuluş, İstiklal Mahkemeleri’nde yargılanıp affedilenlerin de yeniden yargılanması gerektiğini savunmuştur.¹¹⁹⁴

CHP’nin Yedinci Büyük Kurultayı’nda sunulan öneriler bununla da kalmamıştır. Kurultay’da dönemin İstanbul Milletvekili ve ünlü edebiyatçı Hamdullah Suphi Tanrıöver, dünyanın mazlum ve tehdit altındaki milletleri için ABD’nin tercih edilen bir devlet yapısına sahip olduğunu iddia etmiş ve ABD’deki dini eğitim veren okulların sayılarından ve radyolardaki dini programlardan örnekler vererek Amerikan tarzı bir laikliği savunarak Türkiye’deki laiklik anlayışının değişmesi gerektiğini savunmuştur.¹¹⁹⁵ CHP Kayseri delegesi Şükrü Nayman da bu görüşe destek vererek ABD’nin komünizmi din ile bertaraf ettiğini dile getirmiştir.¹¹⁹⁶ CHP içinde dinin etkisinin artmasına karşı olan Nihat Erim gibi siyasetçilerle Ahmet Emin Yalman gibi gazeteciler ise dinin ve laikliğin tartışma konusu olmasını istememişler ve bu tavırlarını ABD örneği üzerinden meşrulaştırmaya çalışmışlardır.¹¹⁹⁷ Kimi yazarlara göre kongrede CHP’nin Amerikancı liberal görüşler için tesviye edildiği ifade edilmiştir.¹¹⁹⁸

CHP bünyesinde bulunmayan aydınlar içerisinde de ABD’ye ilişkin olumlu değerlendirmeler vardır. Solcu aydınlar, İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra CHP’nin tek parti politikasını eleştirirken ve demokrasinin geliştirilmesini savunurken ABD’yi örnek göstermişlerdir. Sabiha ve Zekeriya Sertel gibi aydınlar

¹¹⁹⁴ Hatipoğlu, *CHP’nin İdeolojik Dönüşümü*, s. 214-215; Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm*, s. 375-376.

¹¹⁹⁵ Hatipoğlu, *CHP’nin İdeolojik Dönüşümü*, s. 217-218; Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm*, s. 409; İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslâm 2*, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 302-309.

¹¹⁹⁶ Necmi Uyanık ve Serdar Kara, *Birinci Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset ve Toplum İlişkileri Üzerine (1923-1960)*, 1. Baskı, Palet Yayınları, Konya 2016, s. 93.

¹¹⁹⁷ Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm*, s. 402; Örnek, *Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 267.

¹¹⁹⁸ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 290.

kendilerini ABD'den örnekler vererek savunmuşlardır. Zira bu aydınlar için ABD, sol fikirlerin henüz ifade edilebildiği bir ülkedir.¹¹⁹⁹ Kaldı ki, Sabiha Sertel ve Zekeriya Sertel, sosyalizm akımıyla Amerika'da tanışmıştır.¹²⁰⁰

ABD'nin Türkiye'deki idari yapıyı etkileyebildiğine dair bir başka gösterge de Millî Savunma Yüksek Kurulu Kanunu olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD, milli savunmanın sadece askerlere bırakılamayacağını ön görmüş ve milli savunma politikalarının hazırlanabilmesi için bir üst kurul teşkil edilmesi yolunda çalışmalara başlamışlardır. 1949 yılına gelindiğinde, kanun ile doğal başkanlığını Cumhurbaşkanının yaptığı ve Başbakan, Millî Savunma, Dışişleri, İçişleri, Ekonomi ve Ticaret, Tarım, İşletmeler, Ulaştırma ve Bayındırlık bakanlarıyla Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet komutanlarının üyeler olarak yer aldığı Millî Savunma Yüksek Kurulu oluşturulmuştur.¹²⁰¹

Soğuk Savaş sürecinde ABD, Türkiye'de Sovyet yanlısı olduğundan şüphelenilen yüksek makamlardaki görevlilerin tasfiyesi ve onların yerinde ABD ve Batı yanlısı olanların seçilmesi yolunda çabalar sarfetmiştir. Bunun en dikkat çeken örneği, 1948 yılının sonunda Sovyet yanlısı ve aynı zamanda aşırı bir Yunan milliyetçisi olmakla suçlanan Fener Rum Patriği Maksimos'un yerine New York Başpiskoposu ve aynı zamanda ABD Vatandaşı olan Başpiskopos Athenagoras'ın Patrik olarak seçilmesini sağlamıştır.¹²⁰² Patrik Athenagoras, göreve başladığı andan itibaren Fener Rum Ortodoks cemaatine Amerikan ruhunu aşılamaaya çalıştığını ve cemaat üyelerinin İngilizce öğrenmelerini telkin ettiğini bildirmiştir.¹²⁰³

CHP Hükümeti, daha NATO kurulmadan ABD ile bir ittifak antlaşması imzalamaya niyetlenmiştir. 30 Haziran 1948'de Türk Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, resmî bir ittifak için ABD tarafını yoklamış, ancak ABD Dışişleri Bakanı

¹¹⁹⁹ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 78-79.

¹²⁰⁰ Toprak, *Türkiye'de Yeni Hayat*, s. 174.

¹²⁰¹ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 173.

¹²⁰² Öksüz, *I. Athenagoras Dönemi*, s. 18.

¹²⁰³ Öksüz, *I. Athenagoras Dönemi*, s. 63.

Marshall, bu teklifi ABD'nin bütün dış politikasını gözden geçirmesi gerekeceğini söyleyerek reddetmiştir.¹²⁰⁴

Türkiye, ABD ile resmî bir ittifak imzalanması fikrinden vazgeçmemiştir. 31 Ağustos 1948'te de Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin, ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Robert Lowett ile ittifak meselesini görüşme. Bu görüşmede müsteşar, "Türkiye gibi bir Akdeniz ülkesinin Atlantik ülkelerinin içinde bulunacağı bir ittifaka yerleştirilmesinin mümkün olmadığını" belirtmiştir. Feridun Cemal Erkin ise *Missouri* gemisinin İstanbul'a gelmesinin ABD'nin Yakın Doğu'ya ilgisinin bir delili olduğunu söyleyerek karşılık vermişse de görüşmeler sonuçsuz kalmıştır.¹²⁰⁵

Kuzey Atlantik Paktı kurulduktan sonra da Türk hükümetleri, ABD ile ittifak fikrinden vazgeçmemişlerdir. Kasım 1949'da Kuzey Atlantik Paktı'na katılmak için başvurmuş ancak bu başvuru Sovyetler Birliği'nin daha saldırgan bir tavır alacağından korkan Danimarka, Hollanda, Lüksemburg ve Belçika'nın baskısıyla reddedilmiştir.¹²⁰⁶ Yine CHP Hükümeti 10 Mayıs 1950'de DP'nin de tam desteğiyle¹²⁰⁷ NATO'ya girmek için başvurmuş, ancak bu başvuru da İngiltere'nin baskısıyla reddedilmiştir. Türkiye'nin NATO'ya üye olması da Demokrat Parti döneminde gerçekleşmiştir.¹²⁰⁸

¹²⁰⁴ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 102-103.

¹²⁰⁵ Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl Vaşington Büyükelçiliği II. Cilt I. Kısım*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 12-14. Feridun Cemal Erkin, 1952 ve 1953 yıllarında yazdığı *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi* adlı kitapta da 1945'ten sonra Türkiye'nin selamete kavuşabilmesinin ancak kaderini Amerika ve Büyük Britanya'ya bağlamak suretiyle mümkün olacağını iddia etmişti. Bk. Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s. 283.

¹²⁰⁶ Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl II. Cilt I. Kısım*, s. 41.

¹²⁰⁷ Bu dönemde CHP ve DP, Türkiye'nin NATO'ya üye olması konusunda birbirleriyle yarış hâlinindedir. Bk. Emiroğlu, *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi*, s. 332; Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 101; Uslu, *Çatlak İttifak*, s. 81. Ayrıca her iki parti dış politikada aynı çizgidedir. Bundan dolayı ABD'deki partiler üstü dış politika görüşü (İngilizcede bipartisanship) de Türkiye'ye ithal edilmiştir. Bk. Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, s. 70; Gerger, *ABD, Ortadoğu, Türkiye*, s. 29-30.

¹²⁰⁸ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 132; Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 125-126.

Türkiye’de 1940’lı yıllarda güç kazanan Amerikan tesirleri Türkiye’nin dış politikasında da etki etmeye başlamıştır. Kimi yazarlara göre Amerikan tesirleri sonucunda Türkiye, Filistin sorununda Araplara karşı bir tavır almış ve Orta Doğu’dan uzaklaşmıştır.¹²⁰⁹ Amerika ayrıca, ortak Sovyet tehdidine karşı Yunanistan ve Türkiye’nin arasının düzelmesini sağlamaya çalışmıştır.¹²¹⁰

Sonuç olarak, Atatürk’ün ölümünden itibaren 1950 Genel Seçimlerine kadar devam eden süreçte Türkiye Cumhuriyeti’nde siyasette güçlü bir Amerikan tesiri ortaya çıkmıştır. 1950 Genel Seçimleri için yayınlanan beyannamelerde ABD’nin Türkiye’nin büyük dostu olduğu vurgulanmaya başlanmıştır.¹²¹¹ Öyle ki, Amerikan tesirleri Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün de şikâyet edeceği bir boyuta ulaşmıştır.¹²¹² Bununla birlikte İsmet İnönü, 1948 yılında Türkiye ile ABD’nin, aralarında sıkı temas, iş ve ideal birliği bulunan iki yakın ve samimi dost memleket olduğunu dile getirmiştir.¹²¹³

Amerikan tesirlerine, karşı taraftan bakıldığında Amerikan basını da Türkiye’nin Amerikan tesirleri altında kalmasından memnundur. 1950 Seçimlerinden hemen sonra yayınlanan haberlerde Türkiye’de hangi parti kazanırsa kazansın Amerikan yanlısı politikanın değişmeyeceği belirtilmiştir.¹²¹⁴

1950 yılına gelindiğinde siyaset ve idare alanındaki tesirler Türkiye’nin yönetim sisteminin değişmesine ve serbest seçimlerin yapılmasına katkıda bulunmuştur. Amerikan etkileri, Türkiye’de ABD’nin iki partili siyasi sistemini andıran bir yapının kurulmasını sağlamıştır. “Büyük Alan” teorisine uygun olarak CHP ve DP’nin iki kutbu oluşturduğu bu sistemde her iki parti de Amerikan yanlısı partiler olarak şekillendirilmiştir.

¹²⁰⁹ Akşin, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, s. 212-213.

¹²¹⁰ Öksüz, *I. Athenagoras Dönemi*, s. 50.

¹²¹¹ Cüneyd Okay, *Basının Gözünden Tek Parti’nin Son Yılı 1949-1950*, 1. Baskı, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2018, s. 97-98.

¹²¹² Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm*, s. 491.

¹²¹³ *İsmet İnönü 1944-1950*, s. 256.

¹²¹⁴ *The Washington Post*, 16 Mayıs 1950, s. 4.

3.2. Kültür ve Sanatta Amerikan Tesirleri

Tıpkı siyaset ve idare alanında olduğu gibi, kültür ve sanat alanında Amerika Birleşik Devletleri'nin tesirleri 1938 yılından itibaren giderek artmıştır. Sinemada ve modada Amerikan etkileri daha görünür hâle gelmiştir.

3.2.1. Sinemada Tesirler

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Amerikan tesirleri sanat alanına da yansımış, 1945 yılından sonra Türkiye sinemalarında çok sayıda Amerikan filmi yayınlanmıştır.¹²¹⁵ Marshall Planı'nın bir parçası olarak Amerikan filmlerinin gümrük kısıtlaması olmadan girebilmesi de bunda etkili olmuştur.¹²¹⁶ Hollywood filmleri, Türkiye'de sinema piyasasına hâkim olan Mısır¹²¹⁷ ve Fransız sinemasını saf dışı bırakmış ve Türkiye'deki sinema salonlarının büyük çoğunluğunda Amerikan filmleri gösterilmeye başlanmıştır. Hollywood aktrislerinin saç ve elbise stilleri şehirli orta ve üst sınıflardan kadınlar tarafından taklit edilir olmuştur.¹²¹⁸ Gazeteler bu kitleye hitap etmek için Hollywood ekleri çıkartmaya başlamıştır.¹²¹⁹ 1945 yılından sonra *Hollywood Dünyası*, *Saloon Hollywood* gibi adlarla çeşitli sinema dergileri okuyucularla buluşmuşlardır.¹²²⁰

Sinema o kadar etkili olmuştur ki, dönemin birçok aydını Amerikan filmlerinin Türk çocukları için olumsuz tesirler getirdiğini iddia etmiştir.¹²²¹ Amerikan filmlerinin ve bu filmlerde çalınan şarkıların Türk namus ve gururunu tehdit ettiği bile söylenmiştir.¹²²² Amerikan sinemasını eleştirenlere göre Amerikan filmleri izleyicilerine güzellik ve serveti mesut hayatın nedeni ve amacı olarak göstermiştir. Diğer bir taraftan bazı aydınlar bu eleştirilere cevap olarak Amerikan filmlerindeki

¹²¹⁵ Ali İhsan Göğüş, *Hep İsmet Paşa'nın Yanında*, 1. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2008, s. 64.

¹²¹⁶ Özen, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstile Maşallah*, s. 55.

¹²¹⁷ Bununla birlikte Mısır sinemasının da dolaylı olarak Amerikan sinemasından etkilendiği iddia edilmiştir. Bk. Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, s. 179.

¹²¹⁸ Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, s. 72; Arslan, *Türkiye'de Sinemanın Tarihi*, s. 86.

¹²¹⁹ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 91-92; Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, s. 91.

¹²²⁰ Özen, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstile Maşallah*, s. 56-57.

¹²²¹ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 40; Özen, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstile Maşallah*, s. 71.

¹²²² Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, s. 27.

ışık, müzik ve dans gibi estetik unsurların çocukları hayata hazırladığını öne sürmüşlerdir. Ayrıca sinema tutkusunun, genç oyuncuların ve yönetmenlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı iddia edilmiştir.¹²²³

Türk sinemasında Amerikan tesirleri, 1947 ve 1948 yıllarında doruk noktasına çıkmıştır. Bu tarihlerde Beyoğlu'ndaki sinemalarda gösterilen 118 filmin 100'ü Amerikan yapımıydı. 1949 yılında da Türkiye'de gösterime giren filmlerin yüzde yetmiş beşinin Amerikan yapımı olduğu tahmin edilmiştir.¹²²⁴ Diğer mahallelerdeki sinemalarda sayı bu kadar fazla değildi, ancak oralarda da Amerikan filmlerinin sayısının giderek arttığı hesaplanmıştır.¹²²⁵ Amerika Birleşik Devletleri'nde sinema eğitimi alan yönetmenler ve rejisörler de çeşitli filmler çekmişlerdir.¹²²⁶

Bununla birlikte Ernest Hemingway'in aynı adlı romanından uyarlanan *Çanlar Kimin İçin Çalıyor* filmi ile yine Graham Green'in aynı adlı romanından uyarlanan *Vatan ve Aşk* adlı filmlerin gösterilip gösterilmemesi hakkında bir tartışma çıkmıştır. Zira bu filmlerin komünizm propagandası yaptıkları ve Amerika'da yasaklandıkları öne sürülmüştür. Adı geçen filmlerin yasaklanmasına karşı çıkanlar ise Amerika'da komünizm propagandası yapan filmlerin çekilemeyeceğini ve izletilemeyeceğini iddia ederek mevzubahis filmlerde komünizm propagandası olmadığını ifade etmişlerdir.¹²²⁷

Bu dönemde sinemada Amerikan etkisi doruk noktasına ulaşmıştır. Türk sinemalarında gösterilen filmlerin yaklaşık yüzde sekseni Amerikan menşeli filmler olmuştur. Dolayısıyla Türk izleyicileri Amerikan filmlerinde izlettirilen Amerikan tarzı hayattan kolayca etkilenmişlerdir.

¹²²³ Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, s. 136; Özen, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstile Maşallah*, s. 78.

¹²²⁴ Özen, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstile Maşallah*, s. 55.

¹²²⁵ Arslan, *Türkiye'de Sinemanın Tarihi*, s. 53.

¹²²⁶ Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, s. 167.

¹²²⁷ Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, s. 144-154.

3.2.2. Edebiyat ve Basında Tesirler

Edebiyat alanında da Amerikan etkisi sürmüştür ve magazin dergilerinde ABD’de yayınlanan magazin dergilerinin büyük etkisi görülmüştür.¹²²⁸ *Bütün Dünya* ve *Yedigün* başta olmak üzere çeşitli dergiler Amerikan yaşam tarzını Türkiye’nin şehirli tabakalarına yaymışlardır.¹²²⁹ Dönemin önemli gazetelerinden *Hürriyet*, baskı tekniği ve görselliğiyle Amerikanlaşmanın önemli sembollerinden birisi hâline gelmiştir.¹²³⁰ 1 Ağustos 1942’den itibaren ABD ve Türkiye arasında radyo vasıtasıyla faks bağlantısı kurulmuş¹²³¹ ve bu sayede Amerika’dan gelen haberler kolaylıkla Türkiye’ye ulaşmaya başlamıştır.

Sinema açacak ya da Amerika’dan film getirebilecek kadar sermayeye sahip olmayan girişimciler Amerika’da yayınlanan kovboy ve gangster romanlarla çizgi romanları tercüme ettirmeye başlamıştır. Bunun sonucunda dönemin genç kuşağında çok okunan çeşitli Amerikan çizgi romanları Türkçe olarak sunulmuştur.¹²³² Fazla zaman geçmeden çizgi romanlara karşı bir tepki ortaya çıkmış, ortaya çıkan bu tepki de ABD’deki çizgi roman karşıtlarının yazdıkları üzerinden meşrulaştırılmıştır.¹²³³

Amerikan etkisi sinema ve çizgi romanlarla kalmayıp radyoya da uzanmıştır. 1940’lı yıllarda Türkiye radyolarında çalınan pek çok şarkı ABD’den tedarik edilen dans plaklarından oluşmuştur.¹²³⁴ 1920’li ve 1930’lu yıllarda Türkiye’de radyoda yaygınlaşan ve Alafranga müziği tercih edenler tarafından sevilerek dinlenen caz müziği, 1940’lı yıllarda da radyoda etkisini sürdürmüştür.¹²³⁵

Basında 1940’lı yılların ikinci yarısından itibaren Amerika’yı anlatan yazılar çoğalmıştır. Amerikan kültür ve yaşam tarzını özendiren haber, röportaj, mektup ve gezi yazılarının sayısı giderek artmıştır. Reha Oğuz Türkkan, Salih Dönmezer,

¹²²⁸ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 39.

¹²²⁹ Örnek, *Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 91.

¹²³⁰ Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, s. 94.

¹²³¹ Karabekir, *Günlükler 2. Cilt*, s. 1275-1276.

¹²³² Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, s. 75-76.

¹²³³ Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, s. 76-77.

¹²³⁴ Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, s. 230.

¹²³⁵ Tercüman, *Türk Romanında Moda*, s. 226.

Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Emin Yalman, Abidin Daver, Ahmet Şükrü Esmer, Altemur Kılıç, Şevket Rado, Sara Ertuğrul, Hikmet Feridun Es ve Nermin Abadan gibi birçok gazeteci ve yazar ABD'yi Türkiye'ye iyi bir şekilde tanıtmak ve Türkiye'de Amerikan modeli bir sosyopolitik yapı kurulmasına katkı sağlamak için çok sayıda yazı yazmıştır.¹²³⁶ Bu gazetecilerin yazılarının 1945 yılından itibaren Amerikalı diplomatlar tarafından düzenli olarak takip edildiği de belgelerden anlaşılmaktadır.¹²³⁷

ABD ile sıkı iş birliği sonucunda 1947'den itibaren Türkiye'deki basın özgürlüğü artmıştır. Basına sınırlama getiren yasalar ve yönetmelikler gözden geçirilmeye başlanmıştır. Bunda 12 Temmuz 1947'de ABD ile imzalanan anlaşmada Amerikan temsilcilerine verilen basın özgürlüğünün de payı olmuştur.¹²³⁸

Amerikan Board'ın yayın evi bu dönemde de etkisini sürdürmüştür.¹²³⁹ Amerikan edebiyatından çok sayıda eser ilk kez Türkçeye tercüme edilmeye başlanmış, böylece Türkiye'nin okumuş kesimleri ABD'nin sosyal ve psikolojik gerçekleriyle daha yakından ve derinlemesine tanışma fırsatı bulmuştur.¹²⁴⁰ 1938 ve 1948 yılları arasında Türkiye'de 465 adet İngilizce eser tercüme edilmiştir, bunların pek çoğu Amerikan edebiyatının örnekleridir.¹²⁴¹

Diğer bir yandan 1945 yılı sonrasında Türk basınında az da olsa Amerikan etkisini eleştiren yayınlar da görülmektedir. Bu yayınlar arasında hem *Sebilürreşad* ve *Büyük Doğu* gibi İslamcı yayınlar hem de *Zincirli Hürriyet* ve *Markopaşa* gibi sol eğilime sahip yayınlar bulunmaktadır. Bu yayınlarda Amerikan etkisini teşhir etmiş ve ABD ile siyasi iş birliği eleştirilmiştir. Ayrıca ABD'deki sosyal ve siyasi düzen de tenkit edilmiştir. Ancak bu yayınlar bir bütün olarak ABD'yi tenkit eden yayınlar değildir, yeri geldiğinde ABD'nin olumlu yönleri de takdir edilmiştir.¹²⁴² Bir diğer

¹²³⁶ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 206-207; Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 90-91.

¹²³⁷ NARA, *Central File: Decimal File 867.9111, Internal Affairs Of States, Public Press., Newspapers., Turkey, Clippings And Items., Jan. 23, 1945 - December 29, 1945.*

¹²³⁸ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 65-66.

¹²³⁹ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 80.

¹²⁴⁰ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 88.

¹²⁴¹ Şehnaz Tahir Gürçağlar, *Türkiye'de Çevirinin Politikası ve Poetikası 1923-1960*, (Çev. Tansel Demirel), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 22-23.

¹²⁴² Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 76-77.

taftan 1945 sonrasında İslamcı yayınlarından pek çoğu Türkiye’de hayatın her alanında hissedilen Amerikan etkisine karşı genelde sessiz kalmıştır.¹²⁴³ Türk basınındaki Amerikan eleştirileri genelde ABD’den gelen kültürel etkilere ve iktidardaki CHP’nin kültür politikalarına odaklanmıştır¹²⁴⁴, Amerika’nın siyasi ve idari alandaki etkiler dikkate alınmamıştır. Ayrıca ABD’nin aslında muhafazakâr bir devlet olduğu algısı da ortaya çıkmıştır.

3.2.3. Modada Tesirler

Kültür alanındaki Amerikan etkilerine dönemin resmi yayınlarında da rastlanılmıştır. 1946 yılında Ankara Hukuk Fakültesi asistanlarından İlhan Lütem tarafından yazılan ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından bastırılan *Amerika’yı Tanıyalım*¹²⁴⁵ adlı kitapta Amerikalı kadınların kendi eşlerini kendi seçtikleri, gece geç vakitlere kadar dışarıda eğlenebildikleri yazılmıştır.¹²⁴⁶ Kitabın ön sözünde de aydınların görevinin Türkiye’de Anglosakson medeniyetine karşı ilgiyi artırmak olduğu iddia edilmiştir.¹²⁴⁷ 27 Aralık 1949’da *Türkiye-ABD Kültür Antlaşması*’nın imzalanmasıyla ABD, Türkiye’de kültürel faaliyetler yürütmek amacıyla bir milyon Amerikan doları (günümüz kuruyla yaklaşık on iki buçuk milyon Amerikan doları) harcamaya karar vermiştir.¹²⁴⁸

Amerikanizm tartışmaları 1940’lı yıllarda da görülmüştür. Tarihçi ve yazar Cemal Kutay’ın 1946 yılında kurduğu *Millet* dergisi hem Cumhuriyet rejimine hem İsmet İnönü hükümetine eleştirel bir bakışla yaklaşan Amerikancı bir dergidir. Bu dergideki yazılar hem Anti-komünist hem de Amerikancı bir görüşle yazılmış

¹²⁴³ Örnek, *Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 320.

¹²⁴⁴ Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, s. 16-17.

¹²⁴⁵ İlhan Lütem, *Amerika’yı Tanıyalım*, 1. Baskı, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara 1946.

¹²⁴⁶ Lütem, *Amerika’yı Tanıyalım*, s. 179.

¹²⁴⁷ Lütem, *Amerika’yı Tanıyalım*, s. XV-XVI.

¹²⁴⁸ Çizmeli, *Menderes*, s. 52.

yazılardır.¹²⁴⁹ Anti-komünizm ve Amerikancılık o kadar iç içe geçmiştir ki, Tanıl Bora'ya göre anti-komünist görüş Amerikan hayranlığının kapısı hâline gelmiştir.¹²⁵⁰

Amerikan kapsamında yapılan eleştirilere göre Amerikan sineması ve Amerikan modası, yarı çıplak bir şekilde giyinen, fikir bahislerini merak etmeyen, ancak konu Amerikan modasına gelince bülbül gibi şakıyan ve Türkçe kelimeleri Amerikan şivesiyle telaffuz eden bir kadın tipi yaratmıştır.¹²⁵¹ Bu kadınların giydiği kıyafetler genel anlamda yüksek topuklu ayakkabılar, omuzları vatkayla doldurulmuş ceketler, diz altına kadar uzanan elbiseler, eldivenler, şapkalar ve buklelerle kabartılan saçlardan müteşekkildir.¹²⁵²

1939 yılında ABD'de naylon icat edilmiş, kısa bir süre sonra ABD'de naylon çoraplar üretilmeye başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Amerikalı kadınlar tarafından benimsenen naylon çorap, kısa bir süre sonra Türkiye'de de bir moda ürünü hâline gelmiştir.¹²⁵³

Erkeklerde ise Amerikan modası bopstil ya da bobstil olarak adlandırılır. Bobstil sözcüğünün ABD'den dünyaya yayılan Swing müziğinin gençler arasında yürüme, dans etme, konuşma biçimlerindeki etkilerinden yola çıkılarak uydurulduğu belirtilir. Kelimenin kökeninin Fransızcadan ya da İngilizceden geldiği tartışmalıdır. Bir kaynağa göre bobstilller, Amerika'da "zoot suit" olarak adlandırılan bir modanın Türkiye'deki tezahürüdür. "Zoot suit modası" Afrika ve Meksika kökenli genç Amerikalıların tercih ettiği ve abartılı kesimlere sahip bir takım elbise modasıdır. Bu modada diz hizasına kadar uzanan ceketler, yüksek belli ve ayak tabanlarına doğru daralan pantolonlar, uzun yakalı gömlekler, kravatlar ya da papyonlar, geniş tabanlı düz şapkalar, kalın tabanlı yüksek ayakkabılar ve uzun zincirli cep saatleri yer almaktadır. Ayrıca bu modayı takip edenler argo kelimeleri sıkça kullanır, saçlarını ise

¹²⁴⁹ Polat Safi, *Eşref Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi*, 1. Baskı, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 33.

¹²⁵⁰ Tanıl Bora, "Yüz Yılda İdeolojik Akışlar", *Cumhuriyet: Asırlık Bir Muhasebe* (der. Mehmet Öznur Altan), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2023, s. 237-238.

¹²⁵¹ Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, s. 95.

¹²⁵² Özen, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstile Maşallah*, s. 77.

¹²⁵³ Tercüman, *Türk Romanında Moda*, s. 58-59.

arkaya doğru pürüzsüz bir şekilde tararlar. “Zoot suit” modasına uyan Amerikalılara “zoot suiter” lakabı yakıştırılır. “Zoot suit” modası 1943 yılında, bu akıma göre dikilen takım elbiselerin çok fazla kumaş harcadığı gerekçesiyle yasaklanmasından ve yasağa direnenlerin Amerikan askerleri ve halk tarafından feci şekilde dövüldüğü “Zoot Suit İsyanları”ndan sonra ortadan kalkar.¹²⁵⁴

Başka bir iddiaya göre ise Hollywood’un en meşhur aktörlerinden ve “Hollywood Kralı” olarak bilinen Robert Taylor’un (1911-1969) giyim stilinden ortaya çıkmıştır. Robert Taylor Türk basını tarafından da yakından izlenmiştir. Bobstil kelimesi ise “Bob’un stilinde giyinen” anlamında kullanılmıştır. Bob ise Robert isminin kısaltılmış halidir.¹²⁵⁵ Ancak Robert Taylor’un giydiği kıyafetlerle bobstil olarak adlandırılan akımı takip edenlerin giydikleri kıyafetler birbirinden çok farklıdır.

Bobstil modası ense köküne kadar uzanan saçlar, her zaman olmasa da kirli sakallar, kambur bir duruş, omuzları sarkık uzun ve bol ceketler, altından beyaz ya da parlak renkli çorapların görüldüğü kısa paçalı boru pantolonlar, yüksek yakalı gömlekler, ince kravatlar, alınlardaki perçemler, ince bıyıklar, güneş gözlükleri ve kalın tabanlı ve birkaç beden büyük ayakkabılardan oluşmaktadır. Bobstiller cümle aralarında sinemalardan öğrendikleri İngilizce ya da Fransızca kelimeler kullanıp Türkçe söz bulma güçlüğü çekiyormuş gibi davranan insanlardır. Amerikalı sinema artistlerine benzemekle iftihar ederler. Millî ve manevi değerlerle Cumhuriyet inkılaplarına karşı kayıtsızlıkla suçlanırlar. Onları eleştirenler tarafından tembellikle itham edilirler. Dönemin birçok yazarı ve gazetecisi tarafından Tanzimat yıllarının züppelerinin 1940’lı yıllardaki tezahürleri olarak nitelendirilirler. Refik Halit Karay gibi yazarlara göre ise Bobstiller kenar mahalleden çıkan delikanlılardır. Her ne kadar bobstil kadınlar görülse de bobstil modası Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk büyük erkek modası sayılabilir.¹²⁵⁶ Bobstiller hakkında onları yeri gelince yeren, yeri gelince de öven pek çok şarkı, tiyatro ve köşe yazısı yazılır.¹²⁵⁷

¹²⁵⁴ Özen, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstile Maşallah*, s. 91-94.

¹²⁵⁵ Özen, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstile Maşallah*, s. 85-88.

¹²⁵⁶ Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, s. 100-101; Özen, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstile Maşallah*, s. 15-16.

¹²⁵⁷ Özen, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstile Maşallah*, s. 82-83.

Zamanla bobstil kelimesinin anlamı genişlemiş ve toplum tarafından anlaşılmayan, garipsenen ve alaya alınan her türlü yeni şey için kullanılmaya başlanmıştır. 1940'lı yıllardan itibaren de bobstil kelimesi hakaretvari bir anlama kavuşmuştur. Bu tarihlerde gazetelerde birbirlerine bobstil dedikleri için adam yaralayan ve mahkemeye düşen insanlarla ilgili haberler yayınlanmıştır.¹²⁵⁸

Dönemin Türk basınında bobstillere dışında eleştirilen bir başka grup daha vardır. Ancak bu dönemin modasına göre giyinen erkekler değildir. Şehre yeni göç etmiş, ancak şehrin görgü kurallarına uyum sağlayamamış bu taşralı ve eğitimsiz erkeklere, şehirlerdeki uyumsuz davranışlarından dolayı maganda, apaçi ve apas gibi adlar takılır. Apaçi ve Apas kelimeleri İngilizceden Fransızcaya, oradan da Türkçeye geçer.¹²⁵⁹

ABD'den gelen elbise modaları subay üniformalarına bile sirayet etmiştir. 1947 yılında Türk Genelkurmayı hem Amerikan prensiplerini benimsemekte kararlı olduğunu göstermek hem de yükselen ABD elbise modalarının etkisiyle Amerikan yardımları gelmeden subay kıyafetlerinde değişikliğe gitmiştir. Kara Kuvvetleri subayları başta olmak üzere şapkalardan kurdeleler kaldırılmış, ceketlerin yakaları açılmış, manevra kemeri olarak adlandırılan kemerlerle kayışlar çıkartılmış ve pantolonlar zırhsız hâle getirilmiştir. Bu sayede Türk subay üniformalarındaki Prusya etkisi azaltılmış ve üniformalar Amerikan üniformalarına benzetilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı ve Türk kamuoyu bu değişiklikleri sadece bir kıyafet değişikliği olarak değil, aynı zamanda Alman zihniyetinden Amerikan zihniyetine geçiş olarak değerlendirmiştir.¹²⁶⁰

Amerikan dostluğu ve Soğuk Savaş çekişmeleri 1940'lı yılların sonlarına gelindiğinde çocukların oynadıkları oyunlara bile sirayet etmiştir. Bu tarihlerde İzmirli

¹²⁵⁸ Özen, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstile Maşallah*, s. 119-120.

¹²⁵⁹ Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, s. 246.

¹²⁶⁰ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 49-50.

çocukların söylediği bir oyun şarkısında Amerika'nın dünyanın en önde gelen ülkesi olduğu "Amerika birinci" sözleriyle ifade edilmiştir.¹²⁶¹

Sinema, edebiyat ve basın alanında yayılan Amerikan tesirlerinin modada da kendisini göstermesi doğaldır. Zira Amerikan modasının Türkiye'de sürekli olarak ABD'ye gidebilecek kadar zengin olanlar haricinde görüldüğü yerler sinema, basın ve edebiyattır. Buralarda tanıtılan ve gösterilen kıyafetler, kısa bir zaman sonra Türk toplumu tarafından da benimsenir.

3.3. İktisatta Amerikan Tesirleri

İktisadi alanda Türkiye'deki ABD tesirlerinin en önemli noktalarından birincisi 1 Nisan 1939'da 1 Ekim 1929 tarihli Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması'nın yerini alacak bir Ticaret Antlaşması imzalanmasıdır. 1 Nisan 1939'da antlaşma imzalanması için Şükrü Saraçoğlu ve Numan Menemencioğlu'na yetki verilmiştir.¹²⁶² Antlaşma 29 Nisan 1939'da Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmış¹²⁶³ ve 5 Mayıs 1939 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir.¹²⁶⁴

Bu antlaşma ile Türkiye ABD'ye ticaret alanında en ayrıcalıklı millet statüsü kazandırmıştır. Ayrıca Amerika'dan gelecek bazı malların gümrük vergilerinde indirim yaparak Türk-Amerikan ticaret hacmini artırmayı amaçlamıştır. Bu antlaşmada Türkiye'nin ihraç ettiği mallara yapılan indirimlerin sayısı daha fazla olmuş, bu da ABD'nin ticaret dengesi açısından açık vermesine neden olmuştur. Öte yandan ABD, Almanya'nın Türk ticareti üzerindeki etkisini azaltmayı başarmıştır.¹²⁶⁵ Diğer bir taraftan ABD, 1939 ve 1940 yılında Türkiye'nin kredi taleplerini reddetmiştir.¹²⁶⁶

¹²⁶¹ Şarkının sözlerinin tam hali şu şekildedir: *Bir-iki-üçler, yaşasın Türkler / Dört-beş-altı, İtalya (veya Polonya) battı / Yedi-sekiz-dokuz, Alman (veya Ruslar) domuz / On-on bir-on iki, Amerika birinci.* Bk. Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 90; Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, s. 73.

¹²⁶² BCA, 30-18-1-2/86-28-06.

¹²⁶³ BCA, 30-18-1-2/86-37-17; BCA, 30-18-1-2/86-37-18.

¹²⁶⁴ BCA, 30-10-0-0/268-804-14.

¹²⁶⁵ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 46-47.

¹²⁶⁶ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 255.

İsmet İnönü döneminde Türkiye ve ABD arasındaki ekonomik ilişkiler güçlenmiştir. 1938-1945 yılları arasında ABD'nin Türkiye'nin ihracatındaki payı yüzde on ikiden yüzde kırk dörde yükselmiş, ithalattaki payı ise yüzde ondan yüzde on sekize çıkmıştır. 1945-1950 yılları arasında ise ABD'nin ihracattaki payı yüzde kırk dörtten yüzde on yediye düşmüş, ithalattaki payı ise kayda değer bir artış göstererek yüzde on sekizden yüzde yirmi beşe çıkmıştır.¹²⁶⁷

İstanbul başta olmak üzere ülkedeki çeşitli belediyeler Türkiye'de üretilmesi mümkün olmayan bazı aletleri Amerika'dan satın alma yoluna gitmişlerdir. İstanbul İtfaiyesi 1940 yılında ABD'den hortum satın almış¹²⁶⁸, Mersin Belediyesi içme suyu arıtmasında kullanmak üzere klor gazı satın almıştır.¹²⁶⁹ Ankara Belediyesi yine su arıtımı için Alüminyum Sülfat tedarik etmiştir.¹²⁷⁰ Merkezî hükümet belediyelerin satın alımları için Millî Korunma Kanunu'na rağmen döviz kullanılmasına izin vermiştir.

Takas ya da kliring yoluyla ihtiyaç duydukları malları tedarik edemeyen devlet kurumları da Amerika'dan satın almayı tercih etmişlerdir. 1940 yılında MTA, takas yoluyla alamadığı malzemeleri Amerika'dan döviz karşılığında satın almıştır.¹²⁷¹ Nuri Demirağ gibi devlet kurumlarıyla iş yapan girişimciler de döviz karşılığında ABD'den teçhizat almışlardır.¹²⁷²

1940'lı yıllarda ABD'den çeşitli mallar ithal edilmiştir. 1942 yılında *Socony Vacuum* müessesinin Türkiye'deki petrol boru hatlarının işletilmesini devralacağı belirtilmiştir.¹²⁷³ 1944 yılında Türkiye'de kauçuk üretilebilmesi için ABD'nin çeşitli eyaletlerinde tarımı yapılan guayul bitkisi Türkiye'ye getirilmiş ve Ankara'da kauçuk istasyonu kurulmuştur.¹²⁷⁴ 1945 yılında ABD'den 45 milyon Türk lirası değerinde

¹²⁶⁷ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 198.

¹²⁶⁸ BCA, 30-10-0-0/212-442-18.

¹²⁶⁹ BCA, 30-10-0-0/212-443-27.

¹²⁷⁰ BCA, 30-10-0-0/122-871-01.

¹²⁷¹ BCA, 30-10-0-0/212-442-09.

¹²⁷² BCA, 30-10-0-0/212-441-12; BCA, 30-10-0-0/212-441-14.

¹²⁷³ Karabekir, *Günlükler 2. Cilt*, s. 1282.

¹²⁷⁴ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s. 311.

tarım aletleri sipariş edilmesi düşünülmüştür.¹²⁷⁵ 21 Şubat 1946'da ABD'den yedi bin adet araba ve kamyon lastiği ithal edilmiştir.¹²⁷⁶ Aynı yıl Amerika'dan yüklü miktarda çorap ithaline izin çıkmış ve bu sayede Türkiye'de çorap fiyatları düşmüştür.¹²⁷⁷

Türkiye, savaştan hemen sonra ABD ile ticari ve turistik ilişkilerin gelişmesi için çalışmalara başlamıştır. 1946 yılının Eylül ayında ABD Ticaret Bakanlığı'na bağlı Ticari ve Turistik Seyahat Ofisi, Türkiye'nin New York Konsolosluğuna her iki ülke arasındaki seyahatin kolaylaştırılması için teklifte bulunmuştur. İçişleri Bakanlığı, Ulaştırma ve Ticaret Bakanlıklarından mütalaa istemiş ve gelen yazıları değerlendirerek Dışişleri Bakanlığına göndermiştir. Ulaştırma ve Ticaret Bakanlıkları, ABD'den gelen turistlerin pasaport harç süreçlerinin kolaylaştırılmasını, İngilizce bilen devlet memurlarının tayinlerinde kolaylık sağlanmasını, İstanbul başta olmak üzere Türkiye'nin tarihî şehirlerindeki ulaşım sorunlarının çözülmesini ve bu şehirlerin geniş yollarla bağlanmasını talep etmişlerdir. Ayrıca hava seyahatlerinin artırılmasını önermişlerdir.¹²⁷⁸ Ulaştırma Bakanlığı ise deniz seyahatlerinin yaygınlaştırılmasını ve karayollarındaki dinlenme ve tamir tesislerinin sayısının artırılmasını talep etmiştir.¹²⁷⁹

Bu önerilere ve Amerikan yardımlarına bağlı olarak Şubat 1947'de Türkiye ve ABD arasında Pan American World Airlines'in hava yolu ulaşımı başlamıştır.¹²⁸⁰ Ekim 1947'de de Amerika'da bir turizm bürosu kurulması önerilmiştir.¹²⁸¹

ABD ve Türkiye arasında Osmanlı Devleti'nin son yıllarından başlayarak Atatürk döneminde de devam eden afyon krizi bu dönemde de etkisini göstermiştir. Türk hükümeti, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden hemen sonra Türkiye'deki afyon üretiminin ortaya problemler çıkartacağını öngörmüş ve ABD'ye bir mesaj

¹²⁷⁵ Serkan Tuna, *Tek Parti İktidarında Toprak Bayramı Kutlamaları ve Toprak Reformu (1945-1949)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 127. Halktan da bu yönde isteklerin geldiği yerler bulunmaktadır. Bk. Turhan, *Kültür Değişimleri*, s. 76-77.

¹²⁷⁶ Çavdar, *Türkiye'nin Açlık, Fukaralık ve Yoksunluk Tarihi*, s. 171; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 249.

¹²⁷⁷ Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, s. 82.

¹²⁷⁸ BCA, 30-10-0-0/268-806-04.

¹²⁷⁹ BCA, 30-10-0-0/268-806-05.

¹²⁸⁰ BCA, 30-10-0-0/268-806-06.

¹²⁸¹ BCA, 30-1-0-0/64-396-13.

göndererek afyon üretiminin belirli üreticilerle sınırlandırılmasını istemiştir. Türkiye, bu hususta erken davranarak ABD'nin bir oldubittiyle Türkiye'de afyon üretimini sınırlandırma çabalarına engel olmuştur.

Türkiye, ABD'ye afyon kaçakçılığını engelleme konusunda ciddi olduğunu göstermek için 1948 yılında ABD'nin afyon kaçakçılığıyla mücadele eden Federal Uyuşturucu Maddeler Bürosu (Federal Bureau of Narcotics) adlı kurumuyla iş birliği içinde ortak operasyonlar gerçekleştirmiştir. Bu operasyonlar hem iyi hem de kötü sonuçlara yol açmıştır. ABD'nin Türkiye'nin samimi olduğunu görmesini sağlamış, diğer bir taraftan da Türkiye, ülkesinde uyuşturucu yapıldığını ikrar etmiştir. ABD'yi Türkiye'nin samimi bir şekilde uyuşturucu ile mücadele ettiğine ikna eden bir diğer gelişme de Türkiye'nin 1 Mart 1950'de 1948 uyuşturucu maddeler sözleşmesini onaylaması, 14 Ağustos 1950 tarihinde de yürürlüğe sokması olmuştur.¹²⁸²

3.3.1. Ödünç Verme ve Kiralama Yasası

İktisadi tesirlerde ikinci önemli nokta Ödünç Verme ve Kiralama Yasasıdır (Lend and Lease Act). Bu yasa 3 Mart 1941'de yürürlüğe girerek ABD Başkanı'na Amerika'nın savunulması için hayati öneme sahip ülkelere askeri malzemeler başta olmak üzere her türlü teçhizatı ödünç verme, kiralama, satma ve takas etme yetkisi vermiştir. Yardımların masraflarının nasıl geri alınacağı meselesi ise savaştan sonra tartışılmak üzere rafa kaldırılmıştır.¹²⁸³

ABD, yasanın yürürlüğe girdiği ilk zamanlarda Türkiye'yi de ABD'nin savunulması için hayati bir önemi haiz bir ülke olarak tanımlamış ve 21 Mart 1941'den itibaren dolaylı yardımlara başlamıştır. Ancak Almanya ve Türkiye'nin ilişkilerinin ABD'nin beklediği seviyede olmaması nedeniyle ABD, Türkiye'yi Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'nın kapsamından çıkartmıştır.¹²⁸⁴ Bu esnada Amerika'dan gelecek

¹²⁸² Erhan, *Beyaz Savaş*, s. 64-66.

¹²⁸³ Bölme, *İncirlik Üssü*, s. 86; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *İktisadî Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si İkinci Cilt*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 61.

¹²⁸⁴ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 127-129.

maddi destekle bir uçak motoru fabrikası kurulması istenmişse de sonuç alınamamıştır.¹²⁸⁵

ABD, 3 Aralık 1941'de Türkiye'yi Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'nın kapsamına tekrar sokarak Türkiye'ye 45 milyon Amerikan doları değerinde askeri destekte bulunmaya başlamıştır.¹²⁸⁶ Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği ilk resmî talebini 16 Aralık 1941'de göndermiştir.¹²⁸⁷ Ancak Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'na bağlı olarak Türkiye'ye gönderilen teçhizatın İngiltere üzerinden gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu durum ise ABD ile doğrudan ilişki kurmak isteyen ve ABD hariç bütün büyük güçlerin Türk millî çıkarlarının karşısında olduğunu düşünen Türk hükümetinin tepkisini çekmiştir. Türk yetkililer, Ödünç Verme ve Kiralama Yasası kapsamında İngiltere'den gönderilecek teçhizatın yetersiz olacağına, zira İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi olası bir Sovyet işgaline karşı zayıflatmak amacıyla ortak bir mutabakat imzaladığına inanmışlardır.¹²⁸⁸ İngiliz yetkililerin gönderilecek malzeme listesi üzerinde değişiklik yapma yetkisini haiz olması da Türk yetkililerin bu kanısını güçlendirmiştir.¹²⁸⁹

Amerikalılar Türklerin bu rahatsızlığının farkına varmışlar ve müdahale etmeye çalışmışlardır. Ancak kendi askeri ve siyasi çıkarlarını düşünen, bu yüzden de aracılık konumlarını Türkiye'ye karşı yükümlülüklerini yerine getirdiklerinin bir ispatı olarak kullanmak isteyen İngilizlerin Ödünç Verme ve Kiralama Yasası kapsamında Türkiye'ye gönderilecek malzemelere aracılık yapmasına razı olmak zorunda kalmışlardır. Buna karşılık olarak da Türkiye'nin nakit olarak ödeme yapması hâlinde istedikleri malzemelerin ABD tarafından doğrudan gönderilebileceğini İngilizlere kabul ettirmişlerdir.¹²⁹⁰

¹²⁸⁵ BCA, 30-10-0-0/61-409-24.

¹²⁸⁶ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s. 330; Gönül, *Batı Yöntemleriyle Batılılaşma*, s. 109; Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 255.

¹²⁸⁷ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 140.

¹²⁸⁸ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 64-65.

¹²⁸⁹ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 130.

¹²⁹⁰ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 134-139.

Bir diğer taraftan da Amerikalılar, 1942 yılından itibaren Türklerin Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'nı yanlış yorumladıklarını belirtmişlerdir. İngilizler ve Ankara'daki Amerikalı diplomatlar ise, yapılan yardımlar karşılığı para istenmesinin, Türklerin hem İngiltere'ye hem de ABD'ye para ödeme ihtimalini öne sürmesine ve konuyu daha da karmaşık bir hâle getirmesine neden olduğu yolunda bir değerlendirmede bulunmuşlardır.¹²⁹¹ Bununla birlikte Türkiye'nin talep ettiği askeri malzemenin miktarının İngiliz istihbaratının öngördüğünün yaklaşık on katı olması da durumun işin içinden çıkılmayacak bir hâle gelmesini sağlamıştır.¹²⁹²

Türkiye'de devlet kurumlarının ABD ve İngiltere'ye verilecek siparişleri tek bir yerde toplayamaması, bundan dolayı her kurumun kendi ihtiyaçlarını müstakil bir şekilde sipariş etmesi nedeniyle mesele içinden çıkılmaz bir hâl almıştır. Müstakil siparişler ancak 1944 yılında Hariciye Vekaleti bünyesinde bir sipariş merkezi bürosu kurulması ve her kurumun istediği malzemeyi oraya bildirmesiyle çözülebilmiştir.¹²⁹³ Sipariş merkezi bürosu vasıtasıyla 1945 ve 1946 yılları için Amerika'dan ithal edilecek malların listesi hazırlanmıştır.¹²⁹⁴

İkinci Dünya Savaşı boyunca ABD ve İngiltere, Türkiye'nin ihraç ettiği malları Almanya'nın satın almaması için yüksek fiyatlardan almışlardır.¹²⁹⁵ Fransa'ya satılması öngörülen kromun da Fransa'nın Alman işgaline uğraması neticesinde Almanya'nın eline geçmemesi için Amerika'ya satılması da Türkiye'ye kabul ettirilmiştir.¹²⁹⁶ 1942 yılında Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun talebi üzerinde ABD, on beş bin ton buğdayın Türkiye'ye gönderilmesini onaylamıştır.¹²⁹⁷ ABD Dışişleri Bakanlığı 8 Mart 1943'te Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Münir Ertegün'e iki ülke arasında imzalanması planlanan *Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması*'nin taslağını sunmuştur. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ise bu anlaşmanın Türkiye'ye

¹²⁹¹ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 143-145.

¹²⁹² Murat Özata, *Türkiye-ABD İlişkileri (1943-1945): Amerikan Belgeleriyle Stratejik Müttefikliğin Kuruluş Serüveni*, 1. Baskı, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2014, s. 86.

¹²⁹³ BCA, 30-10-0-0/219-478-04.

¹²⁹⁴ BCA, 30-10-0-0/163-140-19; BCA, 30-10-0-0/163-140-21.

¹²⁹⁵ Başkaya, *Paradigmanın İflası*, s. 259.

¹²⁹⁶ BCA, 30-18-1-2/93-116-16.

¹²⁹⁷ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 56-57.

savaşa sokabilecek yükümlülükler içerdiğini, bu yüzden de bahsi geçen anlaşma metninin TBMM tarafından onaylanmayabileceğini belirtmiştir.¹²⁹⁸

Almanya'ya krom satışının sürdürülmesi nedeniyle Şubat 1944'te Türkiye Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'nın kapsamından bir kez daha çıkartılmıştır.¹²⁹⁹ Nazi Almanya'sı ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi sonucunda 12 Eylül 1944'te Türkiye'nin bir kez daha Ödünç Verme ve Kiralama Yasası kapsamına sokulması yolunda görüşmeler başlamıştır. Amma velakin, Türkiye tarafında Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'na karşı duyulan güvensizlik had safhaya ulaşmış ve ABD tarafından yasanın kapsamından çıkartılmayacaklarına dair bir garanti istemeye başlamışlardır. 23 Şubat 1945'te ABD ve Türkiye arasında *Ön Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması* imzalanmıştır. Anlaşma TBMM tarafından 25 Haziran 1945'te kabul edilmiştir.¹³⁰⁰

Nihayet 7 Mayıs 1946'da da ABD ile Türkiye arasında imzalanan *Ödünç Verme ve Kiralama Mutalebelerine Müteallik Anlaşma*¹³⁰¹ ile Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'ndan doğan 125 milyon dolarlık askeri teçhizatın borçları ABD tarafından silinmiştir. Anlaşma 20 Mayıs 1946'da TBMM tarafından onaylanmış ve 25 Mayıs 1946'da *Resmî Gazete*'de yayınlanmıştır.¹³⁰²

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından 31 Ocak 1947 tarihine kadar ABD, Türkiye'ye yaklaşık yüz bir milyon (başka kaynaklara göre yaklaşık doksan beş milyon, her iki rakam hesaplandığında günümüzde yaklaşık iki milyar Amerikan dolarına denk gelmektedir) Amerikan doları değerinde borç ve kredi tahsis etmiştir.¹³⁰³ Bu rakama Ödünç Verme ve Kiralama Yasasına istinaden İngiltere tarafından Türkiye'ye gönderilen askeri malzeme dâhil değildir.

¹²⁹⁸ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 146-147.

¹²⁹⁹ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 148-149.

¹³⁰⁰ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 151-155.

¹³⁰¹ Anlaşmada teati edilen notalar için, bk. BCA, 30-10-0-0/219-478-12.

¹³⁰² Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 66; Şarlak, *Türkiye'nin Milli Güvenlik Devleti*, s. 75; Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 73.

¹³⁰³ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 19; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 156-157.

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'nden büyük miktarlarda askerî teçhizat ve devlet kurumlarının kullanımı için çeşitli malzemeleri tedarik etmiştir. Ödünç Verme ve Kiralama Yasası olarak adlandırılan yasaya göre, Amerikan müttefiklerine savaşta destek verileceği öngörülmüş, Türkiye de aktif olarak savaşa katılmamasına rağmen bu yasanın kapsamında tutulmuştur. Her ne kadar 1945'e kadar Amerika ve Türkiye tarafları arasında uyumsuzluklar yaşanmış olsa da Türkiye, Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'ndan faydalanmayı başarmıştır.

3.3.2. Truman Doktrini

Türkiye'deki Amerikan tesirlerinin bir başka tezahürü de Truman Doktrini'dir. Truman Doktrini, bazı Amerikalı akademisyenler tarafından Monroe Doktrininin Avrupa ve Asya'ya yayılması olarak görülmektedir.¹³⁰⁴ Doktrinin ana amacı Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesidir. İkinci olarak Yunanistan'daki komünist hareketin engellenmesi hedeflenmiştir. Üçüncü hedef de Yunanistan ve Türkiye'deki hükümetlerin korunmasıdır. Türkiye ise Yunanistan'a kıyasla ikinci plandadır.¹³⁰⁵ Türkiye için belirlenen hedefler ise şunlardır: TSK'nın askeri doktrininin ve eğitiminin Amerikanlaştırılması, TSK'nın silah alımında ABD'nin tek kaynak olması ve Türkiye'nin altyapısının ABD stratejisine uygun bir şekilde inşa edilerek ABD'nin ekonomik çıkarlarının korunması.¹³⁰⁶

Türkiye'nin Truman Doktrini kapsamında yardım istemesinin üç nedeni vardır: Bunlar sırasıyla İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye yönelen Sovyet tehditleri, kalkınmayı gerçekleştirebilmek için gerekli görülen dış yardım ve Atatürk ile başlayan modernleşme çabalarının sürdürülmesidir.¹³⁰⁷

İngiltere'nin 21 Şubat 1947'de Türkiye ve Yunanistan'a askeri alanlarda yardım edemeyeceğini belirtmesi üzerine, ABD'nin bu iki ülkeye askeri ve ekonomik olarak yardım etmesi gerektiğine dair bir rapor, ABD Dışişleri, Savaş ve Donanma Bakanları

¹³⁰⁴ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 34.

¹³⁰⁵ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 38-39; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 272.

¹³⁰⁶ Özdağ, *Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 179-180.

¹³⁰⁷ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 40-41.

tarafından ABD Başkanı Truman'a sunulmuştur. 24 Şubat 1947'de bahsi geçen rapor tartışılmış ve Truman tarafından kabul edilmiştir.¹³⁰⁸ Hazırlanan rapor Amerikan Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanları tarafından da destek görmüştür.¹³⁰⁹

Türkiye ve Yunanistan'a yardım edilmesi gerektiğine inanan Başkan Truman, 27 Şubat 1947'de ABD Kongresi'nde çoğunluğu elinde tutan parti olan Cumhuriyetçi Parti ve Truman'ın üye olduğu Demokrat Parti'nin ABD Temsilciler Meclisi'ndeki ve ABD Senatosu'ndaki liderlerini çağırarak ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a yardımda bulunması gerektiğini anlatmıştır. Parti liderleri başlangıçta ABD'nin İngiliz İmparatorluğu'nu korumak için gereksiz harcamalar yapacağını düşündükleri için yardım gönderilmesine karşı çıkmışlardır. Toplantının ileriki safhalarında ABD Dışişleri Bakanı George Marshall ve ABD Dışişleri Bakanlık Müsteşarı Dean Acheson Türkiye ve Yunanistan'a yardım edilmediği takdirde Akdeniz'deki ABD çıkarlarının ortadan kalkacağını belirtmiştir. Bunun üzerine parti liderleri Kongre oylamalarında ellerinden geleni yapacaklarını taahhüt etmişlerdir.¹³¹⁰

Amerikan Kongresi'nde 12 Mart 1947'de açıklanan Truman Doktrini kapsamında Kongre'deki muhalefete rağmen¹³¹¹ 30 Haziran 1948'e kadar Türkiye ve Yunanistan'a 300 milyonu Yunanistan ve 100 milyonu da Türkiye'ye gönderilmek

¹³⁰⁸ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 18-19; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 253. Truman, 1945 yılının Eylül ayından itibaren Sovyetler Birliği'ne karşı izlenecek barışçı politikaların başarısız olacağını düşünmeye başlamıştır. Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 36.

¹³⁰⁹ Türkmen, *Türkiye-ABD İlişkileri*, s. 66.

¹³¹⁰ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 264-267; Uslu, *Çatlak İttifak*, s. 74.

¹³¹¹ ABD Kongresi'ndeki bazı temsilciler ve senatörler Türkiye ve Yunanistan'ın antidemokratik hükümetler tarafından yönetildiğini iddia etmişler, bundan dolayı da ABD'nin bu iki ülkeyi desteklemek bir yana, bu ülkelerin hükümetlerini düşürmek için çalışması gerektiğini, Türkiye ile Yunanistan desteklendiği takdirde dünyadaki bütün antidemokratik hükümetlerin ABD nezdinde kredisi olacağını ifade etmişlerdir. Truman ise asıl meselenin Türkiye ve Yunanistan'a yardım değil iyi ile kötü arasındaki mesafe ve mücadele olduğunu ifade etmiştir. Truman'a göre Türkiye ve Yunanistan'ın Sovyet tahakkümüne girmesi hâlinde ABD'nin Milli Güvenlik Stratejisinin büyük bir darbe alacağı açıktır. Ayrıca Türkiye ve Yunanistan'da antidemokratik hükümetlerin olmayacağını da ifade etmiştir. Truman yanlısı bir senatör de Türkiye ve Yunanistan'a yardım etmekle olası bir Üçüncü Dünya Savaşı'nın ABD kıyılarında yaşanmayacağını temin ettiklerini söylemiştir. Daha fazla bilgi için, bk. Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 105; Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s. 243; Şarlak, *Türkiye'nin Milli Güvenlik Devleti*, s. 33; Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 3; Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 33; Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 276-277.

üzere¹³¹² 400 milyon dolarlık askeri yardım yapılması¹³¹³ Kongre'ye sunulmuştur. Bunların ardından Marshall Planı¹³¹⁴ ve bu plan çerçevesinde ABD tarafından Türkiye'ye gönderilen yardımlar ele alınmıştır¹³¹⁵.

Truman'ın istediği yardım kanunu, 22 Nisan'da Senato'da 23'e karşı 67 kabul oyuyla onaylanmış, 8 Mayıs 1947'de de Temsilciler Meclisi tarafından 107'ye karşı 287 oyla kabul edilmiştir.¹³¹⁶ Sovyetler Birliği tarafından tehdit edilen Türkiye için 100 milyon dolarlık, Sovyetler Birliği tarafından desteklenen Yunan komünistleriyle Yunan devleti yanlısı güçler arasında bir iç savaş yaşayan Yunanistan için de 300 milyon dolarlık yardımın ABD bütçesinden aktarılması ile sivil ve askeri personelin bu ülkelere gönderilmesi onaylanmıştır.¹³¹⁷

Yardımanın Kongre'nin her iki kanadı tarafından onaylanmasından bir gün sonra General Lunsford E. Oliver başkanlığında kara, hava, deniz ve ekonomi olmak üzere dört birim ve yirmi iki uzmandan¹³¹⁸ oluşan bir Amerikan heyeti Türkiye'ye gönderilmiştir. 22 Mayıs 1947'de Türkiye'ye ulaşan heyet, 23 Mayıs'ta yardımların nasıl kullanılması gerektiği hakkında Türk yetkilileri bilgilendirmiştir.¹³¹⁹ Yine 22

¹³¹² ABD tarafından Türkiye'ye gönderilen heyet, gönderilecek olan yüz milyon ABD doları değerindeki yardımın sırasıyla şu şekilde dağıtılmasını önermiştir. Kara kuvvetlerine 48,5 milyon ABD doları, hava kuvvetlerine 26,75 milyon ABD doları, deniz kuvvetlerine 14,75 milyon ABD doları, silah ve askeri teçhizat depolarının ıslah edilmesi için 5 milyon ABD doları ve kara yollarının ıslahı amacıyla 5 milyon ABD dolarından oluşan bir bütçenin tedarik edilmesi öngörülmüştür. Ayrıca bu paranın nasıl harcanacağı ve satın alınacak teçhizatın nasıl kullanılacağına öğretilmesi için ABD'den bir eğitim heyetinin gönderilmesi ile TSK mensuplarının Amerikan askeri okullarında kurslar alması planlanmıştır. Daha fazla bilgi için, bk. Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 39. Burada dikkate alınması gereken bir nokta Türkiye'ye silah ve askeri teçhizat yardımının da yapılmış olmasıdır. Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 277.

¹³¹³ Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm*, s. 388; Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, s. 36.

¹³¹⁴ Truman Doktrini ve Marshall Planı, Amerikan dış politikasının iki ayağı olan ekonomi ve güvenlik alanlarında uygulanan pratik ilkeleri belirlemiş ve ABD'nin Soğuk Savaş politikasının belirleyici unsurlarından olmuştur. Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s. 242.

¹³¹⁵ Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye gönderilen yardımlar, Marshall Planı'nda yapılan toplam yardımların yüzde 2,6'sıdır. Erken, *Amerika ve Modern Türkiye*, s. 18.

¹³¹⁶ Uslu, *Çatlak İttifak*, s. 75; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 297.

¹³¹⁷ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 44.

¹³¹⁸ Tümgeneral Lunsford E. Oliver aynı zamanda heyetin kara kuvvetlerinden sorumlu biriminin de başındadır. Donanma biriminin başında Tümamiral Ernest E. Herkmann, hava biriminin başında Tümgeneral William E. Hall, ekonomi biriminin başında ise diplomat ve ekonomist Paul F. McGuire bulunmaktadır. Bk. Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 34.

¹³¹⁹ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 106; Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 34; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 307.

Mayıs 1947’de Başkan Truman, *Türkiye ve Yunanistan’a Yardım Edilmesine Mütedair Kanun’u* imzalamıştır.¹³²⁰

Türkiye ve Yunanistan’a bu şekilde gönderilen yardımlar ABD tarihinde bir ilktir, zira ABD ilk kez barış zamanında diğer ülkelerin sorunlarına müdahale etmektedir.¹³²¹ Ayrıca ABD’nin Avrupa’daki ilk angajmanı ve Atlantik Paktı’nın ilk adımıdır.¹³²² Başka bir görüşe göreyse bu yardımlar İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra dünya genelinde komünizmin yayılmasına karşı durmaya çalışan ve modernleşme teorisini benimseyen ABD’li bazı ekonomistler ve politikacıların *Dünya İçin Bir New Deal* olarak adlandırılan projesinin bir parçasıdır. Bu projeye göre tam istihdam, uluslarüstü sendikacılık ve sanayileşme ile bütün dünya modernleşebilir ve komünizmin yayılmasına bir set çekilebilirdi.¹³²³

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye ekonomisi dış yardıma ihtiyaç duyar bir hâle gelmiştir. Bunun sebepleri savaş sırasında sürdürülen ekonomik politikanın maaşlı çalışanların alım gücünü düşürmesi, endüstri ve tarımda nitelikli eleman sayısının azalması, savunma masraflarının karşılanabilmesi için vergilerin yükseltilmesi, savaştan sonra ithalatın artarak ticaret dengesini bozması, savaştan sonraki birkaç yılda buğday hasadının kötü geçmesi, savaştan sonra büyük çaplı projelerin planlanması ve TSK’nın askeri teçhizat konusunda zayıf olduğunun fark edilmesi olmuştur.¹³²⁴

Truman Doktrini hem CHP’li hem de DP’li siyasetçiler tarafından övgüyle karşılanmış, Türk dış politikasının bir başarısı olarak nitelendirilmiştir.¹³²⁵ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü alınan kararı “Amerika’nın Türkiye’ye karşı hakiki dostluk hislerinin bir göstergesi” olarak değerlendirmiştir. 23 Mayıs 1947’de

¹³²⁰ Şarlak, *Türkiye’nin Milli Güvenlik Devleti*, s. 76.

¹³²¹ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s. 244. Bu yüzden Truman Doktrini ve özellikle bu öğretinin kapsamında Türkiye’ye yardımın da bulunması Amerikan kamuoyu içinde tepkilere yol açmıştır. Bk. Celep, *Türkiye’ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 49.

¹³²² Taner Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 67.

¹³²³ Slobodian, *Küreselciler*, s. 258-259.

¹³²⁴ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 42.

¹³²⁵ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 45.

Amerikan kamuoyuna verdiği bir demeçte İnönü, Birleşik Amerika'nın dünya barışını sürdürebilmek için elinden geleni yaptığını belirtmiştir.¹³²⁶ Başbakan Recep Peker de Amerika'nın Türkiye'nin dünyadaki konumunu desteklemeye istekli olduğunu gösterdiğini söylemiştir. Muhalefet lideri Celâl Bayar ise Türk milletinin Ortadoğu ve dünya barışının teminatı için ne kadar önemli olduğunun Amerika tarafından fark edildiğini ifade etmiştir.¹³²⁷

Truman Doktrini dönemin gazetecilerinden çoğu tarafından olumlu bir şekilde karşılanmıştır. Yusuf Hikmet Bayur¹³²⁸ ve Mehmet Ali Aybar gibi az sayıda gazeteci ABD ile yardım anlaşması imzalanmasına eleştirel bir şekilde yaklaşmıştır, ancak bu eleştiriler komünizm propagandası, aşırı muhaliflik ya da saçma sapan sözler olarak değerlendirilmiştir.¹³²⁹ Sovyetler Birliği'nde Türkiye'nin ABD sömürgeci olma yoluna doğru gittiği şeklinde çıkan haberlere de Türk temsilciler tarafından BM Genel Kurulu'nda "çirkin bir propaganda" şeklinde tepki gösterilmiştir.¹³³⁰

Truman Doktrini, genel olarak hem Türkiye'ye ekonomik ve askeri yardım¹³³¹ sağlamış, hem de Türkiye'de anti-komünizmin yayılmasına ve güçlenmesine neden olmuştur.¹³³² Bu da iç politikada SSCB ve solun her türlü çeşidine karşı bir politikanın izlenmesini temin etmiştir.¹³³³ Ayrıca Türkiye'nin kimi bölgelerinde halkın kendine

¹³²⁶ İsmet İnönü 1944-1950, s. 170.

¹³²⁷ Uslu, *Çatlak İttifak*, s. 64; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 282-283.

¹³²⁸ Yusuf Hikmet Bayur, bu konuda Nihat Erim ile münakaşa etmiştir. Erim, *Günlükler Birinci Cilt*, s. 102-103.

¹³²⁹ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 109-113; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 289-292.

¹³³⁰ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 42.

¹³³¹ Amerikan basınında çıkan bazı haberlerde Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı boyunca bütçesinin yüzde otuz ila ellisini askeri harcamalara ayırdığı, bu yüzden de ABD'nin desteğine en çok ihtiyaç duyan ülke olduğu ifade edilmiştir. Bk. Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 30. 1942 yılında Türkiye'de askeri harcamaların payı toplam bütçenin yüzde altmış altısına ulaşmıştır. Bk. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 539.

¹³³² Azak, *Türkiye'de Laiklik ve İslâm*, s. 168. ABD'nin dış destekleri Güney Kore, Brezilya ve Yunanistan'da da komünizme karşı tepkinin güçlenmesine neden olmuştur. Yukarıda adı geçen ülkeler, Türkiye de dahil olmak üzere ABD'nin Sovyetler Birliği'ne ve komünizme karşı oluşturduğu kalkanın sacayakları olarak sayılmıştır. Bk. Şarлак, *Türkiye'nin Milli Güvenlik Devleti*, s. 13; Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 218-219.

¹³³³ Günay Göksu Özdoğan, *"Turan"dan "Bozkurt"a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 177.

duyduğu güvenin artmasını ve girişimcilik fikrinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.¹³³⁴

Diğer bir taraftan Truman Doktrininin bir parçası olarak ABD tarafından gönderilen yardımlar Türk savunma sanayisinin gelişmesini de yavaşlatmıştır.¹³³⁵ Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin personel sayısının Türkiye'nin ekonomik koşullarının el vermediği gerekçesiyle azaltılması neden olmuştur.¹³³⁶ TSK içindeki bazı subaylar da bu minvalde tenkitlerde bulunmuş, bu tenkitlere ise ordunun küçülmesine rağmen daha kuvvetli bir hâle geldiği şeklinde cevap verilmiştir.¹³³⁷

Amerikan yardımları 12 Temmuz 1947'de Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka¹³³⁸ ile ABD Büyükelçisi Edwin Wilson tarafından imzalanan¹³³⁹ ve 1 Eylül 1947'de Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri arasında TBMM tarafından oybirliğiyle onaylanarak yürürlüğe giren *Türkiye'ye Yapılacak Yardımlar Hakkında Anlaşma* ile yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Anlaşmanın giriş metninde yardımın amacı “Türkiye'nin hürriyetini ve bağımsızlığını korumak için ihtiyacı olan güvenlik kuvvetlerinin takviyesini temin ve aynı zamanda ekonomisinin istikrarını muhafazaya devam etmek” şeklinde açıklanmıştır.¹³⁴⁰

Türkiye'ye Yapılacak Yardımlar Hakkında Anlaşma kapsamında gönderilecek yardımların kayıt ve şartlarını tespit etmek için ABD'nin atayacağı bir misyon şefi

¹³³⁴ Turhan, *Kültür Değişimleri*, s. 76.

¹³³⁵ Tetik, *Sultanın Silahları*, s. 134.

¹³³⁶ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 35.

¹³³⁷ Cyrus Leo Sulzberger II, “U.S. Officers Modernize Turkey's Forces; Aim to Improve Defenses, Cut Army's Size”, *New York Times*, 5 Temmuz 1948, s. 3.

¹³³⁸ Hasan Saka'ya 5 Temmuz 1947'de bahsi geçen anlaşmayı imzalaması için yetki verilmiştir. BCA, 30-18-1-2/114-47-14.

¹³³⁹ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 50. 12 Temmuz 1947, aynı zamanda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi'ni yayınladığı tarihtir. Bazı araştırmacılara göre 12 Temmuz Beyannamesi'nin bu tarihte imzalanmasının nedeni Türkiye'nin demokratik sistemle yönetilen bir ülke olmadığına dair ABD'de yapılan eleştirileri bertaraf etmektir. Daha fazla bilgi için, bk. Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 291. Ayrıca ABD Büyükelçisi Wilson'a 15 Temmuz 1947 tarihinden önce Türkiye'ye yapılacak yardımların kapsamının ana hatlarını belirtecek bir rapor göndermesi talimatı verilmiştir. Yardım heyetinin başındaki Tümgeneral Lunsford E. Oliver 17 Temmuz 1947'de yardım raporunu ABD Büyükelçisi Wilson'a teslim etmiştir. Ayrıca teslim etmeden önce de Türk yetkililerle masaya oturup antlaşma taslağı üzerinde çalışmışlardır. Bk. Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 33-35.

¹³⁴⁰ Şarлак, *Türkiye'nin Milli Güvenlik Devleti*, s. 77.

Türkiye'ye yerleştirilmiştir. Misyon şefi, Türkiye'de ABD'yi temsil etmekle görevlendirilmiştir. Misyon şefi bu anlaşma gereğince yapılacak olan yardımın kayıtları ve şartlarını Türk yetkililerle danışarak tespit etmekle vazifelendirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ise misyon şefi ve temsilcilerine yapılan yardımın kullanılışı ve ilerleyişi hakkında rapor, malumat ve müşahade şeklinde isteyebileceği her türlü kolaylık ve yardımı sağlamakla yükümlü tutulmuştur.¹³⁴¹

Anlaşmanın birinci ve üçüncü maddelerine binaen dönemin Türk Hükümeti, ABD basın ve radyo temsilcilerine yardımların kullanılmasını serbest bir şekilde takip etme ve gözlemlerini bildirme hakkı getirmiştir. ABD basın ve radyo temsilcilerine bu yardımlar hakkında devamlı olarak yayın yapılmasına izin vermek suretiyle Türkiye'de ABD basınının propaganda faaliyetlerine rıza gösterilmiştir. Buna ek olarak Türkiye de yardımın amacı, kaynağı, mahiyeti, genişliği, miktarı ve ilerleyişi hakkında devamı olarak yayın yapmayı üstlenmiştir. Ayrıca ABD, anlaşmanın ikinci ve dördüncü maddeleri uyarınca Türkiye'ye tahsis edilecek yardımların verildikleri amaç dışında başka bir amaç için kullanılmasına da izin vermemiştir.¹³⁴²

Türkiye'ye Yapılacak Yardımlar Hakkında Anlaşma imzalandıktan sonra halkta anlaşmanın Türkiye'nin bağımsızlığını ihlal edeceği yönünde bir tepki ortaya çıkmıştır. Hükümet, bu tepkiyi önleyebilmek için anlaşmanın Türkiye'nin bağımsızlığına ve egemenliğine aykırı düşmediği yönünde yoğun bir çabaya girişmişlerdir. ABD büyükelçisi Wilson da anlaşmanın imzalanmasının nedeninin zaten Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenliğini korumak olduğunu, bundan dolayı da bu anlaşmanın Türk bağımsızlık ve egemenliğini zayıflatmayacağını bildirmiştir. Ayrıca dönemin basın ve yayın organlarında da ABD'nin Türkiye'den üs ve toprak talep etmediği ve Türkiye bir saldırıya uğradığında ABD'nin savunmak için yardıma geleceği, bu yüzden de mevzubahis anlaşmanın Türk çıkarlarına herhangi bir zararı

¹³⁴¹ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 40-41.

¹³⁴² Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm*, s. 389; Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 106; Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Polisiği*, s. 62; Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 41; Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 51. Anlaşmanın ikinci ve dördüncü maddeleri 1964'te Kıbrıs'a müdahale edilmesini engellemek için kullanılmıştır. Bk. Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 114-116; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 300-301.

olmadığı ve Türkiye'nin kendisine güvenini artırdığı belirtilmiştir.¹³⁴³ Anlaşmadaki bazı yükümlülükler Türk diplomatların tepkisini çekmiş, Amerika tarafı da Türkiye'nin bu anlaşmanın bir kapitülasyon olmadığını belirtmiş ve Türk egemenliğine hâlel gelmeyeceğini temin etmiştir. Ayrıca anlaşma taslaklarındaki bazı ifadeler tadil edilmiştir.¹³⁴⁴

Anlaşmanın imzalanmasından sonra Vehbi Koç gibi Türkiye'nin önemli iş adamları Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerini güçlendirebilmek ve ABD'ye daha fazla mal ihraç etmek amacıyla Amerikalı diplomatlara başvurduğu arşiv belgelerinde görülmüştür.¹³⁴⁵

Tümgeneral Oliver başkanlığındaki inceleme heyeti Türkiye'deki çalışmalarını tamamlayıp Temmuz 1947'de ABD'ye dönmüş ve raporlarını ABD Hükümetine sunmuştur. Bir sonraki ay Türkiye'de kalıcı olarak faaliyet göstermesi hedeflenen askeri misyonun hazırlık çalışmaları başlamıştır. Bu misyon ABD'nin Türkiye Büyükelçisinin Başkanlığındaki AMAT çatısı altında toplanan dört ana birimden oluşmuştur. Bu birimler sırasıyla Türkiye-ABD Kara Kuvvetleri Grubu (Turkey United States Army Group-TUSAG), Türkiye-ABD Hava Kuvvetleri Grubu (Turkey United States Air Force Group-TUSAFG), Türkiye-ABD Deniz Kuvvetleri Grubu (Turkey United States Navy Group-TUSNG) ve Yol İdaresi Grubu (Public Road Administration Group-PRAG) olarak dört alt birime ayrılmıştır.¹³⁴⁶ Ağustos ayında Türk Genelkurmayı'ndan ilk heyet de ABD'yi ziyaret etmiştir.¹³⁴⁷

Askeri misyonun üyeleri hızlı bir şekilde belirlenmiş ve Eylül 1947'den itibaren Ankara'ya gelmeye başlamışlardır. Hava Grubu üyeleri Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na, Yol İdaresi Grubu Bayındırlık Bakanlığı'na, diğer iki grup ise Genelkurmay Başkanlığı'nın tahsis ettiği binalara yerleşmişlerdir.¹³⁴⁸ 7 Kasım

¹³⁴³ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 52-54.

¹³⁴⁴ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 284-287.

¹³⁴⁵ BCA, 30-1-0-0/42-250-04.

¹³⁴⁶ Kimi kaynaklarda bu gruplar Türkiye-Birleşik Devletler Kara Grubu, Türkiye-Birleşik Devletler Hava Grubu, Türkiye-Birleşik Devletler Donanma Grubu şeklinde tercüme edilmiştir.

¹³⁴⁷ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 49.

¹³⁴⁸ BCA, 30-10-0-0/268-806-11.

1949'da ABD Müşterek Kurmay Başkanlığı'nın talimatıyla JAMMAT olarak adlandırılacak müessese bu şekilde teşkil edilmiştir. Haziran 1950'de bu teşkilata beşinci bir alt grup olarak Türkiye-ABD Mühendislik grubu (İngilizcesi Turkey United States Engineer Group (TUSEG) de eklenmiştir.

JAMMAT ile yapılan çalışmalarda bu teşkilatın Türkiye'de bulunmasının resmî amacının TSK'nın eğitim, modernizasyon ve mekanizasyonunu geliştirerek Türkiye'nin savunma kabiliyetini artırmak olarak ifade edilmiştir. JAMMAT'ın ilk dönemindeki personel sayısı 68 asker ve 28 sivil olmak üzere 96 kişiden oluşmuştur, ancak 1951 yılına gelindiğinde yaklaşık 1200 personeli istihdam etmiş ve ABD'nin en büyük yardım kurulu hâline gelmiştir. Buna rağmen Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle JAMMAT'ın etkinliği zayıflamış ve JAMMAT tarafından gerçekleştirilen bazı görevler NATO tarafından devralınmıştır.¹³⁴⁹

İkinci Dünya Savaşı boyunca Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'ndan faydalanan Türkiye, savaştan sonra Truman Doktrini üzerinden Amerikan yardımlarından faydalanmayı sürdürmüştür. Her ne kadar Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın son aylarına kadar savaşa dahil olmamaya uğraşmış ve Avrupa'nın gördüğü yıkımı görmemişse de savaş sonrasında Türk ekonomisi ciddi bir sıkıntı içerisine düşmüştür.

Truman Doktrini ve Marshall Planı, Türkiye'nin savaş sonrasında Amerikan yardımı alabilmesinin önünü açmıştır. Amerikan yardımları kısa vadede Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kullandığı askeri teçhizatın ve doktrinin modernleşmesinde katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda bu yardımlar, Türkiye'de sanayinin, özellikle de savunma sanayisinin gelişmesine ket vurmuştur. Bu da uzun vadede Türkiye'nin ABD'ye bağılılığını arttırmıştır.

¹³⁴⁹ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 43-48.

3.3.3. Marshall Planı

Marshall Planı ya da Türkiye’de yaygın olarak kullanılan adıyla Marshall Yardımı, Amerikan Dışişleri Bakanı Mareşal George Catlett Marshall’ın Harvard Üniversitesi’nde 7 Haziran 1947’de verdiği bir nutukta kamuoyuna duyurulmuştur. Plan adını da bakanın kendisinden almıştır. Marshall Yardımı, Truman Doktrininin tamamlayıcısı olarak hazırlanmış ve Avrupa ülkelerine ekonomik yardımlar yapmak vasıtasıyla komünist hareketlerin önüne geçilmesini ve Amerikan mallarının Avrupa’ya satılabilmesini öngörmüştür.¹³⁵⁰

ABD, Avrupa ülkelerini kendi aralarında ortak bir plan çerçevesinde hareket etmeye ve toplu olarak kalkınmaları için tek bir örgüt çatısı altında birleşmeye davet etmiştir. Bunun sonucunda aralarında Türkiye’nin de bulunduğu Avrupa ülkelerine¹³⁵¹ toplantı daveti gönderilmiştir.¹³⁵²

ABD’nin tek bir örgüt kurma girişimi davetini kabul eden ülkeler 16 Temmuz 1947’de Paris’te *Avrupa Ekonomik İş Birliği Komitesi*’ni oluşturmuş ve ortak bir rapor hazırlamışlardır. Türkiye de ABD’den 615 milyon dolarlık (günümüzde yaklaşık 7, 69 milyar dolar)¹³⁵³ bir yardım talebinde bulunmuştur. Türk yetkililer bu talebe dayanak olarak da Avrupa’nın gelişebilmesi için tarım ürünleri ve hammadde üretileceğini öne sürmüştür. Ancak, ABD uzmanları bu talebi uygun bulmamış, bu yüzden Türkiye’nin istekleri Türkiye’nin doğrudan harbe katılmadığı ve Türkiye ekonomisinin kendisine yetebileceği gerekçesiyle reddetmiştir. Türkiye’nin talebinin reddedilmesinde, talebin

¹³⁵⁰ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 117; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 317.

¹³⁵¹ Amerika’nın davetine icabet eden ülkeler sırasıyla Türkiye, Yunanistan, Avusturya, Belçika, Lüksemburg, Danimarka, Fransa, İzlanda, İrlanda, İtalya, Hollanda, Norveç, Portekiz, İngiltere, İsveç ve Almanya’dır. İspanya, ABD tarafından yardım kapsamına alınmamış, Finlandiya, Romanya ve Macaristan Sovyetler Birliği’nin tepkisinden çekindiği için daveti reddetmişlerdir. Sovyetler Birliği, Yugoslavya’nın toplantıya katılmasını önlemeyi başarmıştır. Polonya ve Çekoslovakya, ABD’nin davetine icabet etmek istemişlerse de bu iki ülkenin Dışişleri bakanlığı Moskova’ya çağırılmış ve bakanların toplantıya gitmeleri Sovyetler Birliği tarafından engellenmiştir.

¹³⁵² Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 319.

¹³⁵³ 1945 ve 1946 yıllarında hükümet tarafından American Export and Import (İthalat ve İhracat) Bankasından 500 milyon dolarlık bir kredi istenmiştir. Banka ise en fazla 25 milyon dolarlık kredi verebileceğini beyan ederek başvuruyu reddetmiştir. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 264.

dayanakları arasında Türkiye'deki iktisadi durumu olduğundan daha iyi gösteren raporlar ve büyük ölçekli devlet sanayi projeleri yapılacağına belirtilmesi de rol oynamıştır.¹³⁵⁴

Türkiye'nin Marshall Planı kapsamına alınmaması Türk kamuoyunda ve siyasetçilerinde büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye, ABD'ye doğrudan başvurmuş ve Marshall Planı'na dahil edilmesini talep etmiştir.¹³⁵⁵ Amerika'nın Ankara Büyükelçiliği de aynı görüşü benimseyerek bu doğrultuda bir rapor hazırlamıştır. Türk hükümetinin komünizm tehdidini abartarak konuda ısrar etmesi üzerine bu konu yeniden gündeme alınmış ve Türkiye de Marshall Planı içerisine dahil edilmiştir. 4 Temmuz 1948 tarihinde Türkiye ve ABD arasında *Ekonomik İş Birliği Antlaşması* imzalanmıştır.¹³⁵⁶

Bu antlaşma, 8 Temmuz 1948'de TBMM tarafından onaylanarak 13 Temmuz 1948'de Resmî Gazete'de yayınlanmıştır.¹³⁵⁷ Türkiye bu antlaşma sayesinde 1948-1952 yılları arasında 401 milyon dolar değerinde (günümüzde yaklaşık 5 milyar dolar) ekonomik yardım almıştır. ABD ayrıca İkinci Dünya Savaşı'ndan artakalan ve depolanması zahmetli olan¹³⁵⁸ çok miktarda askeri teçhizatı da Türkiye'ye göndermiştir.¹³⁵⁹ 1948 yılında denizaltı, mayın dökme gemileri, mayın arama tarama gemileri, tanklar, tanksavarlar, topçu silahlarıyla eğitim, kargo, avcı ve bombardıman uçakları gönderilmiş, 1949 ve 1950'de ise cephane, yedek parça ve diğer teçhizatlar

¹³⁵⁴ Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, s. 63; Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 317; Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 75-76.

¹³⁵⁵ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 326-327.

¹³⁵⁶ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 77; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 331.

¹³⁵⁷ Emiroğlu, *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi*, s. 332; Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 79; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 332.

¹³⁵⁸ 1948 ve 1949 yılında Türk basınında çıkan bazı haberlerde ABD tarafından verilen teçhizatın aslında eski olduğu ve bunun da dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir. Gelen tepkiler üzerine Amerikan Askerî Yardım Kurulu, Türkiye'ye gönderilen askeri teçhizatın savaşta bilfiil kullanılmış olmadığını, yeni üretilmiş teçhizat olduğunu belirtmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte ABD'nin Türkiye'ye gönderdiği askeri malzeme, TSK'nın o zamana kadar kullandıklarından daha yeni ve modern idi. Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 139-145. ABD Senatosu'ndaki bazı senatörler de bu tarihlerde Amerikan yardımının Türkiye'yi zayıflattığını iddia etmeye başlamıştır. Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 58-59.

¹³⁵⁹ Başkaya, *Paradigmanın İflası*, s. 287. Askeri olarak düşünüldüğünde ABD'nin askeri teçhizatı TSK'nın askeri teçhizatının standartlaşmasını sağlamıştır. Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 37.

gönderilmiştir.¹³⁶⁰ Bu antlaşma kapsamında Türkiye, tıpkı 12 Temmuz 1947’de imzalanan *Türkiye’ye Yapılacak Yardımlar Hakkında Anlaşma*’da olduğu gibi yayın ve propaganda konusunda çeşitli yükümlülüklerin altına girmiştir.¹³⁶¹

Marshall Planı’na Türkiye’nin gecikmeli bir şekilde de olsa dâhil olması siyasetçiler tarafından son derece olumlu karşılanmıştır. İsmet İnönü yardımlar sayesinde Türk ordusunun giderek güçlendiğini ve kendisine düşen görevleri yerine getirebilecek bir hâle geldiğini söylemiştir. Celâl Bayar ise yaptığı bir konuşmada Türkiye’nin yakın zamanlara kadar iflasın eşiğinde olduğuna ve bu durumdan Marshall Planı sayesinde kurtulduğuna dikkat çekmiştir. Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak da ABD’nin Türkiye’nin acil ekonomik ihtiyaçlarını fark ettiğine vurgu yapmıştır. Bazı eleştiriler haricinde dönemin basını da Marshall Yardımlarını olumlu bir şekilde değerlendirmiş ve Türkiye’nin bu yardımlar sayesinde Batı Blokunun bir parçası olduğunu belirtmişlerdir.¹³⁶²

Alınan mali yardımların nereye harcanacağı ABD’li uzmanlarca belirlenmiştir. Dünya Bankası’nın talebi ve Marshall Planı kapsamında gönderilecek yardımların dağıtılması amacıyla Türkiye Sınai Kredi Bankası kurulmuştur.¹³⁶³ Yardımların yaklaşık yüzde altmışı tarım alanında kullanılmıştır.¹³⁶⁴

Amerika Birleşik Devletleri tarafından tedarik edilen yardımların sonucunda Türkiye’de traktörlerle tarım aletlerinin ithal edilmesi finanse edilmiş ve yem bitkileriyle mera ıslahı üzerine çalışmalara girişilmiştir.¹³⁶⁵ ABD’nin uzmanların desteğiyle *Beş Yıllık Tarım Programı* adı verilen ve tarımda makineleşmeye dayanan bir program kabul edilmiştir.¹³⁶⁶ Bunların sayesinde de ekili arazinin miktarı yüzde 55

¹³⁶⁰ Celep, *Türkiye’ye Amerikan Askerî Yardımı*, s. 67; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 312; Türk Tarihi, Silahlı Kuvvetleri ve Atatürkçülük, 1. Baskı, Genelkurmay Başkanlığı 50.nci Yıl Yayınları, Ankara 1973, s. 74-75.

¹³⁶¹ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 118.

¹³⁶² Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 119-121; Uslu, *Çatlak İttifak*, s. 64; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 334.

¹³⁶³ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 400.

¹³⁶⁴ Şarlak, *Türkiye’nin Milli Güvenlik Devleti*, s. 77. Bunun en önemli sebebi İkinci Dünya Savaşı’nda Avrupa’nın tarımının büyük darbe almasıdır. Bk. Savran, *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri*, s. 174.

¹³⁶⁵ Çolak ve Javorka, *Oskar Wellmann*, s. 66; Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 473.

¹³⁶⁶ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 505; Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s. 94.

artmış ve traktör sayısı 1948 yılında iki bin iken¹³⁶⁷, 1950 yılında on altı bine yükselmiştir.¹³⁶⁸ Et ve balık üretiminin artırılabilmesi için et ve balık konserve fabrikalarıyla soğuk hava depoları kurulmuştur.¹³⁶⁹ Bu da Türkiye’de tarımsal üretimin¹³⁷⁰ ciddi bir miktarda (Gülten Kazgan’a göre 1947-1953 yılları arasında her yıl yaklaşık yüzde on)¹³⁷¹ artmasını ve tarım sektöründe çalışanların maddi durumlarının düzelmesine yol açmıştır.¹³⁷² Diğer bir taraftan da Türkiye’nin petrol ihtiyacını artırmıştır. Üçüncü bir sonuç ise Amerikan yardımlarıyla tarımda kullanılacak teçhizatın tedarik edilmesinin büyük çiftliklerin kamulaştırılmasını imkânsız hâle getirmesi olmuştur.¹³⁷³ Dördüncü bir sonuç da tarımda makineleşmenin artması uzun vadede işsizliği artırmıştır.¹³⁷⁴

Tarım sektörüne ek olarak liman, yol ve antrepo inşaatları için de yatırımlar yapılmıştır. Amerikan desteğiyle 1948 yılında 870 kilometrelik ve 9 metre genişliğindeki İskenderun-Erzurum Karayolu inşa edilmiştir.¹³⁷⁵ Yine 1948 yılında on iki havalimanının bakım ve ıslahı gerçekleştirilmiştir. Bu havalimanları sırasıyla Adana, Antalya, Balıkesir, Bandırma, Diyarbakır, Erzincan, Esenboğa, Eskişehir,

¹³⁶⁷ Hilmi Uran’a göre ilk Amerikan traktörleri 1949 yılının kasım ayında Türkiye’ye gelmiştir. Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 398-399.

¹³⁶⁸ Başkaya, *Paradigmanın İflası*, s. 290 Fikret Başkaya 1950 yılında Türkiye’de yirmi dört bin traktör olduğunu iddia etmiş, ancak Sinan Yıldırım’a göre Türkiye’deki traktör sayısı on altı bindir, yirmi dört bin 1951 yılının rakamlarıdır. Bk. Yıldırım, *Türkiye’de Köylülüğün Sosyal Tarihi*, s. 99. Yahya Sezai Tezel ise 1950 yılında Türkiye’deki traktör sayısının on bini anca aştığını yazmaktadır. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 424.

¹³⁶⁹ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 81.

¹³⁷⁰ Marshall Planı Türkiye Özel Misiyonu Başkanı Russell Dorr, bu durumu beyan etmekten çekinmemiş ve Türk buğdayının hür dünyanın ordularını ve işçilerini beslemekte fayda sağlayacağını açıkça belirtmiştir. Buna benzer bir yorum Ekonomik İş Birliği İdaresi’nin (Economic Cooperation Administration/ECA) Türkiye Misiyonu Başkan Yardımcısı Orren R. McJunkins tarafından da beyan edilmiştir. McJunkins’e göre Türkiye Avrupa’nın tahıl ve hammadde ihracatçısı olacak, aynı zamanda da Avrupa’nın mamul ürünleri için bir Pazar olacaktır. Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, s. 66; Celep, *Türkiye’ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 130; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 324-325.

¹³⁷¹ Gülten. Kazgan, *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 85.

¹³⁷² Beinin, *Modern Ortadoğu’da İşçiler ve Çiftçiler*, s. 159; Çanak, *Adana (Seyhan) (1923-1956)*, s. 501; Tuna, *Tek Parti İktidarında Toprak Bayramı*, s. 298; Pakize Çoban Karabulut, “The Effects of the Second World War on Wheat Production in Turkey: Cobweb Theorem”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 11/22, 2018, s. 180.

¹³⁷³ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 482.

¹³⁷⁴ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 83.

¹³⁷⁵ Celep, *Türkiye’ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 50-51.

İzmir, Kayseri, Konya ve Merzifon havalimanları olmuştur.¹³⁷⁶ Havaalanlarına ek olarak Adana-İskenderun bölgesinde askerî bir havaalanı ve limanlar inşa edilmesi de planlanmıştır.¹³⁷⁷

Marshall Yardımları Türkiye'nin sıtma ile mücadelesinde önemli adımlar atılmasına katkı sağlamıştır.¹³⁷⁸ 1946-1950 yılları arasında ABD'nin ekonomik yardımları GSMH'nin yaklaşık yüzde üçüne ulaşmıştır.¹³⁷⁹ Bu dört yılda Türkiye, ABD'den 496 milyon Türk lirası tutarında (1949 kuruna göre 177 milyon Amerikan doları) bağış ve 328 milyon Türk lirası tutarında (117 milyon Amerikan doları) kredi almıştır.¹³⁸⁰ Bu yardımlar arasından askeri amaçlar için yaklaşık 152 milyon Amerikan doları harcanmıştır.¹³⁸¹

Marshall Yardımı başta olmak üzere Amerikan yardımlarının Türkiye'ye gelmesi karşılıksız olmamıştır. ABD'den yardım için gönderilen malzemeler gümrüklerde hiçbir kontrole, muayeneye ve muameleye tabi tutulmadan yurda sokulmuş¹³⁸², bunlar da orta ve uzun vadede Türkiye'de belirli ürünlerde kaçakçılığın yayılmasına ve Amerikan pazarı, bit pazarı gibi yerlerde kaçak Amerikan mallarının satılmasına neden olmuştur.¹³⁸³ İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından 1945 yılında Çalışma Bakanlığı kurulmuştur.¹³⁸⁴ Bir yıl sonra Türkiye'de yeni bir beş yıllık kalkınma planı hazırlanmış ve Recep Peker hükümeti ABD ile mütemadiyen gelişen ilişkilerin devam ettirilmesi ve ABD ile yapılan ithalatı kolaylaştırmaya söz vermiştir.¹³⁸⁵ Türk lirasının dış değeri 7 Eylül 1946'da alınan kararlarla devalüe

¹³⁷⁶ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 77.

¹³⁷⁷ Bölme, *İncirlik Üssü*, s. 173.

¹³⁷⁸ Tekeli ve İlkın, *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap*, s. 152.

¹³⁷⁹ Başkaya, *Paradigmanın İflası*, s. 290.

¹³⁸⁰ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 269.

¹³⁸¹ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 48.

¹³⁸² Amerikalılar Marshall Yardımı kapsamındaki malzemelerinde tedarikinde yaşanan sıkıntılardan Türkiye'yi sorumlu tutmuş ve Türk hükümetini Marshall Yardımları konusuyla gerektiği kadar ilgilenmemekle suçlamıştır. Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl II. Cilt I. Kısım*, s. 16.

¹³⁸³ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 52-53.

¹³⁸⁴ Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm*, s. 274-275.

¹³⁸⁵ Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, s. 49.

edilmiş/düşürülmüştür.¹³⁸⁶ Bu devalüasyonla 1 Amerikan doları 1,31 Türk lirasından 2,81 Türk lirasına yükselmiştir.¹³⁸⁷

Ekonomide ABD etkisinin bir başka yansıması da CHP hükümetinin önce Türkiye'yi 5016 sayılı kanunla 1947 yılında hem Uluslararası Para Fonu IMF'ye hem de Dünya Bankası'na üye yapması¹³⁸⁸, ardından GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) Türkiye tarafından imzalanmış, daha sonra da 16 Nisan 1948'de Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü'ne (OECD) sokması olmuştur.¹³⁸⁹ Öyle ki, 1949 yılında dönemin CHP Milletvekili Nihat Erim, Türkiye'nin yakın gelecekte "Küçük bir Amerika hâline geleceğini" açıkça söylemiştir.¹³⁹⁰ Bu söz, 1950 Genel Seçimleri esnasında hem CHP hem de DP tarafından propaganda aracı olarak kullanılmıştır.¹³⁹¹

Türkiye'nin Amerikan yardımları ve iş birliğiyle küçük bir Amerika olacağı söylemi Hikmet Kıvılcımlı gibi sosyalist aydınlar tarafından şiddetle tenkit edilmiştir. Kıvılcımlı'ya göre, emperyalist ülkeler katında en geniş iş birliklerine katılmak vatani ve milletin alın yazısını uluslararası finans kapitalizminin dümen suyuna vermektir.¹³⁹² CHP'ye Dörtlülük Takrir'i sunarak parti politikalarına karşı çıkan Adnan Menderes ve Celâl Bayar başta olmak üzere parti içi muhalefet de uluslararası finans kapitalizmi ile iş birliği yapmaktadır.¹³⁹³ Kıvılcımlı'ya göre 1947 yılında kurulan JAMMAT (Joint American Military Mission for Aid to Turkey-Türkiye'ye Yardım İçin Ortak Amerikan Askeri Kurulu) ve JAMMAT'ın isim değiştirmiş hali JUSMMAT (Joint United States Military Mission for Aid to Turkey-Türkiye'ye Yardım İçin Ortak ABD

¹³⁸⁶ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 83.

¹³⁸⁷ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 203.

¹³⁸⁸ Her iki kuruluş da ABD'nin önderliğiyle kurulmuştur. IMF döviz değerlerini istikrarlı tutmak amacıyla kısa vadeli borçlar vermektedir. Dünya Bankası ise yeniden yapılandırma ve kalkınma için uzun vadeli borçlar vermektedir. Bk. Gönül, *Batı Yöntemleriyle Batılulaşma*, s. 83; Slobodian, *Küreselciler*, s. 220-221.

¹³⁸⁹ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 320-321.

¹³⁹⁰ Hatipoğlu, *CHP'nin İdeolojik Dönüşümü*, s. 221-222; Perinçek, *Kemalist Devrim-1*, s. 34; Perinçek, *Türkiye'nin Anayasa Birikimi*, s. 135; Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, s. 81; Satır, *Basın, Bellek, Travma*, s. 84-85.

¹³⁹¹ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 113.

¹³⁹² Hikmet Kıvılcımlı, *Türkiye'de Sınıflar ve Politika*, 1. Baskı, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008, s. 10.

¹³⁹³ Kıvılcımlı, *Dev-Genç Seminerleri*, s. 106.

Askeri Kurulu) da bu planın bir parçasıdır.¹³⁹⁴ Bununla birlikte Hikmet Kıvılcımlı'nın bazı yazılarında Türkiye'de Amerikan tipi bir medeniyet kurulması yolunda bir söylem görülebilmektedir.¹³⁹⁵

Sosyalist solun başka aydınları da bu söylemi eleştirmişlerdir. Doğu Perinçek'e göre İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Amerikan yardımları yüzünden Türkiye emperyalizme bağımlı bir ülke hâline gelmiştir.¹³⁹⁶

Mehmet Ali Aybar'a göre de Türkiye'de komünizm tehlikesi bir masaldır, SSCB ile sıcak savaş çıksa bile, ABD ve İngiltere çıkarları gereği Türkiye'ye zaten destek vereceklerdir. Aybar, gelecekte çıkabilecek bir savaş için yüzde yüz ABD yanlısı olmaya gerek olmadığını iddia etmektedir. ABD de, Türkiye'de sol bir hareketin gelişmemesi için 1947'den beri elinden geleni yapmaktadır.¹³⁹⁷ Aybar'a göre, Türkiye'nin dış politikası ve ekonomi politikası "ABD'den para koparma" üzerine kurulmuş ve Atatürk'ün politika anlayışıyla zıt bir yola girmiştir.¹³⁹⁸ CHP, ABD yanlısı politikalarıyla Türkiye'yi bir yarı sömürge hâline getirmiştir.¹³⁹⁹

Fikret Başkaya'ya göre ise ABD yardımlarıyla başlayıp NATO üyeliğiyle sonuçlanan bu süreç, Türkiye'yi uydulaştırmış ve bağımsız karar alamayacak bir hâle getirmiştir.¹⁴⁰⁰

ABD, 6 Ekim 1949'da Ortak Savunma Yardım Kanunu'nu yasalaştırmıştır. Bu kanuna göre NATO üyeleri, Yunanistan, Kore ve Türkiye'ye 211 milyon Amerikan dolarını aşmamak kaydıyla askeri yardım yapılmasına karar verilmiştir.¹⁴⁰¹

¹³⁹⁴ Hikmet Kıvılcımlı, *Deccal Kapımızı Nasıl Çalıyor*, 1. Baskı, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2010, s. 39.

¹³⁹⁵ Canan Özcan Eliaçık, *Barbarın Tarihi Ezilenin Dini: Hikmet Kıvılcımlı'da Tarih ve Din*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 247.

¹³⁹⁶ Perinçek, *Kemalist Devrim-1*, s. 124.

¹³⁹⁷ Mehmet Ali Aybar, *Neden Sosyalizm? Marksizmde Örgüt Sorunu: Leninist Parti Burjuva Modelinde Bir Örgüttür*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 26.

¹³⁹⁸ Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm*, s. 390.

¹³⁹⁹ Azak, *Türkiye'de Laiklik ve İslâm*, s. 114; Mehmet Ali Aybar, *Bağımsızlık, Demokrasi ve Sosyalizm Seçmeler 1945-1967*, 1. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1968, s. 97.

¹⁴⁰⁰ Başkaya, *Paradigmanın İflası*, s. 13.

¹⁴⁰¹ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 58.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin kullandığı birinci yardım aracı Truman Doktrini, ikinci yardım aracı ise Marshall Planı'dır. Marshall Planı ile ABD, kendi müttefiklerini elinden geldiğince destekleyeceğini vaat ederek yeniden yapılandırılmalarını sağlar. Ancak bu yardımlar karşılıksız değildir. ABD'nin asıl amaçları, "Büyük Alan" teorisi kapsamında bir Amerikan alanı kurmak, müttefiklerin Sovyet yardımından medet ummasına engel olacak şekilde ülkelerin yeniden inşasını sağlamak ve Amerikan sermayesinin özgürce çalışabileceği bir bölge oluşturmaktır.

3.3.4. İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Ekonomik Planlama

Amerikan diplomatları arasında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İsmet İnönü'nün ekonomik politikasının katı bir devletçilik politikası olduğu görüşü hâkimdi. Ayrıca, Amerikalılar Atatürk'ün ekonomik politikasının serbest piyasayı güçlendirmek ve teşvik etmek olduğunu düşünmekteydiler. Buna bağlı olarak Amerikalıların arşiv belgelerine yansıyan değerlendirmelerinde İnönü'nün ekonomik anlamda Atatürk'ten daha başarısız olduğu fikri işlenmekteydi.¹⁴⁰²

CHP'nin 1947 Kurultayı'nda CHP Parti Programı değiştirilerek özel sektöre öncelik verilmesiyle iç kaynaklara dayalı ve sanayiye odaklı bir kalkınma anlayışının yerine tarımda makineleşmeye ve dış kaynaklara odaklı bir iktisadi kalkınma anlayışı benimsenmiştir.¹⁴⁰³ Yine 1947 yılında Sendikalar Kanunu çıkarılmış ve henüz rüşeym hâlinde olan sosyalist sendikalar bastırılarak ABD sendikaları çizgisinde yeni bir sosyal politika mevzuatı oluşturulmuştur.¹⁴⁰⁴ Bununla da kalmayarak Milli Koruma Kanunu'ndaki bazı ifadeler yumuşatılmış¹⁴⁰⁵ ve ABD'den Avrupa Kalkınma Programı kapsamında destek alınabileceği düşünülmüştür. Tüm bu tavizlere rağmen 2 Ağustos

¹⁴⁰² NARA, *Central File: Decimal File 867.00, Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs.*, January 9, 1945 - December 31, 1946, s. 44-45.

¹⁴⁰³ Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Polisiği*, s. 47-48; Tansı Şenyapılı, "Baraka"dan Gecekonduya Ankara'da Kentsel Mekânın Dönüşümü: 1923-1960, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 117. Bu politika değişikliğinde Amerika Birleşik Devletleri'nin ve bu devletten tedarik edilen yardımların da payı vardır. Ayrıca Amerikalıların kalkınma projelerine sermaye sağlayabileceği düşünülmüştür. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 219.

¹⁴⁰⁴ Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat*, s. XIX.

¹⁴⁰⁵ Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm*, s. 298-299.

1945'te kabul edilen ve İvedili Plan olarak da bilinen Beş Yıllık Kalkınma Planı, ABD tarafından devletçi sanayileşme mantığına sahip bir plan olduğu gerekçesiyle zımnen reddedilmiş ve planın henüz başlatılmamış projeleri CHP yönetimi tarafından rafa kaldırılmıştır.¹⁴⁰⁶ Ayrıca Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanmasına büyük katkılarda bulunan İaşe Müsteşarlığı Muavini ve Ekonomi Bakanlığı Sanayi Tetkik Heyeti Başkanı Şevket Süreyya Aydemir'e de görevlerinden el çektirilmiştir.¹⁴⁰⁷

İktisat alanında özel sektöre öncelik verilmesi ve Amerika ile ithalatın artması nedeniyle Türkiye'nin Amerikan doları stoklarının erimesi neticesinde 1946 yılından sonra Türkiye'de dış ticaret açığı çıkmış ve bu durum uzun süre devam etmiştir.¹⁴⁰⁸

Bunun üzerine 1947 yılında yeni bir plan hazırlanmaya başlamıştır. Bu plan, ekonomik kalkınmada özel sektöre ve dış desteklere öncelik veren, Batı ile iş birliği öneren, liberalleşmeyi benimseyen ve liberal eğilimli devlet kadroları tarafından hazırlanmış Türkiye Ekonomik Kalkınma Planı'dır. Hazırlanan plan DP'liler tarafından desteklenmekte ve İstanbullu iş adamlarının taleplerini yansıtmaktadır. Bu plana aynı zamanda planı hazırlayan heyetin başındaki ismin İktisat Bakanlığı Başdanışmanı Kemal Süleyman Vaner olmasından ötürü Vaner Planı da denilmektedir.¹⁴⁰⁹

Vaner Planı, 1948-1952 dönemi için Türkiye'nin tarıma ağırlık vermesini öngörüyor, sanayi alanında 1945-1946 planında başlatılan projelerin tamamlanmasını ve yeni projelere başlanılmamasını benimsiyordu. Ulaştırma alanında da tarımın gelişmesi amacıyla İstanbul, Samsun, Ereğli ve Trabzon limanlarının açılması ve 10.000 km karayolu ve 1600 km demiryolunun inşa edilmesi de planın bir parçası idi.

¹⁴⁰⁶ Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm*, s. 308. Adı geçen plan ve planın daha önce hazırlanmış taslakları, Türkiye'ye ithal edilen hemen her şeyin yurtiçinde üretilmesi isteğine dayanıyordu. Ancak plandaki projeler büyük fonlara ihtiyaç duyuyordu. Bu yüzden Amerikan yahut başka bir büyük devletin desteği olmaksızın yapılması olası değildi. Bk. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 379-383.

¹⁴⁰⁷ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 84.

¹⁴⁰⁸ Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, s. 50; Şarlak, *Türkiye'nin Milli Güvenlik Devleti*, s. 78. Yahya Sezai Tezel'e göreyse askerî ithalat hesaba katıldığında 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren dış ticaret açığının ortaya çıktığı söylenebilir. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 140.

¹⁴⁰⁹ Gönül, *Batı Yöntemleriyle Batılılaşma*, s. 119-120; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 316; Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 388.

Plan ayrıca özel sektörün başarabileceği hiçbir işin devlet tarafından yapılmayacağı ve Türkiye'nin uluslararası pazarlara açılacağı prensipleri benimsenmişti.¹⁴¹⁰ Planın bir yeniliği ise hem küresel hem de sektörel olarak millî gelir artış hızı hedeflerini ilk kez belirtmiş olmasıydı.¹⁴¹¹

Tıpkı bir önceki planda olduğu gibi Vaner Planı da JAMMAT kapsamında Türkiye'de bulunan Amerikalı uzmanlar tarafından incelendikten sonra devletçi sanayileşmeyi ve ekonomik olarak kendi kendine yeterli olmayı hedefleyen fazla hırslı bir plan olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. Ayrıca plan için ekonomik destek verilecekse sadece Avrupa'nın kalkınmasına faydalı olacak projelere destek verilmesini tavsiye etmişlerdir.¹⁴¹²

Planın ABD uzmanları tarafından reddedilmesi üzerine dönemin CHP Hükümeti, 1947 yılının Eylül ayında Vaner Planı'nın uygulanmasını tamamen durdurmuştur.¹⁴¹³ Yine 1947 yılında ABD raporları doğrultusunda dış kredi aranmaya başlanmış, 1948 yılında da devlete ait tekstil fabrikalarının özelleştirilmesi kararı alınmışsa da uygulanmamıştır.¹⁴¹⁴ 1947-1948'den itibaren Amerika'dan çok sayıda yiyecek maddesi ithal edilmeye başlamıştır. Türkiye'ye girdiği andan itibaren bir moda oluşturmuş olan Amerikan sakızları da bunlardan birisidir.¹⁴¹⁵

Vaner Planı'nın uygulanmasının durdurulması ve ABD'nin 1948 yılında devletçi bir plan için istenen yardımları reddedeceğini belirtmesi üzerine 1948 yılında ABD'nin isteklerine göre düzenlenmiş bir kalkınma planı hazırlanmış ve son plan ABD tarafından kabul edilmiştir. ABD bu planda Türkiye'nin Avrupa'daki gıda malları açığının kapatılmasında katkıda bulunmasını bekliyordu. Bu plana göre Türkiye, ABD'den alınan krediyle ABD'den tarım makineleri ithal edecek, bunlarla

¹⁴¹⁰ Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm*, s. 309; Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 84; Yıldırım, *Türkiye'de Köylülüğün Sosyal Tarihi*, s. 73.

¹⁴¹¹ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 393-394.

¹⁴¹² Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 395.

¹⁴¹³ Hatipoğlu, *CHP'nin İdeolojik Dönüşümü*, s. 205-206. Bununla birlikte 1945-1946 yıllarında başlatılan projelerin birçoğu DP seçimleri kazandığında tamamlanmıştı. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 396-397.

¹⁴¹⁴ Emiroğlu, *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi*, s. 344.

¹⁴¹⁵ Cantek, *Cumhuriyetin Buluş Çağı*, s. 252-253.

da tarımsal üretimini arttırıp Avrupa'ya tarım ürünleri ihraç edecekti. Kalkınma Planı'nın daha rahat uygulanabilmesi için Beş Yıllık Tarım Programı adlı bir program hazırlanmıştır. Tarım ürünlerine odaklanılmasından dolayı programa CHP içinden ve dışından tepkiler gelmiş, dönemin CHP yöneticileri de ABD'den teknik ve mali yardım almadan kalkınmanın düşünülemeyeceği cevabını vermişlerdir.¹⁴¹⁶ CHP, bu konuda Türkiye'deki finans kapitalist zümresi tarafından desteklenmiştir.¹⁴¹⁷

3.3.5. Amerikalı Uzmanların Raporları

1940'lı yılların sonlarına gelindiğinde Amerika Birleşik Devletlerinden gelen uzmanlar Türkiye ekonomisi hakkında çok sayıda rapor hazırlamışlardır. İsmet İnönü, 1949 yılında Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasından Türkiye için bir kalkınma modeli belirlemelerini istemiş, bunun üzerine de Dünya Bankası uzmanlarından Amerikalı James Barker başkanlığında bir uzman heyeti Türkiye için Barker Raporu olarak adlandırılan bir raporu hazırlamışsa da raporun tamamlanıp yayınlanması DP iktidarında mümkün olmuştur.¹⁴¹⁸

Barker Raporu'na Türkiye'de sanayi, kısa ve orta vadede geliştirilmesi gereken ve geliştirilmemesi gereken sanayi olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Geliştirilmesi gereken sanayi dalları; alet edevat üretimi, tarım araçları üretimi, çimento ve tuğla üretimi, işlenmiş ve işlenmemiş deri üretimi, ormancılık ve mobilya üretimi, hafif kimya sanayi (temizlik maddeleri ve aşılar), seramik ve el sanatlarıdır. Geliştirilmemesi gereken sanayi dallarıysa her çeşit lüks eşya, ağır makine üretimi, ağır kimya sanayi ile selüloz ve kâğıt üretimidir.¹⁴¹⁹

¹⁴¹⁶ Hatipoğlu, *CHP'nin İdeolojik Dönüşümü*, s. 220.

¹⁴¹⁷ Kıvılcımlı, *Türkiye'de Sınıflar ve Politika*, s. 23.

¹⁴¹⁸ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 296; Erken, *Amerika ve Modern Türkiye*, s. 144-145. Barker Raporu hakkında daha fazla bilgi için bk. Yaşar Semiz ve Güngör Toplu, "Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla Yabancı Uzmanlara Hazırlatılan Örnek İnceleme", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 4, 2001, s. 114-161.

¹⁴¹⁹ Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, s. 68-69; Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s. 73; Gönül, *Batı Yöntemleriyle Batılılaşma*, s. 128.

Amerikalıların hazırladığı raporlardan bir diğeri de Thornburg Raporu¹⁴²⁰ olarak bilinen çalışmadır. Bu çalışma Amerikalı petrol uzmanı, hükümet danışmanı ve iş adamı Max Weston Thornburg tarafından Amerikan Yirminci Yüzyıl Vakfı adına hazırlanmış olup iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Amerikan Yirminci Yüzyıl Vakfı'nın müdürü, raporun ön sözünde adı geçen raporun hazırlanmasının nedenini Türkiye'nin komünizme karşı anahtar bir konumda olması olarak nitelendirmiştir.¹⁴²¹ Thornburg, ABD devleti için resmen çalışmamasına rağmen raporunu hazırlayabilmek için Türkiye'nin pek çok yerini gezmiş, gezdiği yerlerde belediye başkanları ve mülki idare amirleri ile görüşmüş ve tarım faaliyetleriyle yolların durumunu incelemiştir.¹⁴²²

Thornburg Raporu¹⁴²³ içerisinde hem siyasi hem de iktisadi tavsiyeler bulunmakla birlikte 1950-1960 yıllarının “İki Partili Demokrasi”sinin oluşmasına da katkıda bulunduğu iddia edilmiştir.¹⁴²⁴ Bununla birlikte Türk arşivlerinde bulunan belgeler incelendiğinde Thornburg Raporu'nun ABD'de yayınlanmasının Türkiye için menfi sonuçları olacağı da belirtilmiştir.¹⁴²⁵

Thornburg Raporu'nun iktisat alanındaki önerileri Türkiye'nin tarıma ve tarımsal sanayiye önem verip, ağır sanayi alanındaki yatırımların azaltılması esasına dayanıyordu. Bu yönüyle mevzubahis rapor, Türkiye'yi Amerikan pazarına açacak bir çalışma idi.¹⁴²⁶ Siyasi alandaki önerileri ise Türkiye'de Amerikan yardımını mümkün kılacak siyasi şartları yaratmak amacını gütmekteydi.¹⁴²⁷

¹⁴²⁰ Sözü edilen rapor, *Türkiye Nasıl Yükselir ve Türkiye'nin Ekonomik Durumunun Tenkidi* adıyla iki kitap hâlinde Türkçeye çevrilmiştir. Türkçe çevirisinin Prens Sabahattin'in *Türkiye Nasıl Kurtulur* adlı kitabıyla benzerlikler taşıdığı iddia edilmiştir. Bk. Yıldırım, *Türkiye'de Köylülüğün Sosyal Tarihi*, s. 56; Yılmaz, *Türkiye'deki Amerika*, s. 130.

¹⁴²¹ Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s. 72.

¹⁴²² İbrahim Özkal, *İğdir'da Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Hayat (1923-1970)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2022, s. 181-182; Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 318.

¹⁴²³ Bu rapor *Turkey: An Economic Appraisal* adıyla 1949 yılında İngilizce olarak yayınlanmıştır.

¹⁴²⁴ Hikmet Kıvılcımlı, *Uyarmak İçin Uyanmalı Uyanmak İçin Uyarmalı*, 1. Baskı, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 34-35; Kıvılcımlı, *Kuvayimilliyeciliğimiz*, s. 76.

¹⁴²⁵ BCA, 30-1-0-0/101-628-09.

¹⁴²⁶ Kıvılcımlı, *Kuvayimilliyeciliğimiz*, s. 29; Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e Dördüncü Kitap*, 4. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979, s. 1404.

¹⁴²⁷ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 377-378.

Thornburg Raporu, ayrıca Türkiye'nin iktisadi korumacılığını bürokrasi tarafından dayatılan komünist bir politika olarak nitelendiriyor,¹⁴²⁸ Türkiye'nin kötü yönetim, yeterince geniş bir yol ağına sahip olunmaması ve yolsuzluk nedeniyle ekonomik olarak bütünleşemediğini iddia ediyordu.¹⁴²⁹ İktisat ve Maliye Bakanlığına özel teşebbüsü savunacak uzmanların işe alınması gerektiğini telkin ediyor, Türkiye'de ağır sanayinin özelleştirilmesini vurguluyor, Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın satılmasının doğru olacağını belirtiyordu.¹⁴³⁰ Bunların karşılığında da Amerika'nın Türkiye'ye hafif sanayi ve tarım araçları üretecek tesislerin kurulmasına destek olabileceğini ve Amerika'dan uzmanların gönderilebileceğini ifade ediyordu.¹⁴³¹ Thornburg, tarımdaki devlet kombinalarını da Sovyetler Birliği'ndeki kolhoz ve sovhozlarla¹⁴³² özdeşleştirmiş ve kombinaların köylülere dağıtılmasının daha verimli olacağını söylüyordu.

Thornburg Raporu, Marshall Planı kapsamında gönderilen yardımlara yön vermişti.¹⁴³³ Ayrıca 1949'da devlet tarım işletmelerinin yeniden yapılandırılarak *Devlet Üretme Çiftliklerinin* kurulmasına da önayak olmuştu.¹⁴³⁴

Amerikalıların hazırladığı bir başka rapor da Amerikan Yol Heyeti tarafından görevlendirilen Amerikan Federal Yollar İdaresi'nin Genel Müdür Yardımcısı H.E. Hilts'in (Bazı kaynaklarda isminin M.G. Hilt olduğu iddia edilir) başkanlığında bir ekip tarafından hazırlanan Hilt Raporu ya da Hilts Raporu'dur. Bu rapor Marshall

¹⁴²⁸ Çizmeli, *Menderes*, s. 54; Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s. 72; Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 292. Türkiye'de görev yapan Amerikan diplomatları da 1945 yılından itibaren İsmet İnönü'nün Atatürk'ten daha devletçi bir ekonomi politikası izlemeye başladığı şeklinde yorumlar yapmışlardır. Bu hususta Thornburg'un tespitleri ABD Dışişleri Bakanlığı'nın tespitleriyle uyumludur. Bk. Sıvış, *Türk Demokrasisinin Sıfır Noktası*, s. 170.

¹⁴²⁹ Turhan, *Garplulaşmanın Neresindeyiz*, s. 116.

¹⁴³⁰ Amerikalı uzmanlar Zonguldak ve çevresinde ağır sanayi tesisleri yapılmasına sıcak bakmamaktaydı. Buna bağlı olarak Zonguldak Limanı ve kömür havzası inşaatı projesine de uzun vadeli olmayacağı gerekçesiyle karşı çıkılmıştı. Bk. TDA, 502/23808-104129-06.

¹⁴³¹ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 318; Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, s. 67-68.

¹⁴³² Kolhozlar, Sovyetler Birliği'nde köylülerin devlet için ortak çalıştığı çiftliklere verilen addır. Sovhozlar ise Sovyetler Birliği'nde devlet eliyle işletilen tarım işletmelerine verilen isimdir. Bk. Türk Dil Kurumu. "Güncel Türkçe Sözlük." <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2023)

¹⁴³³ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 84; Gönül, *Batı Yöntemleriyle Batılılaşma*, s. 126-127.

¹⁴³⁴ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 501.

Yardım Planı'nın çerçevesinde hazırlanmış ve 1948'in Şubat ayında *Türkiye'nin Yol Durumu* adıyla yayımlanmıştır.¹⁴³⁵

Hilts Raporu, Türkiye genelinde hem askeri hem de sivil karayolu ulaşımının kolaylaştırılması ve kırsal kesimle şehirlerin entegre edilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Ayrıca yol müdürlüğü kurulması, yolların finansmanı için bir yol fonu oluşturulması, yolların kullanımına göre aşamalı olarak inşa edilmesi ve Amerika'dan müteahhit ve uzman getirilmesiyle Amerika'ya teknisyen eğitimi alması için personel gönderilmesi de önerilmiştir.¹⁴³⁶

Hilts Raporu'nun önerileri doğrultusunda 1949 yılında ABD danışmanlığında karayolu inşaatı başlamış, 11 Şubat 1950'de Karayolları Genel Müdürlüğü kurulmuş ve Robert Koleji Mühendislik Okulu'ndan mezun başmühendis Vecdi Diker kurumun başına getirilmiştir.¹⁴³⁷

Türkiye'de yol inşaatlarının hızlandırılması için ABD'den çok sayıda yol makinesi gönderilmiştir.¹⁴³⁸ Bunlar arasında greyder, beton karıştırıcıları, kamyonlar, traktör, ekskavatör, silindir, konkasör¹⁴³⁹ ve kompresörler bulunmaktadır. 1948'de Türkiye'de bulunan yol makinesi sayısı 1127 adet iken, 1950'ye gelindiğinde 2561 adete yükselmiştir.¹⁴⁴⁰ Ayrıca dokuz yıl içerisinde 23 bin kilometrelik il yolu ve 15 bin kilometrelik köy yolu inşa edilmesi hedeflenmiştir.¹⁴⁴¹ Ancak bu hedef hem Amerikalılar hem de Türk muhalefeti tarafından eleştirilmiş ve hükümetin ayırdığı ödenekle dokuz yıl içinde bu kadar fazla yolun inşa edilemeyeceği söylenmiştir.¹⁴⁴²

¹⁴³⁵ Yıldırım, *Türkiye'de Köylülüğün Sosyal Tarihi*, s. 115.

¹⁴³⁶ Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Üçüncü Kitap*, s. 404.

¹⁴³⁷ Aslında Türk karayollarının modern bir teşkilata bağlanması fikri 1945 yılından itibaren gelişmiştir. Bu tarihte Bayındırlık Bakanlığı başmühendislerinden olan Vecdi Diker, ABD'yi ziyaret etmiş ve burada Federal Kamu Yolları Bürosu'nun Türk karayolları için örnek alınması gerektiği fikrini benimsemiştir. Erken, *Amerika ve Modern Türkiye*, s. 102-103; Tekeli ve İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Üçüncü Kitap*, s. 395.

¹⁴³⁸ BCA, 30-18-1-2/119-48-18.

¹⁴³⁹ Konkasör, kırma makinesi anlamına gelen Fransızcadan dilimize geçmiş bir kelimedir. Türk Dil Kurumu. "Güncel Türkçe Sözlük." <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2023)

¹⁴⁴⁰ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 241.

¹⁴⁴¹ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 84-85; Gönül, *Batı Yöntemleriyle Batılılaşma*, s. 126; Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 227-228.

¹⁴⁴² Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 236.

CHP iktidarının sonlarına doğru çok sayıda Amerikalı uzman, kamu kuruluşlarında istihdam edilmiştir. 1949 yılında Başbakan Şemsettin Günaltay'ın Amerikan yardımlarından faydalanmaya azami ölçüde dikkat edileceğinin sözünü vermesi üzerine ABD tarafından Türkiye'ye uzman gönderilmesine karar verilmiştir.¹⁴⁴³ Ekim 1949'da ABD'den seksen iki uzman Türkiye'ye gelmiş ve bunlar sırasıyla Bayındırlık Bakanlığı, Demiryolları, Denizyolları, Havayolları, Etibank, Gümrük ve Tekel Bakanlığı, İstatistik Umum Müdürlüğü, Maliye Bakanlığı, PTT, Sümerbank, Tarım Bakanlığı ve TMO'da istihdam edilmiştir.¹⁴⁴⁴ 1950 yılı başında da Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkartılmıştır.¹⁴⁴⁵

Amerikalı uzmanların 1940'lı yılların sonundan itibaren hazırladıkları raporlar, hem 1950'li yıllar boyunca Türk ekonomi politikasını şekillendirmiş, hem de Türkiye'deki yönetici kadro ve aydınlar için uzun süre birer başvuru kaynağı hâline gelmiştir.¹⁴⁴⁶ Amerikan uzmanlarının raporlarından Türkiye'de ağır sanayinin kısa ve orta vadede geliştirilmesini istemedikleri ve bu zaman zarfında ağır sanayi malzemelerinin ABD'den ya da ABD'nin uygun gördüğü müttefiklerden satın alınmasını arzuladıkları anlaşılmaktadır. Bu raporlar vasıtasıyla Türk ekonomisi ağır sanayi yerine tarım ve madencilğe yönelerek Avrupa'nın hammadde ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tasarlanmıştır. Ayrıca Amerikan silah yardımı neticesinde Türk savunma sanayisi etkinliğini kaybetmiş ve cephane, hafif silah ve otomotiv yedek parçalarından başka bir malzeme üretmez bir hâle gelmiştir.¹⁴⁴⁷ Bunun sonucunda Türkiye, ABD savunma sanayiinin yeni bir pazarı olmuştur.¹⁴⁴⁸

DP'nin iktidara gelmesi bu raporların uygulanmasını hızlandırmış olsa da 1950 Genel Seçimlerini CHP'nin kazanması hâlinde de ekonomik politikanın belli nüanslar haricinde değişmeyeceği iddia edilmiştir.¹⁴⁴⁹

¹⁴⁴³ Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, s. 51; Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 266.

¹⁴⁴⁴ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 188.

¹⁴⁴⁵ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s. 360.

¹⁴⁴⁶ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 83.

¹⁴⁴⁷ Gönül, *Batı Yöntemleriyle Batılılaşma*, s. 143; Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 148.

¹⁴⁴⁸ Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlık*, s. 357.

¹⁴⁴⁹ Yıldırım, *Türkiye'de Köylülüğün Sosyal Tarihi*, s. 73.

ABD'den gelen askeri ve ekonomik yardımlar sayesinde 1950 yılına gelindiğinde TSK'nın kullandığı askeri malzemenin yüzde yetmiş beşi Amerikan menşeli askeri malzemelerden oluşur hâle gelmiştir.¹⁴⁵⁰ Askeri fabrikalar da Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü bünyesinden alınıp Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) olarak yeniden yapılandırılmıştır. Bunun sonucunda askeri fabrikalar sivil iktisadi teşekküller hâline getirilmiştir.¹⁴⁵¹

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan yardımları Türkiye'nin toplam GSMH'sinin yüzde üçünü oluşturarak ülke için önemli bir gelir kaynağı hâline gelmiştir.¹⁴⁵² Buna karşılık olarak ise ekonominin birçok alanında Amerika'ya bağımlılığın oluşmasına neden olmuşlardır.

3.4. Eğitimde Amerikan Tesirleri

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yükselen Amerikan etkisinin tezahür ettiği bir diğer alan da eğitim olmuştur. 1946 Genel Seçimleri öncesinde Köy Enstitülerinin müfredat ve yapısı muhafazakâr seçmen kitlelerini etkileyebilmek için CHP içindeki muhaliflerin baskısıyla değiştirilmiştir. Kimi yazarlar, bu değişiklikte Türkiye'de Sovyet tarzında uygulamaların olmasını istemeyen ABD'nin rolü olduğunu iddia etmiştir.¹⁴⁵³ Bu ilginç bir iddiadır, buna karşı başka kaynaklarda da Köy Enstitüleri'nin kuruluşundaki ilham kaynaklarından birisinin Amerikalı eğitimci John Dewey'in pragmatik ve pratik eğitim felsefesi olduğu ispat edilmeye çalışılmıştır.¹⁴⁵⁴

Amerika'ya gönderilen altmış öğrencinin yanı sıra İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Avrupa'da okuyan öğrencilerin bir kısmının eğitimine ABD'de devam etmesine karar verilmiştir. 1940 yılından sonra Sümerbank ve Maden Tetkik

¹⁴⁵⁰ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 146.

¹⁴⁵¹ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 149.

¹⁴⁵² Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 149.

¹⁴⁵³ Çanak, *Adana (Seyhan) (1923-1956)*, s. 383.

¹⁴⁵⁴ Bora, *Cereyanlar*, s. 147; Yolcu Yavuz, *Cumhuriyet Misyonerleri*, s. 102-103.

ve Arama Enstitüsü hesabına İngiltere, Fransa, Belçika ve Almanya'da okuyan öğrenciler Amerika'ya gönderilmişlerdir.¹⁴⁵⁵

Amerikan tesirlerinden coğrafya dersleri de nasibini almıştır. 1941 yılında düzenlenen Birinci Coğrafya Kongresi'nde ortaokullarda verilen Kıtalar Coğrafyası derslerinde kıta sıralamaları değiştirilmiştir. Daha önce ilk olarak Asya kıtası anlatılırken, yeni hazırlanan programlarda Asya kıtası yerine Amerika kıtasına öncelik tanınmıştır. Amerika kıtası diğer kıtalara nazaran daha detaylı olarak anlatılmaya başlanmıştır.¹⁴⁵⁶

İkinci Dünya Savaşı esnasında Türkiye'de sabun ve tıbbi ekipmanların yeterli miktarda tedarik edilememesinden dolayı tifüs hastalığına yakalananların sayısı artmaya başlamıştır. Bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri'nden tifüsle mücadele uzmanı Dr. Leon Fox, Türkiye'ye getirilmiştir. Leon Fox halkı bilinçlendirmek amacıyla köşe yazıları ve afişler hazırlanmasında katkıda bulunmuştur.¹⁴⁵⁷

Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'yi dini eğitim alanında da tesir etmiş, *Mağlup Olan İlah* başta olmak üzere, Amerika'nın Soğuk Savaş propaganda kitapları da Türkçeye tercüme edilmeye başlanmıştır.¹⁴⁵⁸ Ayrıca *The Return to Religion* ve *Peace of Mind* gibi manevi hayatta dinin önemini belirten kitaplar da Türkçeye tercüme edilmiştir.¹⁴⁵⁹ Buna ek olarak Soğuk Savaş sonrasındaki dini özgürlük hareketinin, Amerika'da gerçekleşen dini özgürlük hareketleriyle oldukça benzer olduğu söylenmiştir.¹⁴⁶⁰ İlginç bir şekilde 1945'ten sonra yasaklanan bazı dinî kitaplarda Amerikan misyonerliği tarzı bir propaganda yapıldığı iddia edilmiştir.¹⁴⁶¹

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasından sonra her alanda artan Amerikan etkilerinin arttığı bir başka alan da eğitimidir. Hem askerî eğitim hem de sivil eğitimde

¹⁴⁵⁵ İçke, *Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi*, s. 173-174; BCA, 30-10-0-0/142-13-21.

¹⁴⁵⁶ Durgun, *Memalik-i Şahane'den Vatan'a*, s. 238-239.

¹⁴⁵⁷ Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, s. 434-435; Tekeli ve İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si Üçüncü Cilt*, s. 132-133.

¹⁴⁵⁸ Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm*, s. 367-368.

¹⁴⁵⁹ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.

¹⁴⁶⁰ Çelik, *İnönü Döneminde Kemalizm*, s. 415.

¹⁴⁶¹ Uyanık ve Kara, *Birinci Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset ve Toplum İlişkileri*, s. 81.

Amerikan tesirleri daha da güçlü bir hâle gelir. Daha önce Alman ya da Fransız etkisindeki çeşitli disiplinlerde Amerikan etkisi baskın hale gelmeye başlar.

3.4.1. Askeri Eğitimde Tesirler

Askeri eğitim, Amerikan etkisine giren alanlardan birisidir. Askeri ve ekonomik yardımların başladığı tarihten itibaren JAMMAT'ın katkılarıyla Amerikan ordusunun eğitim ve ikmalle ilgili bütün talimnameleri 1948 yılından itibaren Türkçeye tercüme edilmiş ve aynen uygulanmaya başlamıştır.¹⁴⁶² Bununla birlikte Türkiye'nin tercüme edilmesini istediği bazı talimnameler Amerikalılar tarafından Türklerin işine yaramayacağı yahut gizli oldukları gerekçesiyle tercüme edilmemiştir. Talimnameler haricinde İngilizceden askerlikle ve siyasetle ilgili kitaplar da Türkçeye çevrilmiştir.¹⁴⁶³ Bu eserlerin dışında 1950 yılına kadar Amerikan edebiyatının klasik olarak nitelendirilen eserleri de Millî Eğitim Bakanlığı'nın dünya klasiklerini tercüme etme projesi kapsamında Türkçeye çevrilmeye başlanmıştır.¹⁴⁶⁴

Türkiye'de bulunan askeri sınıf okullarının, Harp Okullarının ve Harp Akademilerinin eğitimi de Amerikan askeri okullarına benzer şekilde değiştirilmiştir.¹⁴⁶⁵ Bunun bir sonucu olarak TSK'daki Prusya etkisi kırılmaya başlamış ve subaylar teknolojiye daha açık bir hâle gelmişlerdir. İkinci sonuç da Prusya ekolünün üst rütbeli subaylara tanınan inisiyatifin budanması ve subayların daha az sorumluluk alan bir hâle bürünmesi olmuştur. Üçüncü bir sonuç da Alman ekolünün savaşı merkeze alan komuta anlayışı yerine Amerikan ekolünün politikayı merkeze alan ve savaşı politikanın bir parçası olarak gören komuta anlayışı yerleşmiştir. Olumsuz bir sonucu ise Amerikan ekolü ile yetişen alt kademedeki subaylar ile Prusya ekolü ile yetişen üst kademedeki subaylar arasında kuşak farkı ve

¹⁴⁶² *Türk Tarihi, Silahlı Kuvvetleri ve Atatürkçülük*, s. 65.

¹⁴⁶³ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 211-212.

¹⁴⁶⁴ Işıl Çakan Hacıibrahimoğlu, *Cumhuriyet ve Hümanizma Algısı*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 153.

¹⁴⁶⁵ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 181; Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 46.

yabancılaşmanın ortaya çıkmasıdır. Diğer olumsuz sonucu da subayların bir kısmının politize olması ve askerlik dışındaki konulara da yönelmesi olmuştur.¹⁴⁶⁶

TSK tarafından kullanılan talimnamelerin değişmesi sonucunda saldırıya dayalı Türk askeri öğretilerin yerine ABD’li subayların Türk ordusunun koşulları için uygun bulunduğu savunmaya dayalı bir yaklaşım yerleşmeye başlamıştır. Bununla da kalmamış, ABD, TSK’nın Genelkurmay yapısının değiştirilmesi yolunda çaba sarfetmiştir.¹⁴⁶⁷ Ancak bu durum üst rütbeli Türk subaylarının direnişiyle karşılaşmıştır. Zira ABD’li subayların Türkiye için hazırladıkları planlarda TSK’nın Sovyetler Birliği ordusuna yenilmesi hâlinde Türk birliklerinin İskenderun civarına kademeli olarak çekilmesi ve burada bir savunma hattı kurması öngörülmüştür. Amerikan Genelkurmayı için stratejik hedef, “Türkiye’nin Sovyet baskısına karşı direnişinin devamını güvence altına alacak yeterli büyüklük ve etkinliğe sahip bir Türk askeri teşkilatı kurmak ve herhangi bir açık Sovyet saldırısının, ABD ve müttefik kuvvetlerinin Türkiye’nin belirli kısımlarının SSCB tarafından işgalini engellemek amacıyla Türkiye’ye konuşlanmasına izin verecek kadar geciktirilmesini sağlamak” olarak belirlenmiştir.¹⁴⁶⁸ Türk subayları ise vatanın büyük bir bölümünü düşmana bırakmak olarak gördükleri bu plana sıcak bakmayarak doğuda Pasinler civarına, Batıda ise Çatalca’da bir savunma hattı kurulmasını önermişlerdir.¹⁴⁶⁹

Türk Genelkurmayı 1950 yılına kadar kendi savunma planını sürdürmekte direnmişse de Mart 1950’de Amerikalı generallerle stratejik planların yeniden hazırlanması hususunda görüşmelere başlamak zorunda kalmıştır.¹⁴⁷⁰

Amerikan yardımlarının başlamasından itibaren teçhizatın depolanmasında sıkıntılar çıkmış, bunun önüne geçmek isteyen Amerikalı yetkililer TSK içinde Amerikan ikmal sistemine geçilmesine karar vermiştir. Bunu gerçekleştirebilmek için

¹⁴⁶⁶ Celep, *Türkiye’ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 92-95.

¹⁴⁶⁷ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 67.

¹⁴⁶⁸ *Foreign Relations of the United States, 1949, Volume 6, The Near East, South Asia and Africa*, Belge 1139.

¹⁴⁶⁹ Celep, *Türkiye’ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 59; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 313.

¹⁴⁷⁰ *Foreign Relations of the United States, 1950, Volume 5, The Near East, South Asia and Africa*, Belge 689.

22 Mart 1948 tarihinde Ankara Etlik'te hem subaylar hem de astsubaylar için bir ikmal okulu açmışlardır. Buna ek olarak TSK'daki defterle kayıt tutma yöntemine son verip stok kartlarıyla kayıt tutma yöntemini benimsetmişlerdir.¹⁴⁷¹

Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı askeri okullar ABD'li yetkililer tarafından denetlenmiş ve modern eğitim koşullarına uymayan ve fazla teorik bir eğitim verdiği iddia edilmiştir.¹⁴⁷² Bunun üzerine Türkiye'de JAMMAT kapsamında pek çok farklı eğitim programı oluşturulmuştur. İlk hedef ABD'den gönderilecek askeri teçhizatın kullanımını öğretmek olduğu için işe kurslarla başlamışlardır.¹⁴⁷³ 1948-1949 eğitim öğretim yılından askeri okullarda 55 farklı kurs açılmıştır. Bunlar arasında tamircilik, radar operatörlüğü, hava savunma gibi konular bulunmaktadır.¹⁴⁷⁴ 1948'de Türk pilotların eğitimi için Ortadoğu'daki ilk alçak basınç odasını kurmuşlardır. 1949 yılında TUSAG tarafından gerilla savaşı taktiklerini öğretmek amacıyla Çankırı ve Eğirdir'de beş aylık bir eğitim programı açılmıştır. JAMMAT bünyesinde 1950 yılında önce askerler için, daha sonra da siviller için meteoroloji kursları başlamıştır.¹⁴⁷⁵ Yine 1950 yılında İngilizce öğrenmek isteyen subay ve astsubaylar için İngilizce kursları açılmıştır.¹⁴⁷⁶ Bunun dışında 1950-1953 yılları arasında askeri okul öğrencileri Robert Koleji'nde yabancı dil eğitimi almaya başlamıştır.¹⁴⁷⁷

Bununla da kalmayan ABD, Türk Silahlı Kuvvetleri'nden seçkin bir subay grubunun ABD'ye eğitim için gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine TSK mensubu pek çok subay ABD'ye eğitim görmeye gitmiştir. Bu da üç farklı sonuca yol açmıştır. Birincisi, silahlı kuvvetlerin genç ve başarılı subayları Alman askeri doktrinlerinden uzaklaşmış ve Amerikan öğretilerine göre yetiştirilmiştir. İkincisi, Amerikalı subaylar Türk ordusunun komuta kademesindeki subayları daha yakından tanıma fırsatı

¹⁴⁷¹ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 54-55.

¹⁴⁷² Amerikan diplomatları da Türkiye'deki sivil eğitim hakkında benzer görüşlere sahipti. Zira onlara göre Türk eğitim sisteminde teorik bir eğitim şekli hâkimken, öğrencilerde vizyon geliştirmeye öncelik verilmemekteydi. Bk. NARA, *Central File: Decimal File 867.00, Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs., January 9, 1945 - December 31, 1946*, s. 17.

¹⁴⁷³ BCA, 30-18-1-2/121-93-06.

¹⁴⁷⁴ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 159.

¹⁴⁷⁵ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 63-79.

¹⁴⁷⁶ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 197.

¹⁴⁷⁷ Kaya, *Robert Kolej*, s. 163.

bulmuştur. Üçüncüsü de ABD’de eğitim almak ve sicilini geliştirmek isteyen pek çok subay Amerikan Askerî Yardım Kurulu’na mensup Amerikalılarla sıkı bir ilişkiye yönelmiştir.¹⁴⁷⁸

ABD’li yetkililerin bir sonraki adımı askeri sınıf okullarını Amerika’daki emsallerine göre tasarlamak olmuştur. 1949-1950 eğitim öğretim yılında Topçu Okulu, Ulaştırma Okulu, Piyade Okulu, Zırhlı Birlikler Okulu ve Muhabere Okulu’nun tedrisat ve müfredatı ABD’deki muadilleri model alınarak yeniden düzenlenmiştir.¹⁴⁷⁹

Harp Okulları’nın eğitim süresi de ABD’deki muadillerine kıyasla az bulunmuştur. Bu eleştiriyi dikkate alan Millî Savunma Bakanlığı, Harp Okulları’nda ekonomi, siyaset bilimi, psikoloji, sosyoloji, tarih, hukuk gibi akademik disiplinlerde daha fazla ders verilmesini sağlamış ve okullardaki eğitim süresi iki yıldan üç yıla yükseltilmiştir.¹⁴⁸⁰

ABD’nin ve JAMMAT’ın TSK içindeki eğitim faaliyetleri son derece etkili bir hâle gelmiştir. 1950 yılına bakıldığında subay ya da astsubay fark etmeksizin ordudaki daimî personelin önemli bir kısmı Amerikalı eğitmenlerden teknik ya da taktiksel alanlarda Amerikan tedrisatına göre hazırlanmış eğitim programlarından mezun olmuştur.¹⁴⁸¹ Bunun sonucunda TSK’nın askeri kültürü, Alman ve Amerikan askeri kültürünün bir melezi hâlini almıştır.¹⁴⁸²

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Amerikan tesirleriyle beraber Türk Silahlı Kuvvetleri’nin eğitim sistemi değişmiştir. Alman ekolüne dayanan bir askeri eğitim sistemi yerine, Amerikan askeri eğitim ekolü benimsenmiştir. Eğitimde Amerikan ekolünün benimsenmesi, Amerikan sistemiyle yetişmiş ve İngilizce bilen bir subay

¹⁴⁷⁸ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 304-305; Celep, *Türkiye’ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 121.

¹⁴⁷⁹ Celep, *Türkiye’ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 168.

¹⁴⁸⁰ Nesimi Gökşen, *Devletin Subayı, Subayın Devleti: Cuntalar, Darbe ve İktidar Savaşı (27 Mayıs 1960)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2023, s. 100; Celep, *Türkiye’ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 184-185.

¹⁴⁸¹ Celep, *Türkiye’ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 163.

¹⁴⁸² Gökşen, *Devletin Subayı, Subayın Devleti*, s. 18-19.

sınıfının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu da Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bir bütün olarak Amerikan tesirleri altında kalmasına katkıda bulunmuştur.

3.4.2. Sosyal Bilimlerde Tesirler

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin nüfuzunun ve gücünün artması, Amerikan tesiri altındaki ülkelerde bilimin de Amerikan tesirinin altına girmesine neden olmuştur. Savaş sonrasında eğitim ve kültür faaliyetlerine büyük paralar ayıran ABD, bilimsel ve sanatsal üretimin merkezi olma vasfını savaşta yaşadıkları yıkımı onarmaya çalışan Avrupa ülkelerinin elinden almıştır.¹⁴⁸³ Bunun sonucunda hem Avrupa'da hem Türkiye'de birçok kişi yabancı dil olarak İngilizce öğrenmeye ve entelektüel birikimini Anglosakson kaynaklarından almaya başlamıştır.¹⁴⁸⁴ Türk aydınları arasında son yüzyılda olduğu gibi bu dönemde de çeşitli bilim dallarında uzman yetiştirebilmek amacıyla Amerika'ya öğrenci göndermek bir çözüm olarak önerilmiştir.¹⁴⁸⁵

Bu durumun farkına varan ABD yetkilileri, 1940'lı yılların sonunda Türkiye'nin büyük şehirlerinde USIE'nin denetimi altında çalışan halka açık kütüphaneleri hizmete sokmuşlardır. Kütüphanelerde büyük miktarlarda kitap içeren koleksiyonlar kurulmuş ve çeşitli kurslar düzenlenmiştir. Ayrıca buralarda Türk kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan kütüphanecilere uzmanlar tarafından hizmet içi eğitimler de verilmiştir.¹⁴⁸⁶ Bunlara ek olarak ABD'den gelen akademisyenler ve sanatçılar Türkiye'ye seminer ve toplantılar düzenlemek amacıyla gönderilmişse de gönderilenlerin niteliği ve niceliği Avrupa'ya kıyasla daha düşük olmuştur.¹⁴⁸⁷ 1941 yılından itibaren Halkevleri bünyesinde İngilizce kursları başlamıştır, bu kurslar 1942'de İngiltere'nin de desteğiyle yaygınlaştırılmıştır.¹⁴⁸⁸

¹⁴⁸³ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 17-18.

¹⁴⁸⁴ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 70.

¹⁴⁸⁵ Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz*, s. 99-101.

¹⁴⁸⁶ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 170.

¹⁴⁸⁷ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 174.

¹⁴⁸⁸ Resul Babaoğlu, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Dönemi Kültür Hayatında İngiliz Etkisi (1948-1965)*, 1. Baskı, Libra Kitap, İstanbul 2019, s. 28.

USIE programlarında Avrupa'nın aksine aydın ve sanatçıların yerine bürokratlar, teknisyenler ve üniversite öğretim üyelerine öncelik verilmiştir. Çünkü, USIE'ye göre Anglosakson ekolüyle yetişmiş entelektüel bir yönetici kuşağına ihtiyaç vardır.¹⁴⁸⁹ İkinci olarak da Amerikan kültürünü ve çalışma alışkanlıklarını daha rahat bir şekilde yayabilmek için köylülere öncelik verilmiştir. Köy meydanlarında Amerikan tarımını ve Amerika'da kırsal kesimin nasıl yaşadığını anlatan filmler izletilmiş, Amerika'nın Sesi radyosunda Türkçe türkü programları yayınlatılmıştır. 1950 yılına doğru ise izletilen filmlerin hedef kitlesi kentlerde yaşayan nüfus olarak belirlenmiştir.¹⁴⁹⁰ Yine de köylerde yapılan propaganda faaliyetleri devam etmiştir. Kahvehanelerde ve halka açık yerlerde asılmaları için elli bin adet duvar gazetesi hazırlanmış ve otuz beş bin köye dağıtılmıştır.¹⁴⁹¹

Seçimlerden birkaç gün önce, USIE'nin desteğiyle Amerikan siyasi sistemini izah eden *Halk Tarafından Kurulan Bir Hükümet* adlı bir broşür dağıtılmıştır. Bu broşürün ilk bölümü halkın hükümeti değiştirmek ve feshetmek hakkından bahseder ve Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nden alınmıştır. Fakat aynı zamanda, yerleşmiş hükümetlerin zayıf ve gelip geçici sebepler yüzünden değiştirilmesinin basirete aykırı olduğundan bahseden bir cümle de eklenmiştir.¹⁴⁹²

USIE, bununla da kalmayarak köylere Amerikan hayatını tanıtabilmek için JAMMAT'ın askeri eğitim programlarında acemi ve okuma yazma bilmeyen erlere de yoğunlaşılmasını talep etmiştir. JAMMAT, bu talebi dikkate almış ve acemi erlere Amerikan makinelerini, özellikle de tarım makinelerini tanıttak ve öğretecek kurslar hazırlamıştır. Kurslar, Amerikalılar için faydalı olmuştur. Zira kurslarda eğitim alıp askerlik hizmetini tamamladıktan sonra terhis edilen erler, köyllerine döndüklerinde Amerikan hayatını tanıtmışlar ve köyllerdeki nüfusun Amerikan tesiri altına girmesini kolaylaştırmışlardır.¹⁴⁹³

¹⁴⁸⁹ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 177.

¹⁴⁹⁰ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 178-179.

¹⁴⁹¹ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Heyeti*, s. 221-222.

¹⁴⁹² Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 327.

¹⁴⁹³ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 178-179.

Sinema, Amerikalılar tarafından sadece sanat ve eğlence amacıyla değil, eğitim amacıyla da kullanılmıştır. 1950 Genel Seçimlerinden birkaç gün önce köylerde nasıl oy kullanılacağını göstermek için *Birleşik Amerika'da Seçim Günü* adlı bir film izlettirilmiştir.¹⁴⁹⁴ Ayrıca Amerikalılar tarafından Anadolu'da Marshall Planı'nın tanıtılması için filmler hazırlandığı da iddia edilmiştir.¹⁴⁹⁵ Amerikalı danışmanlar Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki eğitim faaliyetleri için de filmlerden faydalanmıştır. 1948 yılından itibaren askeri eğitim amacıyla ABD'de çekilen filmler Türkiye'ye gönderilmiştir. Ayrıca bu filmler için Türkçe seslendirme de hazırlanmıştır. 1949 yılında Ankara Etlik'te eğitim filmlerinin bulunduğu bir film kütüphanesi hizmete girmiştir.¹⁴⁹⁶

Türk hükümeti hem Türkiye'ye getirilecek filmleri hem de ABD'de seyircilerle buluşacak filmleri denetlemiş ve Türkiye hakkında yanlış ve zararlı yorumlarda bulunan filmlerin yasaklanması için çaba göstermiştir. 1948 yılında *Turkey (Türkiye)* adlı bir filmin, Atatürk ve Türk milleti hakkında yanlış yargılar içerdiği tespit edilmiş ve filmin yasaklanması için gerekenin yapılması rica edilmiştir.¹⁴⁹⁷

Amerikalı bilim adamlarının Türkiye'deki bilim dallarını etkilemesine bir örnek olarak, sosyoloji ve tarih alanlarında modernleşme kuramının¹⁴⁹⁸ ve ampirik (deneysel) yöntemlerin daha yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanması gösterilebilir.¹⁴⁹⁹ Bu duruma bir başka örnek olarak Muzaffer Şerif Başoğlu (daha sonra Amerika'ya yerleştiğinde ismini Muzafer Sherif olarak değiştirecektir), Behice Boran ve Niyazi Berkes gibi Amerika'da okuyan¹⁵⁰⁰ bazı sosyoloji hocalarının Amerikan sosyoloji okulunun deneysel yöntemlerini¹⁵⁰¹ Türk sosyolojisinin içine eklemlenerek Türk üniversitelerindeki sistemi değiştirme çabaları da bir başka örnek

¹⁴⁹⁴ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 175.

¹⁴⁹⁵ Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, s. 126.

¹⁴⁹⁶ Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askeri Yardım Kurulu*, s. 215-216.

¹⁴⁹⁷ BCA, 30-10-0-0/268-806-17.

¹⁴⁹⁸ Altun, *Modernleşme Kuramı*, s. 11.

¹⁴⁹⁹ Sevil, *Türkiye'de Modernleşme*, s. 57; Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 189.

¹⁵⁰⁰ İçke, *Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi*, s. 282.

¹⁵⁰¹ Amerikan sosyoloji okulunun deneysel yöntemleri bu aşamada Le Play ve Prens Sabahattin ekolüyle uzlaşmıştır. Durkheim ve Ziya Gökalp ekolü CHP'nin Tek Parti yönetimiyle, Le Play ve Prens Sabahattin ekolü ise DP ile özdeşleştirilmiştir. Yıldırım, *Türkiye'de Köylülüğün Sosyal Tarihi*, s. 55.

olarak sayılabilir.¹⁵⁰² Bu sosyologlar, Türk sosyolojisini tamamen değiştirmeyi başaramamış, ancak Türkiye’de sosyolojiyi felsefenin bir alt dalı olmaktan çıkarmışlardır.¹⁵⁰³ Ayrıca Muzaffer Şerif Başoğlu, Amerikan psikolojisinin Türkiye’ye girişinde rol oynayan kişilerden biri olmuştur.¹⁵⁰⁴

Bu hocaların Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nden tasfiyesi¹⁵⁰⁵ de ABD’de komünist olan ya da komünist olduğundan şüphelenilen öğretim üyelerinin tasfiye edilmesine benzetilmektedir. Ancak ABD ve Türkiye’de öğretim üyelerinin tasfiyesinin birbirini etkilediğine dair açık bir kanıt bulunmamaktadır.¹⁵⁰⁶ İlginç bir şekilde tasfiye edilen hocalar dönemin milliyetçi dergileri tarafından “Amerikan kültürüyle yetişmiş Amerikan devşirmeleri” olarak hedef gösterilmişlerdir.¹⁵⁰⁷

Başka bir kaynakta da 1940’lı yıllarda Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nde görev yapmış sosyologların çalışmalarının Chicago okulu başta olmak üzere Amerikan sosyoloji ekollerinin Türkiye’deki ilk örnekleri olduğu söylenmiştir.¹⁵⁰⁸ *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* gibi dergilerin de Türkiye meselelerini Amerikan yöntemlerine göre nitelendirip çözümlemeye çalıştıkları iddia edilmiştir.¹⁵⁰⁹ Bir başka deyişle Türkiye de ABD’den etkilenen diğer ülkelerde olduğu gibi sosyolojik yaklaşımın değiştiği vurgulanmış, böylece toplumu bir bütün olarak ele alıp nedensellikler araştıran Avrupa tarzı sosyoloji yerine bireyden yola çıkan ve toplumu fonksiyonların etkileşimi olarak gören Amerikan tarzı sosyolojinin yerleştiği varsayılmıştır.¹⁵¹⁰

¹⁵⁰² Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı: Görüntüdeki Dinamizmin Gölgelediği Tikanıklık*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 47. Muzaffer Şerif Başoğlu ABD’ye yerleştikten sonra da Amerikan İstihbaratı tarafından komünist olduğu gerekçesiyle takip altına alınmıştır. Sertan Batur, “Muzafer Sherif in FBI Files”, *Norms, Groups, Conflict, and Social Change: Rediscovering Muzafer Sherif’s Psychology*, (ed. Ayfer Dost Gözkan ve Doğa Sönmez Keith), 2. Baskı, Routledge, New York 2017, s. 139-157.

¹⁵⁰³ Örnek, *Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 194.

¹⁵⁰⁴ Örnek, *Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 203.

¹⁵⁰⁵ Özdoğan, “Turan”dan “Bozkurt”a, s. 122.

¹⁵⁰⁶ Örnek, *Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 73-74.

¹⁵⁰⁷ Hacıbrahimoglu, *Cumhuriyet ve Hümanizma Algısı*, s. 239.

¹⁵⁰⁸ Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 58; Örnek, *Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 190.

¹⁵⁰⁹ Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, s. 149.

¹⁵¹⁰ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s. 54.

İkinci Dünya Savaşı ertesinde ABD’li sosyal bilimcilerin önderliğinde oluşturulan bilimsel paradigma Türkiye’ye de sirayet etmiştir. Bu paradigma, bilgi kuramı bakımında deneyci (ampirist) ve pozitivisttir. Toplum kuramı bakımından yapısalcı ve işletmecidir (structural-functionalist). Tarih kuramı bakımından ise ilerlemecidir (progressivist). Bu paradigma sayesinde Türkiye’deki değişim süreçlerinin nasıl inceleneceği belirlenmiş ve sosyal bilimler bu paradigmaya uygun olarak inşa edilmiştir.¹⁵¹¹

Amerika’dan gelen yeni paradigmaya uygun olarak inşa edilen bilim dallarından ilki antropolojidir. İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar dünyada ve Türkiye’de fiziki antropoloji olarak bilinen antropoloji dalı ön plandadır. Savaştan sonraysa toplumsal ve kültürel antropoloji ön plana geçmiştir.¹⁵¹²

Amerikan metotlarından etkilenen tek bilim dalı sosyoloji değildir. 1940’lı yıllardan sonra Türkiye’de siyaset ve uluslararası ilişkilerde ABD’de yaygın olarak kullanılan Realizm kuramı uygulanmaya başlamış, bu da uluslararası siyaset dilinin Amerikanlaşmasına ve uluslararası ilişkilerde gücün kutsallaşmasına neden olmuştur.¹⁵¹³ Ayrıca sosyal bilimlerde felsefi yönelimin etkisi azalmış, istatistiksel yönelimin etkisi artmıştır.¹⁵¹⁴ Üçüncü olarak da Türkiye, kendi uluslararası ilişkilerini Amerikan çıkarları ile doğrudan ilintili gizli ideolojik ögeler barındıran teorik bir yaklaşımla, yani Amerikan görüş açıları çerçevesinde değerlendirmiştir.¹⁵¹⁵

Halkla ilişkiler de Amerikan etkisinin görüldüğü bir diğer disiplindir. Amerika’dan etkilenen Genelkurmay Başkanlığı 1950’de orduya ait haberlerin basında daha doğru bir şekilde yayılması için İstanbul, Ankara ve İzmir’de temsil büroları kurmuştur. Ayrıca devlet radyolarında Türk ordusu hakkında çeşitli programlar hazırlanmıştır.¹⁵¹⁶

¹⁵¹¹ Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 14. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 14-15.

¹⁵¹² Toprak, *Cumhuriyet ve Antropoloji*, s. 120.

¹⁵¹³ Gültekin, *ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 96-97.

¹⁵¹⁴ Gültekin, *ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 212.

¹⁵¹⁵ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, s. 17.

¹⁵¹⁶ Celep, *Türkiye’ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 223.

Amerikan tesirinin görüldüğü bir bilim dalı da felsefedir. 1939 yılında felsefeci Hatemi Senih Sarp, on dokuzuncu yüzyılda yaşayan Amerikalı düşünür Brenson Alcot tarafından geliştirilen ve kişiselcilik adı verilen fikir akımından etkilenmiştir. Hatemi Senih Sarp, kişiselciliği Türkçede hümanizm olarak tercüme etmiş ve kolektivizm ve individüalizm arasında kalan insanlık için üçüncü bir yol olarak önermiştir.¹⁵¹⁷

Amerikan tesirinin yayıldığı bir diğer alan ise misyonerlik politikaları olmuştur. 1949 yılından itibaren Türk hükümetleri, misyoner kurumlarına tanınan serbestliği arttırmıştır. Bu tarihte Amerikan İncil Derneği tarafından İncil ve Tevrat, Türkçeye yeniden tercüme edilmiştir.¹⁵¹⁸

Türk eğitim sisteminde Amerikan etkileri sadece askerî eğitim alanında değil, özellikle sosyal bilimler alanında olmak üzere gayri askerî alanda da görülmüştür. Amerikan eğitim sistemi; sosyoloji, siyaset bilimi, tarih ve uluslararası ilişkiler gibi sosyal bilimlerin muhtelif disiplinlerini etkilemiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitim gören yeni bir hoca ve asistan grubu, üniversitelerin genç öğretim üyelerini teşkil etmiştir. Amerikan etkisi ayrıca üniversitelerin ideolojik tezahürlerine de sirayet etmiştir. Komünist ve sosyalist olarak görülen öğretim üyeleri üniversitelerden tasfiye edilmiştir. Kaderin bir cilvesi olarak, tasfiye edilen öğretim üyelerinin birçoğu ABD'de eğitim görmüş ve aşırı sol ideolojilerle Amerika'dayken tanışmıştır.

3.4.3. Fulbright Komisyonu

Amerika'nın Türk Eğitim Sistemine en büyük tesirleri 27 Şubat 1946'da Kahire'de imzalanan *60 Milyon Dolarlık Kredi Antlaşması* ile 27 Aralık 1949 tarihinde imzalanan *Eğitim Komisyonu Kurulması Hakkında Antlaşma* olmuştur. İmzalanan birinci antlaşmaya göre, alınan borcun geri ödemesinin ABD'nin arzusuna göre kültür, eğitim ve insani gayelere tahsis edilmek suretiyle gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. ABD'nin verdiği borçları eğitim faaliyetleri yoluyla tahsis etme fikri ise Arkansas Senatörü James William Fulbright tarafından ABD Kongresi'ne sunulmuş ve kabul

¹⁵¹⁷ Hacıibrahimoğlu, *Cumhuriyet ve Hümanizma Algısı*, s. 94.

¹⁵¹⁸ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 230.

edilmiştir.¹⁵¹⁹ Fulbright'ın kabul ettirdiği bu fikir Fulbright Programı olarak faaliyete geçmiştir.¹⁵²⁰

J. William Fulbright'a göre uluslararası eğitim ve değişim programları sayesinde ABD programa üye olacak ülkelerle barışçıl ilişkilerini geliştirecek ve kalıcı bağlar geliştirme fırsatını yakalayacaktır.¹⁵²¹

Türkiye'de Fulbright Komisyonu ile ilgili ilk çalışmalar Senatör Fulbright'ın Illinois Senatörü Scott Lucas ile 16 Eylül 1948 tarihinde Türkiye'ye gelerek İstanbul ve Ankara'ya yaptıkları ziyaretlerle başlamıştır.¹⁵²²

ABD ve Türkiye arasında eğitim konusunda imzalanan ikinci antlaşma da Kredi Antlaşmasının geri ödemesiyle ilgili olan maddelere binaen imzalanmıştır. 27 Aralık 1949'da imzalanan *Türkiye-ABD Eğitim ve Kültür Antlaşması* ile ABD, Türkiye'de *Birleşik Devletler Eğitim Komisyonu* adlı bir komisyon oluşturmuştur. Komisyonda 4'ü Türk, 4'ü Amerikalı olmak üzere 8 üye bulunması, ABD'nin Türkiye Büyükelçisinin bu komisyonun fahri başkanı olması ve oyların eşit olması durumunda başkanın oyunun belirleyici olması karara bağlanmıştır. Antlaşma metnine göre Komisyon ABD Dışişleri Bakanlığına karşı sorumlu kılınmış ve ABD Dışişleri Bakanına gerekli gördüğünde komisyonun kararlarını değiştirme yetkisi tanınmıştır. Bu komisyona her türlü Türk denetim ve kontrolünün dışında Türk eğitimi hakkında araştırma yapma, bilgi toplama, Amerikan uzmanlarını gerekli gördüğü eğitim kurumlarına yerleştirme yetkisi verilmiştir. Antlaşma TBMM tarafından bir yasayla onaylanmıştır.

Antlaşmanın yürürlüğe girmesi hem Türkiye'den ABD'ye hem de ABD'den Türkiye'ye araştırmacı, öğretim üyesi, öğretmen ve öğretmenler gönderilmesinin önünü açmıştır. Gönderilecek kişiler, Türk basını tarafından pek çok habere konu olmuş ve ülkeye döndüklerinde Amerikan kültürünün ülkedeki taşıyıcıları

¹⁵¹⁹ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 201.

¹⁵²⁰ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 226; Çelik, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Eğitim Boyutu*, s. 133-134.

¹⁵²¹ Çelik, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Eğitim Boyutu*, s. 137.

¹⁵²² Çelik, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Eğitim Boyutu*, s. 165.

olmuşlardır.¹⁵²³ Fulbright Programından yararlanan kişilerin oranına bakıldığında ise ABD'nin eğiten, Türkiye'nin de eğitilen olduğu açıkça görülmüştür. Zira Türkiye'den ABD'ye gidenlerin yüzde altmış dokuzunu öğrenciler oluştururken, ABD'den Türkiye'ye gidenlerin yüzde ellisi üniversite öğretim görevlileridir.¹⁵²⁴

ABD'nin Türk eğitim sistemi hakkında yapmış olduğu çalışmalara genel olarak bakıldığında Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Orta Doğu'daki Amerikan çıkarları için eğitim alanında bir üs ve merkez olarak düşünüldüğü aşikardır.¹⁵²⁵

ABD, 1950 yılına gelindiğinde Türkiye'de yüksek mühendislik eğitimi almak isteyenlerin gittiği ülkelerden birisi hâline gelmiştir. 1948-1949 eğitim öğretim yılında karayolu mühendisliği alanında kurs almaları için 7 mühendis, havacılık mühendisliği alanında eğitim almaları için de 19 mühendis ABD'de bulunan mühendislik okullarına yazdırılmıştır. 1950 yılında da Sümerbank tarafından 27 öğrenci yüksek mühendislik eğitimi alması için ABD'ye gönderilmiştir.¹⁵²⁶ ABD'ye mühendislik disiplininin diğer alt dallarından öğrenciler de gönderilmiştir. 1949-1950 arasında Amerika'da okuyan ve gelecekte Başbakan ve Cumhurbaşkanı olacak Süleyman Demirel de bunlardan birisi olmuştur.¹⁵²⁷ Süleyman Demirel, ayrıca ABD'nin İçişleri Bakanlığı'na bağlı Islah Bürosu'nda (Bureau of Reclamation) da görev yapmıştır.¹⁵²⁸

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı dönemine (1938-1950) ilişkin genel bir değerlendirme yapılması gerekirse, bu on iki yıllık sürede Türkiye'deki Amerikan etkileri giderek artmıştır. Atatürk döneminde olduğundan daha yoğun bir şekilde Amerikan tesirleri Türkiye'de yayılma fırsatı bulmuştur. İsmet İnönü döneminde 1923 yılında kurulması mümkün olmayan Türk-Amerikan İttifakı'nın kurulmasına yönelik adımlar atılmıştır. Buna karşılık, Türk ekonomisindeki Amerikan tesirleri, ABD'nin Türkiye'de devletçiliği zayıflatmasını sağlamış ve Türk ağır sanayisinin önünün kesilmesine neden olmuştur. Askerî alanda ise Türk ordusunun masrafları giderek artmış ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki Prusya etkisi kırılmıştır.

¹⁵²³ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 203-205.

¹⁵²⁴ Gültekin, *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, s. 211.

¹⁵²⁵ Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 240.

¹⁵²⁶ Aykaç, *Devletin İşçisi Olmak*, s. 107; Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu*, s. 244.

¹⁵²⁷ Kreiser ve Neumann, *Küçük Türkiye Tarihi*, s. 332.

¹⁵²⁸ Tanıl Bora, *Demirel*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2023, s. 36-37.

SONUÇ

Bu doktora tezinde 1908-1950 yılları arasında Türk modernleşmesi olarak adlandırılabilir süreçte karşılıklı ilişki temelinde Amerikan tesirleri incelenmiştir. Ayrıca kırk iki yıllık bir zaman zarfında Türkiye Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri arasında gelişen ilişkiler de çalışmada yer bulmuştur. Tezin giriş bölümünde kullanılan birinci el ve ikinci el kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca tezde kullanılan yöntem ve tezin amaçları anlatılmıştır. Son olarak Osmanlı Devleti'nin gerileme devrinden 1908'e kadar geçen süredeki Türk modernleşmesi tanıtılmış ve bu dönemde Türk-Amerikan ilişkilerinin nasıl bir seyir izlediğinden söz edilmiştir. Tezin ilk bölümünde 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanından Büyük Taarruz'un zaferle sonuçlanmasına kadar geçen sürede Türkiye'de ABD tesirleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde 1 Kasım 1922'den Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatına kadar ABD'nin Türkiye'ye nasıl tesir ettiği araştırılmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise Atatürk'ün vefatından 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerine kadar geçen süreçte Türkiye üzerinde ABD'nin söz konusu olan etkileri üzerinde durulmuştur.

İki ülke arasında resmî olarak 1830 yılında başlayan ilişkiler Osmanlı tarafının giderek zayıflaması, Amerika tarafının ise kendi çıkarlarını savunmak için karşı taraf aleyhine davranışlarından dolayı travmatik bir seyir izlemiştir.

Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkiler, Monroe Doktrini nedeniyle Amerika'nın uyguladığı izolasyon politikaları sonucunda yirminci yüzyılın başlarına kadar ticaret ve eğitim alanlarında yoğunlaşmıştır. Bu tarihten sonra ilişkiler siyaset ve idare alanlarına da sirayet etmiştir. Bununla birlikte II. Abdülhamid döneminde nüfus sayımları gibi bazı idari konulara ve silah satışı gibi askerî bir meselede de Amerikalılar müdahil olmuşlardır.

1908 ilâ 1923 yılları arasında Türkiye'deki Amerikan tesirleri iki taraflı işlemiştir. Amerika, hem Osmanlı Devleti'nin modernleşmesine tesir etmiş, hem de Fransa, Almanya ve İngiltere için bir katalizör görevi görerek bu ülkelerin Türkiye'ye daha kolay tesir etmesini sağlamıştır. Amerika, aynı Anglosakson gelenekten gelmesi hasebiyle, özellikle İngiltere için bir katalizör görevi görmüştür. Bu dönemde Osmanlı

Devleti, pek çok Osmanlı aydını için “Doğu’nun Amerika’sı” olabilecek ve ortak bir kimlik kurabilecek bir ülkedir.

Türkiye, 1921 yılından itibaren ABD’yi Avrupa’nın büyük güçlerinden ayırmak için önemli bir çaba sarf etmiş ve dış politikasını Batı Avrupa yerine Amerika’ya dayandırmaya çalışmıştır. ABD Ticaret Bakanlığı’ndan ve ABD Dışişleri Bakanlığı’ndan çok sayıda görevli Türk yanlısı, en azında açıktan Türk düşmanı olmayan bir politikayı desteklemişlerdir. Ancak ABD Hükümeti ve üst rütbeli diplomatları, İtilaf devletlerinin yanında saf tutmuşlardır. Ayrıca Amerikan misyonerlerine ait okul, hastane, ticarethane ve bakımevleri gibi birçok yatırımların durumu da söz konusu olmuştur. Bu yüzden 1920’li yılların ortalarına kadar ABD’nin Türkiye politikasında misyonerler büyük bir etkiye sahip olmuşlardır. Bunun için ABD ve Türkiye ortak bir paydada buluşmamıştır. Eğer bu durumun tam tersi gerçekleşseydi ve ABD ile Türkiye ortak bir paydada buluşsaydı 1945 sonrasında gerçekleşecek Türkiye-ABD İttifakı’nın 1923 sonrasında gerçekleşmesi beklenebilirdi.

ABD-Türkiye arasındaki siyasi ve ticari ilişkiler 1930’lu yıllardan itibaren giderek yoğunlaşmıştır. Amerika’nın teknolojik ve sınai başarıları deyim yerindeyse modern Türkiye’yi büyülemiştir. Bunların en önemli sebeplerinden birisi 1933-1945 yılları arasında ABD Başkanı olan Franklin Delano Roosevelt ve Mustafa Kemal Atatürk arasındaki yakın ilişkidir. İkinci Dünya Savaşı’na kadar iki dost ülke arasındaki ilişkiye benzer bir şekilde yürümüştür. Ticari ilişkiler bağlamında işler İkinci Dünya Savaşı’na kadar Türkiye’nin lehinde seyretmiştir. Yatırım alanında ise Ankara’nın bütün çabalarına rağmen Amerikalı sermayedarlar beklenen ilgiyi göstermemişlerdir. Amerikan sermayesinin ilgisiz kalmasının en önemli sebebi ise büyük buhranda ABD’nin içine düştüğü kriz ortamı olmuştur.

Genel olarak bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkiler 1950 yılına gelindiğinde çok yoğun bir hâle gelmiştir. 1945 sonrasındaki Sovyet tehdidi karşısında Türkiye güvenliğini korumak, askeri ve

ekonomik yardım almak ve Batı tipi devlet yapısını güçlendirebilmek amacıyla ABD'ye yanaşmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin misyonerlik anlayışı da muhteva değiştirmiştir. Hristiyanlık dinini yaymak yerine liberal değerleri yaymak yeni amaç olarak belirlenmiştir. Bizce bu tavır sadece güvenlik kaygıları nedeniyle ortaya çıkmamıştır. ABD kamuoyu İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dış dünyayı daha doğru tanımak istemiştir.

Türkiye Soğuk Savaş boyunca ABD liderliğindeki kapitalist Batı blokuna büyük bir şevkle katılmış ve bu tutumunu Soğuk Savaş'ın sonuna kadar esnetmeden sürdürmüştür. ABD de izolasyon politikasını kesin olarak terk etmiş, yeni süper güç olarak dünyanın birçok yerinde sorumluluk almaya başlamışlardır. Türkiye'yi de Sovyetler Birliği'nin genişlemesine karşı bir duvar ve müttefik operasyonları için bir üs olarak görmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti ve ABD arasındaki ilişkiler sadece siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda sınırlı kalmamıştır. Amerikan tesirleri Türk bürokratik yapısının örgütlenmesinden, eğitime ve kültüre kadar her alana nüfuz etmiştir. Aynı anda Türkiye'nin sıradan insanları, aydınları ve “züppeleri” de ABD'den esinlenmiş ve feyz almışlardır. 1950'den sonra yeri geldiğinde Amerikan hayranlığı, yeri geldiğinde de Amerikan aleyhtarlığı siyasi söylemlerin temel eksenine oturmuştur.

ABD'den gelen tesirler her yerde aynı hızda yayılmamıştır. Türkiye ve ABD ilişkilerinde Türkiye tarafı pasif olan taraf değildir, gerektiğinde pek çok şeye itiraz etmiş ve Amerika'dan gelen etkileri yumuşatmaya ya da değiştirmeye çalışmıştır. Ayrıca, şehir merkezlerinden uzaklaştıkça Amerikan tesirleri azalmıştır. Ancak pek çok durumda ABD'den gelen şeyler aynen benimsenmiştir. 1940'lı yıllardan sonra da Amerikan etkisi köylere de sirayet etmiştir.

ABD, Soğuk Savaş'ın başlamasıyla kapitalist blokun lider ülkesi olarak çok boyutlu bir hegemonya inşasına başlamıştır. “Büyük Alan” teorisinin bir parçası olarak hegemonya inşası elzem görülmüştür. Hegemonya inşasının en önemli boyutunu

düşünce ve kültür dünyası üzerinde egemenlik kurmak olarak belirleyen ABD'li siyasetçiler ve fikir adamları kapitalist blokun içindeki ülkelere Amerikan tesirinin yayılması için büyük çaba sarf etmişlerdir. Türkiye de bu ülkelerden birisi olarak çok boyutlu bir Amerikan etkisiyle yüz yüze gelmiştir. Hatta Amerikan kültürü bir noktadan sonra popüler kültür olarak görülmeye başlamıştır.

ABD, 1945 yılından itibaren Türkiye'nin siyasi, askerî ve iktisadi yapısı üzerinde söz sahibi olmuştur. Özellikle Amerika'nın askeri ve mali yardımları sayesinde Türkiye'nin en ücra köylerinde bile Büyük, Güçlü ve Dost Ülke Amerika algısı yerleştirilmiştir. ABD'nin ekonomik etkisiyle devletçilik yumuşatılmış ve özel sektöre daha çok önem verilmeye başlanmıştır. Amerikalı uzmanların hazırladıkları ekonomik planlar deyim yerindeyse Türkiye'nin ekonomisinin nasıl olması gerektiğine ilişkin bir kılavuz olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu planların en önemli ortak özelliği ise Türkiye'de ağır sanayinin kurulmasını kısa ve orta vadede verimsiz olarak göstermektir.

TSK da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan etkisinden nasibini almıştır. Prusya ekolü yerine Amerikan ekolü 1947'den sonra orduya sirayet ve tesir etmeye başlamıştır. Amerikan yardımları Amerikan ekolü eğitim ve stratejik düşünce ile birleşince teçhizat anlamında modernleşmiş ve mekanize olmuş bir ordunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak bu durum Amerikan yardım heyetlerinin vaat ettiklerinin ve Türk hükümetinin beklentilerinin tersine bir seyir izlemiştir. Bunun sonucu da TSK'nın ekonomik yükünün artmasına, iktisadi ve askeri alanlarda ABD'ye bağımlılığa neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD'yle gelişen ilişkiler siyasi, ekonomik ve ideolojik ortamı yeniden şekillendirmiştir. Soğuk Savaş'ın yarattığı ve güçlendirdiği antikomünizm ve Anglosakson liberalizmi, Türk düşünce dünyasında derin izler bırakmıştır. Bununla birlikte Anglosakson düşüncesinin Amerikan varyantı Türkiye'ye tesir etmiş, üstelik bir tesir ederken de İngiliz varyantının tesirlerini kırmayı başarmıştır. Türkiye'nin kamu yönetimi anlayışında, kütüphanecilik, muhasebe, sekreterlik, yerel yönetimler, işletme ve sosyal bilimler alanlarında önemli

dönüşümler yaşanmıştır. Binlerce Türk, Amerikan ekolünde eğitim almış ve hem devlette hem de özel sektörde önemli makamlara gelmişlerdir.

Amerikan tesirleri neticesinde ABD, Türkiye'nin başlıca askeri ve ekonomik yardım kaynağı olmuştur. ABD, sanayileşme ve demiryolu inşaatına dayanan Türkiye'nin ekonomik programının tarım ve karayolu inşaatına dayalı olmak üzere yeniden yapılandırılmasında katkıda bulunmuştur. Yeniden yapılandırma sonrasında ülkedeki benzin ihtiyacı kat be kat artmış, ancak ulaşım bakımından büyük kolaylıklar sağlanmıştır. Tarım sektöründe başlayan makineleşme, tarımdaki mülkiyet ilişkilerinin de değişmesine neden olmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'de kültürel alanda da tesir etmiştir. ABD'nin ahlakı, tekniği ve kültürü bedel ödemedi kolayca ve çabucak önce devleti kurtarmak, sonra da modernleşmek isteyen aceleci Türk aydınının zihninde hem başka bir Batı olarak hem de en Batı olarak tahakküm kurmuştur. Aynı zamanda Batı'dan daha Batılı olma iddiasını güçlendirmeyi sağlamıştır. Esinlenme kaynağı olarak ABD, diğer Batı ülkelerinin yerini almıştır. ABD için ise hem ABD siyasetinin emperyal projesinin güçlendirilmesine katkıda bulunmuş hem de ilişkileri güçlendirmek suretiyle Türkiye'deki eğitim ve üretim kalitesinin iyileştirilmesine yardımcı olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, ekonomik ve askeri bakımlardan ABD'ye giderek daha fazla yanaşmış, bunun sonucunda 1950'li yıllarda ABD'ye pek çok konuda bağımlı bir hâle gelmiş ve ABD'nin düşüncelerine karşı bir duyarlılık geliştirmiştir. Bir başka deyişle 1947'den itibaren 1964 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri bir Tam İttifak Hâli içerisindeydi. Yani Türkiye, ABD başta olmak üzere Batı'nın da onaylamasıyla Batı Blokunun bir parçası hâline gelmiştir. 1908-1950 yılları arasında süren Amerikan tesirleri, 1950 sonrasında Türk-Amerikan ilişkilerinin öncüsü ve kıvılcımı olmuştur.

Türkiye ve ABD arasındaki ilişkileri ve Amerika'nın Türk modernleşmesi üzerindeki etkilerini tek bir cümleyle ifade etmek gerekirse ilk olarak Ziya Gökalp'in ortaya attığı Doğu'nun Amerika'sı söylemiyle yine ilk olarak Nihat Erim'in ortaya attığı Küçük Amerika söyleminin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol katedilmiştir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- 1.Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928) (30-18-1-1)
- 2.Kararlar Daire Başkanlığı (1928 Sonrası) (30-18-1-2)
- 3.Azerbaycan Millî Arşivindeki Türk Tarihi ile İlgili Belgeler (930-1-0-0)
- 4.Muamelat Genel Müdürlüğü (30-10-0-0)
- 5.Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü (30-1-0-0)

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

1. Ülkeler Fonu Amerika Belgeleri (502)

Foreign Relations of the United States/FRUS (ABD Dışişleri Bakanlığı Arşivi Yayınlanmış Belgeleri)

NARA (National Archives and Records Administration)

1. Central File: Decimal File 867.00, Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs.
2. Central File: Decimal File 867.9111, Internal Affairs Of States, Public Press., Newspapers., Turkey, Clippings And Items.

B. Gazeteler ve Dergiler

Alemdâr, 1919

Anadolu'da Yeni Gün, 1920

Cumhuriyet, 1945

Hâkimiyet-i Milliye, 1920

Peymân, 1909

Levant Trade Review, 1911-1931

New York Times, 1910, 1928, 1929, 1932, 1937, 1938, 1948

Resimli Ay, 1924-1927

Tanin, 1923

Tasvir-i Efkâr, 1919

Tevhîd-i Efkâr, 1923

The Saturday Evening Post, 1923

The Washington Post, 1929, 1933, 1938, 1950

C. Kitaplar

ADIVAR, Halide Edib. *Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, 1. Baskı, Can Yayınları, İstanbul 2009.

ADIVAR, Halide Edib. *Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri II*, 1. Baskı, Can Yayınları, İstanbul 2015.

AFETİNAN, Ayşe. *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

AHMAD, Feroz. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çev. Sedat Cem Karadeli), 5. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.

_____. *İttihatçılıktan Kemalizme*, 9. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2019.

_____. *Jön Türkler: Osmanlı İmparatorluğu’nu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

_____. *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, (Çev. Yavuz Alogan), 13. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

AKAL, Emel. *Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

_____. *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

AKALIN, Cüneyt. *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1: Olaylar-Belgeler (1945-1952)*, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.

AKALIN, Güneri. *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, 1. Baskı, T.C. Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 2008.

AKAR, Hulusi. *Harbord Askerî Heyeti Raporu: Gerçekleri Araştırmakla Görevlendirilen Amerikan Askerî Heyetinin Çalışmaları ve Türk-Amerikan İlişkilerine Etkisi*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.

AKDAN, Tolgahan. *Soğuk Savaş ve Türkiye'nin Batı'ya Yönelişi*, 1. Baskı, Yordam Yayınları, İstanbul 2020.

AKGÜN, Seçil Karal ve ULUĞTEKİN, Murat. *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, 1. Baskı, Kızılay Yayınları, Ankara 2000.

_____. *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a II*, 1. Baskı, Kızılay Yayınları, Ankara 2001.

AKGÜN, Seçil Karal. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Mormon Misyonerler*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

AKIN, Yiğit. *"Gürbüz ve Yavuz Evlatlar" Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

AKSOY, İlhan ve GÜLER, Yavuz. *Türk-Amerikan İlişkilerinin Politik ve Ekonomik Boyutu*, 1. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara 2010.

AKŞİN, Aptülahat. *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

AKŞİN, Sina. *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Cilt I: Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

- _____. *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Cilt 2: Son Meşrutiyet (1919-1920)*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.
- _____. *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Cilt 3: İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- _____. *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Cilt 4: Savaş ve Etnik Temizlik Yumuşatılmış Sevr Dönemi*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- _____. *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Cilt 5: Büyük Zafer İyonya Niyetlerini Çökerten Muharebe (1921-1922)*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022.
- _____. *Kısa Türkiye Tarihi*, 19. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- ALAN, Gülbadi ve KUŞ, Ayşegül. *Amerikan Board Kaynaklarında Trabzon (1830-1923)*, 1. Baskı, Serander Yayınları, Trabzon 2021.
- ALAN, Gülbadi. *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.
- _____. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- ALPKAYA, Faruk. *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- ALTUN, Fahrettin. *Modernleşme Kuramı Eleştirel Bir Giriş*, 1. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 2017.
- ARAI, Masami. *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, (çev. Tansel Demirel), 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

ARMAOĞLU, Fahir. *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

_____. *Türk-Amerikan İlişkileri 1919-1997*, (Haz. A. Kutluk Armaoğlu), 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

ARSLAN, Gürbüz. *Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Faaliyetleri (1886-1953)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.

ARSLAN, Mehmet. *Amerikan Basınında Çanakkale Muharebeleri*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021.

_____. *Amerikan Basınında Millî Mücadele*, 1. Baskı, Gece Kitaplığı, Ankara 2021.

ARSLAN, Nur Gürani. *Türk Edebiyatında Amerika ve Amerikalılar*, 1. Baskı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2000.

ARSLAN, Savaş. *Türkiye'de Sinemanın Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, (çev. Rifat Özçöllü), 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul 2022.

ARTUÇ, Nevzat. *Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

ASAD, Talal. *Seküler Çeviriler: Ulus-Devlet, Modern Benlik ve Hesapçı Akıl*, (Çev. Ferit Burak Aydar), 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

ATALAY, Ahmet. *Meşrutiyetten Cumhuriyete Konya'da Kurulan Millî Şirketler ve Millî Bankalar*, 1. Baskı, Çizgi Yayınları, Konya 2011.

ATALAY, Bülent. *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

ATALAY, Onur. *Türk'e Tapmak: Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

AVANAS, Ahmet. *Millî Mücadele'de Konya*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

AVCIOĞLU, Doğan. *Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e Birinci Kitap*, 1. Baskı, İstanbul Matbaası, İstanbul 1974.

_____. *Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e İkinci Kitap*, 1. Baskı, İstanbul Matbaası, İstanbul 1974.

_____. *Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e Üçüncü Kitap*, 1. Baskı, İstanbul Matbaası, İstanbul 1974.

_____. *Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e Dördüncü Kitap*, 4. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979.

_____. *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın) Birinci Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1998.

_____. *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın) İkinci Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1998.

AYBAR, Mehmet Ali. *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm Seçmeler 1945-1967*, 1. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1968.

_____. *Neden Sosyalizm? Marksizmde Örgüt Sorunu: Leninist Parti Burjuva Modelinde Bir Örgüttür*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

AYDIN, Mithat. *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008.

AYIŞIĞI, Metin. *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

AYKAÇ, Aslıhan. *Devletin İşçisi Olmak: Nazilli Basma Fabrikası'nda İşçi Sınıfı Dinamikleri*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.

- AYSAN, Mustafa. *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, 1. Baskı, Sermet Matbaası, Kırklareli 1981.
- AZAK, Umut. *Türkiye'de Laiklik ve İslâm*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- BABACAN, Hasan. *Mehmed Talât Paşa (1874-1921)*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- BABAOĞLU, Resul. *Türkiye'nin Soğuk Savaş Dönemi Kültür Hayatında İngiliz Etkisi (1948-1965)*, 1. Baskı, Libra Kitap, İstanbul 2019.
- BAŞKAYA, Fikret. *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1994.
- _____. *Paradigmanın İflası: Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, 1. Baskı, Yordam Yayınları, İstanbul 2018.
- BATUR, Sertan. "Muzafer Sherif in FBI Files", *Norms, Groups, Conflict, and Social Change: Rediscovering Muzafer Sherif's Psychology*, (ed. Ayfer Dost Gözkan ve Doğa Sönmez Keith), 2. Baskı, Routledge, New York 2017, s. 139-157.
- BAYUR, Yusuf Hikmet. *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- BEİNİN, Joel. *Modern Ortadoğu'da İşçiler ve Çiftçiler*, (Çev. Defne Karakaya), 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019.
- BELENLİ, Tuğba. *Türklerde Sosyal Devlet ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Uygulanan Sosyal Politikalar (1938'e Kadar)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.
- BELGE, Burhan. *Burhan Belge'nin Sesiyle İkinci Dünya Savaşı: Radyo Konferansları*, Başnur Matbaası, Ankara 1970.
- BELGE, Murat. *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

BERKES, Niyazi. *Türk Düşününde Batı Sorunu*, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

_____. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Haz. Ahmet Kuyaş), 20. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

BERNSTEİN, R. B. *The Founding Fathers: A Very Short Introduction*, 1. Baskı, Oxford University Press, New York 2015.

BİRBUDAK, Togay Seçkin. *Hacı Âdil (Arda) Bey 1869-1935*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.

BLACK, Cyril Edwin. *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, (Çev. Fatih Gümüş), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986.

BORA, Aksu. *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emegi ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

BORA, Tanıl. *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasî İdeolojiler*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

_____. *Demirel*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2023.

_____. “Yüz Yılda İdeolojik Akışlar”, *Cumhuriyet: Asırlık Bir Muhasebe-*, (der. Mehmet Öznur Alkan), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2023, s. 225-270.

BORATAV, Korkut. *Türkiye’de Devletçilik*, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.

BOSTANOĞLU, Burcu. *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.

BOZARSLAN, Hamit. *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonundan El-Kaide’ye*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

- _____. *Türkiye Tarihi İmparatorluktan Günümüze*, (Çev. Işık Ergüden), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- BOZDOĞAN, Sibel. *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'si'nde Mimari Kültür*, (Çev. Tuncay Birkan), 4. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2015.
- BOZKURT, Celil. "Harmancık Krom Madenlerinin İşletilmesi", *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, (ed. Arif Bilgin ve Burhan Çağlar), 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 235-249.
- BOZKURT, Gülnihâl. *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- BÖLME, Selin M. *İncirlik Üssü: ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- BRUNEAU, Michel. *Küçük Asya'dan Türkiye'ye Azınlıklar, Etnik-Milli Homojenleştirme, Diasporalar*, (Çev. Ayhan Güneş), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- BULUT, Semih. *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020.
- CANTEK, Levent. *Cumhuriyetin Büluğ Çağı Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- CELEP, Barış. *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020.
- CEM, İsmail. *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 23. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

- CERRAHOĞLU, Ahmet Nevzat. *Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, 1. Baskı, May Yayınları, İstanbul 1975.
- CLARK, Bruce. *İki Kere Yabancı: Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye’yi ve Yunanistan’ı Nasıl Biçimlendirdi*, 1. Baskı, (Çev. Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.
- CRİSS, Bilge. *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, 12. Baskı, (Çev. Ahmet Kaçmaz), İletişim Yayınları, İstanbul 2020.
- ÇANAK, Erdem. *Tarihî, Siyasî, Sosyal ve İktisadî Yönleriyle Adana (Seyhan) (1923-1956)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.
- ÇAPA, Mesut. *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, 2. Baskı, Kızılay Yayınları, Ankara 2010.
- ÇAVDAR, Tefik. *Türkiye’nin Açlık, Fukaralık ve Yoksunluk Tarihi*, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2015.
- _____. *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, 5. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2013.
- _____. *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*, 5. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2013.
- ÇELİK, Halil İbrahim. *Türkiye-ABD İlişkilerinin Eğitim Boyutu ve Fulbright Programı*, 1. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2021.
- ÇELİK, Haydar Seçkin. *İnönü Döneminde Kemalizm*, 1. Baskı, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2021.
- ÇELİK, Zeynep. *Asar-ı Atika: Osmanlı İmparatorluğu’nda Arkeoloji Siyaseti*, (Çev. Ayşen Gür), 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
- ÇETİNKAYA, Doğan. Y. *1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

- _____. *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak: Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Millî İktisat (1908-1914)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- ÇİÇEK, Niyazi. *Harf Devrimi'nin Kamu Yönetimine ve Yazışma Geleneğine Etkileri*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.
- ÇİZMELİ, Şevket. *Menderes: Demokrasi Yıldızı*, 3. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2010.
- ÇOLAK, Melek ve JAVORKA, Levente. *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye'de Hayvancılık Politikası ve Bir Macar Uzman: Oszkar Wellmann*, 1. Baskı, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2017.
- DAĞ, Ahmet. *Modernleşme Ekseninde Türk Düşüncesi*, 1. Baskı, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2020.
- DAVİSON, Andrew. *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*, (Çev. Tuncay Birkan), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- DEMİR, Cenk. *Osmanlı'da Amerikan Kızılhaçı*, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022.
- DEMİR, Gönül Türkan. *Atatürk Dönemi Eğitim Dergilerindeki Sosyal Bilimlerle İlgili Konuların İncelenmesi (1923-1938)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.
- DEMİREL, Ahmet. *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- DEMİRTAŞ, Aydın. *Dârülfünûndan Üniversiteye Öğretim Üyeleri (1900-1946)*, 1. Baskı, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2019.
- DERİNGİL, Selim. *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

DEWEY, John. *Demokrasi ve Terbiye*, (Çev. Avni Bey), Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

DİNÇŞAHİN, Şakir. “Sovyet Tehdidi Meselesi ve İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri”, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Değişen Dengeler -Dün-Bugün-*, (ed. Efe Sıvış), 1. Baskı, Libra Kitap, İstanbul 2020, s. 17-49.

DURAKBAŞA, Ayşe. *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

DURDU, Zafer. *Türkiye’de Modern Düşünce ve Toplumsal Yapı*, 1. Baskı, Doğu Kitabevi, İstanbul 2018.

DURGUN, Sezgi. *Memalik-i Şahane’den Vatan’a*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

DURU, Orhan. *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye’nin Kurtuluş Yılları*, 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

EDİZ, İsmail. *Diplomasi ve Savaş: İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu’da Yunan İşgali 1919-1922*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

EĞİLMEZ, Mahfi. *Değişim Sürecinde Türkiye: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2018.

ELÇİ, Handan İnci. *Roman ve Mekân Türk Romanında Ev*, 1. Baskı, Arma Yayınları, İstanbul 2003.

ELİAÇIK, Canan Özcan. *Barbarın Tarihi Ezilenin Dini: Hikmet Kıvılcımlı’da Tarih ve Din*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.

EMİROĞLU, Kudret. *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi: Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

EMRENCE, Cem. *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

- ENSARÎ, Tamim. *İslam'ın Bakış Açısından Dünya Tarihi*, (Çev. İlker Şahin ve Çağrı Sümengen, 1. Baskı, Pegasus Yayınları, İstanbul 2015.
- ERGUT, Ferdan. *Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- ERGÜN, Mustafa. *Atatürk Dönemi Türk Eğitimi*, 3. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021.
- ERHAN, Çağrı. *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, 1. Baskı, Altınbaş Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.
- _____. *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2015.
- ERKEN, Ali. *Amerika ve Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev. Ebru Kılıç), 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- ERKİN, Feridun Cemal Erkin. *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara 1968.
- EROĞLU, Ferhat. *Yunus Nadi*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021.
- ERTEM, Sadri. *Türk İnkılâbının Karakterleri*, 1. Baskı, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2013.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin. *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri (1786-1929): Kamu Hukuku Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, 1. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.
- FİNDLEY, Carter Vaughn. *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform: Babiâli, 1789-1922*, (Çev. Ercan Ertürk), 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2019.

FORTNA, Benjamin C. *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek*, (Çev. Mehmet Beşikçi), 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

FRAENKEL, Ernst. *İkili Devlet: Diktatörlük Teorisine Bir Katkı*, (Çev. Tanıl Bora), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

GENCER, Bedri. *Gelenekten Modernliğe Osmanlı*, 1. Baskı, Ketebe Yayınları, İstanbul 2019.

_____. *İslâm'da Modernleşme (1839-1939)*, 4. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017.

GEORGEON, François. *Rakının Ülkesinde: Osmanlı İmparatorluğu'ndan Erdoğan Türkiye'si'ne Şarap ve Alkol (14.-21. Yüzyıllar)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2023.

GERGER, Haluk. *ABD, Ortadoğu, Türkiye*, 5. Baskı, Yordam Yayınları, İstanbul 2012.

_____. *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: 'Soğuk Savaş'tan 'Yeni Dünya Düzeni'ne*, 3. Baskı, Yordam Yayınları, İstanbul 2012.

GÖKŞEN, Nesimi. *Devletin Subayı, Subayın Devleti: Cuntalar, Darbe ve İktidar Savaşı (27 Mayıs 1960)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2023.

GÖNÜL, Vecdi. *Batı Yöntemleriyle Batılılaşma Örnek Olay: Offset*, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 2015.

GRİGORİADİS, İoannis N. *Kutsal Sentez: Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşlamak*, (Çev. İdil Çetin), 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.

- GÜLER, Ali. *XX. Yüzyıl Başlarının Askerî ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayri Müslimler (Sosyo – Ekonomik Durum Analizi)*, 1. Baskı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- GÜLTEKİN, Mücahit. *Türkiye ABD İlişkilerinin Psikolojisi*, 1. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul 2017.
- GÜNAY, Nejla. *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020.
- GÜNEŞ, İhsan. *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997.
- GÜRÇAĞLAR, Şehnaz Tahir. *Türkiye'de Çevirinin Politikası ve Poetikası 1923-1960*, (Çev. Tansel Demirel), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- GÜREL, Ahmet ve AKÇİÇEK, Eren. *Uşakizade Köşkü'nden Çankaya Köşkü'ne Latife Mustafa Kemal*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- HACİİBRAHİMOĞLU, Işıl Çakan. *Cumhuriyet ve Hümanizma Algısı*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- HATİPOĞLU, Atakan. *CHP'nin İdeolojik Dönüşümü: Kemalizmden Sosyal Demokrasiye*, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.
- HATİPOĞLU, Osman Gökhan. *Amerikan Yönetim Düşüncesinin Doğuşu (1776-1920)*, 1. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2021.
- HEPER, Metin. *Bürokratik Yönetim Geleneği: Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde Gelişimi ve Niteliği*, 1. Baskı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974.

_____. *Modernleşme ve Bürokrasi Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*, 1. Baskı, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1973.

HOUGHTON, David Patrick. *Political Psychology: Situations, Individuals, and Cases*, 2. Baskı, Routledge Press, New York 2015.

HOWARD, Harry N. *Türkiye'nin Taksimi: Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)*, 1. Baskı, (Çev. Salih Sabit Togay), (Haz. Mustafa Çufalı ve Veysel Bilgiç), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

HÜSEYİN, Muhammed. *Modernizmin İslâm Dünyasına Girişi*, 3. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 2004.

IRWIN, Julia F. *Making the World Safe: The American Red Cross and A Nation's Humanitarian Awakening*, 1. Baskı, Oxford University Press, New York 2013.

İÇKE, Ayşen. *Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi (1923-1938)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin. *Fenler Evi: Dârülfünûn Müslüman Dünyasının İlk Modern Üniversitesi*, 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2021.

İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950, 1. Baskı, (Haz. İlhan Turan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2003.

JAESCHKE, Gotthard. *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I: Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

_____. *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II: Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar (11 Ekim 1922-31 Aralık 1923)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

KALIN, İbrahim. *İslâm ve Batı*, 12. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2018.

- KANSU, Aykut. *1908 Devrimi*, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- _____. *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- KARA, İsmail. *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm 2*, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.
- KARACAGİL, Ökkeş Kürşad. *Ahmet Rüstem Bey: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sıra Dışı Bir Diplomat*, 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2022.
- KARAKAŞ, Nuri. *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1953)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.
- KARPAT, Kemal Haşim. *İslâm'ın Siyasallaşması: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması*, (Çev. Şiar Yalçın), 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- _____. *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- _____. *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- _____. *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*, 5. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- _____. *Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi Âyanlar Bürokrasi Demografi ve Modernleşme*, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.
- _____. *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, 4. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.
- _____. *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

_____. *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, 1. Baskı, (Çev. Esin Soğancılar), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

KAYA, Mehtap. *Atatürk Dönemi Magazin Dergiciliği ve Sosyo Kültürel Dönüşümdeki Yeri*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.

KAYA, Önder. *Dünyanın Tam Orta Yerinde Robert Kolej İmparatorluktan Cumhuriyete Bir Okulun Tarihi*, 1. Baskı, Kronik Yayınları, İstanbul 2022.

KAYALI, Kurtuluş. *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

_____. *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı: Görüntüdeki Dinamizmin Gölgelediği Tıkanıklık*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

KAYNAR, Hakan. *Projesiz Modernleşme: Cumhuriyet İstanbulu’ndan Gündelik Fragmanlar*, 2. Baskı, İstanbul Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2012.

KAYNARDAĞ, Arslan. *Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Felsefe: Düşünceler-Etkinlikler-Filozoflar-Söyleşiler*, 1. Baskı, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

KAZGAN, Gülten. *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

KENDİRCİ, Mehmet. *Eğlencesiz Eğlence: Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Eğlence ve Siyasal İktidar*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2022.

KEYDER, Çağlar. *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

KILIÇ, Selami. *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

- KINLI, Onur. *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.
- KIVILCIMLI, Hikmet. *Deccal Kapımızı Nasıl Çalıyor*, 1. Baskı, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2010.
- _____. *Dev-Genç Seminerleri*, 1. Baskı, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008.
- _____. *Emperyalizm Geberen Kapitalizm*, 1. Baskı, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2007.
- _____. *Kadın Sosyal Sınıfımız: Türkiye'nin Üç Katlı Sosyal Ehramı*, 1. Baskı, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2009.
- _____. *Kuvayimilliyeciliğimiz ve II. Kuvayimilliyeciliğimiz*, 2. Baskı, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2007.
- _____. *Metafizik Sosyolojiler*, 1. Baskı, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008.
- _____. *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*, 1. Baskı, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2007.
- _____. *Türkiye'de Sınıflar ve Politika*, 1. Baskı, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008.
- _____. *Uyarmak İçin Uyanmalı Uyanmak İçin Uyarmalı*, 1. Baskı, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- KİLİ, Suna. *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, 12. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- KİNG, Charles. *Pera Palas'ta Gece Yarısı: Modern İstanbul'un Doğuşu*, 2. Baskı, (Çev. Ayşen Anadol), Alfa Yayınları, İstanbul 2022.

KOCABAŞOĞLU, Uygur. *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Misyoner Okulları*, 1. Baskı, Arba Yayınları, İstanbul 1989.

KOÇ, Bekir. *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa: Tuna Vilayeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

KOÇ, Yıldırım. *Kemalist Devrim'in Niteliği*, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2020.

KOÇAK, Cemil. *Recep Peker Konuşuyor "Disiplinli Hürriyet"*, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2018.

KOÇER, Hasan Ali. *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, 1. Baskı, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1992.

KÖKER, Levent. *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 14. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

KÖSTÜKLÜ, Nuri. *Millî Mücâdele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

KREİSER, Klaus ve NEUMANN, Christoph H. *Küçük Türkiye Tarihi*, (Çev. Yunus Emre Gürbüz), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

KUNTSAL, Ender. *Osmanlı Bahriyesi'nde Bir Amerikalı Bucknam Paşa*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

KURAN, Ercüment. *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, 1. Baskı, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

_____. *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler*, 5. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.

- KUZGUN, Meral. *Türk-Amerikan İlişkileri (1914-1945)*, 1. Baskı, Kriter Yayınevi, İstanbul 2019.
- KÜÇÜK, Evren. *Türkiye-İsveç İlişkileri (1914-1938)*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.
- LEWIS, Bernard. *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, 3. Baskı, (Çev. Hamdi Aydoğan ve Esra Ermert), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- LİNDİSFARNE, Nancy. *Elhamdülillah Laikiz: Cinsiyet, İslâm ve Türk Cumhuriyetçiliği*, 1. Baskı, (Çev. Selda Somuncuoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- LOCKE, John. *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*, 2. Baskı, (Çev. Fahri Bakırcı), Ebabil Yayınları, Ankara 2012.
- LÜTEM, İlhan. *Amerika'yı Tanıyalım*, 1. Baskı, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara 1946.
- MANAV, Nursel. *Türk Hemşireliğinin Hilalleşen İsmi SAFİYE HÜSEYİN ELBİ*, 1. Baskı, Kızılay Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2023.
- MANELA, Erez. *Kendi Kaderini Tayin Hakkı ve Sömürge Karşıtı Milliyetçiliğin Kökenleri Wilsoncu Moment*, 1. Baskı, (Çev. Ergin Özler), İletişim Yayınları, İstanbul 2020.
- MAY, Ernest R. *The Making of the Monroe Doctrine*, 1. Baskı, Harvard University Press, Massachusetts 1975.
- MERİÇ, Cemil. *Kırk Ambar Cilt 2 Lehçe-t-ül Hakayık*, 2. Baskı, (Haz. Mahmut Ali Meriç), İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- _____. *Kültürden İrfana*, 1. Baskı, (Haz. Mahmut Ali Meriç), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

_____. *Mağaradakiler*, 1. Baskı, (Haz. Mahmut Ali Meriç), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

_____. *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, 5. Baskı, (Haz. Ümit Meriç), İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

_____. *Umrandan Uygarlığa*, 20. Baskı, (Haz. Mahmut Ali Meriç), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

METİNSOY, Elif Mahir. *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Kadınları Gündelik Yaşamda Siyaset ve Mücadele*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2023.

_____. *Mütareke Dönemi İstanbulu'nda Moda ve Kadın 1919-1923*, 2. Baskı, Libra Kitap, İstanbul 2018.

METİNSOY, Murat. *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

MONTESQUIEU, *Kanunların Ruhu Üzerine*, 1. Baskı, (Çev. Berna Günen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

MUSTAFA SÂTİ BEY. *Vatan Fikri ve Terbiyesi*, 1. Baskı, (Haz. Abdulkadir Akgül), Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2018.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin. *Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları*, 1. Baskı, T.C. Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974.

MÜTERCİMLER, Erol. *Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal*, 5. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2008.

NACAR, Can. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Emek ve İktidar: Tütün İşçileri, İşyeri Yöneticileri ve Devlet, 1872-1912*, 1. Baskı, (Çev. Ali Karatay), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2022.

- NEUMANN, Lawrence W. *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 2. Cilt*, (Çev. Sedef Özge), 7. Baskı, Yayın Odası Yayınları, Ankara 2014.
- OGNİBENE, Terri Ann ve BROWDER, Glenn. *South Carolina's Turkish People: A History and Ethnology*, 1. Baskı, The University of South Carolina Press, Columbia 2018.
- OKAY, Cüneyd. *Basının Gözünden Tek Parti'nin Son Yılı 1949-1950*, 1. Baskı, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2018.
- ÖKSÜZ, Hikmet ve KÖSE, İsmail. *ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi 1919-1927*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.
- ÖKSÜZ, Hikmet. *Amerikan Belgelerine Göre Fener Rum Patrikhanesi'nde I. Athenagoras Dönemi (1949-1972)*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.
- ÖNDERMAN, Murat. *Türkiye'de Paranoid Ethos*, 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- _____. *Utanç: Sosyo-Kültürel Bir Fenomen*, 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- ÖRMECİ, Ozan. *Türk-Amerikan İlişkileri*, 1. Baskı, Urzeni Yayınevi, İstanbul 2021.
- ÖRNEK, Cangül. *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı Antikomünizm ve Amerikan Etkisi*, 2. Baskı, Yordam Yayınları, İstanbul 2022.
- ÖZ, Eyüp. *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege: Ege Gezisinden Menemen Olayı'na Güçlü Bir Toplumsal Seferberliğin Sosyopolitik Tarihi*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

- ÖZ, İlkay. *Mülksüzleştirme ve Türkleştirme Edirne Örneği*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.
- ÖZATA, Murat. *Türkiye-ABD İlişkileri (1943-1945): Amerikan Belgeleriyle Stratejik Müttefikliğin Kuruluş Serüveni*, 1. Baskı, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2014.
- ÖZBUDUN, Ergun. *1921 Anayasası*, 2. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021.
- ÖZDAĞ, Ümit. *Atatürk İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri*, 2. Baskı, Kripto Kitaplar, Ankara 2017.
- ÖZDEMİR, Bülent. *İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye*, 2. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008.
- ÖZDOĞAN, Günay Göksu. *“Turan”dan “Bozkurt”a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- ÖZEN, İbrahim. *Kısa Pantol Bol Ceket Bobstle Maşallah Erken Cumhuriyet Devri’nde Bobstil Modanın Türk Edebiyatına Yansımaları*, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.
- ÖZER, İlbeyi. *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda*, 4. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul 2009.
- ÖZER, İsmail. *Türkiye Şehir Tarihi Araştırmaları: Tokat (1923-1950) Cilt 1*, 1. Baskı, Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara 2016.
- ÖZKAL, İbrahim. *Iğdır’da Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Hayat (1923-1970)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2022.
- ÖZKAN, Behlül. *Türkiye’de Milli Vatanın İnşası: Dâr’ul İslam’dan Türk Vatanına*, 1. Baskı, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2019.

ÖZKAN, Kenan. *Mondros Mütarekesi'nden Lozan Barış Konferansı'na Millî Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri 1918-1923*, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

ÖZKAYA, Yücel. *İstiklal Harbinde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011.

_____. *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, 3. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

ÖZLÜK, Nuran. *Resimli Ay Sistemik İndeks*, 1. Baskı, Akademik Kitaplar, İstanbul 2010.

ÖZODAŞIK, Mustafa. *Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları 1923-1950*, 1. Baskı, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 1999.

ÖZOĞLU, Hakan. *Amerikalı Diplomat Amiral Bristol'un Gözlemleri: Osmanlı'nın Çöküşü-Cumhuriyet'in Kuruluşu (1919-1927)*, (Çev. Bahar Tırnakçı), 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2022.

ÖZSOY, Mehtap. *Pavlidis'ten Uğur'a Giresun'da Sinemanın Toplumsal Tarihi (1914-1990) "Yeni Sinema Tarihi Çalışmaları Yöntemler-Yaklaşımlar"*, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2023.

ÖZŞAVLI, Halil. *Önce İsyan Sonra Göç ve İskân: I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'den Göç Eden Ermenilerin Lübnan'da Kurduğu Küçük Anadolu (1914-1939)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019.

ÖZUYAR, Ali. *Gazi'nin Sineması*, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2021.

_____. *Hariciye Koridorlarında Sinema: Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Sinemanın Politik Gücü*, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

PAMUK, Şevket. *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

PAPPÉ, Ilan. *Modern Ortadoğu: Toplumsal ve Kültürel Bir Tarih*, (Çev. Gül Atmaca), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

PARLA, Taha. *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Cilt 2: Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, 3. Baskı, Deniz Yayınları, İstanbul 2008.

_____. *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Cilt 3: Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u*, 3. Baskı, Deniz Yayınları, İstanbul 2008.

_____. *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, 7. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2020.

PARLAK, Deniz. *Laikleşme Sürecinde Camiler Geç Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet’e*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

PARLAK, İsmet. *Kemalist İdeolojide Eğitim: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme*. 1. Baskı, Turhan Kitapevi Yayınları, Ankara 2005.

PERİNÇEK, Doğu. *Kemalist Devrim-1: Tarihsel ve Sınıfsal Karakteri*, 7. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2020.

_____. *Kemalist Devrim-3: Altı Ok*, 6. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2020.

_____. *Kemalist Devrim-4: Kurtuluş Savaşında Kürt Politikası*, 5. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2020.

_____. *Kemalist Devrim-5: Kemalizmin Felsefesi ve Kaynakları*, 4. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2020.

_____. *Kemalist Devrim-6: Atatürk’ün CHP Program ve Tüzükleri*, 4. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2020.

_____. *Kemalist Devrim-7: Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu*, 5. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010.

- _____. *Kemalist Devrim-8: Birinci Dünya Savaşı ve Türk Devrimi Kemalist Devrimin Başlangıcı*, 4. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2020.
- _____. *Türkiye'nin Anayasa Birikimi: "Bölücü Anayasa"nın Eleştirisi ve Cumhuriyetin Yeniden Örgütlenmesi*, 4. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016.
- PLAGGENBORG, Stefan. *Tarihe Emretmek: Kemalist Türkiye, Faşist İtalya, Sosyalist Rusya*, (Çev. Hulki Demirel), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- POLATOĞLU, Mehmed Gökhan, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Planlı Dönem Sanayileşme Faaliyetleri (1934-1938)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020.
- QUATAERT, Donald. *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, (Çev. Sabri Tekay), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- _____. *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (Çev. Ayşe Berktaş), 9. Baskı, İstanbul 2013.
- RENEHAN JR. *The Monroe Doctrine: The Cornerstone of American Foreign Policy*, 1. Baskı, Chelsea House Publishing, New York 2007.
- SADİQ, Mohammad. *Türk Devrimi ve Hindistan Özgürlük Hareketi*, (Çev. Funda Keskin Ata), 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- SAFİ, Polat. *Eşref Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi*, 1. Baskı, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.
- SANDER, Oral ve FİŞEK, Kurthan. *Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı*, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.
- SANDER, Oral. *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2016.

- SARIKOYUNCU, Ali. *Millî Mücadele’de Din Adamları I*, 6. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- SATIR, Mehmet Emin. *Basın, Bellek, Travma: Türk-Amerikan İlişkilerinde Travmanın İzleri*, 1. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2022.
- SAVRAN, Sungur. *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1908-1980*, 4. Baskı, Yordam Yayınları, İstanbul 2016.
- SCHMİTT, Carl. *Değerlerin Tiranlığı: Bir Hukukçunun Değer Felsefesi Hakkındaki Mülahazaları*, (Çev. Mehmet Cemil Ozansü), 1. Baskı, Pinhan Yayınları, İstanbul 2022.
- SELVİ, Haluk. *Millî Mücadele’de Erzurum (1918-1923)*, 2. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019.
- SEMİZ, Yaşar. *Türk Amerikan Münasebetleri Işığında Chester Demiryolu Projesi 1909-1926*, 1. Baskı, Yetkin Basımevi, Ankara 1995.
- SEVİL, Muharrem. *Türkiye’de Modernleşme ve Modernleştiriciler*, 2. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara 2005.
- SHAW, Stanford J., ve SHAW, Ezel Kural. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt 2 Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye’nin Doğuşu 1808-1975*, (Çev. Mehmet Harmancı), 4. Baskı, E Yayınları, İstanbul 2017.
- SHOOK, John R. *Amerikan Pragmatizminin Öncüleri: William James, John Dewey, Charles S. Peirce*, (Çev. Celal Türer), 1. Baskı, Üniversite Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.
- SIVIŞ, Efe. *Türk Demokrasisinin Sıfır Noktası: Amerikan Dışişleri Belgeleri Işığında Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.

- SLOBODIAN, Quinn. *Küreselciler: İmparatorluğun Sonu ve Neoliberalizmin Doğuşu*, (Çev. Ahmet Fethi Yıldırım), 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- SPRINGBORG, Patricia. *Batı Cumhuriyetçiliği ve Şark Hükümdarı*, (Çev. Ferit Burak Aydar), 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020.
- SUBAŞI, Necdet. *Dini Sosyaliteler*, 1. Baskı, Tezkire Yayıncılık, İstanbul 2014.
- ŞAFAK, Nurdan. *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, 1. Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2003.
- ŞAHİN, Emrah. *İtikadın Peşinde: Osmanlı Bürokratları ve Amerikan Misyonerleri*, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2022.
- ŞAKAR, Muzaffer. *Kadıdan Hâkime Bir Mesleğin Yolculuğu*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.
- ŞARLAK, Zeynep. *Türkiye'nin Milli Güvenlik Devleti: Kökeni, Gelişimi, Dönüşümü*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2022.
- ŞENER, Mustafa. *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP*, 2. Baskı, Yordam Yayınları, İstanbul 2015.
- ŞENYAPILI, Tansı. *"Baraka"dan Gecekonduya Ankara'da Kentsel Mekânın Dönüşümü: 1923-1960*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- ŞİŞMAN, Adnan. *Osmanlı Devleti'nde XX. Yüzyıl Başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, 1. Baskı, Alem Basın Yayın, Balıkesir 1994.
- TANER, Timur. *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- TANSEL, Fevziye Abdullah. *İstiklâl Harbi'nde Mücâhit Kadınlarımız*, 2. Baskı, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991.

TAŞKIN, Faruk. *Amerikan Board Misyonerlerinin Antep'teki Faaliyetleri 1848-1920*, 1. Baskı, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2022.

TAŞKIN, Yüksel. *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

TAZEGÜL, Murat. *Modernleşme Sürecinde Türkiye*, 1. Baskı, Babil Yayınları, İstanbul 2005.

TEAZİS, Christos. *İkincilerin Cumhuriyeti Adalet ve Kalkınma Partisi*, 2. Baskı, Mızrak Yayınları, İstanbul 2011.

TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim. *Cumhuriyetin Harcı Birinci Kitap: Köktenci Modernitenin Doğuşu*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

_____. *Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

_____. *Cumhuriyetin Harcı Üçüncü Kitap: Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.

_____. *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si Birinci Cilt*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

_____. *İktisadî Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si İkinci Cilt*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

_____. *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si Üçüncü Cilt*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

TER MİNASSIAN, Anaide. *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm (1887-1912)*, (Çev. Mete Tunçay), İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

- TERCÜMAN, Çilem. *Türk Romanında Moda ve Toplumsal Değişim (1923-1940)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- TETİK, Fatih. *Sultanın Silahları II. Abdülhamid Dönemi Savunma Sanayii ve Silah Teknolojisi*, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.
- TEZEL, Yahya Sezai. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- TİMUR, Taner. *Türk Devrimi ve Sonrası*, 8. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2018.
- TOPRAK, Zafer. *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, 3. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2015.
- _____. *Türkiye'de Millî İktisat 1908-1918*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- _____. *Türkiye'de Yeni Hayat: İnkılap ve Travma 1908-1928*, 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2017.
- TRASK, Roger R. *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939*, 1. Baskı, The Minnesota University Press, Minneapolis 1971.
- TUĞLU OLPAK, Ceren. *Carl Schmitt'in Politik Felsefesinde Çoğulculuk Eleştirisi*, 1. Baskı, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2021.
- TUNA, Serkan. *Tek Parti İktidarında Toprak Bayramı Kutlamaları ve Toprak Reformu (1945-1949)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.
- TURAL, Erkan. *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler*, 1. Baskı, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 2009.

- TURAN, Esin Tüylü. *İspanyol Basınında Türk Millî Mücadelesi 1918-1923*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.
- TURAN, Mustafa. *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1923)*, 2. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.
- TURHAN, Mümtaz. *Garplılaşmanın Neresindeyiz*, 2. Baskı, Altınordu Yayınları, Ankara 2016.
- _____. *Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, 3. Baskı, Altınordu Yayınları, Ankara 2017.
- Türk Tarihi, Silahlı Kuvvetleri ve Atatürkçülük*, 1. Baskı, Genelkurmay Başkanlığı 50.nci Yıl Yayınları, Ankara 1973.
- TÜRKAN, Esmâ Vildan. *Bir Osmanlı Maarif Nâzırının Portresi: Emrullah Efendi*, 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- TÜRKDOĞAN, Orhan. *Millî Kültür Modernleşme ve İslâm*, 2. Baskı, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996.
- TÜRKKAN, Candan. *İstanbul’u Doyurmak: Gıda İaşesinin Politik Ekonomisi*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2023.
- TÜRKMEN, Füsun. *Kırılğan İttifak’tan “Model Ortaklığa” Türkiye-ABD İlişkileri*, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- UMAR, Ömer Osman. *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.
- USLU, Nasuh. *Çatlak İttifak: 1947’den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, 1. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2016.
- UYANIK, Necmi ve KARA, Serdar. *Birinci Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset ve Toplum İlişkileri Üzerine (1923-1960)*, 1. Baskı, Palet Yayınları, Konya 2016.

ÜLKEN, Hilmi Ziya. *Aşk Ahlâkı*, 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

_____. *Hâkimiyet*, 1. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018.

_____. *Millet ve Tarih Şuuru*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

_____. *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

ÜNAL, Müzeyyen Ezel. *Cumhuriyetin Diplomati Olmak: Erken Cumhuriyet Dönemi Büyükelçileri Üzerine Prosopografik Bir İnceleme*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2023.

ÜNGÖR, Uğur Ümit. *Modern Türkiye’nin İnşası: Doğu Anadolu’da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*, 1. Baskı, (Çev. Ali İhsan Dalgıç), İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

ÜSTEL, Füsün. *“Makbul Vatandaş”ın Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

VANDOV, Dimitir. *Atatürk Dönemi Türk – Sovyet İlişkileri*, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

YAKUT, Esra. *Osmanlı Devleti’nin Son Yıllarında Meşihat, Adliye, Maarif ve Hilafet 1918-1922*, 1. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020.

YALMAN, Ahmet Emin. *Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye*, 1. Baskı, (Çev. Birgen Keşoğlu, Haz. Serkan Yazıcı ve Enis Şahin), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

_____. *Modern Türkiye’nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913*, 2. Baskı, (Çev. Birgen Keşoğlu, Haz. Serkan Yazıcı ve Fikrettin Yavuz), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

- YAŞAR, Fatma Tunç. *Alafranga Halleri: Geç Osmanlı'da Âdâb-ı Muâşeret*, 1. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2016.
- YAVUZ, Serap Yolcu. *Cumhuriyet Misyonerleri: 1930-1946 Arası Türkiye'de Bir Politik Özne Olarak Gençlik İnşası*, 1. Baskı, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- YEŞİL, Murat. *Ulusal Medyanın Küreselleşme Yolculuğu: Türk Basınının Amerika Macerası*, 1. Baskı, Literatürk Academia, Konya 2017.
- YILDIRMAZ, Sinan. *Türkiye'de Köylülüğün Sosyal Tarihi (1945-1960)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.
- YILDIZ, Abdullah. *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İktidar Kavgaları ve Sanal İrticâ*, 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul 2002.
- YILDIZ, Ahmet. *"Ne Mutlu Türk'üm Diyebilene" Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- YILDIZ, Özgür. *Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bursa'da Teşkilatlanmaları ve Faaliyetleri (1834-1928)*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- _____. *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, 2. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.
- YILMAZ, Erdal. *Dört Devirde Bir Muhalif: Abdülkadir Câmi Baykurt (1877-1949) Mütareke Dönemi Hatıraları ile Birlikte*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- YILMAZ, Sait. *Türkiye'deki Amerika: İkili İlişkiler ve ABD'nin Örtülü Operasyonları*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2017.
- YILMAZ, Şuhnaz. *Turkish-American Relations 1800-1952: Between the Stars, Stripes and the Crescent*, 1. Baskı, Routledge, New York 2015.

YÜCEL, Hüseyin. *Cumhuriyet Ekonomisinin Kurulumu ve Gelişimi*, 1. Baskı, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2017.

YÜCEL, İdris. *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880-1934)*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.

YÜKSEL, Erol. *Mehmet Asım (Us)'ın Kalemінде Gündem Lozan*, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020.

_____. *Millî Mücadele'den 27 Mayıs'a Bir Siyasetçi: Refik Koraltan*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018.

ZARAKOL, Ayşe. *Yenilgiden Sonra: Doğu Batı ile Yaşamayı Nasıl Öğrendi*, 1. Baskı, (Çev. Barış Cezar), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.

ZÜRCHER, Erik Jan. *Millî Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

_____. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner), 29. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Ç. Anılar ve Günlükler

ATATÜRK, Mustafa Kemal. *Nutuk 1919-1927*, (Haz. Zeynep Korkmaz), 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

BAYAR, Celâl. *Ben de Yazdım Cilt 1: Millî Mücadele'ye Gidiş*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

_____. *Ben de Yazdım Cilt 2: Millî Mücadele'ye Gidiş-Millî Mücadele'ye Giriş*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

- _____. *Ben de Yazdım Cilt 3: Millî Mücadele'ye Giriş-Millî Mücadele*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- BİREN, Mehmet Tevfik. *“Bir Devlet Adamının” Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları II*, (Haz. Fatma Rezan Türmen), 1. Baskı, Arma Yayınları, İstanbul 1993.
- CEBESÖY, Ali Fuat. *Bilinmeyen Hatıralar: Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), 1. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul 2001.
- ERİM, Nihat. *Günlükler 1925-1979 Birinci Cilt*, (Haz. Ahmet Demirel), 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- ERKİN, Behiç. *Hâtırat (1876-1958)*, (Haz. Ali Birinci), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.
- ERKİN, Feridun Cemal. *Dışişlerinde 34 Yıl Vaşington Büyükelçiliği II. Cilt I. Kısım*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- FURGAÇ, Ahmet İzzet. *Feryadım: İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri II. Cilt*, (Haz. Süheyl İzzet Furgaç ve Yüksel Kanar), 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- GÖĞÜŞ, Ali İhsan. *Hep İsmet Paşa'nın Yanında*, 1. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2008.
- HATEMİ, Nilüfer. *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri 1. Cilt*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- _____. *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri 2. Cilt*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- İNÖNÜ, İsmet. *Defterler 1919-1973*, (Haz. Ahmet Demirel), 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

_____. *Hatıralar 1. Kitap*, (Haz. Sabahattin Selek), 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

KADRI, Hüseyin Kâzım. *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım İstanbul Trabzon Selanik Suriye*, (Haz. İsmail Kara), 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.

KANSU, Mazhar Müfit. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber 1. Cilt*, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

KARABEKİR, Kâzım. *Günlükler (1906-1948) 1. Cilt*, (Haz. Yücel Demirel), 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.

_____. *Günlükler (1906-1948) 2. Cilt*, (Haz. Yücel Demirel), 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.

_____. *İstiklâl Harbimiz*, 1. Baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960.

KILIÇ, Ali. *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, (Der. Hulûsi Turgut), 23. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

ORBAY, Rauf. *Cehennem Değirmeni: Siyasî Hatıralarım I*, 1. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

ÖZALP, Kâzım. *Millî Mücadele 1919-1922*, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

RENDİ, Mustafa Abdülhalik. *Hatırat*, (Haz. Demirci, Aytaç ve Sayarı, Sabri), 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

SELÂM, Selim Ali. *Beyrut Şehremininin Anıları (1908-1918)*, (Haz. Hassân Ali Hallâk), (Çev. Halit Özkan), 2. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul 2009.

SEYHAN, Dündar. *Gölgedeki Adam*, 1. Baskı, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966.

URAN, Hilmi. *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

D. Makaleler

AKIN, Veysi. “Amerika’da İlk Türk Lobisi: Türk Teavün Cemiyeti (Turkish Welfare Association)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20/59, 2004, s. 453-521.

ÇOBAN KARABULUT, Pakize. “The Effects of the Second World War on Wheat Production in Turkey: Cobweb Theorem”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 11/22, 2018, s. 171-182.

ERDEN, Ömer. “Ziya Gökalp’in 1924 Anayasası ile İlgili Çalışmaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29/85, 2013, s. 47-71.

ERDENİR, Burak. “Foreign Policy Leadership Comparison of Mustafa Kemal Atatürk and Franklin Delano Roosevelt”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24/72, 2008, s. 709-718.

KÖPRÜLÜ, Orhan F. “Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri”, *Belleten*, LI/200, 1987, s. 927-947.

KUTKAN, Özlem. “Bir Amerikan Ticari Teşebbüsü ve Bir Osmanlı Kentini Okuma Çabası: Doğu Akdeniz Ticaret Dergisi ve İzmir (1911-1914)”, *Türkiyat Mecmuası – Journal of Turkology*, 29/2, 2019, s. 435-454.

KÜTÜKÇÜ, Murat. “Adana Tarihinde Basında Öncü Bir Girişim: Resimli Adana Gazetesi (1926-?)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 42/73, 2023, s. 371-382.

SEMİZ, Yaşar ve TOPLU, Güngör. “Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla Yabancı Uzmanlara Hazırlatılan Örnek İnceleme” *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 4, s. 114-161.

TURNA, Nalan. “19. ve 20. Yüzyıl İstanbulunda Fincancılar Yokuşu, Amerikan Hanı ve Matbaacılık Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi İlel Dergisi*, 7/1, 2020, s. 73-94.

E. Tezler

AKTAN, Doğan Can. *Yeni Rejimlerin Eski Tarihi: Türkiye Cumhuriyeti’nde Bir Meşrulaştırma ve Eleştiri Aracı Olarak Osmanlı Kesitleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara/Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

DAŞTAN, Uğur. *Amerika Birleşik Devletleri ile İlgili Toplumsal Olayların Ortaya Çıkardığı Caz Müziği Stilleri Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum/Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

KARA, Serdar. *Türk Demokrasi Tarihinde Muhalif Bir Yazar Olarak Zekeriya Sertel*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya/Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

UYANIK, Necmi. *Siyasî Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri (İleri)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya/Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

F. Ansiklopedi Maddeleri

AKIN, Veysi. “Türk Teavün Cemiyeti”, *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2022.

BENHÜR, Çağatay ve AKTAN, Doğan Can. “Franklin Delano Roosevelt (1882-1945)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2022.

BİLGİN, Mustafa Sıtkı. “Wilson İlkeleri”, *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2022.

G. İnternet Kaynakları

American Heritage Dictionary. “Gerrymandering”, <https://www.ahdictionary.com/word/search.html?q=gerrymander> (Erişim tarihi: 12 Ekim 2023).

Library of Congress. “Henry Morgenthau Sr.” <https://loc.gov/pictures/resource/cph.3b39648/> (Erişim Tarihi: 11 Eylül 2023)

Library of Congress. “Joseph Clark Grew.” <https://lccn.loc.gov/2016860203> (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2023)

Library of Congress. “Mehmet Münir Ertegün.” <https://loc.gov/pictures/resource/fsa.8d22873/> (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2023)

Library of Congress. “Oscar Solomon Straus.” <https://loc.gov/pictures/resource/cph.3b35056/> (Erişim Tarihi: 11 Eylül 2023)

National Archives and Records Administration. “Marshall Plan (1948).” <https://www.archives.gov/milestone-documents/marshall-plan> (Erişim Tarihi: 5 Eylül 2021)

National Archives and Records Administration. “President Woodrow Wilson’s 14 Points (1918).” <https://www.archives.gov/milestone-documents/president-woodrow-wilsons-14-points> (Erişim Tarihi: 6 Eylül 2021)

National Archives and Records Administration. “Political Influence of Communist Parties Outside the United States.” <https://catalog.archives.gov/id/159081724> (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2023)

National Archives and Records Administration. “Truman Doctrine (1947).” <https://www.archives.gov/milestone-documents/truman-doctrine> (Erişim Tarihi: 6 Ekim 2021)

Recep Karacaya. “1909 Adana Ermeni Olayları.” <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/1909-adana-ermen-i-olaylari/> (Erişim Tarihi: 6 Eylül 2023)

Sevan Nişanyan. “Nişanyan Sözlük et- maddesi”, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/et-> (Erişim Tarihi: 11 Ekim 2023)

Sevan Nişanyan. “Nişanyan Sözlük tesir maddesi”, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/tesir> (Erişim Tarihi: 11 Ekim 2023)

Türk Dil Kurumu. “Güncel Türkçe Sözlük.” <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2023)

Türk Tarih Kurumu. “Tarih Çevirme Kılavuzu.” <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022)

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. “Merkez Bankası Tarihçesi.” <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakkinda/Tarihce> (Erişim Tarihi: 11 Eylül 2023)

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi. “1924 Anayasası.” <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceli-anayasalar/1924-anayasasi/> (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2023).

Türkiye Cumhuriyeti Vaşington Büyükelçiliği. “Büyükelçilik Tarihi ve Önceki Büyükelçilerimiz.” <http://washington.emb.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory> (Erişim Tarihi: 4 Temmuz 2021)

United States Department of State. “Biographies of the Secretaries of State.” <https://history.state.gov/departmenthistory/people/secretaries> (Erişim Tarihi: 2 Temmuz 2021)

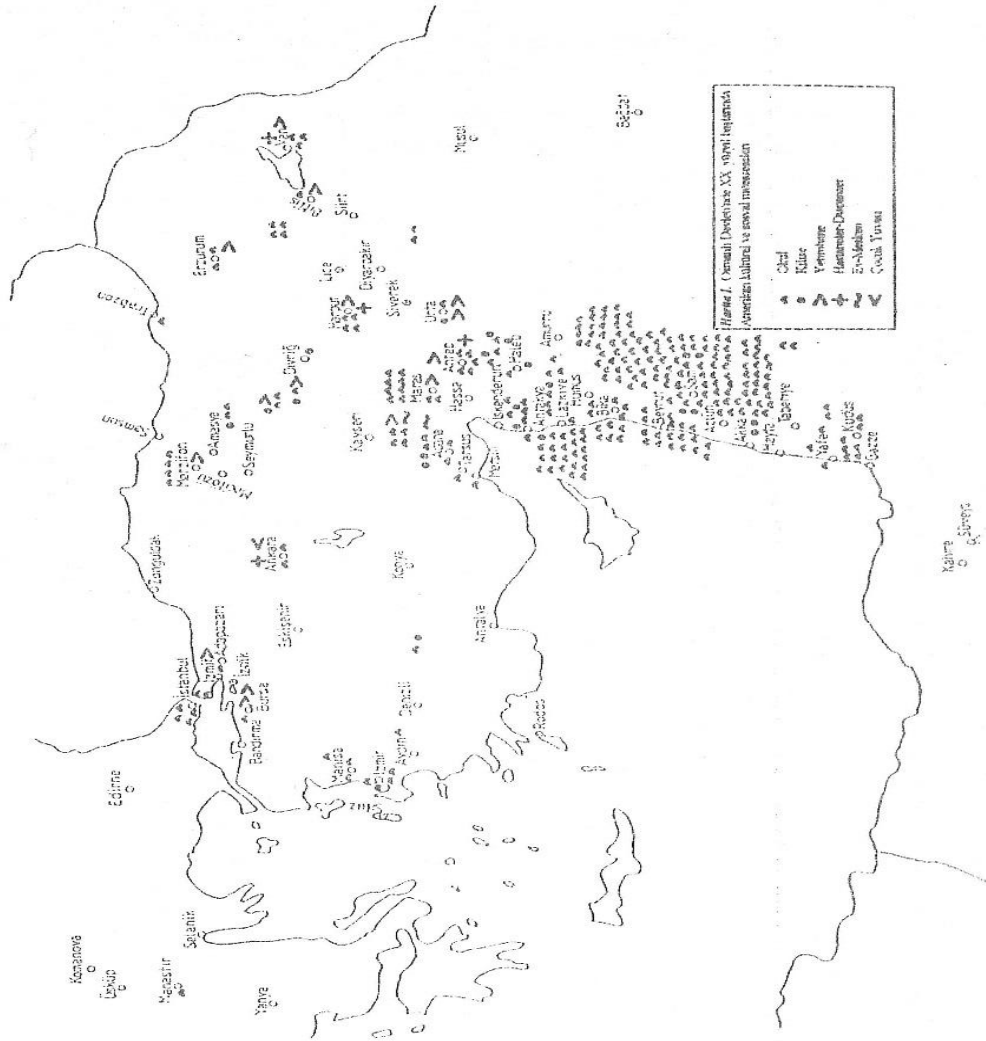
United States Department of State. “Chiefs of Mission for Turkey.” <https://history.state.gov/departmenthistory/people/chiefsofmission/turkey> (Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2021)

United States Official Inflation Calculator. “United States Official Inflation Data.” <https://www.officialdata.org/us/inflation/> (Erişim Tarihi: 27 Ocak 2022)

EKLER

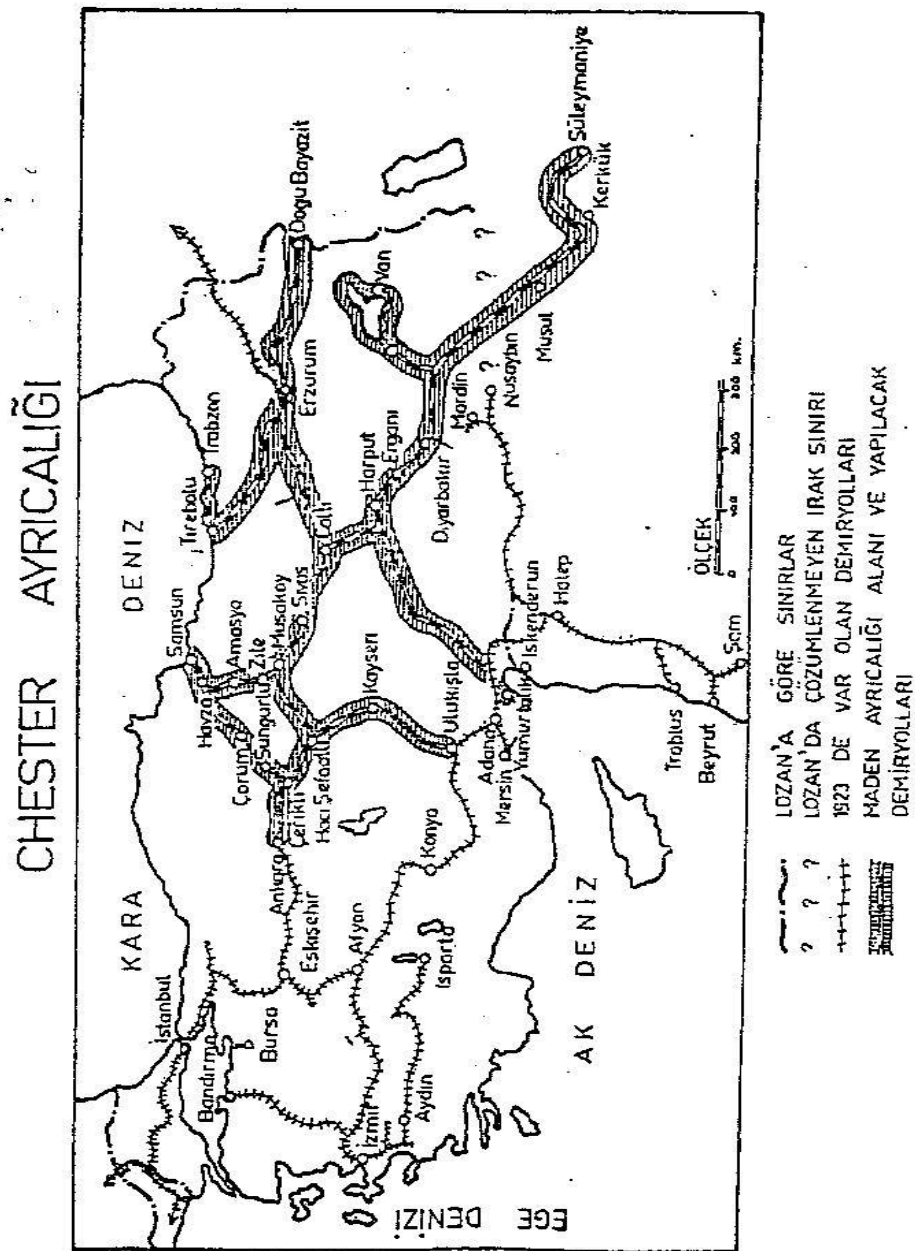
A. Haritalar

1. Osmanlı Devleti'nde XX. Yüzyılın Başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri:

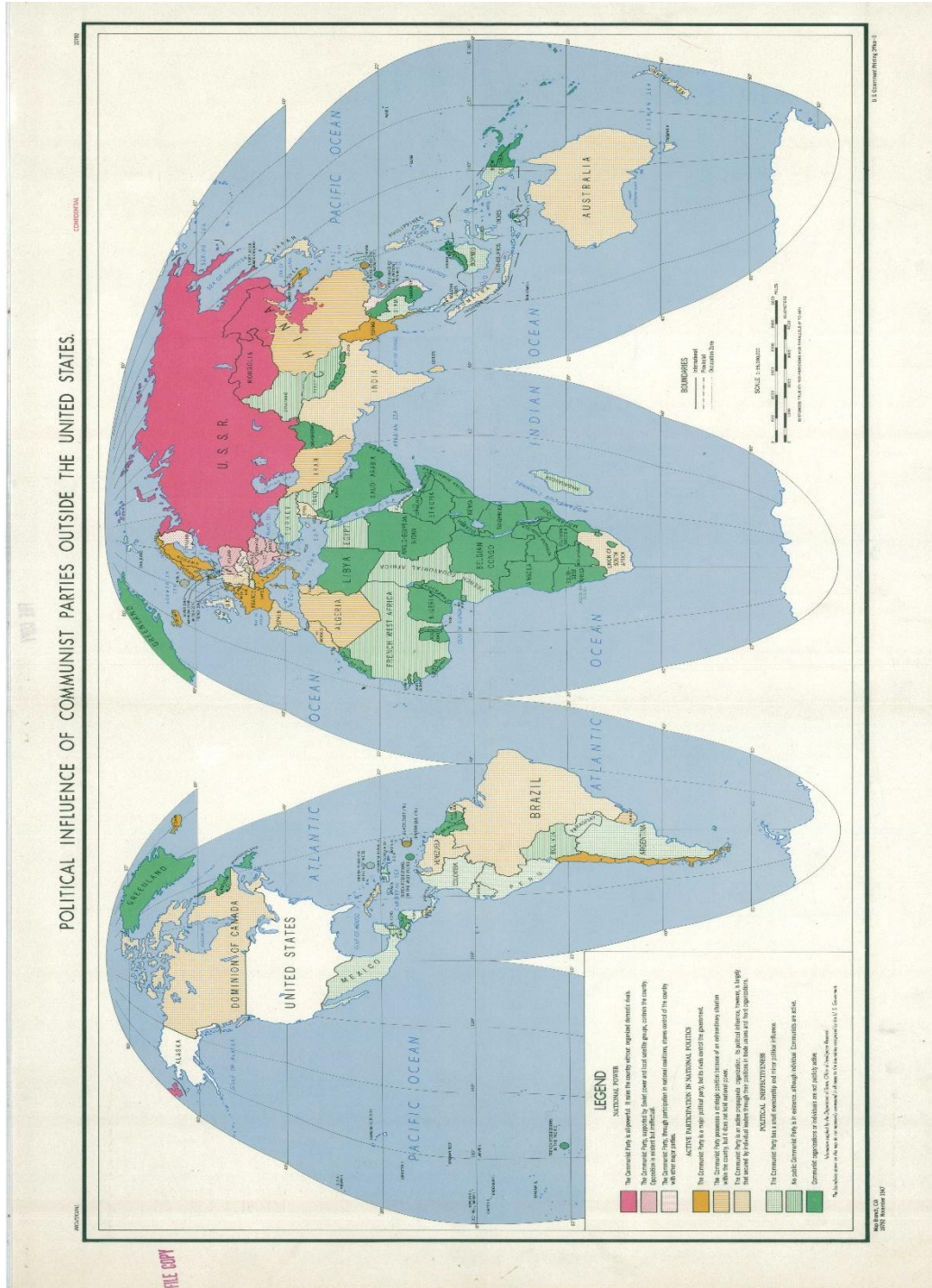
Kaynak: Şişman, *Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, s. 69.

2. Chester İmtiyazı Haritası

Kaynak: Semiz, *Chester Demiryolu Projesi*, s. 157.

3. CIA Tarafından Hazırlanan ABD Dışındaki Ülkelerde Komünist Partilerin Siyasete Etkisi Haritası

DECLASSIFIED Authority E.O. 13526
NND 76630

Kaynak: National Archives and Records Administration. "Political Influence of Communist Parties Outside the United States."
<https://catalog.archives.gov/id/159081724> (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2023)

B. Tablolar

1. Amerika Birleşik Devletleri'nin 1908-1950 Yılları Arasındaki Dışişleri Bakanları:

Bakanın Adı ve Soyadı	Bakanın Görev Yaptığı Tarih Aralığı
Elihu Root	19 Temmuz 1905-27 Ocak 1909
Robert Bacon	27 Ocak 1909-5 Mart 1909
Philander Chase Knox	6 Mart 1909-5 Mart 1913
William Jennings Bryan	5 Mart 1913-9 Haziran 1915
Robert Lansing	23 Haziran 1915-13 Şubat 1920
Bainbridge Colby	22 Mart 1920-4 Mart 1921
Charles Evans Hughes	4 Mart 1921-4 Mart 1925
Frank Billings Kellogg	5 Mart 1925-28 Mart 1929
Henry Lewis Stimson	5 Mart 1929-4 Mart 1933
Cordell Hull	4 Mart 1933-30 Kasım 1944
Edward Reilly Stettinius Jr.	30 Kasım 1944-27 Haziran 1945
James Francis Byrnes	2 Temmuz 1945-21 Ocak 1947
George Catlett Marshall	21 Ocak 1947-20 Ocak 1949
Dean Gooderham Acheson	21 Ocak 1949-20 Ocak 1953

Kaynak: <https://history.state.gov/departments/people/secretaries> (Erişim Tarihi: 2 Temmuz 2021)

2. Osmanlı Devleti ve Türkiye’de 1908-1950 Yılları Arasında Görev Yapan Amerikan Elçileri:

Elçinin Adı ve Soyadı	Elçinin Görev Yaptığı Tarih Aralığı
John George Alexander Leishman	5 Ekim 1906-10 Haziran 1909
Oscar Solomon Straus	4 Ekim 1909-3 Eylül 1910
William Woodville Rockhill	28 Ağustos 1911-20 Kasım 1913
Henry Morgenthau Sr.	11 Aralık 1913-1 Şubat 1916
Abram Isaac Elkus	2 Ekim 1916-20 Nisan 1917
Joseph Clark Grew	12 Ekim 1927-13 Mart 1932
Charles Hitchcock Sherrill	20 Mayıs 1932-23 Mart 1933
Robert Peet Skinner	16 Ekim 1933-16 Ocak 1936
John Van Antwerp MacMurray	16 Mart 1936-28 Kasım 1941
Laurence Adolph Steinhardt	10 Mart 1942-2 Nisan 1945
Edwin Carleton Wilson	11 Haziran 1945-20 Ağustos 1948
George Wadsworth II	1 Ekim 1948-2 Ocak 1952

Kaynak: <https://history.state.gov/departments/history/people/chiefsofmission/turkey>
(Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2021)

3. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1908-1950 Yılları Arasında Görev Yapan Türk Elçileri:

Elçinin Adı ve Soyadı	Elçinin Görev Yaptığı Tarih Aralığı
Mehmed Ali Bey	9 Kasım 1907-12 Ağustos 1908
Münci Bey	13 Ağustos 1908-14 Haziran 1909
Hüseyin Kâzım Bey	14 Temmuz 1909-25 Ağustos 1909
Alfred Rüstem Bey	25 Ağustos 1909-16 Mayıs 1910
Yusuf Ziya Paşa	14 Haziran 1910-22 Haziran 1914
Alfred Rüstem Bey	22 Haziran 1914-4 Ekim 1914
Abdülhak Hüseyin Bey	4 Ekim 1914-20 Nisan 1917
Ahmet Muhtar Mollaoğlu	28 Kasım 1927-20 Nisan 1934
Mehmet Münir Ertegün	18 Haziran 1934-1 Kasım 1944
Orhan Halit Erol	1 Kasım 1944-16 Mart 1945
Hüseyin Ragıp Baydur	16 Mart 1945-27 Ağustos 1948
Feridun Cemal Erkin	11 Ağustos 1948-15 Haziran 1955

Kaynak: <http://washington.emb.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory> (Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2021)

C. Belgeler

1. Wilson İlkeleri

1. Tüm barış antlaşmaları açık olması, bu antlaşmalardan başka uluslararası gizli antlaşmalar yapılmaması, bundan böyle diplomasinin açık olması ve gizli diplomasinin kaldırılması.
2. Denizlerde gidiş geliş tamamen serbest olması, yalnız kara suları ve uluslararası antlaşmaların uygulanması yolunda, uluslararası bir hareket sonucu kısmen ya da tamamıyla kapatılmış olan denizlerin bundan ayrı tutulması.
3. Barışa katılacak ve barışı korumak için birleşecek olan uluslar arasında ekonomik bütün engellerin kaldırılması ve ticari ilişkilerde eşitliğin kabul edilmesi.
4. Her ülkenin silahlarını iç güvenliğin gerektirdiği dereceye indirmek için karşılıklı garantilerin verilmesi. Ülkelerin silahlanmayı bırakması.
5. Sömürgeler üzerindeki isteklerin serbestçe ve tam bir yansızlıkla incelenerek ve bu bölgeler halkının çıkarları da göz önünde tutularak bir sonuca bağlanması.
6. İşgal edilmiş olan tüm Rus topraklarının boşaltılması ve Rusya'nın kendi kendisini istediği gibi yönetmesi yolunda önlemlerin alınması.
7. Belçika'nın egemenlik haklarına hiçbir biçimde dokunulmaksızın boşaltılması ve yeniden kurulması.
8. Tüm Fransız topraklarının kurtarılması, 1871 yılında Prusya'nın Alsas-Loren'i almakla yapmış olduğu haksızlığın düzeltilmesi yani bu toprakların yeniden Fransa'ya verilmesi.
9. İtalyan sınırlarının ulusal temele göre düzeltilmesi.
10. Avusturya-Macaristan imparatorluğundaki uluslara en serbest biçimde özerklik elde etmek için gereken olanakların verilmesi.

11. Romanya, Sırbistan, Karadağ'ın boşaltılması Sırbistan'ın denizde serbest ve güvenli bir kapı elde etmesi, Balkan devletlerinin birbirleriyle olan ilişkilerinin ulusallık bakımından tarihsel temellere göre dostça düzenlenmesi Balkan devletlerinin siyasal ve ekonomik bağımsızlıkları ve sınırlarının dokunulmazlığı yolunda uluslararası garantilerin verilmesi.

12. Osmanlı imparatorluğunda Türklerin oturdukları, çoğunluk sağladıkları bölgelerin bağımsızlığının sağlanması, Türk egemenliği altında bulunan diğer unsurlara da özerk bir gelişme için tam ve engelsiz bir fırsatın sağlanması, Türk Boğazlarının uluslararası garanti altında tüm devletlerin ticaret gemilerine açılması.

13. Bağımsız bir Polonya devletinin kurulması.

14. Büyük ve küçük, bütün devletlere siyasi bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak garanti altına almak imkânını sağlamak amacıyla, bir Uluslararası Milletler Teşkilatının kurulmasının sağlanması.

Kaynak: BİLGİN, Mustafa Sıtkı. “Wilson İlkeleri”, *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2022.

2. Türkiye'de Komünist Faaliyetler (1945-1949)

FOREWORD TO THE PART CONCERNING TURKEY

Communist activity began in Turkey in the years 1908 and 1909. Those professors, doctors, and others who were educated throughout Europe and who interested themselves in Communist ideas at that time, may be considered as being the oldest Communists in Turkey.

After the First World War a systematic Communist activity began in Turkey, as in every part of the world. This activity stemmed from the following:

- (1) Prisoners of war in Russia, and Turks who have lived in Russia.
- (2) Inclination of Socialists in Turkey toward Communist ideas.
- (3) Secret activity among the people near the Russian border.
- (4) Young men who have been in Germany.
- (5) Young men who have been attracted to Russia where they were schooled in Communist ideas.
- (6) Growth of Communist ideas from the above influence.

I. PRISONERS OF WAR IN RUSSIA AND TURKS IN RUSSIA:

The first action by Soviets in regard to soldiers who were taken prisoner was to open the gates of the camps and to tell them that they were free, and that those who would work would be given something to eat. At the same time priests visited the camp and circulated among the prisoners. They concerned themselves solely with privates, not with officers or educated men. The prisoners did not fully understand what Communism meant, and they came away with a very vague political idea. Certain of the common people fell into the category of being weak Communist agents, but, being very easily controlled by the police, were unable to accomplish anything positive.

Many people of the Black Sea vilayets used to work in Soviet Russia and in Poland, as bakers. Some of them became interested in Communist activity, and from 1918 to 1921 a nucleus for a Communist party in Turkey was formed in Soviet Russia from these people. Thus, Soviet Russia helped Turkey in its establishment of independence, and at the same time attempted to introduce Communist ideas.

II. INCLINATION OF SOCIALISTS IN TURKEY TOWARD COMMUNIST IDEAS:

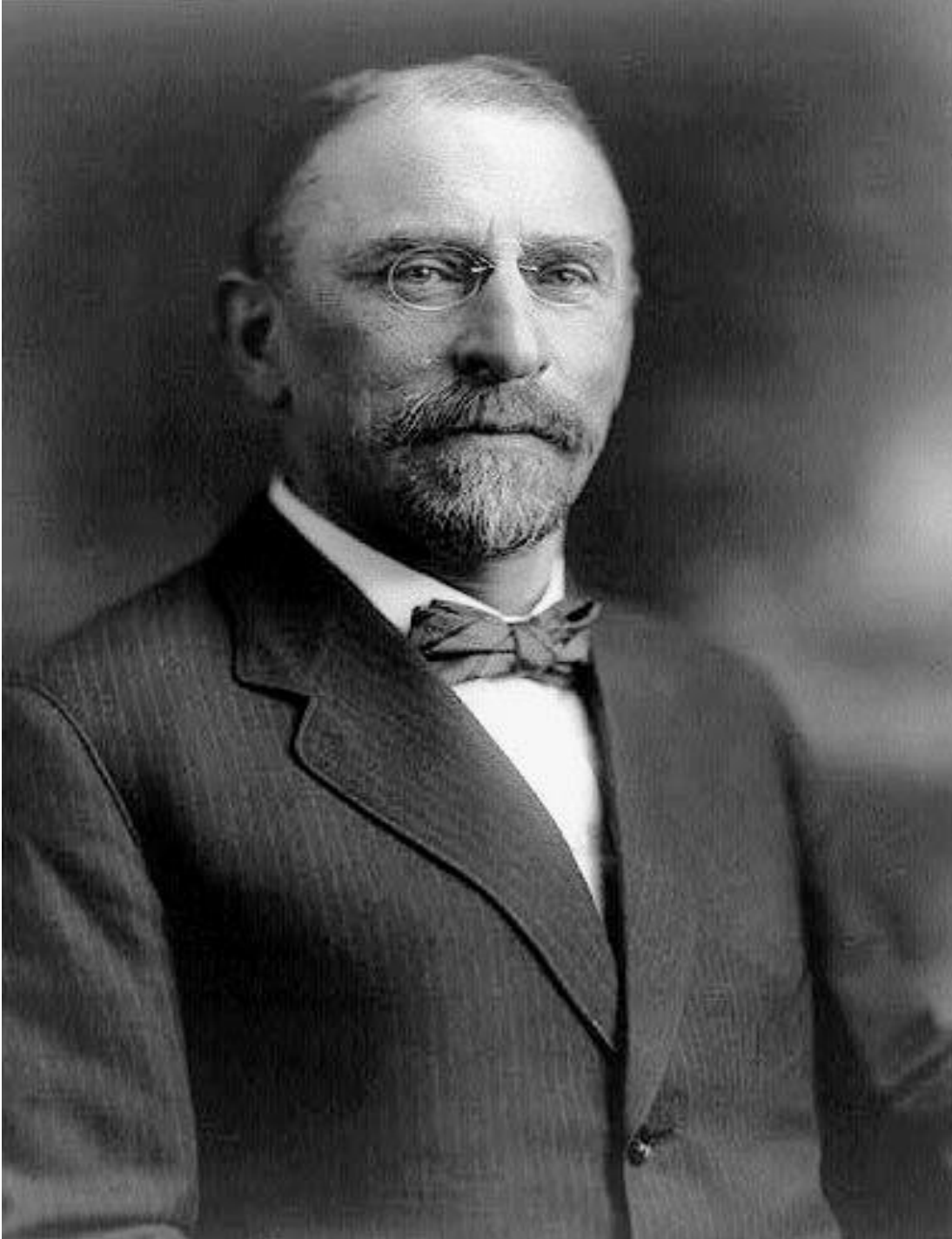
The Workers and Farmers Socialist Party (İŞÇİ VE ÇİFTÇİ SOSYALİST PARTİSİ) was founded in Istanbul in 1911 by Dr. Sefik Husnu. By 1919 the feeling already existing against foreign influence was deepened by foreign occupation, and, under the guidance of conspirators from Moscow, Socialism inclined rapidly and consciously towards Communism. However, there were very few industrial workers to be organized, and members were recruited primarily from the tram and tunnel companies.

Kaynak: NARA, Central File: Decimal File 867.00B, Internal Affairs Of States, Political Affairs., Turkey, Bolshevism. Communism. Communistic Activities., Feb. 27, 1945 - December 16, 1949

D. Fotoğraflar**1. 4 Ekim 1909-3 Eylül 1910 Tarihleri Arasında Türkiye’de Görev Yapan
Amerikan Elçisi Oscar Solomon Straus**

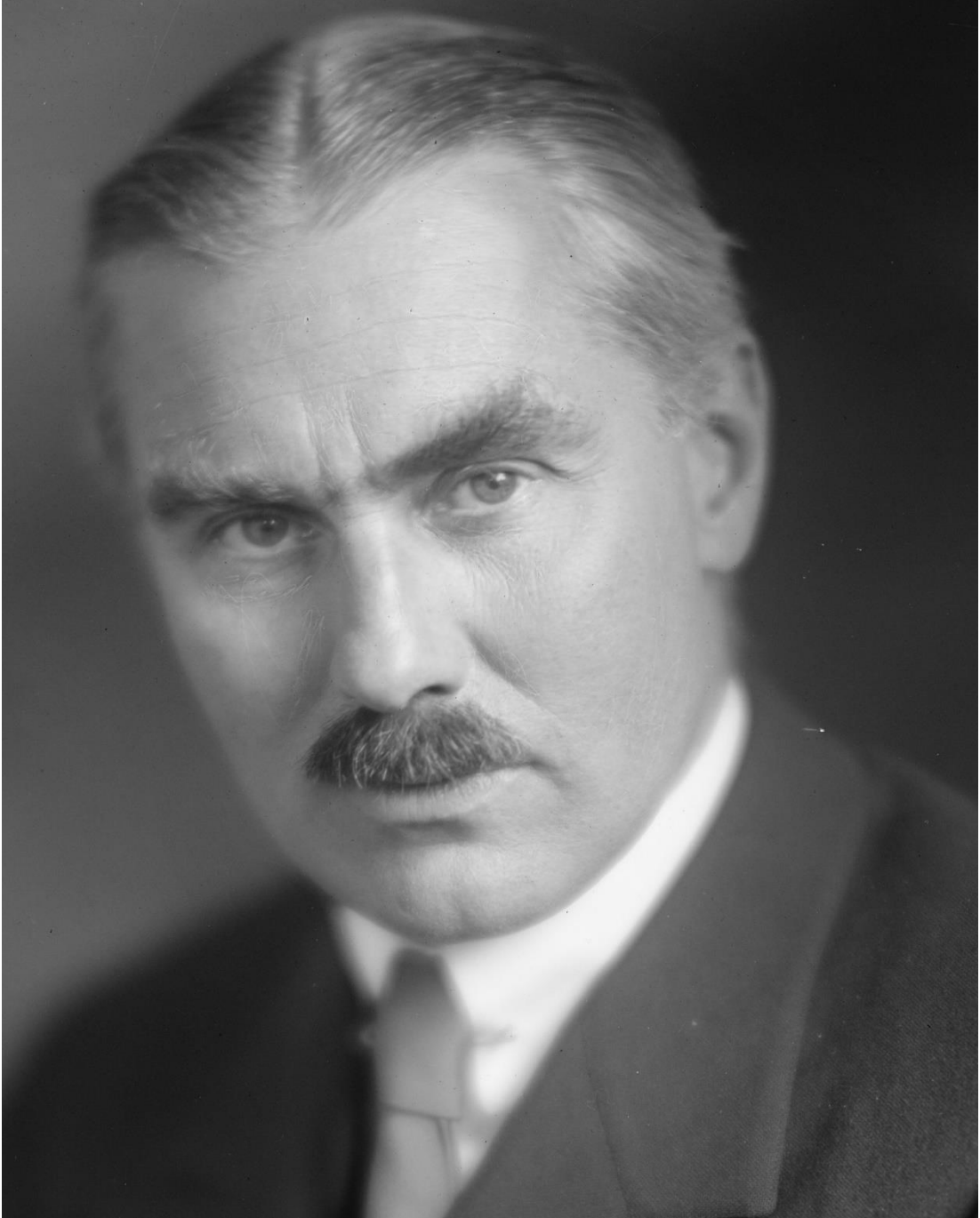
Kaynak: <https://loc.gov/pictures/resource/cph.3b35056/> (Erişim Tarihi: 11 Eylül 2023)

**2. 11 Aralık 1913-1 Şubat 1916 Tarihleri Arasında Türkiye’de Görev Yapan
Amerikan Elçisi Henry Morgenthau Sr.**

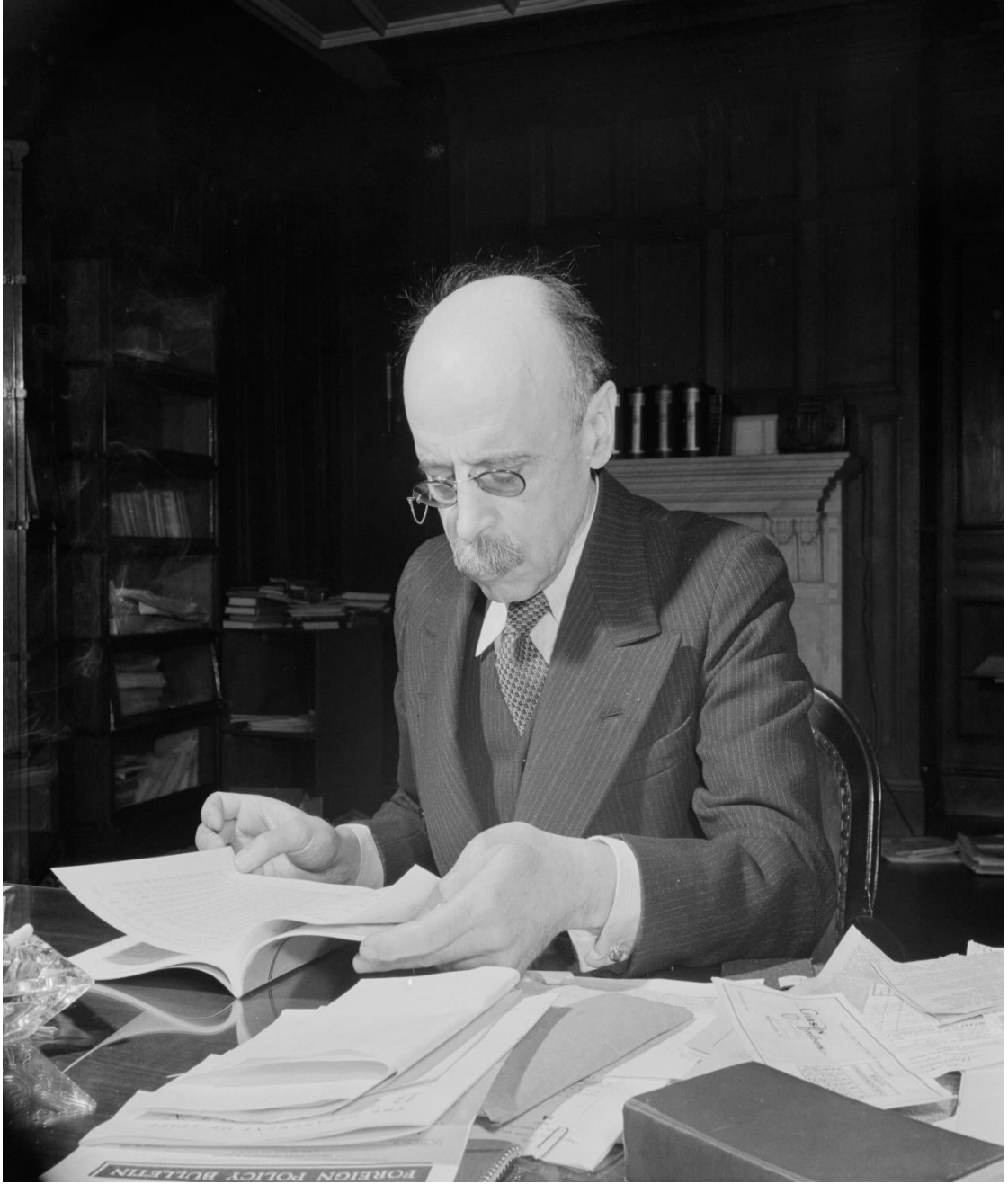
Kaynak: <https://loc.gov/pictures/resource/cph.3b39648/> (Erişim Tarihi: 11 Eylül 2023)

**3. 12 Ekim 1927-13 Mart 1932 Tarihleri Arasında Türkiye’de Görev Yapan
Amerikan Elçisi Joseph Clark Grew**

Kaynak: <https://lccn.loc.gov/2016860203> (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2023)

**4. 18 Haziran 1934-1 Kasım 1944 Tarihleri Arasında Türkiye'nin ABD
Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün**

Kaynak: <https://loc.gov/pictures/resource/fsa.8d22873/> (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2023)